Archiv města Brna vydal:

1. J. Dřímal
Archiv zemského hlavního města Brna. Brno 1930.
Rozebráno.

2. J. Dřímal
Zemský dům v Brně. Brno 1947.
Cena 40,– Kčs.

3. V. Burian
Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618. Brno 1948.
Cena 20,– Kčs.

4. Průvodce po výstavě Moravská knižní malba. Brno 1954.
Rozebráno.

5. A. Friedl, J. Dřímal, V. Burian
Moravská knižní malba.
Brno 1955.
Cena 20,– Kčs.

6. Brno od pravěku k dnešku I–II
Brno 1959.
Rozebráno.

7. Brno v minulosti a dnes 1.
Brno 1959.
Cena 21,– Kčs.
Rozebráno.

8. Brno v minulosti a dnes 2.
Brno 1960.
Cena 33,– Kčs.

9. Brno v minulosti a dnes 3.
Brno 1961.
Cena 30,– Kčs.

10. Brno v minulosti a dnes 4.
Brno 1962.
Cena 32,— Kčs.

11. Brno v minulosti a dnes 5.
Brno 1963.
Cena 36,– Kčs.

Nákladem archivní správy ministerstva vnitra v Praze vyšlo:

12. J. Dřímal
Archiv města Brna.
Průvodce po fondech a sbírkách.
Praha 1956.
Cena 23,35 Kčs.

02/65 • 47-025-64 • Váz. Kčs 26,–

BRNO v minulosti a dnes

6

1964

ARCHIV MĚSTA BRNA
H 8751
Tisk 52

BRNO
v minulosti a dnes

BRNO V MINULOSTI A DNES

je sborník, který obsahuje vědecké studie, materiály a zprávy k politickým, hospodářským i kulturním dějinám města. Jeho vydávání řídí Komise pro dějiny Brna při pobočce Historického ústavu Československé akademie věd v Brně. Tento již 6. ročník obsahuje mimo jiné stať J. Mlýnského o činnosti Akčních výborů Národní fronty na Brněnsku v roce 1948, dále článek J. Únarové o rakouských dělnických revolucionářích, kteří se po nezdařeném povstání roku 1934 uchýlili do Brna. Významu I. internacionály, od jejíhož založení uplynulo v roce 1964 právě sto let, pro vznik sociálně demokratického hnutí v Rakousko-Uhersku věnuje pozornost V. Peša, činnosti Františka Klácela na kulturním poli před revolucí 1848 se zabývá D. Jeřábek a v další studii pojednává V. Burian o účasti Brna v Českém povstání roku 1620. V materiálech jsou otištěny vzpomínky brněnských komunistů na ilegální práci za nacistické okupace a v krátkých článcích a ve zprávách se čtenáři dovědí například o systému německé okupační správy v Brně v letech 1939–1945, o brněnském působení Ivana Olbrachta v roce 1925, o počátcích knihtisku v Brně aj. Obsáhlá vědecká rozprava J. Dřímala zařazena na konci sborníku přináší velmi cenné údaje a srovnání o sociálním rozvrstvení a majetkových poměrech obyvatel Brna v období 1363–1509.

KRAJSKÉ
NAKLADATELSTVÍ
V BRNĚ

BRNO

V MINULOSTI A DNES

BRNO

V MINULOSTI A DNES

Sborník příspěvků
k dějinám a výstavbě Brna

VI

Brno 1964

KRAJSKÉ NAKLADATELSTVÍ V BRNĚ

ARCHIV MĚSTA BRNA
1
ad H 8751 [2125]

Řídí komise pro dějiny Brna při Historickém ústavu ČSAV (nám. Rudé armády 9/1): J. Dřímal, předseda (Archiv města Brna), R. Blažek (komise regionálních dějin při MěstVKSČ), V. Burian (Archiv města Brna), K. Fojtík (Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV), D. Jeřábek (Filosofická fakulta), J. Jirásek, tajemník redakce (HÚ ČSAV), F. Jordán (Filosofická fakulta), J. Kolejka (Filosofická fakulta), V. Peša (HÚ ČSAV), A. Ševčík (Archivní oddělení KSMV) a O. Toman (Muzeum města Brna).

Adresa administrace sborníku „Brno v minulosti a dnes":

Brno, náměstí Družby národů 1, Archiv města Brna.

OBSAH

STUDIE

Jaroslav Mlýnský, Akční výbory Národní fronty na Brněnsku v roce 1948 9
Jindra Únarová, Rakouští revoluční bojovníci v Brně roku 1934 . . . 39
Václav Peša, První internacionála a počátky sociálně demokratického hnutí v Rakousko-Uhersku 56
Dušan Jeřábek, Klácelovo úsilí o integritu spisovného jazyka a národní kultury v době předbřeznové 76
Vladimír Burian, Účast Brna na českém povstání a jeho potrestání . . 87

MATERIÁLY

Vzpomínky na odbojovou činnost v Brně za nacistické okupace 118

DROBNOSTI

Antonín Ševčík, Příspěvek k dějinám okupační správy v Brně v letech 1939–1945 127
Ludvík Kubíček, Boj o německé demokratické divadlo v Brně 138
Bohumil Marčák, Několik poznámek k brněnskému působení Ivana Olbrachta 149
Bohumil Samek, Obnova tří domů v Radnické ulici 154
Milena Flodrová, K počátkům knihtisku v Brně 159

ZPRÁVY A LITERATURA

Milada Hlaváčková, K výstavě obrazových, grafických a sochařských přírůstků Muzea města Brna v letech 1958–1962 168
Vlastimil Válek, Nad třemi knihami vzpomínek Františka Halase staršího 175

ROZPRAVA č. 6

Jaroslav Dřímal, Sociální složení a majetek obyvatel Brna v letech 1365 až 1509 185

БРНО
В ПРОШЛОМ И В НАСТОЯЩЕМ

Сборник статей по истории и строительстве г. Брно
VI/1964

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Ярослав Млынски, Комитеты действия Национального Фронта в Брненской области в 1948 г. 9
Индра Унарова, Австрийские революционные борцы в г. Брно 1934 г. 39
Вацлав Пеша, Первый Интернационал и начала социал-демократического движения в Австро-Венгрии 56
Душан Ержабек, Стремление Клацеля о интеграцию литературного языка и национальной культуры до 1848 г. 76
Владимир Буриан, Участие г. Брно в Чешском восстании 1620 г. и его наказание 87

МАТЕРИАЛЫ

Воспоминания о движении сопротивления в г. Брно во время нацистской оккупации 118

КРАТКИЕ СТАТЬИ

Антонин Шевчик, Заметка по истории оккупационного управления в г. Брно в 1939—1945 годах 127
Людвик Кубичек, Борьба за немецкий демократический театр в г. Брно 138
Богумил Марчак, Некоторые замечания о деятельности Ивана Ольбрахта в г. Брно 149
Богумил Самек, Восстановление трех домов в Ратушной улице . 154
Милена Флодрова, К началам книгопечатания в г. Брно 159

СООБЩЕНИЯ И ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Милада Главачкова, По поводу выставки вновь приображенных картин, графических и скульптурных произведений в 1958—1962 гг. в Музее города Брно 168
Властимил Валек, Над тремя книгами Франтишека Галаса старшего 175

БОЛЬШАЯ СТАТЬЯ № 6

Ярослав Држимал, Социальное расслоение и имущество жителей г. Брно в 1365—1509 годах 185

BRNO
IN DER VERGANGENHEIT UND GEGENWART

Sammelschrift zur Geschichte und zum Aufbau von Brno
VI/1964

INHALT

STUDIEN

Jaroslav Mlýnský, Die Aktionsausschüsse der Nationalfront von Brno und Umgebung im Jahre 1948 9
Jindra Únarová, Österreichische Revolutionskämpfer in Brno im Jahre 1934 39
Václav Peša, Die erste Internationale und die Anfänge der sozialdemokratischen Bewegung in Österreich-Ungarn 56
Dušan Jeřábek, Klácel's Bemühungen um die Integrität der Schriftsprache und der nationalen Kultur vor dem Jahre 1848 76
Vladimír Burian, Der Anteil der Stadt Brno am Tschechischen Aufstand im Jahre 1620 und seine Bestrafung 87

MATERIALIEN

Erinnerungen an die Widerstandsbewegung in Brno während der nazistischen Okkupation 118

KLEINIGKEITEN

Antonín Ševčík, Beitrag zur Geschichte der Okkupationsverwaltung in Brno in den Jahren 1939–1945 127
Ludvík Kubíček, Der Kampf um ein deutsches demokratisches Theater in Brno 138
Bohumil Marčák, Bemerkungen über das Wirken des Schriftstellers Ivan Olbracht in Brno 149
Bohumil Samek, Die Restaurierung dreier Häuser in der Rathausgasse . 154
Milena Flodrová, Zu den Anfängen des Buchdruckes in Brno 159

NACHRICHTEN UND LITERATUR

Milada Hlaváčková, Zur Ausstellung des Bilder-, Grafiken- und Skulpturenzuwachses des Museums der Stadt Brno in den Jahren 1958–1962 168
Vlastimil Válek, Über die drei Memoirenbücher František Halas' des Älteren 175

ABHANDLUNG Nr. 6

Jaroslav Dřimal, Die soziale Gliederung und der Besitzstand der Bewohner von Brno in den Jahren 1365–1509 185

Jaroslav Mlýnský

AKČNÍ VÝBORY NÁRODNÍ FRONTY NA BRNĚNSKU V ROCE 1948

„Volám vás všechny k bdělosti a pohotovosti. Volám vás, všechny dobré Čechy a Slováky, vás všechny – dělníky, rolníky, živnostníky, a intelektuály – k jednotě a svornosti. Tvořte v obcích, okresech a krajích akční výbory Národní fronty z demokratických a pokrokových představitelů všech stran a všenárodních organizací. Zmařte v závodech jakékoliv provokace reakčních agentů. Buďte jednotni a rozhodni a vaše pravda zvítězí!"

Tato závěrečná slova předsedy KSČ Klementa Gottwalda na Staroměstském náměstí 21. února 1948, kde před statisícovým shromážděním naznačil celkový plán strany na zmaření kontrarevolučního puče v Československu, se stala první výzvou k zakládání akčních výborů NF. S podobnou výzvou vystoupil Kl. Gottwald i na sjezdu závodních rad 22. února. Tam byla také přijata resoluce, že Ústřední rada odborů (ÚRO) převezme iniciativu k vytvoření Ústředního akčního výboru Národní fronty (ÚAVNF) a akčních výborů v krajích, okresech, obcích i v závodech.[1])

23. února byl vytvořen 93členný ÚAVNF v čele s předsedou ÚRO Antonínem Zápotockým a současně vzniklo v českých zemích 17 krajských akčních výborů NF (KAVNF): v Praze, Kladně, Mladé Boleslavi, Hradci Králové, Pardubicích, Havlíčkově Brodě, Českých Budějovicích, Táboře, Plzni, Karlových Varech, Ústí nad Labem, Liberci, Brně, Jihlavě, Olomouci, Zlíně a Ostravě.[2]) Ještě do konce února byly ustaveny všechny okresní akční výbory (OAVNF). Lavinovitě vznikaly AV v místech (MAVNF), v závodech a podnicích a během měsíce pracovaly již v 80 % obcí a ve všech závodech. Vytvářely se také ve všech masových organizacích, spolcích i politických stranách.

---

[1]) Gottwald, Spisy XIV, str. 254, 259.

[2]) Tato struktura odpovídala v podstatě organisaci krajů KSČ v předúnorovém období a stala se také základem pro vytvoření krajského zřízení od 1. ledna 1949.

KSČ měla v předúnorovém období v historických zemích 18 krajů, m. j. ve Strakonicích a Kolíně, kde krajské akční výbory nevznikly. Ze třinácti center krajských AV NF byly vytvořeny 1. 1. 1949 sídla krajů. Byly to: Praha, Čes. Budějovice, Plzeň, Karlovy Vary, Ústí nad Labem, Liberec, Hradec Králové, Pardubice, Jihlava, Brno, Olomouc, Ostrava a Gottwaldov.

[SÚA (Státní ústřední archiv), ÚAV NF, kr. 110; zpráva o činnosti strany od VII. do VIII. sjezdu KSČ, Praha 1946].

Instituce akčních výborů NF jako revolučních orgánů našeho lidu odpovídala základní linii KSČ o úloze Národní fronty jako hlavního nástroje sjednocování pracujících při upevňování lidově demokratického zřízení, kterou strana hájila proti všem útokům reakce již od r. 1945. Když pak měl být v únoru 1948 zvrácen lidově demokratický režim právě na základě rozbití Národní fronty, odpověděla KSČ řešením celé krize na půdě NF, za účasti nejširších mas pracujících a jejich organizací. To ovšem vyžadovalo vytvoření určitých orgánů, které by odrážely novou funkci Národní fronty jako politické základny pro porážku reakce a vytvoření systému diktatury proletariátu, t. j. které by organizovaly a představovaly jednotu pracujícího lidu měst a venkova, odstranily všechny reakční živly z politického a veřejného života, aby v něm reakce znovu nezískala pozice a které by konečně byly iniciátorem budovatelského úsilí našeho lidu.

Tuto úlohu nemohly sehrát dosavadní výbory NF, které se postupně vytvořily od konce r. 1945 při národních výborech všech stupňů. Jejich jednání byla totiž nezávazná a nadto měla v nich pozice reakce.[3]) Vzhledem k reakčním zástupcům národně socialistické, lidové, resp. sociálně demokratické strany nemohly tuto úlohu sehrát ani národní výbory. Kromě toho bylo třeba jednat rychle, využít revoluční vlny odporu našeho lidu proti reakci v únorových dnech k všestranné očistě veřejného a politického života. Proto bylo třeba vytvořit revoluční orgány nové.

KSČ navázala na dosavadní výbory NF, dala jim však jiný obsah – vycházející ze zkušeností revolučních národních výborů v létě 1945. Tak vznikly Akční výbory Národní fronty jako orgány, které odrážely změny, k nimž v Národní frontě porážkou reakce v únoru 1948 došlo:

Vedle čtyř politických stran byly v AV NF zastoupeny všechny celonárodní a masové organizace.

AV NF byly orgány usnášejícími a jejich usnesení byla závazná pro všechny zúčastněné složky.

Vytvářely si svůj vlastní organizační aparát se sekretariáty a tajemníky.

Všemi stranami a organizacemi byla v nich uznávána vedoucí úloha Komunistické strany Československa.

V Brněnském kraji začaly vznikat akční výbory podle výzvy Klementa Gottwalda ještě v sobotu 21. února, kdy již večer docházely první zprávy o ustavení z Blanska, Kunštátu i odjinud. Ještě v noci všude zasedali komunisté s demokratickými představiteli veřejného života a vyjadřovali svůj souhlas s řešením vládní krize, jak je navrhoval předseda vlády Gottwald. V neděli vznikla řada dalších místních i okresních akčních výborů. Od pondělí 23. února svolávaly pak krajské a okresní odborové rady a stejně tak závodní rady – podle usnesení sjezdu závodních rad

[3]) Základem výborů Národní fronty byly tzv. koordinační výbory národního bloku pracujícího lidu měst a venkova, které se vytvářely po osvobození v průběhu roku 1945 na základě dohody strany komunistické, sociálně demokratické a národně socialistické z 8. června 1945. Přibráním zástupců lidové strany vznikaly pak od konce r. 1945 výbory Národní fronty při národních výborech všech stupňů. Měly paritní zastoupení čtyř stran – a to i po volbách v květnu 1946, nebyly orgány výkonnými, nýbrž jen „dohadovacími", v nichž se nehlasovalo, ale jen doporučovalo to, na čem se zástupci všech stran dohodli. Tyto dohody byly však již koncem r. 1947 zcela znemožněny známou politikou tzv. protikomunistických bloků, kterou prováděli také na výborech Národní fronty národní socialisté, lidovci a pravicoví sociální demokraté.

z 22. února – ustavující schůze akčních výborů nejen ve všech závodech a podnicích, ale dávaly k jejich ustavení podnět i v kraji, v okresech a v místech tím, že svolávaly zástupce všech organizací a vysílaly na ustavující schůze své funkcionáře. Iniciativní úlohu při tom všude hráli komunisté.

Po předběžném jednání se zástupci nekomunistických stran a masových organizací v sobotu 21. února svolala Krajská odborová rada (KOR) v Brně 23. února večer do hotelu Passage (nyní Slovan) ustavující schůzi akčního výboru NF Brněnského kraje. Schůzi předsedal tajemník KOR Josef Ondráček. Zúčastnili se zástupci všech politických stran a zástupci ROH, Jednotného svazu českých zemědělců (JSČZ), Sokola, Svazu české mládeže (SČM), žen i odbojových organizací. Po diskusi, v níž byly odsouzeny rozvratnické tendence v národně socialistické a lidové straně, došlo k volbě krajského AV NF. Předsedou byl jednomyslně zvolen poslanec Ota Šling, krajský tajemník KSČ, místopředsedy prof. dr. Jiří Štefl za národní socialisty, prof. dr. Antonín Trýb, poslankyně Běla Pažoutová za sociální demokraty a tajemník KOR Jan Niederle za stranu lidovou. Současně bylo zvoleno devítičlenné předsednictvo a 39členný KAV NF. Zástupci národně socialistické a lidové strany se při tom účastnili jednání proti směrnicím vedení svých stran, které zaujímaly v té době zásadně odmítavé stanovisko k akčním výborům, jako ke „komunistickému rozbíjení Národní fronty". Hned po svém ustavení vyzval KAV NF ve svém prohlášení k občanstvu k tvoření akčních výborů ve všech místech, závodech a institucích brněnského kraje a současně odsoudil všechny rozbiječské pokusy reakce ve vládě.[4])

Pravomoc brněnského krajského AV NF zahrnovala okresy Brno-město, Brno-venkov, Boskovice, Mikulov, Moravský Krumlov, Moravská Třebová, Nové Město n. Mor., Tišnov, Vyškov a Hustopeče – v podstatě ty, které se kryly s územní organizací KSČ a z nichž později byl vytvořen Brněnský kraj. V nich se vytvářely po 23. únoru okresní AV NF. I zde tedy struktura AV NF byla přípravou pro vytvoření krajského zřízení.

Vedle KAV NF vznikl v Brně také zemský AV NF, který byl vlastně jen akčním výborem pro zemský národní výbor jako orgán a neměl územní pravomoc. Nebyl proto vyšší instancí pro moravské KAV NF, které podléhaly přímo ÚAV NF.

24. února byl vytvořen AV NF města Brna na ustavující schůzi, která proběhla místo odloženého pléna ÚNV. Schůzi řídil tajemník KOR Jan Niederle, místopředseda krajského AV NF za lidovou stranu. Předsedou AV se stal Vladimír Matula za KSČ, Jakub Kozák za soc. demokracii a Vladimír Podborský za ROH. Místopředsednická místa i místa v předsednictvu byla reservována lidové i národně socialistické straně, jejichž zástupce se 24. února ještě nepodařilo v rámci města pro spolupráci v NF získat. Nelze opomenout, že lidovecký a nár. socialistický tisk – a v tom i brněnský – ještě ve dnech 22.–25. února zuřivě útočil proti vytváření AV NF, nazýval je „komunistickým pokusem o rozbití NF" a zakazoval svým členům do nich vstupovat pod trestem vyloučení ze strany. Kromě politických stran byly v AV města Brna zastoupeny i celonárodní organizace, zejména ROH a odbojové složky. Protože únorová krize nebyla dosud vyřešena, vydal akční výbor provolání k občanům, v němž odsoudil činnost reakce, stavěl se za vládu Kl. Gottwalda a vyslovoval své rozhodnutí důsledně postupovat proti všem ne-

[4]) SAB (Státní archiv Brno), B 75, Kart. 14, f. 14., Rovnost 24. 2. 1948, str. 3.

přátelům lidové demokracie. Současně vyzval všechny odborové rady v Brně-městě, aby ihned přistoupily k ustavování AV NF.[5]) 25. února vznikly akční výbory v předních brněnských závodech – v První brněnské, ve Zbrojovce, v Královopolské, ve Spojených ocelárnách a také v některých úřadech a nevýrobních institucích.

V dalších dnech – od 26. února do 1. března – vznikaly akční výbory doslova lavinovitě ve všech podnicích, úřadech, školách a institucích, např. v bankách a pojišťovnách, na finančních ředitelstvích, mezi justičními zaměstnanci, ve filmové společnosti, v Národním divadle, v rozhlase, v různých družstvech, organizacích živnostníků, obchodníků atp. Ve dnech 24.–27. února se ustavily také AV při všech obvodních radách ÚNV.

Zásadně se akční výbory vytvářely všude na společných schůzích zástupců politických stran a masových organizací a všude vystupovali komunisté jako iniciátoři při jejich vytváření. Jednali jednak přímo jako zástupci KSČ, jednak jako funkcionáři ROH nebo jiných masových organizací. Tam, kde předsedou ONV nebo MNV byl komunista, dával podnět ke svolání ustavující schůze z titulu své funkce. Tam, kde tomu tak nebylo, zejména na vesnicích, byla iniciátorem místní organizace KSČ, respektive někdo z výboru. V některých malých obcích, kde nebyly ani organizace KSČ a byl tam silný lidovecký nebo národně socialistický vliv, se v tomto období akční výbor nepodařilo vůbec sestavit. V řadě případů byly AV voleny, na závodech např. na celozávodních schůzích, jinde byly prostě ustavovány na schůzce zástupců politických stran a masových organizací. Někde přecházela ustavení předběžná jednání komunistů s ostatními zástupci, jinde byl akční výbor utvořen hned na první schůzce. Jednotná praxe ani nebyla možná v době, kdy lavinovitě vznikaly akční výbory všech stupňů současně – od místních AV NF až po ÚAV NF, kdy nebyla možná ani výměna zkušeností nebo kontrola situace dole se strany OAV nebo KAV. Písemné směrnice nebyly a první pokyny byly dávány telefonicky, v rozhlase, nebo ve stranickém tisku. První tištěný oběžník ÚAV NF vyšel teprve 9. března. Komunisté však všude jednali iniciativně a s přihlédnutím k místním podmínkám. Svědčí o tom zejména činnost AV ještě ve dnech únorové krize, kdy pro práci AV nebylo jiného pokynu než vystoupení Kl. Gottwalda, kdy rozhodnutí sjezdu závodních rad o iniciativě ÚRO při zakládání AV nebylo dosud právně zakotveno a kdy akční výbory pracovaly skutečně na základě revolučního práva, jak to situace vyžadovala.[6])

Tak jako v celé republice, i v Brněnském kraji stavěly se akční výbory, vznikající ve dnech 23.–24. února za podporu požadavků KSČ a ROH při řešení únorové krize: upevnění Národní fronty, odstoupení reakčních ministrů, splnění požadavků pracujících, vytvoření vlády Klementa Gottwalda, provedení generální stávky, zákroky proti reakci atp. V tomto smyslu vydávaly svá prohlášení, adresovaná jednak

[5]) Rovnost 25. 2. 1948, str. 4.

[6]) K této otázce zaujal jasné stanovisko soudruh Zápotocký 23. února na poradě pro ustavení ÚAV NF: „Mnozí staví otázku, kdo dal jednotnému odborovému hnutí mandát k tomu, aby se ujímalo jednání v této věci. Docela otevřeně jsme na to odpověděli: Nebudeme diskutovat o této otázce. Nezáleží na tom, kdo nám dal mandát. Byla by to nevhodná otázka k neplodné diskusi. Když je loď v nebezpečí, neptá se nikdo, zda ten, kdo spěje na pomoc a odvazuje pramici, má převoznickou koncesi. Naše státní loď je opravdu v nebezpečí. Narazila i uvázla . . ." (Archiv Ústavu dějin KSČ)

občanstvu, jednak předsedovi vlády Kl. Gottwaldovi a předsedovi ÚAV NF Antonínu Zápotockému.[7]) Současně však přistupovaly okamžitě k praktickým opatřením: KAV NF v Brně již na své druhé schůzi dne 24. února jednal o nepřístojném a rozvratnickém psaní národně socialistického a lidoveckého tisku a „usnesl se jednomyslně učinit všechno, aby bylo zabráněno dalšímu rozeštvávání národa". Členové KAV NF – jeho předseda Ota Šling, předseda ZNV František Píšek, president zemského soudu dr. Ferdinand Richter a tajemník KOR Jan Niederle byli pověřeni, aby v kraji podnikli příslušné kroky.[8]) V závodech akční výbory zbavovaly funkce nespolehlivé členy závodních rad, nebo v jednotlivých případech zastavovaly činnost závodních odborových skupin, byly-li vedeny v protilidovém duchu. Činily bezpečnostní opatření proti případným sabotážím v závodech a zajišťovaly plynulý chod podniků – přebíraly klíče, pokladny a místnosti z rukou nespolehlivých živlů, zasahovaly při odstraňování závad v provozu a zejména urychlovaly znárodňování podniků schvalováním národních správ. Akční výbor města Brna např. rozhodl na svých prvních zasedáních o uzavření několika hotelů pochybné pověsti a získal tím bytové jednotky pro studenty a vojáky. Vypracoval ve spolupráci s bezpečnostním referátem ÚNV seznam osob práce se štítících. Schválil seznam národních správců do soukromých škol – obchodních, jazykových, hudebních i do autoškol. Rozhodl o převzetí plakátovacích ústavů, reklamy a veškeré informace do správy města. Na vesnicích se AV ihned věnovaly otázkám plnění zemědělských dodávek.[9])

Živelné zakládání akčních výborů ve všech závodech bylo koncem února a po-

[7]) Srovnej např. z prohlášení KAV NF v Brně k občanstvu 23. února: „. . . dnes po třech letech se pokouší reakce národu nepřátelská a v cizích službách jednotu národa rozbít. Připravovala ozbrojený puč. Náš národ dává jasnou odpověď: Žádá vládu bez agentů reakce! Náš národ se sdružuje kolem vlády Klementa Gottwalda a kolem akčních výborů národní fronty ve svorném úsilí o splnění budovatelského programu Gottwaldovy vlády. Tvořte ve všech závodech, úřadech a ústavech akční výbory NF, orgány jednoty národa.

Ať žije pevný svazek dělníků, rolníků, živnostníků a inteligence! Ať žije pevná vláda lidu, vláda Klementa Gottwalda, která zajistí cestu k socialismu!"

Z resoluce KAV NF předsedovi ÚAV NF Ant. Zápotockému: „Žádáme ÚAV NF v Praze, aby všemi prostředky zakročil proti všem, kteří tiskem neb jiným způsobem podrývají spojenectví se slovanskými národy, hlavně se Sovětským svazem a žádáme, aby jim byla znemožněna jakákoliv veřejná činnost."

Z prohlášení AV města Brna 24. února: „Městský AV v Brně prohlašuje, že bude důsledně postupovat proti všem rušitelům jednoty národa a proti všem nepřátelům demokratického režimu."

Z brněnské zbrojovky: „AV prohlašuje jménem osazenstva, že stojí pevně za vládou Klementa Gottwalda a prosí p. presidenta, aby demisi odstoupivších ministrů přijal. . . . jsme na stráži jednoty našeho lidu a zabráníme jakýmkoliv způsobem, aby tato jednota byla někým jakkoliv narušována."

Z maloměřických cementáren:

„Akční výbor vyzývá bez ohledu na stranickou příslušnost všechno své osazenstvo k společné práci, aby upevňovali a bránili jednotu národa a podporovali budovatelské úsilí Gottwaldovy vlády. Závodní akční výbor prohlašuje, že bude nejen důsledně postupovati proti všem rozvratníkům jednoty národa, ale i proti všem liknavcům a sabotérům ve svém závodě. Resoluce sjezdu závodních rad a odborových organisací se schvaluje v plném znění a bez výhrad." Stejně rozhodně znělo i prohlášení akčního výboru Zbrojovky i dalších závodů.

(SAB, B 75, kr. 14, f. 14, kr. 67, 70. Rovnost 25. 2. 1948, str. 4.)

[8]) Rovnost 25. 2. 1948, str. 3. Tisk národně socialistické a lidové strany ve dnech 21.–25. února ještě ostře napadal ustavování akčních výborů. „Zapojilo" se i brněnské Slovo národa, zemský orgán čs. strany národně socialistické.

[9]) Rovnost 3. 3. 1948; 4. 3. 1948.

čátkem března tak rychlé, že se vymklo řízení shora – se strany ÚAV NF. Ten předpokládal, že v závodech je potřebné zakládat AV jen v těch případech, kdy je ohrožena výroba a plnění plánu a kdy organizace ROH není schopna sama potřebné úkoly zvládnout. Vycházel při tom z faktu, že se závody již v předúnorovém období a v únorové krizi osvědčily ve svém postoji k lidové demokracii a že v nich tedy akční výbory nutné nejsou. Ještě počátkem března byly uveřejňovány v tom smyslu výzvy v tisku, v rozhlase i oběžníky a zakládání AV v závodech bylo kritizováno jako nesprávné. V té době však již všude v brněnském kraji akční výbory ve všech závodech a podnicích byly ustaveny.[10])

Pokud jde o strukturu AV jako orgánů jednoty národní fronty, odráželo jejich složení změny, jimiž NF po porážce reakce procházela. Byly v nich zastoupeny nejen všechny čtyři politické strany, ale i masové celonárodní organizace: především ROH, SČM, Sokol, SČSP, odbojové organizace (Svaz národní revoluce, partyzáni, legionáři) SOPV, zástupkyně žen i bezpartijní. Při tom zastoupení politických stran bylo zcela jiné než v paritních výborech Národní fronty nebo v národních výborech, složených podle výsledků voleb z r. 1946. Také vztah mezi politickými stranami a masovými organizacemi se změnil – tak jak to odpovídalo postoji jednotlivých složek v předúnorovém období a zejména při řešení únorové krize.

Předsedou akčního výboru byl vždy komunista a KSČ měla v akčních výborech absolutní většinu zástupců. To vyplývalo z vedoucí úlohy, kterou sehrála při řešení situace v únoru. Tak např. z rozboru politického složení akčních výborů asi 200 brněnských závodů vyplývá, že v nejdůležitějších závodech a ve většině závodů měla KSČ v akčních výborech 66–70 % zástupců, někde i 80 %. Naproti tomu v řadě malých, zejména nevýrobních a družstevních podniků bylo zastoupení nižší, 50 až 55 %. Rozhodující postavení měla KSČ i ve všech úřadech, školách a jiných institucích. Pokud jde o OAV a KAV, odpovídalo zde zastoupení KSČ celostátnímu průměru, který byl v květnu 1948 68,9 %. Při tom komunisté byli kandidováni do AV jednak za svou stranu, jednak vysíláni masovými organizacemi jako její zástupci.

Z jiných politických stran měla v Brněnském kraji největší zastoupení v OAV a KAV čs. sociální demokracie. I to bylo v podstatě ve shodě s celostátním průměrem, který činil 17,3 %. Také v závodech měla sociální demokracie nejvyšší zastoupení ze všech ostatních politických stran. Odpovídalo to úloze, jakou sehrála levicová část vedení sociální demokracie v čele se Zdeňkem Fierlingerem v únorových dnech i faktu, že sociální demokracie měla ve svých řadách značné procento dělnictva – 33 %, z nichž většina byla již v předúnorovém období zapojena do ROH. V Brněnském kraji sehrálo svou úlohu i prohlášení brněnské sociální demokracie na konferenci 22. února – v něm se přihlásila k myšlence očisty Národní fronty a ke spolupráci na novém základě – stejně jako provolání jejího akčního výboru na Brněnsku, aby se členstvo jednoznačně postavilo za vedení soudruha Fierlingera a podporovalo vládu Klementa Gottwalda.[11])

Pokud jde o národně socialistickou a lidovou stranu, jejich zastoupení bylo velmi slabé. V OAV a KAV činilo celostátně 3,95 % a 4,5 %, ale v brněnském kraji v celé řadě MAV a také v závodech bylo ještě slabší. Bylo to způsobeno především

[10]) Rovnost 3. 3. 1948, str. 1; 5. 3., str. 3. Oběžník ÚAV NF č. 4, 15. 3. 1948.

[11]) SAB, B 75, kr. 66–70. SÚA, ÚAV NF, kr. 106. XXI. sjezd čs. soc. demokracie v Brně 14.–16. II. 1947, ref. taj. Vilíma.

tím, že vedení obou stran odhalilo v únoru své úmysly a že také krajské, okresní i místní funkcionářské sbory byly v drtivé většině veřejnosti známy svým nepřátelským postojem k revolučním změnám. Pokud jde o členstvo, jeho reakční část se pochopitelně řídila posledními směrnicemi svého vedení, aby členové neuznávali a odmítali AV NF a nemohla tedy v AV najít zastoupení. Poctivá část členstva, zmatena a rozhořčena vystoupením svých předáků v únorové krizi, hromadně vystupovala z organizací nebo přerušovala styk se svou stranou a přestávala vlastně být politicky organizována. V průběhu března docházelo proto všude k oficiálnímu rozpouštění národně socialistických a lidoveckých organizací jejich vlastními výbory a současně likvidovala i v řadě okresů – např. na Mikulovsku, Boskovicku, přímo v Brně i jinde celá okresní vedení těchto stran.[12]) Proto v řadě případů byla místa v akčních výborech zástupcům obou stran rezervována a nebyla obsazována. Někde také vznikaly AV bez zástupců nekomunistických stran, jen ze zástupců KSČ a masových organizací. Byly i případy – např. právě v obcích se silným lidoveckým vlivem, nebo naopak s převládajícím vlivem KSČ, kde při tom neexistovaly masové organizace – že nebylo možno AV vytvořit, neboť orgány KSČ a ÚAV NF v duchu své politiky Národní fronty nepřipouštěly tvoření akčních výborů jen z komunistů. Pokud k takovým případům docházelo – bylo to např. na Mikulovsku – snažily se orgány KSČ i KAV NF zjednat nápravu.

Pokud jde o závody, zanikly tam závodní organizace národně socialistické a lidovecké hned po vytvoření AV, v nichž byly tyto strany zastoupeny 1–2 zástupci, někdy ještě méně. Zastoupení národně socialistické strany a strany lidové tak odpovídalo situaci, v níž se ocitly obě strany v důsledku reakční politiky svého vedení.

Zastoupení masových organizací v akčních vyborech, zejména těch, které sdružovaly revoluční síly, osvědčené již v předúnorovém období, značně převyšovalo zastoupení národně socialistické a lidové strany. Odpovídalo to jejich nové společenské funkci v rámci obrozené Národní fronty. Šlo především o zástupce ROH (14 %), odbojových organizací (18 %), JSČZ (9 %) a SČM (6 %).[13])

AV NF nevznikaly jen v obcích, okresech, krajích, závodech a podnicích, ale také ve všech spolcích a různých zájmových organizacích. Tam byly ustavovány z vlastních pokrokových členů organizace. Tak např. v advokátní komoře v Brně, v Sokole a ve sportovních klubech, v myslivecké jednotě, u filmových pracovníků, na správě zajištěného nemovitého majetku, v pekařském družstvu – prostě všude.

Pokud jde o politické strany, vznikl v Brně již 25. února AV čsl. sociální demokracie brněnského kraje v čele s V. Podborským a B. Pažoutovou, který se ve svém

[12]) Rovnost 1948, 12. 3., 21. 3., 18. 3., 24. 3., 27. 3., 3. 4., 7. 4. Zprávy okresních konferencí KSČ Brno-město 1949. Např. prohlášení národně socialistické strany v Králově Poli:

„Bratři a sestry! Poslední vnitropolitické události byly s to ohroziti klidnou cestu k vybudování socialismu v našem lid. demokratickém státě. Vedení naší strany podlehlo reakčním snahám zdejším i zahraničním, zradilo Košický vládní program a dovolilo, aby politiku naší strany určovali lidé, kteří se neštítili připravovati ozbrojené povstání proti našemu lidově demokratickému režimu.

Jsouce si vědomi této skutečnosti, činíme následující rozhodnutí: rozpouštíme síť organisací národně socialistické strany v Brně-Králově Poli a vyzýváme všechny bývalé poctivé příslušníky, aby se zapojili do budovatelské práce pro národ a republiku vstupem do KSČ, která je jedině s to zaručiti klidný vývoj k socialismu a v bratrském spojenectví s ostatními slovanskými státy zajistit bezpečnost nás všech." (Podpisy)

[13]) SAB, B75, kr. 22–33, hlášení o ustavování AV. Kr. 38. Rovnost 1948, 5. 3., 10. 3., 12. 3., 17. 3., 18. 3., 19. 3., 21. 3., 24. 3.
SÚA, ÚAV NF, kr. 83, 106.

provolání postavil za splnění programu Gottwaldovy vlády a nastoupení cesty k socialismu. Také podle pokynů AV čs. strany národně socialistické měly být v krajích vytvořeny akční výbory v organizacích s vyloučením členů, „kteří se zpronevěřili socialistickému programu strany". Tyto akční výbory měly všude převzít místní a okresní sekretariáty a majetek strany a přihlásit se ke spolupráci s AV NF.[14]) Měly také provést očistu strany od všech „protilidových elementů". Podobně měl probíhat vývoji i ve straně lidové. V Brněnském kraji došlo sice záhy k vytvoření KAV jak národně socialistické, tak i lidové strany z některých pokrokových členů, ovšem jinak vývoj neprobíhal podle uvedených směrnic, poněvadž současně docházelo k rozkladu obou stran.

Ještě v průběhu února a počátkem března byly vyjasněny některé problémy ve vztahu jednotlivých AV. Územní AV NF – místní, okresní, krajské – byly od počátku chápány jako orgány stálé, jejichž rozhodnutí byla závazná nejen pro politické strany a jejich orgány – pochopitelně s výjimkou KSČ, která jejich činnost řídila – ale i pro všechny instituce v obvodu jejich působnosti. Jejich činnost jako revolučních orgánů se vztahovala i na práci národních výborů a byla proto usměrňována po státní linii ministerstva vnitra. AV v závodech, úřadech a podnicích představovaly jen orgány přechodné, jejichž působnost byla omezena na obor, pro nějž byly ustaveny. Podléhaly proto příslušným krajským a okresním AV NF a při svém ustavování byly jimi schvalovány. Současně při svých zákrocích postupovaly v souhlase s příslušnými okresními a krajskými odborovými radami a byly vlastně jakýmisi výkonnými orgány ROH. Většina z nich byla i v brněnském kraji po provedení očisty v závodech a úřadech rozpuštěna krajskou odborovou radou koncem března a počátkem dubna 1948 a jejich působnost byla přenesena na příslušné závodní odborové orgány.

Revoluční iniciativa byla postavena na právní základ již vyhláškou ministerstva vnitra o spolupráci NV s AV NF z 24. února. Vycházela ze skutečnosti, že podle Košického vládního programu jsou NV nejen lidem voleny, ale stojí také pod jeho neustálou kontrolou, takže jsou povinny dbát iniciativy, která vyjde z řad lidu a jeho masových organizací. Protože se v dané situaci těmito lidovými orgány staly AV, uložil ministr vnitra předsedům NV všech stupňů, aby bez prodlení vešli ve styk s AV NF, spolupracovali s nimi, umožňovali jejich práci, dbali jejich podnětů a učinili je předmětem jednání v národních výborech. Dalšími vyhláškami – z 25. a z 27. února – „O přechodné úpravě odvolání členů NV" a „O doplňování NV" dostaly AV pravomoc odvolat ty členy národních výborů nebo jejich složek, kteří se zpronevěřili zájmům lidu a nahradit je spolehlivými osobami.[15])

Tak se vyjasnil i vzájemný vztah mezi NV a AV NF, které přechodně musely provádět v období těsně po únoru různá neodkladná opatření v oboru veřejné správy tam, kde NV vzhledem k jejich reakčnímu složení nebyly schopné usnášení. Po očištění a doplnění NV a jejich složek zůstaly však nadále NV a jejich složky orgány veřejné státní správy, orgány výkonnými, zatím co AV NF fungovaly jako orgány politické kontroly, jako orgány iniciativní, které samy nerozhodovaly o otázkách, patřících do působnosti NV, např. bytových, státní spolehlivosti atp. K zabezpečení svého práva kontrolního a iniciativního měl AV účinný prostředek –

[14]) Svobodné slovo, zemský orgán čs. strany národně socialistické, 27. 2. 1948, str. 1.
[15]) Úř. list 1948, díl II, č. 48, str. 621. Úř. list 1948, díl I, vyhl. č. 305.

mohl odvolat v rámci očisty veřejného a politického života ty členy NV a jejich složek, kteří by nedbali politické kázně obrozené NF a zájmů lidu.[16])

Při ustavování AV NF dbaly orgány KSČ i ÚAV NF nejen na to, aby AV byly skutečnými představiteli NF, t. j. sdružovaly politické strany a masové organizace, ale aby také jejich jednotliví představitelé byli lidé čestní, kteří mají důvěru občanů i svých spolupracovníků a kteří – vzhledem k velké pravomoci AV zejména v situaci těsně po únoru – nebudou zneužívat svého postavení z osobních hledisek. Pokud se tak v jednotlivých případech stalo, byli tito funkcionáři odvoláváni a vyměňováni. ÚAV NF zakročil také proti slučování funkce předsedy NV a předsedy AV NF. Byla učiněna opatření, aby členové AV nemohli získávat z titulu své funkce národní správy v podnicích, živnostech a zemědělských usedlostech nebo jiné hospodářské výhody.

K důkladnému posouzení práce akčních výborů z těchto hledisek došlo v Brněnském kraji v létě a na podzim 1948, kdy byla prováděna jejich celková reorganizace tak, aby se staly skutečně pružnými a iniciativními orgány. Při tom docházelo ke snižování počtu jejich členů – u MAV NF asi na polovinu členů MNV. Ve funkcích byli ponecháváni schopní a osvědčení členové a vyměňováni ti, kteří nebyli u občanů oblíbeni. Zde se stala reorganizace také nápravou některých nedostatků v práci akčních výborů, zejména v souvislosti s předvolební kampaní a volbami, kdy nevhodným vystupováním některých členů akčních výborů a jejich osobní politikou vznikala u voličů averze k jednotné kandidátce. Přísné měřítko bylo při tom uplatňováno zejména na předsedy AV, kterými byli komunisté. V zemědělských obcích bylo pak další podmínkou, aby členové akčních výborů vzorně plnili své dodávkové povinnosti.

Pokud jde o politické složení MAV a OAV, neznamenala reorganizace další zvyšování počtu členů KSČ, ale především jejich doplnění schopnými pracovníky, jinostraníky nebo bezpartijními, na vesnici pak především dobrými hospodáři. Sektářské tendence, které se při tom objevovaly např. na Hustopečsku, byly OAV a KAV potírány.[17])

V říjnu 1948 byla reorganizace AV ve všech okresech skončena.

Základním úkolem, který plnily AV všech stupňů hned po svém ustavení, byla očista veřejného a politického života. Podle pojetí KSČ měla zůstat i v poúnorovém vývoji hlavním politickým nástrojem vedení národa Národní fronta, postavená ovšem na novou základnu, obrozená. Právě očista byla předpokladem ke splnění tohoto úkolu.

Myšlenka očisty našeho veřejného a politického života nevznikla teprve v souvislosti s porážkou reakce v únoru. V listopadu 1947, když zástupci stran NF měli projednávat v souvislosti s odhalením reakce na Slovensku protistátní činnost ve slovenské demokratické straně, vyslovila KSČ požadavek, aby se tohoto jednání zúčastnili i zástupci masových organizací ROH, JSČZ a odbojových složek, aby byla NF rozšířena o celonárodní organizace, jak to odpovídalo struktuře NF za okupace a po osvobození. Když zástupci národně socialstické, lidové, demokratické a strany slobody odmítli, obrátila se KSČ k pracujícím. A již tehdy na schůzích

[16]) Oběžník ÚAV NF č. 1. 9. 3. 1948.
[17]) SAB, B 75, kr. 38, zpráva o činnosti OAV NF brněnského kraje. Oběžník ÚAV NF č. 13, 13. 4. 1948.

ARCHIV MĚSTA BRNA 1

a shromážděních v závodech a odbojových složkách, které protestovaly proti vylučování ROH a odbojových organizací z NF, byl předkládán požadavek očisty stran Národní fronty a celého našeho veřejného a politického života. Přímým podnětem zde bylo uvedené odhalení protistátní činnosti v jedné ze stran NF – v demokratické straně. V rezolucích ze závodů Brněnského kraje byly pod tímto požadavkem podepsány vedle závodních rad často i organizace všech stran NF.[18]) Široké masy pracujících, zejména na závodech, byly tedy seznámeny se situací v NF a k požadavku očisty, vyhlášenému v únorových dnech, se postavily jako k přirozenému důsledku porážky reakčních sil.

Koncepce KSČ, řešit únorové střetnutí s reakcí na půdě NF a vytvořit také z NF účinný nástroj k zabezpečení únorového vítězství, ještě více podtrhla nutnost očisty veřejného a politického života. Proto také byla prováděna všude – ve všech politických stranách, ve všech organizacích a spolcích, na všech pracovištích.[19]) Prověřila celý náš veřejný a politický život od shora až dolů. Rozhodující úlohu při tom všude sehrály AV.

Tak jako v jiných krajích, zaměřovaly se i na Brněnsku AV na očistu mocenských orgánů lidově demokratického státu – národních výborů. Scházely se v prvních dnech své činnosti denně, někdy i dvakrát denně a iniciativně přistoupily k očistě. Ještě bez pokynů ministerstva vnitra odvolaly nejreakčnější zástupce národně socialistické a lidové strany z funkcí v ONV. Při tom ovšem žádaly o souhlas předsedu ZNV, kterým byl komunista František Píšek. Ten např. již 24. února suspendoval na návrh AV města Brna 4 členy ÚNV za národně socialistickou a lidovou stranu a 25. února pak další. Obdobně probíhal vývoj ve všech okresech i v MNV. I zde byla situace usnadňována v tom případě, že předsedou ONV byl komunista. Vyhlášky ministerstva vnitra o odvolání členů NV a o doplňování NV, o přechodném přenesení působnosti předsednictva NV na jejich předsedy byly vlastně jen zakotvením praxe, která probíhala. Právo odvolávat členy ONV příslušelo předsedovi ZNV, členy MNV odvolával předseda ONV, vždy na základě návrhů příslušných místních nebo okresních AV. Stejným způsobem byla uprázdněná místa doplňována. 27. února rozhodl předseda ZNV na základě usnesení zemského AV NF (vlastně AV při ZNV) a na základě návrhů OAV a MAV odvolat všechny členy národních výborů za národně socialistickou a lidovou stranu. Jemu také příslušelo rozhodnutí o opětném povolání zástupců lidové a národně socialistické strany do ONV. O povolání do MNV rozhodoval ONV, vždy ovšem na základě návrhu příslušného okresního nebo místního akčního výboru.[20])

Na základě vyhlášky ministerstva vnitra rozhodl brněnský akční výbor 26. 2. o odvolání všech členů rady ÚNV za nár. socialistickou a lidovou stranu a současně propustil všechny zaměstnance, kteří dostali svatováclavskou orlici nebo byli po osvobození potrestáni za kolaboraci. 1. března odvolal pak ZNV všechny zástupce lidové i nár. socialistické strany i z pléna ÚNV a také ze sboru národních správců. Obdobně probíhala očista i v obvodních radách ÚNV: AV NF při obvodních radách podávaly návrhy Ústřednímu národnímu výboru nejdříve na suspendování

[18]) Gottwald, spisy 14, str. 201–205; RP 6. 11. 1947; Rovnost 6. 11.–12. 11. 1947.

[19]) Jedinou výjimku zde tvořily instituce církevní, především katolické. Tam vzhledem k jejich charakteru AV ustavovány nebyly, takže tyto instituce vlastně poúnorovou očistou neprošly. Situace v nich byla řešena později, v průběhu r. 1949.

[20]) Rovnost 28. 2. 1948, str. 2.

některých reakčních členů, pak všech zástupců za národně socialistickou a lidovou stranu. Těmito opatřeními také automaticky zaniklo členství v různých komisích NV. ÚNV byl tak zbaven těch sil, které brzdily plodnou spolupráci v politickém i hospodářském životě města. Jelikož vedení soc. demokracie v Brně odvolalo po prošetření všechny své dosavadní zástupce z ÚNV, zůstali v něm jen komunisté. Bylo proto třeba v duchu politiky obrozené Národní fronty doplnit ÚNV novými zástupci, kteří by dávali záruku, že budou pracovat pro zájmy lidu.

AV NF rozhodl, že z důvodů větší pracovní pružnosti bude stav pléna ÚNV snížen z 90 na 60 členů. Tento návrh byl Zemským NV schválen. Současně AV doplnil uvolněná místa v ÚNV tak, že v šedesátičlenném plénu měla KSČ 30 zástupců (dosud 29), soc. demokracie 14 (dosud 14), nár. socialisté 3 (dosud 30) a lidová strana 2 (dosud 17). Kromě toho dostaly zastoupení masové celonárodní organizace – ROH 5 míst, Jednotný svaz českých zemědělců (JSČZ) a SČM po dvou, Svaz osvobozených politických vězňů (SOPV) a čsl. obec legionářská (ČOL) po jednom. 6. dubna se konalo první poúnorové zasedání obnoveného pléna ÚNV, které zvolilo za předsedu ÚNV Vladimíra Matulu, za místopředsedy Václava Chaberu a Vladimíra Podborského. Byla zvolena 13členná rada ÚNV, v níž měla KSČ 5 zástupců, soc. demokracie 3, čsl. strana socialistická dva, strana lidová, SOPV a SČM po jednom. Byl snížen počet komisí NV na 23 a zvoleni jejich členové. Předsednických míst v komisích získala KSČ 14, soc. demokracie 4, čsl. strana socialistická 2, lidová strana, KOR a SOPV po jednom. Schůze pléna měla slavnostní ráz, neboť zástupci jednotlivých složek NF ve svých vystoupeních vyjadřovali svou vůli upřímné spolupráce v rámci obrozené Národní fronty. Obdobným způsobem – na základě návrhů akčních výborů při obvodních radách a schválení Ústředním národním výborem i Zemským národním výborem – byli doplněni členové deseti obvodních rad v Brně. I tam měli rozhodující zastoupení komunisté.[21])

Je zřejmé, že nahrazování odvolaných zástupců národně socialistické a lidové strany neprobíhalo mechanicky, nýbrž odráželo také faktický stav rozkladu obou stran, skutečnost, že zklamaly důvěru pracujících, stejně jako nezájem většiny jejich funkcionářů o aktivní a pozitivní stanovisko k poúnorovému vývoji. Proto po provedení očisty byly národně socialistická a lidová strana zastoupeny v národních výborech ve zcela jiném poměru, nežli to odpovídalo výsledkům voleb z r. 1946. V Brněnském kraji měla každá z nich nejvíce 5 %, v řadě míst však ještě méně. Pozice sociální demokracie zůstaly v podstatě zachovány, zatímco masové organizace dostaly své zastoupení právě na účet národně socialistické a lidové strany a počtem svých zástupců je převyšovaly. Když se nepodařilo získat pokrokové zástupce lidové a nár. socialistické strany pro aktivní spolupráci hned, byla jim místa rezervovány do té doby, než se to podaří a než AV schválí jejich vhodné a pokrokové představitele. Avšak již v průběhu března byly na Brněnsku doplněny zástupci lidové a národně socialistické strany všechny okresní a většina místních národních výborů, s výjimkou některých menších obcí, kde se nikoho z „jinostraníků" ke spolupráci nepodařilo získat.

Těmito opatřeními se zcela změnilo politické složení národních výborů, které byly zbaveny všech reakčních živlů a staly se skutečnými představiteli zájmů pracujících. Počet komunistů v národních výborech a jejich složkách, stejně jako v AV NF

[21]) Archiv města Brna, 32. schůze ÚNV 6. 4. 1948, 33. schůze ÚNV 16. 4. 1948.

se v létě 1948 ještě zvýšil sloučením soc. demokratické strany s KSČ, neboť mandáty bývalé soc. demokratické strany automaticky přecházely na KSČ, takže měla 80–90% zastoupení.

Územní AV NF prováděly očistu také mezi národními správci živnostenských podniků a rodinných domků, konfiskovaných kolaborantům a Němcům. Účelem očisty bylo odstranit z národních správ nespolehlivé živly, které projevily záporný postoj vůči lidově demokratickému zřízení nebo porušovaly hospodářské směrnice. Jejich odvolání prováděly ONV na základě návrhu MAV a OAV NF. Očista byla prováděna i mezi přídělci konfiskovaného zemědělského majetku, kteří se stavěli proti lidově demokratickému zřízení nebo neplnili dodávkové povinnosti, prodávali na černém trhu, neobdělávali půdu, šířili šeptandu, rozvraceli pokoj a pořádek v obci atp. V odůvodněných případech, na základě návrhu MAV a po projednání okresním AV NF, zbavil MNV zemědělce přídělu a zavedl na usedlost národní správu do té doby, než bude vybrán nový, spolehlivý přídělce. S definitivní platností rozhodovala o odnětí přídělu zvláštní 3členná komise, ustavená při KAV NF a složená ze zástupce KAV NF, okresní rolnické komise a národního pozemkového fondu. Měly rozhodnout o všech případech do 15. dubna, aby bylo možno všas přídělce vyměnit a nebyly ohroženy jarní práce. Přesto však byly podávány další návrhy i po tomto termínu, takže celá očista byla uzavřena až k 25. červenci. V oblasti KAV Brno byla tímto opatřením postižena řada zemědělců, a to zejména v pohraničních okresech Hustopeče a Mikulov. V méně závažných případech byl provinilý zemědělec přemisťován na usedlost v jiné obci nebo na jiném okrese, případně na veřejné schůzi občanů akčním výborem napomenunt. Přímo v Brně navrhl AV v Komárově k vysídlení 13 zemědělců.[22])

Očista mezi zemědělskými přídělci v pohraničních okresech byla důležitá i s hlediska bezpečnosti státních hranic. V době, kdy nemohla být ještě dostatečně zajištěna jejich ostraha a kdy začínalo docházet k ilegálním přechodům, bylo důležité, aby nejbližší prostor za státní hranicí byl osídlen spolehlivými lidmi, kteří by neposkytovali podporu těm, kteří v jednom nebo druhém směru tajně přecházeli hranice. Proto byla v této době definitivně vyřešena i otázka charvátského obyvatelstva tří obcí na Mikulovsku – Frélichova, Dobrého Pole a Nového Přerova, které se za okupace většinou hlásilo k německé národnosti a projevovalo protičeské smýšlení. OAV NF v Mikulově se usnesl 25. února, aby všechno charvátské obyvatelstvo bylo přesídleno z prostoru státních hranic do vnitrozemí. Toto usnesení schválil KAV NF v Brně i ÚAV NF a 239 rodin bylo pak ve třech etapách – do října 1948 – vystěhováno do různých vnitrozemských okresů Moravy.[23])

Formou očistného zákroku AV bylo i veřejné pokárání občanů, kteří pomlouvali lidově demokratický režim, veřejné a vládní činitele, zesměšňovali dobrovolné pracovní brigády, podporovali černý obchod atp. Jejich jména byla zveřejňována buď

[22]) Oběžníky ÚAV NF „Činnost AV NF" č. 2, 3, 5, 14, SAB, B 75, kart. 38. SAB, B 75, kart. 14; Zpráva okr. konf. KSČ Brno XI, 1949.

[23]) SAB, KNV, bezpečnostní ref. 1949; B 75, kat. 38, f. 77. Vzhledem k situaci v těchto pohraničních obcích usnesla se již 30. 6. 1947 rada ZNV v Brně o přemístění do vnitrozemí těch osob, které pozbyly čs. státní občanství. Pro odpor národně-socialistických a lidových zástupců v ZNV (uvedené obce volily v r. 1946 především tyto dvě strany) bylo usnesení realizováno jen částečně a nuceně bylo vystěhováno, resp. odešlo dobrovolně v září 1947 jen 83 osob.

Po únoru v průběhu r. 1948 bylo vysídleno 239 rodin, 19 jich uprchlo do Rakouska; 129 rodinám byl konfiskován veškerý majetek, 44 rodinám z poloviny.

na schůzích nebo oběžníky a vyhláškami akčních výborů. Při tom byla v prohlášeních vždy vyslovována naděje, že napomenutí občané nezatrpknou a budou se snažit najít cestu ke společné práci.[24])

Důsledná očista byla provedena ve všech závodech, podnicích a úřadech. Zde vystupovaly AV vlastně jako orgány ROH. Již v prvních dnech své činnosti pracovaly s neobyčejnou iniciativou a v zásahu proti provinivším se pracovníkům postupovaly velmi diferencovaně, používaly velmi rozmanité stupnice opatření.

Příčiny k zákroku byly nejen politické, ale i hospodářské a morální: nepřátelské akce a projevy proti lidově demokratickému zřízení, zesměšňování vedoucích představitelů KSČ a ROH, protesty proti projevu Klementa Gottwalda 21. února a proti generální stávce, aktivní reakční činnost v národně socialistické nebo lidové straně atp. Poškozování národního majetku, ohrožování nebo ztěžování úkolů dvouletky, narušování klidu ve výrobě, postoj proti znárodnění, podpora restitučního řízení – zde např. AV zakročovaly proti celé řadě národních správců. Stihala se také šmelina a machinace se zbožím – zejména pracovníků v obchodním a distribučním sektoru. Z morálních hledisek zakročovaly AV proti špatnému poměru k práci, hrubému jednání s lidmi – např. u lékařů a vedoucích, zneužívání funkce a postavení k osobnímu prospěchu. Hojně se také objevuje jako příčina potrestání „donášení a přisluhování šéfovi", zejména v soukromých podnicích a národních správách. Řada lidí byla v závodech postižena z hlediska národní očisty – Němci a Němky a také ti, kteří byli v minulosti souzeni podle retribučních dekretů.

Nejvážnější případy trestaly AV vyloučením ze závodu a z pracovního poměru a předáním okresnímu úřadu ochrany práce k dispozici. Často při tom také kladly požadavek okamžitého opuštění závodu. V mírnějších případech přeřazovaly na jiné pracoviště, snižovaly funkce, překládaly do penze, udělovaly veřejné důtky, pokárání a napomenutí. Na vysokých školách vylučovaly ze studia trvale nebo dočasně, zakazovaly přednášet vyučujícím, rozhodly např. o zastavení činnosti divadla na jednu sezónu atp. V řadě případů, zejména u úředníků – posílaly na dovolenou, než se celá záležitost prošetří a vyřeší. V některých závodech vyměňovaly závodní rady a skupiny ROH, pokud byly ovládány reakčními živly a podle stanov ROH je nahrazovaly „náhradními orgány závodní rady". Rozhodnutí bylo postiženým sdělováno většinou ústně, někdy také písemně nebo závodním rozhlasem. Významnější činitelé byli zveřejňováni v tisku. V očistě závodů nepostupovaly akční výbory mechanicky, ale volily formy podle konkrétní situace na pracovištích.

Rozhodnutí AV v závodech podléhalo schválení odborových orgánů KOR a ÚRO, které také vydaly pro očistu v závodech své pokyny. Rozhodnutí AV braly na vědomí, ale vyhrazovaly si právo je překontrolovat a učinit opatření nutná v zájmu výroby a národního hospodářství. Šlo např. o to, aby vyřizováním osobních účtů nebyl narušován klid na pracovištích, aby byla pečlivě posuzována otázka odborníků – aby i v případě jejich přeřazení bylo využito jejich kvalifikace, aby všichni postižení očistou měli možnost získat zaměstnání atp.[25])

Očista v závodech, úřadech apod. proběhla podle pokynů ÚRO do 20. března, dokončena byla počátkem dubna. Vzhledem k tomu, že tím byla úloha AV na tomto úseku splněna, byly Krajskou odborovou radou rozpuštěny a jejich působnost přešla na závodní výbory a organizace ROH. Jen výjimečně povolovala KOR

[24]) SAB, B 75, kart. 78.

[25]) SAB, B 75, kart. 66–70. Rovnost 11. 3. 1948, str. 4. Oběžník ÚAV NF č. 18, 19. 4. 1948.

i KAV NF trvání těchto AV po 20. březnu, a to v případech, kdy pro závažnost situace nebyla dosud očista skončena.

Celkem bylo dáno k disposici okresnímu úřadu ochrany práce v Brně 1062 osob – z toho 45 % úředníků vyšších i nižších kategorií, 25 % zaměstnanců a 30 % různých zaměstnání. Asi stejný počet byl postižen mírnějšími tresty. Do úzkých pracovních profilů – stavebnictví, zemědělství atp. bylo z tohoto počtu přeřazeno kolem 200 osob. Pokud jde o vysoké školy, z 10 000 vysokoškoláků v Brně bylo vyloučeno ze studia 95 trvale, 65 dočasně a 224 dostalo poslední výstrahu. Současně bylo zbaveno 15 profesorů práva přednášek natrvalo, 17 dočasně, dalším byla udělena důtka, rozvázán s nimi pracovní poměr atp. Přitom byla provedena očista v Svazu vysokoškolského studentstva v Brně – akční výbor nahradil reakční studenty pokrokovými.[26])

Velmi malé procento občanů, postižených očistou, svědčí o tom, že byla zaměřena jen proti nejaktivnějším odpůrcům lidově demokratického zřízení a že se nestala prostředkem k vyřizování osobních sporů. Demokratičnost očisty byla podtržena nejen kolektivním projednáváním na zasedání AV, ale zejména vytvořením odvolacího řízení, které mělo napravit případné nedostatky, k nimž by v průběhu očisty došlo. Všem, kteří byli v rámci očisty propuštěni akčními výbory ze zaměstnání, byla dána koncem března možnost odvolat se k prověřovacím komisím KOR v Brně, které byly tříčlenné a pracovaly vlastně jako orgán KAV NF. Celkem jich bylo patnáct. Lhůta k podání odvolání byla stanovena do 5. dubna, byla však přijata i řada odvolání pozdějších. Tím došlo k změně v praxi akčních výborů, proti jejichž rozhodnutí až dosud nebylo odvolání. Toto původní stanovisko bylo diktováno zkušeností s očistou po r. 1945, kdy řada viníků různými právními a odvolacími machinacemi ušla spravedlivému trestu. I v Brněnském kraji se na jeho podporu stavěly AV v některých závodech.[27])

Komise KOR projednaly většinu odvolání v průběhu dubna, část také v květnu a červnu. Je důležité poznamenat, že se zabývaly všemi případy odvolání, a to za osobní účasti postiženého. Nedostavil-li se, byl termín jednání s ním odložen. Komise projednávaly případy vždy za přítomnosti zástupců příslušného akčního výboru, který o potrestání rozhodl a snažily se získat je pro své stanovisko. Svá rozhodnutí opíraly komise nejen o konfrontaci s AV podniků, ale také po slyšení AV místa bydliště. Přihlížely i k celkovému chování a vystupování postiženého při pohovoru.

Z celkového počtu potrestaných v průběhu očisty v Brněnském kraji většina jich využila možnosti odvolání. Při prošetřování jednotlivých případů odvolací komise KOR většinu rozhodnutí AV schválily. S řadou zákroků však nesouhlasily a zmírnili výměr trestu – zejména tam, kde bylo zřejmé, že AV používaly maximálních hledisek. Tak např. požadavek „okamžitého opuštění závodu a propuštění" upravily na „rozvázání pracovního poměru na základě dohody" apod. Některá rozhodnutí AV zrušily úplně – tam, kde bylo zřejmé, že šlo o osobní nebo sektářský postup,

[26]) SAB, B 75, kart. 37, 78. Archiv města Brna, OÚ OP 1945–49. SAB, B 75, kart. 14, Zpráva o činnosti AV na vysokých školách v Brně. Okresní úřad ochrany práce navazoval svou strukturou na protektorátní úřad práce v Brně. Do 1. 1. 1949 byl bezprostředně příslušný pro politické okresy Brno-město a Brno-venkov a byly mu podřízeny pobočky v Tišnově, Slavkově, Vyškově, Jevíčku, Židlochovicích, Blansku a Boskovicích.

[27]) Rovnost 27. 3. 1948, str. 2.

o rozhodnutí nepodložené dostatečně fakty atd.[28]) V některých případech však zacházely komise k opačné krajnosti – až k nezdravé benevolenci.[29]) Na základě rozhodnutí komisí KOR vzaly akční výbory zpět celkem 287 případů předání pracovnímu úřadu.

Důležitým úkolem AV se stalo také spolupůsobení při důsledném provedení a dokončení národní očisty od zrádců a kolaborantů. Tento požadavek byl jedním z bodů programu Gottwaldovy vlády, přijatého celou obrozenou Národní frontou. AV již v prvních dnech své činnosti zasahovaly proti těm, kteří se za okupace zpronevěřili národní cti. Tak např. AV města Brna propustil tyto osoby z aparátu ÚNV a také všude v závodech se postupovalo podobně. Skutečnost, že před únorem působením národně socialistického ministra spravedlnosti Drtiny nebyla očista důsledně provedena a řada viníků buď trestu unikla nebo byli potrestáni směšně nízkými tresty, vedla k usnesení vlády z 12. března 1948, podle něhož byla prodloužena platnost retribučního dekretu z r. 1945.[30]) Nešlo zde o obnovu všech procesů, které byly vedeny před lidovými soudy, ale jen o ty případy, kdy viníci unikli nátlakem nebo úplatky spravedlivému potrestání a kdy tím byla pobouřena široká veřejnost. Právě AV připadl úkol tyto případy zjistit a usnadnit tak ve spolupráci s bezpečnostními referenty ONV a s prokuraturou činnost lidových soudů. Nejen že schvalovaly soudce z lidu pro tyto soudy, ale dostaly i právo předkládat materiál při revizi případů, dávat své vyjádření k postupu, spolupůsobit při stanovení termínu i místa, kde se procesy mají konat a zejména kontrolovat, aby nedocházelo k neodůvodněnému osvobození od potrestání, aby nebylo zneužíváno práva obhajoby, aby byly znemožněny nepřístojné intervence atp. Jejich úkolem bylo také dbát, aby výsledky retribučního řízení byly uveřejňovány v místních časopisech a bylo jich výchovně využito.

Lidový soud u brněnského krajského trestního soudu zahájil znovu svou činnost 12. dubna. AV mu připravily k projednání 130 případů asi ze 3000 případů, které byly před únorem zastaveny a 50 nejkřiklavějších případů osvobození z celkového počtu 700. Zasedání lidových soudů probíhala zejména v dubnu a květnu. Ještě v srpnu 1948 byl odsouzen k smrti a popraven dr. Pilny, lékař brněnského gestapa, vydaný z amerického okupačního pásma, který měl na svědomí životy mnohých občanů.[31])

[28]) SAB, B 75, kart. 66–70.
Usnesení bylo formulováno: „Prověřovací komise shledala po prošetření, že potrestání ... (jméno) je neúměrné jeho provinění a proto zrušila v plném rozsahu rozhodnutí akčního výboru." K tomu komise připojovala doložku pro případ, že jmenovaný chtěl nastoupit do jiného pracovního poměru: „KAV NF nemá námitek proti zařazení jmenovaného do pracovního poměru, odpovídajícího jeho kvalifikaci a schopnostem."

[29]) Tamtéž. Šlo např. o nivelisaci různých stupňů provinění, např. vůči těm postiženým, kteří vstoupili do KSČ. Zde zřejmě nedobře působila i praxe masového náboru do KSČ v tomto období. Určitý vliv zde měla snaha – zejména v průběhu května – neovlivnit tvrdými zásahy negativně průběh předvolební kampaně za jednotnou kandidátku.

[30]) Mimořádné lidové soudy pro stíhání německých zločinců, kolaborantů a zrádců, které byly zřízeny hned po osvobození v r. 1945 – v Brně např. počaly fungovat jako první v republice již 8. 6. 1945, měly původně pracovat jen rok. Jelikož však nezvládly množství případů a potřebovaly konat další šetření, byla jejich činnost prodloužena nejdříve do 8. 1. 1947 a pak s konečnou platností do 3. 5. 1947. Po tomto termínu byl zřízen u krajského soudu v Brně zvláštní senát, který se zabýval případy retribučního dekretu, které buď lidovými soudy nebyly vyřízeny, nebo byly postoupeny řádným soudům.

[31]) Rovnost 13. 3., 26. 3., 11. 4., 13. 4., 20. 4., 21. 8., 22. 8. 1948.

Poúnorová očista proběhla také ve všech masových organizacích a spolcích, kde se vytvářely AV, složené z pokrokových členů. I zde byli při tom oporou komunisté, pochopitelně, pokud byli členy této organizace nebo spolku. Nejvyšším trestem bylo vyloučení z členství ve spolku nebo organizaci. V mírnějších případech se používalo odvolání z funkce, veřejné pokárání nebo napomenutí. Tak např. ze Svazu bojovníků za svobodu bylo v Brněnském kraji vyloučeno 40 členů. Složitější situace byla v těch organizacích, kde ve vedení převládal buržoasní vliv. To platilo především o Sokole, který sdružoval $^3/_4$ miliónu dospělých členů a stál v této době pod vlivem národně socialistické strany. V brněnském kraji měl téměř 60 000 příslušníků. K únorovým událostem zaujímali mnozí členové Sokola odmítavé stanovisko, zejména funkcionářský i vzdělavatelský sbor v župách i jednotách. Aby nemohlo být organizace zneužíváno proti lidově demokratickému zřízení, byly i v Sokole od března 1948 ustavovány AV, které měly provést očistu. Závažnost tohoto úkolu vynikala tím spíše, že ÚAV NF rozhodl, aby se Sokol dnem 28. března ujal řízení všech dosavadních tělovýchovných, sportovních i turistických organizací a stal se tak základnou pro sjednocení tělovýchovy. Podle pokynů byly akční výbory v Sokole ustavovány z funkcionářů Sokola. Ti však většinou byli národní socialisté nebo s nimi sympatizovali. Proto očista, provedená v Brněnském kraji v Sokole v průběhu března, dubna a května vyzněla přes snahu pokrokových členů Sokola slabě a ze Sokola byli vyloučeni jen ti, kteří se před únorem a v únoru zvlášť nepřátelsky projevili. V kraji to bylo jen několik desítek členů. Další vývoj – zejména události o župním sletu v Brně počátkem června 1948 stejně jako všesokolský slet o měsíc později ukázaly, že ve skutečném ozdravění Sokola proběhla teprve první etapa.[32]) Určitou úlohu zde hrála také skutečnost, že AV NF úzkostlivě dbaly na to, aby sjednocováním tělovýchovy a očistou nebyla narušována příprava sokolských jednot na XI. všesokolský slet, snažily se postupovat velmi uvážlivě právě při zásazích do cvičitelských sborů Sokola a nevyvíjely v tomto směru zřejmě dostatečný tlak na očistnou činnost AV Sokola.

Svou podobu měla očista i v politických stranách, neboť nebylo myslitelné, aby reakční živly v národně socialistické, lidové, případně i v sociálně demokratické straně nadále setrvávaly ve funkcích, nebyly hnány k zodpovědnosti pro svůj protilidový postoj a nadále ovlivňovaly pozitivně smýšlející příslušníky těchto stran. Jestliže bylo charakteristickým rysem očisty, že probíhala za iniciativy lidových mas zdola, pak pokud jde o politické strany, bylo právě typické, že postupovala shora. Bylo to dáno především rozkladem národně socialistických a lidoveckých organizací. Valná část členstva, zklamaná protilidovou politikou svého vedení buď hledala cestu do KSČ nebo se stáhla do sebe, čekala, jak se věci vyvinou a stála vlastně mimo politické dění, takže nebylo možno s ní počítat při provádění očisty v řadách vlastní strany. Menší část setrvávala na svém dosavadním protikomunistickém stanovisku. Při tom nešlo jen o to, zbavit obě strany reakčních živlů, ale bylo třeba je také naplnit zcela novým duchem, postavit je na novou politickou základnu, obrodit je od shora až dolů. To vyžadovalo, aby jejich očista byla současně provázena jejich novou výstavbou.

Podle rozhodnutí Ústředního akčního výboru Národní fronty nebylo v poúnorovém období dočasně možné, aby nár. socialistická a lidová strana pracovaly pro-

[32]) SAB B 75, kart. 14, zpráva KAV NF o činnosti Sokola. Oběžník ÚAV NF č. 11 z 19. 3. 1948.

střednictvím svých dosavadních organizací, nýbrž jedině jako akční výbory nár. socialistické nebo lidové strany místní, okresní nebo krajské, tj. jako orgány prověřené akčními výbory NF. Akční výbory nár. socialistické a lidové strany měly nejdříve provést očistu svých organizací, které teprve pak měly znovu zahájit svou činnost.

Již koncem února byly vytvořeny ústřední akční výbory lidové a národně socialistické strany, která změnila svůj název na československá strana socialistická. Vznikl i KAV národně socialistické a lidové strany v Brně. Daleko složitější byla situace v okresech a místech.

Drtivá většina národně socialistických a lidoveckých organizací bylo únorovými událostmi naprosto ochromena, nevyvíjela žádnou činnost a likvidovala. Akční výbory Národní fronty tomuto procesu napomáhaly přesvědčováním i diskusemi s funkcionáři těchto stran. Je třeba vidět, že v tomto období bylo v intencích politiky KSČ maximální politické i organizační oslabení obou stran a tím vytržení členstva z vlivu jejich dosavadního reakčního vedení. KSČ tehdy ještě předpokládala v připravovaných volbách samostatnou kandidátku jednotlivých politických stran a měla zájem na tom, aby její volební vítězství bylo daleko výraznější než v roce 1946, aby volby potvrdily souhlas nejširších vrstev obyvatelstva s řešením únorové krise i poúnorovými změnami v hospodářském i politickém životě.

Bylo velmi nesnadné získat členy těchto stran už pro účast v AV NF – a ještě nesnadnější pro práci v AV vlastních stran. A tak již v prvních dnech po únoru a počátkem března bylo zřejmé, že vývoj nebude probíhat tak, jak předpokládala např. výzva ÚAV ČSS – aby byly ustavovány AV ČSS v krajích, okresech a místech, přebíraly majetek, strany, zahájily očistu a navázaly styk s AV NF.[33]) Ukázalo se totiž, že tam, kde v národně socialistických a lidoveckých organizacích tyto AV vznikly, byly složeny z nedostatečně prověřených členů a staly se spíše pláštíkem pro povolení činnosti ve starém předúnorovém duchu a nikoliv nástrojem očisty, jak provolání např. národně socialistické strany předpokládalo. Ustanovení těchto AV podléhalo v místě schválení MAV NF, v okrese OAV NF. Protože však tyto AV NF nestačily proti různým nezdravým tendencím zakročovat a protože také nebylo možné organizace obou stran zakázat, rozhodl ÚAV NF 10. března o přísnějších měřítkách při ustavování AV v národně socialistické a lidové straně:

1. Žádný AV okresní politické organizace obou stran nesmí zahájit činnost této organizace a) pokud nebude schválen příslušný KAV politické strany, o niž jde a b) pokud OAV strany nebude schválen krajským AV NF.

2. Žádný AV politické organizace nesmí zahájit činnost této organizace a) pokud nebude schválen příslušný OAV strany krajským AV NF a b) pokud MAV strany nebude schválen okresním AV NF.

Pokud AV těchto stran vznikly jinak, nebyla jejich činnost připuštěna.[34])

Podle uvedených zásad – budování na principu shora – vznikaly pak okresní a místní AV obou stran. Požadavek očisty zde byl splňován výběrem pokrokových členů do AV, které byly v tomto období jedinými představiteli obou stran, neboť jejich organizace v místech, okresech ani krajích neexistovaly. Měly zde tedy poněkud jiné postavení než v masových organizacích. Teprve koncem r. 1948 při-

[33]) Svobodné slovo 27. 2. 1948, str. 1.

[34]) Oběžník ÚAV NF č. 4, 15. 3. 1948; SAB, B 75, kart. 38, Zprávy o činnosti OAV NF brněnského kraje.

stoupily obě strany k registraci svého členstva – podle poměru k lidově demokratickému zřízení – k vyhledávání svých důvěrníků v obcích a později k vytváření nových stranických organizací.

V Brněnském kraji vznikly první OAV ČSS a ČSL v průběhu května 1948, kdy každá ze stran měla ve třech okresech OAV, v září 1948 pak již v šesti. MAV těchto stran nebyly vlastně až do podzimu 1948 schváleny žádné, většinou nebyly ani podány návrhy se strany samotných organizací. I když se při tom jednalo v některých případech o sektářský přístup AV NF k obnovování činnosti socialistické a lidové strany – šlo např. o stanovisko, že neexistence stran NF je právě důkazem správné politické práce AV NF a správného pochopení vedoucí úlohy KSČ – jsou zde patrné především vnitřní potíže obou stran v poúnorovém období.[35]) Proto také vyloučení reakčních členů tam, kde se organizace rozpadly a kde jejich AV nebyly vytvořeny, bylo třeba provádět akčními výbory ČSS a ČSL shora.

Vývoj v sociálně demokratické straně probíhal poněkud odlišně. I ona již v prvních týdnech po únoru ztrácela v kraji svou masovou základnu tím, že členstvo houfně přecházelo do KSČ a nechápalo nutnost dalšího trvání vlastní strany. Počátkem dubna 1948 byl stav takový, že na závodech sociálně demokratické organizace likvidovaly a podobná tendence byla i v organizacích místních. Zanikly okresní, resp. oblastní sekretariáty Brno-venkov, Bučovice, Hustopeče, Tišnov a obvodní sekretariáty v Blansku a Svitavách. Řada míst okresních tajemníků zůstala neobsazena. Krajský AV sociální demokracie, který vznikl již v únorových dnech, vytvořil prověřovací komisi, která 20. března 1948 provedla očistu krajského vedení sociální demokracie: vyloučila 19 funkcionářů ze strany, 15 zbavila funkce a udělila 15 důtek. Jinak však AV v sociálně demokratických organizacích vytvářeny nebyly. Byly podány jen některé návrhy na vytvoření OAV sociální demokracie – podle zásad, platných i pro ostatní strany – a byly také přísně posuzovány AV NF. Dříve však, než mohly být návrhy realizovány, bylo 18. dubna zveřejněno prohlášení KSČ a sociální demokracie o sjednocení obou stran. V dalším pak očista v sociálně demokratické straně proběhla vlastně tak, že pravicové živly nebyly převedeny do KSČ a zůstaly mimo politické strany.[36]) KAV NF však schvaloval až do provedení sloučení všechny okresní výkonné výbory sociálně demokratické, ať existovaly ve starém složení nebo byly v důsledku únorových událostí nově voleny.

Proces vnitřního oslabování nekomunistických stran souvisel také přímo s činností KSČ. Ta využívala příznivé situace – zklamání jejich poctivých členů nad protilidovou politikou vlastního vedení – k intensivnímu náboru do vlastních řad, který měl posílit váhu a autoritu KSČ v Národní frontě a v celém politickém životě, zejména také z hlediska chystaných voleb. I v brněnské městské organizaci probíhal nábor nových členů KSČ úspěšně. Jestliže měla v lednu 1948 40 000 členů, pak v březnu to bylo již téměř 60 000 členů. Je známo, že nábor měl své stinné stránky, především v opomíjení třídních hledisek při přijímání, které bylo třeba

[35]) SAB, B 76, kart. 38; SÚA, ÚAV NF, kv. 105.
Pro srovnání s celostátní situací:
V říjnu 1948 měla ČSS (čs. strana socialistická)
v českých zemích 97 OAV a 101 MAV
ČSL měla 136 OAV a 1563 MAV

[36]) Předsednictvo KV KSČ v Brně 2. 4. 1948; SAB, B 75, kart. 38; kart. 68.

v dalším vývoji napravovat. To se projevovalo i v Brně. Tak např. nábor byl prováděn v místech i závodech přímo tak, aby jeho výsledkem bylo pohlcení nejen sociálně demokratické, ale i socialistické strany. Přitom tvrzení, že nejlepší komunističtí funkcionáři „vyšli ze Sokola nebo byli bývalí národní socialisté" rozhodně nebylo správným argumentem pro zdůvodnění masového náboru členstva nár. socialistické strany do KSČ. Na stranu lidovou, vzhledem k jejich křesťansko-náboženskému základu, nábor v tomto smyslu zaměřen nebyl, i když řada jejích příslušníků rovněž vstupovala do komunistické strany. V Brně také došlo k vytvoření několika tzv. Gottwaldových organizací, kdy celé osazenstvo podniků – pochopitelně nevýrobních – vstupovalo do KSČ, stejně jako celé organizace lidové nebo nár. socialistické strany i se svými výbory atp.

Pokud jde o armádu, v té AV vytvářeny nebyly a přímo očistu neprováděly. Územní AVNF podávaly jen návrhy na propuštění ze služeb, adresované ministru národní obrany Ludvíku Svobodovi a předsedovi branné komise Národního shromáždění Rudolfu Slánskému. Zákroky si prováděly kádrové orgány armády samy. KAV NF v Brně vypracoval takový seznam 25 reakčních důstojníků již 27. února.[37])

Očista politických stran, masových organizací a spolků, která se uskutečňovala v průběhu února a března 1948 neměla se stát jen momentálním aktem, nýbrž měla se odrážet i v dalším vývoji našeho politického života. 14. března rozhodlo předsednictvo ÚAV NF, aby generální sekretariát ÚAV NF vydal přesné pokyny o osobách, které mají být vyřazeny z veřejného a politického života. Vycházelo z toho, že lidé, kteří se dali svést stranickými zájmy a rozbíjeli jednotu lidu, ztratili morální právo spolurozhodovat o našem životě a nesmějí se proto po vyloučení akčními výbory vrátit do veřejných funkcí, nesmějí však být také členy žádné politické strany, odborové nebo jiné organizace ani žádného spolku. Přitom se pochopitelně vyloučení z veřejného života nemohlo uplatňovat pro pouhou příslušnost k politické straně nebo kvůli náboženskému přesvědčení.

31. března byly tyto pokyny zveřejněny. Znamenaly současně i zavedení jednotných hledisek pro posuzování celé očisty. Podle usnesení akčních výborů byl z veřejného a politického života vyloučen:

1. Kdo byl odsouzen nebo proti komu je vedeno trestní řízení podle zákona na ochranu republiky.

2. Kdo se provinil proti našemu lidově demokratickému řádu, tj. veřejně hanobil vládu, vyzýval občanstvo k odporu vůči vládním usnesením, šířil nepravdivé zprávy, ilegální tiskoviny a organizoval hromadný poslech republice nepřátelského cizího rozhlasu.

3. Kdo činně a vědomě usiloval o hospodářský rozvrat, tj. vyzýval k neplnění dodávek, ke snížení pracovní výkonnosti, kdo provozoval černý obchod, veřejně zrazoval občanstvo od účasti na dobrovolných pracovních brigádách nebo se dopustil sabotáže ve výrobě.

4. Kdo zneužil své veřejné nebo politické funkce ke svému obohacení, kdo přijímal úplatky.

Vyřazení z veřejného a politického života hrálo důležitou úlohu i v souvislosti

[37]) Krajská konf. KSČ 1948, 13.–14. 3. 1948, str. 10–11. Krajská konference KSČ 1949, str. 7. – Předsednictvo KV KSČ v Brně 2. 4. 1948, ref. O. Šlinga. – Rovnost 7. 5. 1948; Zpráva V. okresní konference KSČ Brno-vysoké školy 1949. Rovnost 16. 5. 1948, str. 4. SAB, B 75, kart. 82.

s připravovanými volbami. Podle volebního zákona – § 55, odst. 1e – měla být volebními komisemi národních výborů poznamenávána ve stálých voličských seznamech u všech těchto osob překážka výkonu volebního práva. Proto AV NF dostaly za úkol urychleně pořídit seznamy osob, vyloučených z politického a veřejného života a předložit je do 10. května národním výborům. Současně zodpovídaly za to, že seznamy budou skutečně vypracovány podle hledisek ÚAV NF. V obcích, kde dosud MAV NF nebyl, pořizoval seznam OAV NF. Celou akci uzavíral KAV NF k 15. květnu.

Překážky volebního práva byly jednak obligatorní, tj. takové, které místní volební komise pouze vyznačila ve volebním seznamu z moci úřední, jednak fakultativní, tj. takové, kde teprve místní volební komise měla rozhodnout o tom, zda poznámka překážky výkonu volebního práva má být vyznačena či nikoliv.[38])

V oblasti působnosti KAV NF v Brně bylo zbaveno volebního práva asi 1500 osob. Ve srovnání s celkovým počtem 503 114 voličů nebylo to ani půl procenta. Přitom počet osob zbavených volebního práva byl podstatně nižší než počet vyloučených z veřejného a politického života.[39]) Zde se již odrážely směrnice KSČ, aby při žbavování volebního práva byla vážena politická situace v obci i v okolí jak s hlediska upevňování jednoty NF a zajišťování vítězství jednotné kandidátky ve volbách, tak s hlediska další povolební spolupráce všech složek NF. OAV NF proto zredukovaly počty postižených ještě několik dní před volbami, takže volebního práva byli zbaveni jen ti, proti nimž trval odpor široké veřejnosti. Bylo třeba vycházet i z faktu, že řada lidí, vyloučených z veřejného a politického života, začíná se projevovat kladněji a dokonce se staví pozitivně k předvolební kampani. Přesto však se projevoval ve srovnání jednotlivých obcí i okresů jistý nepoměr v míře přísnosti při posuzování překážek volebního práva a AV NF měly v tomto směru tedy odlišnou praxi.[40])

Očista veřejného a politického života splnila svůj cíl. Nejen jej zbavila aktivních nepřátelských živlů, ale přispěla k upevnění jednoty NF za vedení KSČ. Bylo to umožněno tím, že probíhala na široké demokratické základně, na půdě celé NF, jejímiž představiteli byly AV. Skutečnost, že očista měla své přesné zaměření jen proti nejaktivnějším odpůrcům lidově demokratického zřízení a zasáhla tudíž poměrně úzký okruh lidí, že všem postiženým byla dána možnost odvolání i zapojení do pracovního procesu, že očista byla prováděna veřejně na půdě AV NF, že AV postupovaly s přihlédnutím k místním podmínkám, že svá opatření chápaly výchovně a umožňovaly postiženým nápravu – jestliže projevili snahu i dobrou vůli, to vše svědčilo o skutečné demokratičnosti řešení. Proto také různé názory –

[38]) Oběžník ÚAV NF č. 7 – 9. 4. 1948, č. 14 – 14. 4. 1948. Co chtějí vědět čs. občané o volbách dne 30. 5. 1948. (Tištěný leták ÚAV NF). Směrnice ministerstva vnitra ze dne 16. 4. 1948 pro místní volební komise o poznámce překážky výkonu práva volebního.

[39]) SAB, B 75, kart. 38, kart. 78. Tak např. v Novém Městě n. Mor. bylo zbaveno volebního práva jen 25 lidí z celkového počtu 150 vyloučených z veřejného a politického života. Na okrese Vyškov z 250 jen 116. Atp. Celostátně bylo zbaveno volebního práva 0,8 % voličů. (Rudé právo 6. 6. 1948).

[40]) V některých obcích bylo zbaveno volebního práva několik desítek lidí, v jiných nikdo. OAV NF Brno-venkov, Boskovice měl přes 200 případů – OAV NF Moravský Krumlov jen 34. Zvlášť složitá byla situace na Mikulovsku, kde počet osob, proti nimž bylo vedeno trestní řízení podle retribučních dekretů presidenta republiky – šlo hlavně o Němce – dosáhl 2500 a kdy bylo třeba vážit, které případy předat k obnově trestního řízení. (SAB, B 75, kart. 110; konference tajemníků KAV NF v Praze 12. 5. 1948).

opírající se o některé přehmaty – že celá očista byla nástrojem osobní nebo politické msty, nenašly ohlasu stejně jako úvahy o nezákonnosti a protiústavnosti očisty. Již během prvních dnů, kdy se projevila neobyčejná iniciativa, rychlost, rozhodnost a samostatnost AV při provádění očisty zdola, dovedla ji KSČ opřít o právní základnu, vycházející z Košického vládního programu a vyjádřenou směrnicemi ministerstva vnitra shora. Očistná opatření AV byla všude respektována.[41])

Výsledek očisty znamenal také v Brněnském kraji vlastně dovršení únorového vítězství v každé obci a na každém pracovišti, vytlačení buržoazních živlů ze všech úseků společenské činnosti. Byl významným úspěchem KSČ, jejíž orgány a organizace hrály při tom vedoucí úlohu.

Po provedení očisty vyvstaly před brněnským Krajským AV NF další úkoly, směřující k zajištění únorového vítězství: diskuse o ústavě a volby do Národního shromáždění.

Na jejich přípravu byla velmi krátká doba. 16. dubna rozhodl ÚAV NF, že ve dnech 20.–27. dubna budou ve všech místech uspořádány veřejné schůze s referátem o nové ústavě, jejichž pořadateli budou místní, okresní a krajské AV NF. Tento úkol zvládl Krajský akční výbor v Brně úspěšně. Veřejné schůze proběhly v okresech i v jednotlivých brněnských obvodech – největší na Stadioně, jíž se zúčastnilo 2000 osob. Ústavou se zabývaly na svých schůzích i masové organizace – zejména odbojové složky a závodní rady. Řada připomínek docházela však akčním výborům i od jednotlivců. Všude byl vyslovován s návrhem ústavy souhlas, přičemž účastníci shromáždění kladně oceňovali možnost vyjádření k tak významnému dokumentu. Připomínky byly shromažďovány právními komisemi Krajského akčního výboru NF a předávány Ústřednímu akčnímu výboru NF k projednání pro Národní shromáždění.

Kampaň k ústavě se stala politickou školou pro širokou veřejnost. Na základě připomínek byly objasňovány především otázky vztahů mezi Čechy a Slováky, postavení politických stran v nové situaci, úloha akčních výborů NF v politickém životě země, různé problémy sociálního zabezpečení atp. Silně např. v diskusi zazníval požadavek odluky církve od státu a dalších ústavních opatření proti Němcům. V zemědělských okresech Brněnska budily živý zájem zejména otázky výměry půdy v soukromém vlastnictví – v návrzích se všeobecně projevovala tendence snížit tuto hranici pod 50 ha podle bonity půdy. Prostřednictvím AV NF se tak podařilo ukázat ústavu jako záležitost celého národa, celé Národní fronty a vyvrátit tak pomluvy o novém „komunistickém programu".[42])

Diskuse k ústavě se stala i důležitou přípravou voleb, které byly stanoveny na 30. května 1948 a jejichž politický význam byl zřejmý – očekávalo se, jaké stanovisko vyjádří široké masy občanů ke změnám, k nimž došlo v poúnorovém vývoji. I na jejich přípravu byla krátká doba. Vždyť ÚAV NF na základě usnesení ÚRO rozhodl teprve 14. dubna o podání jednotné kandidátky NF. Akčním výborům

[41]) SAB, B 75, kart. 66–70. Nesouhlas s rozhodnutím AV se pochopitelně projevoval především u těch, kteří byli právem postiženi a jejichž odvolání bylo zamítnuto. V některých případech argumentovali např. postižení členové závodních rad tím, že jsou neodvolatelní během funkčního období, nebo někteří akademičtí občané se obrátili o pomoc k advokátům, aby jim „soudní cestou" vymáhali na AV „ušlý zisk" za období, v němž byli nuceni změnit pracoviště. Svědčilo to o jejich naprostém nepochopení situace.

[42]) SAB, B 75, kart. 115, f. 642. Připomínky k ústavě z okresů KAV NF.

připadl při tom úkol politicky i organizačně volby zajistit. Podle nového volebního řádu podávaly návrhy na kandidáty do obvodních, místních a krajských volebních výborů i do místních volebních komisí.

Brněnský Krajský AV NF se ujal volebních příprav s veškerou iniciativou. V průběhu dubna vytvořil místní volební komise a zahájil sérii předvolebních projevů a schůzí občanstva – také podle jednotlivých složek, např. mezi umělci, živnostníky, učiteli atp. i podle masových organizací. Součástí volebních příprav se stal i 1. máj. Již 24. dubna při projednávání společné kandidátky dohodli se zástupci všech složek Národní fronty na společném 1. máji v Brně. Na rozdíl od let 1945 až 1947 měl slavnostní ráz; ztratil sice bojový charakter otevřeného střetávání s reakcí, ale současně odrážel proces upevňování jednoty národa. V průvodu, v němž bylo 130 000 lidí, účastnily se všechny složky NF – i když se při tom ukázala malá účast příslušníků jiných stran a také např. Sokola. Proto také další předvolební kampaň byla intensivně zaměřena především tam, kde bylo možno očekávat váhání nebo nesouhlas s jednotnou kandidátkou. Byl vytvořen systém agitačních dvojic pokud možno z vlivných a vážených osobností, které navštěvovaly váhající občany jako oficiální zástupci Národní fronty. S úspěchem se setkaly i podepsané dopisy adresované těm, kteří se dosud nerozhodli. Osobní styk s voliči a jejich přesvědčování vyvrcholilo v „týdnu osobní agitace" od 23. do 30. května. Do předvolební kampaně se zapojili i vzdělavatelé sokolských jednot. Pokud šlo o obvody, v nichž měly posice nekomunistické strany, byli tam vysíláni především činitelé těchto stran. Konala se dokonce i shromáždění těch funkcionářů politických stran, kteří z nich byli po únoru vyloučeni.

Díky této intenzívní předvolební činnosti získaly orgány KSČ i AV NF v Brně důkladný přehled o politické situaci v nejrůznějších vrstvách obyvatelstva, takže mohly ještě před volbami provést celkem přesný odhad volebních výsledků –90 % pro jednotnou kandidátku.

Výsledky voleb odpovídaly aktivitě komunistické strany i akčních výborů NF v kraji. V Brně-městě hlasovalo 95,35 % voličů pro Národní frontu, v okrese Brno-venkov 95,1 % v celém kraji 93 %. To byl velký úspěch lidově demokratického zřízení, důkaz, že v politickém myšlení širokých vrstev dochází k přelomu. Vždyť Brno bylo silnou baštou národně socialistické strany, která zde zvítězila ve volbách roku 1946 a také sídlem reakčního křídla lidové strany. Tento vliv se podařilo zlomit a současně také paralyzovat snahy katolického duchovenstva, které svým obojakým stanoviskem se snažilo výsledky voleb nepříznivě ovlivnit. Volby ukázaly, že převážná většina občanů chápe jednotu na základě obrozené Národní fronty i vedoucí úlohu Komunistické strany Československa v ní. Vždyť veřejnosti bylo známo již od 11. května, kdy byla zveřejněna kandidátní listina Brněnského kraje, že mezi kandidáty je přes 70 % komunistů. Výsledkem předvolební kampaně bylo i důkladné poznání situace v jednotlivých okresech, místech, v městských obvodech i vrstvách obyvatelstva, v politických stranách i masových organizacích, což bylo důležitým předpokladem pro upevňování obrozené Národní fronty a práci KSČ v dalším období.[43])

[43]) Oběžník ÚAV NF „Činnost AV NF" č. 9 z 22. 4. 1948. Volební pokyny ÚAV NF č. 1, oběžník č. 12 ze 17. 5. 1945. SÚA, ÚAV NF, kart. 106, hodnocení 1. máje. Rovnost 25. 4. 1948, str. 6, 4. 5. 1948, str. 2, 11. 5. 1948, 1. 6. 1948. SAB, B 75, kart. 110, f. 620. Předsednictvo KV KSČ v Brně 31. 5. 1948. Zpráva V. krajské konference KSČ 7.–8. 5. 1949, str. 16.

Činnost akčních výborů NF se však neomezovala jen na zajištění únorového vítězství v politické oblasti. Hned po svém ustavení zasahovaly akční výbory i do *otázek hospodářských*. Bylo již řečeno, že činily např. v závodech řadu opatření k zajištění bezpečnosti, zabránění sabotážím i zásahy v zájmu plynulého provozu. V soukromých podnicích a národních správách přebíraly klíče, pokladny i důležité dokumenty z rukou nespolehlivých živlů, prováděly inventuru, zabraňovaly ničení spisů atp. Jakékoliv disponování majetkem těchto podniků podléhalo schválení AV, případně závodní rady. Akční výbory vylučovaly ze závodů národní správce, zasahovaly při odstraňování závad ve výrobě, ale zejména urychlovaly usnesení sjezdu závodních rad v dalším znárodňování podniků výběrem a schvalováním národních správ.

Hlavní svou pozornost na hospodářském úseku soustředily však AV NF na koordinaci budovatelského úsilí všech složek NF, a to i těch, jimž byla tato snaha až do února velmi vzdálená, na rozvíjení masové iniciativy lidu. Když 21. března proběhla národní směna vítězství, sešlo se na brněnském výstavišti 7000 brigádníků a bylo sebráno 1500 t barevných kovů, textilu a papíru. V dalším byla činnost AV v hospodářské oblasti usměrňována tzv. budovatelskými komisemi, které se vytvořily při krajských a okresních AVNF a zasahovaly významným způsobem při plnění úkolů dvouletky a nástupu do pětiletky v průmyslu, obchodě, zemědělství i distribuci. Brněnský AV NF schválil tento svůj budovatelský program počátkem července. Jeho zásahy se kladně projevily jak při zajišťování úkolů dvouletky – v závodech v hnutí tzv. protiplánů, které mobilizovaly pracující ke splnění dvouletky do 28. října – tak i v průběhu žní. První brněnskou obcí, která k 28. říjnu splnila dodávkovou povinnost, se staly Husovice a po nich následovali i ostatní brněnští zemědělci, takže se Brno přiřadilo k „vlasteneckým obcím", které odevzdaly předepsaný kontingent chlebového obilí. Současně však dovedly akční výbory proti liknavým zemědělcům rázně zasahovat. Např. v Lužánkách se konala z podnětu AV schůzka zemědělců-neplniců jako poslední výstraha těm, kteří odmítali splnit svou povinnost vůči státu. Na 15 usedlostí brněnských zemědělců byla pak skutečně národní správa pro neplnění dodávkových povinností uvalena.

AV NF napomohly při zlepšení systému výkupu a distribuce ovoce a zeleniny, vyměnily na brněnských trzích dozorčí orgány, které nedostatečně bojovaly proti šmelině. Staly se důležitou základnou boje s nepořádky, neodpovědností a závadami všeho druhu na všech úsecích hospodářského života. Tak např. dělaly i opatření k zamezení absence a fluktuace, pokud příčiny tohoto zjevu sahaly mimo závody, kde se touto otázkou zabývaly odbory. Usnadňovaly nákup pracujícím ve večerních hodinách, dávaly podněty k zákroku proti rušitelům distribuce, likvidovaly skladiště surovin a materiálu, ale prováděly také kontrolu motorových vozidel a jejich odnímání, řešily zlidovění honitby a rybolovu atp. Když nepomohly opětovné výzvy některým brněnským lékařům, aby nezneužívali svého postavení při předpisování mimořádných lékařských přídělů, rozhodl AVNF v Brně podat trestní oznámení na 10 lékařů, kteří nedodržovali předpisy a zařídil jejich projednání před trestní komisí ÚNV.[44])

Po linii složek NF organizovaly budovatelské komise brigády k zajištění senoseče, žní i podzimní sklizně brambor, organizovaly rozsáhlý sběr odpadových surovin a to v době, kdy sběrná síť nebyla u nás dosud vybudována. Sledování hospodářských

[44]) Rovnost 1948 3. 7., 17. 8., 2. 9., 17. 9., 26. 9., 7. 10., 28. 10.

otázek představovalo tedy důležitou část činnosti akčních výborů. Potvrdilo se, že akční výbory mohou hrát významnou úlohu nejen v politickém životě, ale také v hospodářském úsilí při zajišťování únorového vítězství, v koordinaci budovatelské činnosti všech složek Národní fronty.

Svou úlohu orgánů očisty veřejného a politického života musely sehrát akční výbory NF ještě jednou – na podzim roku 1948 v souvislosti s aktivizací reakce v Sokole.

Bylo již řečeno, že poúnorová očista Sokola, prováděná jeho Akčními výbory v průběhu dubna a května 1948 proběhla celkem povrchně, neboť AV, složené z členů a funkcionářů Sokola, ovlivněných sokolskou, tj. buržoazně demokratickou masarykovskou ideologií, nebyly schopny účinně proti reakčním živlům zasáhnout. KSČ neměla v Sokole – na rozdíl od jiných masových organizací – významnějších pozic, a proto nemohla do očisty Sokola zevnitř zasáhnout. Po provedení poúnorové očisty byly AV v sokolských župách a jednotách rozpuštěny a jejich činnost přešla na výbory jednot, které v té době intenzívně připravovaly Všesokolský slet. 4. června byla zřízena při ÚAV NF sokolská komise k zajištění sletu, složená ze zástupců ÚAV NF a vedení čsl. obce sokolské. Krajské, okresní i místní AV NF pokládaly za jeden ze svých úkolů pomoci při zajištění sletu, který se měl stát velkou celonárodní událostí. Přesto, že tajemník ČOS byl za svůj článek o nutnosti očisty Sokola ostře napadán spoustou anonymních dopisů ze sokolských řad, přesto, že se Sokol celkem nepatrně zapojil do společných průvodů 1. máje – v Brněnském kraji jich např. bylo mezi 225 000 účastníky jen 615 – příprava na slet zdárně probíhala, sokolské župy se zapojily i do předvolební kampaně výzvami a besedami se členstvem, aby volilo kandidátku NF atp. Avšak již abdikace dr. Beneše se pokusily reakční živly v Sokole zneužít k ovlivnění členstva, především výzvami k sabotování sletu. Tyto snahy se AV NF podařilo úspěšně paralyzovat. 6. června konal se na stadióně v Králově Poli zdařilý slet sokolské mládeže, 13. června proběhly v Brněnském kraji župní slety jako příprava na pražské vystoupení. Ve venkovských župách Krále Jiřího (Letovice), Vyškovské (Vyškov) a Pernštejnské (Tišnov) měly klidný průběh. Slet obou brněnských žup – Máchalovy a Vaníčkovy – byl ve znamení vystoupení reakce. Té se podařilo drobnou činností uvnitř průvodu proměnit jej místy v protistátní demonstraci, především provoláváním různých hesel.[45])

Varován těmito událostmi, rozvinul KAV NF širokou akci pro záchranu sletu. Ve všech župách v kraji se vysvětlovalo poslání Sokola i sletu, probíhaly schůze těch, kteří odjížděli na slet, byly zpracovávány oběžníky i letáky, rozdávané ještě při odjezdu vlaků z Brna. Komunistům v Sokole byla uložena osobní zodpovědnost při odhalování provokatérů v jejich okolí.[46])

Reakce v Sokole našla však i v Praze slabinu. Byl to opět průvod, kdy došlo k známým provokacím, na nichž se podílela i řada účastníků z Brna takovým způsobem, že někteří z nich byli přímo v Praze zajištěni. Ukázalo se, že sokolské orgány, které se zavázaly udržet průvod v patřičných mezích, vůbec neznaly své členstvo a že také komunisté reakční síly v Sokole podcenili.[47])

[45]) Sokolský věstník č. 15 z 13. 4. 1948, str. 227; SÚV ÚAV NF, kr. 106.

[46]) Předsednictvo KV KSČ v Brně 28. 6. 1948; Rovnost 8. 6., 25. 6. 1948, SAB, B 75, kart. 14., kart. 110.

[47]) I zde šlo především o skandování provokačních hesel, která vyjadřovala neuznání K. Gottwalda jako presidenta a zdůrazňovala, že jediným oprávněným presidentem byl a je dr. Beneš atp. Při tom reakční jednoty pochodovaly s hlavou odvrácenou od vládní tribuny.

Když 9. července 1948 rozhodla vláda na základě sletových událostí, aby ze Sokola byly odstraněny všechny reakční živly, připadlo provedení tohoto úkolu akčním výborům NF. V krajích, okresech i místech měly být vytvářeny při AV NF sokolské komise, složené ze zástupců AV a pokrokových funkcionářů Sokola, které měly očistu provádět.

Proti tomu se však reakce v Sokole ostře postavila. Z iniciativy ostravské župy se rozvinula počátkem srpna oběžníková akce v sokolských jednotách a župách s ostrým protivládním zaměřením, odsuzující očistu i domnělé křivdy, páchané na Sokole. S tímto stanoviskem souhlasilo vedení 8 žup. Situace vyvrcholila počátkem září pokusy reakčních Sokolů o demonstraci při pohřbu dr. E. Beneše. Bylo třeba vážně zasáhnout, neboť sokolská otázka se stala politicky velmi důležitou.

Přes odpor funkcionářů Sokola byly všude sokolské komise při AV NF ustaveny a zahájily činnost. Navazovaly při tom na dosavadní zkušenosti z poúnorové očisty: vytvářely si vyšetřovací podkomise, složené rovněž ze zástupců AV NF a Sokola, které prováděly rozsáhlé šetření jednotlivých případů, vyslechly řadu svědků atp. a předkládaly návrhy na potrestání. Při tom osobně jednaly s každým, projednávaly rozhodnutí na schůzi výboru Sokola, dávaly možnost odvolání i nápravy, volily různé stupně potrestání tak, aby výchovně působily.

Pokud jde o Sokol v Brněnském kraji, vedení jeho žup se nepřipojila k provokační výzvě ostravské župy, také ji však neodsoudila. Po určitých potížích v některých obcích – pro odpor sokolských funkcionářů – podařilo se všude ustavit sokolské komise a zahájit očistu. Byl to úkol nemalý – v 393 jednotách v kraji bylo sdruženo téměř 60 000 Sokolů. Hlavní očista probíhala v září a v říjnu 1948 a byla v podstatě dokončena k 1. lednu 1949, s výjimkou jen některých obcí. Ve 111 jednotách kraje nebylo třeba vůbec očistného zásahu. Ve zbývajících jednotách bylo vyloučeno 1213 členů, zbaveno funkce 265 a důtkou potrestáno 347. Nejvíce postižených bylo přímo v Brně – 820. Do osmi jednot, které se jevily reakční jako celek a v nichž by nepomohlo vyloučení jednotlivých funkcionářů, byly vyššími sokolskými orgány – pochopitelně již očistěnými – jmenovány správní výbory z pokrokových sokolů.

Příčiny potrestání při této důsledné očistě Sokola se neomezovaly jen na provokativní vystoupení na sletě v krajích nebo v Praze. Potrestáni byli všichni, postižení kdysi dekretem o národní cti, ti, kteří prováděli finanční machinace a černý obchod, na venkově neplnili dodávky atp. Při tom členové Sokola, kteří byli postiženi AV NF ve svém zaměstnání přeložením na nižší místo a jinak se neprovinili, nebyli zbavováni členství, jestliže v poskytnuté lhůtě – půlroční nebo roční – projeví svým celkovým postojem kladný poměr k lidově demokratickému zřízení. Vyloučení členové Sokola nebyli také propouštěni ze svého zaměstnání, pokud nebyli policejně nebo soudně stíháni.[48])

Součástí očisty Sokola bylo i doplnění sokolských řad organizovaným nástupem dělnické třídy na základě dohody mezi ÚRO a ČOS z 1. září 1948, a to zakládáním

[48]) Předsednictvo KV KSČ v Brně 7. 7. 1948. Oběžník ÚAV NF ze 7. 8. 1948; SAB, B 75, kart. 101, kart. 110, f. 620; kart. 101, f. 591, očista Sokola v brněnském kraji; kart. 17 f. 25, sekret. KAV NF. Zprávy okresních konferencí KSČ Brno-město 1949. – Správní sbory byly jmenovány na základě rozhodnutí sokolských komisí AV NF vyššími sokolskými orgány do těch jednot a žup, kde jejich vlastní vnitřní síly nebyly s to prosadit očistu a vytvořit vedení s kladným poměrem k lidově demokratickému zřízení.

sokolských jednot na závodech. KOR v Brně přistoupila k tomu okamžitě a do prosince 1948 bylo získáno do závodních jednot již několik tisíc nových členů Sokola. Současně s pokračujícím náborem probíhala také reorganizace Sokola vzhledem k chystanému zavedení krajského zřízení. Byly rušeny dosavadní sokolské župy a vytvářeny krajské a okresní výbory Sokola. V okresech brněnského kraje byl tento proces dokončen počátkem r. 1949. Z podnětu ÚAV NF byl také reorganizován celý vzdělavatelský sbor Sokola, aby mohl plnit úkoly převýchovy v lidově demokratickém duchu.

Dokončením očisty v Sokole bylo znemožněno reakci zneužívat této masové organizace k dalšímu narušování jednoty našeho lidu. Skutečnost, že sokolské jednoty po tomto mohutném očistném zásahu AV NF, a to v posletovém období, nepřestaly cvičit, je třeba vidět jako politický úspěch při upevňování jednoty NF.

Očista Sokola probíhala v celkově napjatém ovzduší, které bylo na jedné straně charakterizováno zvýšenou aktivitou skupin poražené reakce, na druhé straně pak ráznými zákroky a prvními procesy proti sabotérům, šmelinářům a šiřitelům letáků, které také v září a říjnu 1948 v Brně probíhaly. K ráznému postupu sokolských komisí AV NF napomáhal i tlak pracujících, zejména z brněnských závodů, kde na stranických i odborových schůzích bylo odsuzováno vystoupení sokolské reakce a vyslovován požadavek urychleného vydání zákona na ochranu lidově demokratické republiky a „zřízení nucených pracovních táborů pro rozvratníky, zrádce národa a šmelináře". Obsáhlé rezoluce vládě, ÚV KSČ i ÚRO byly zaslány v tomto smyslu zejména z První brněnské, Královopolské, ze Zbrojovky v Zábrdovicích i v Líšni, ze Škodových závodů, ze Vzájemnosti-Včely, ale také organizacemi Svazu bojovníků za svobodu, odbojovými složkami, útvary SNB, komunisty-právníky atp. Svůj význam mělo i odevzdání standarty Sboru národní bezpečnosti zaměstnanci Zbrojovky u příležitosti 31. výročí Říjnové revoluce na Benešově třídě jako důkaz pevné jednoty pracujícího lidu s ochránci vnitřní bezpečnosti.[49])

Poslední očistnou akcí, na níž se podílely AV NF byla demokratizace vysokých škol, prováděná koncem zimního semestru 1948–49 a spojená se studijní prověrkou. Komise, vytvořené ze zástupců školy, KSČ a AV NF, vylučovaly ze studia nejen špatné studenty, ale současně i ty živly, které se od února nesnažily najít cestu k pochopení vývoje v naší společnosti a projevovaly se záporně mezi studenty. Tak se demokratizace stala vlastně politickou prověrkou našich vysokých škol. Její vlastní průběh i metody byly značně ovlivněny stranickou prověrkou v KSČ, uskutečněnou na podzim r. 1948.

V Brně bylo původně vyloučeno z 10 000 vysokoškoláků ze studia 2525. Protože při této prověrce byla také dána možnost odvolání, kterého většina postižených použila, upravil se jejich konečný počet na 1750. Podle instrukcí ministerstva sociální péče byli zařazováni do povolání pokud možno příbuzných jejich studiu (medici jako laboranti do nemocnic, zdravotních ústavů atp., strojaři do průmyslu). Velká většina vyloučených pocházela však ze škol universitního směru a ty bylo třeba zařazovat na pomocné práce. Vyloučení měli možnost se po roce ke studiu vrátit, jestliže se v práci osvědčí. Kontrolou celé akce byly pověřeny OAV NF. Kontrolovaly zejména, zda OÚOP umisťují posluchače podle instrukcí ministerstva sociální péče. Kromě toho zajišťovaly politickou kontrolu studentů na pracovištích

[49]) Rovnost 1948, 9. 9., 19. 9., 21. 9., 22. 9., 28. 9., 1. 10., 12. 10., 27, 10,

a vyžadovaly pravidelné zprávy o jejich činnosti, – jednou za čtvrt roku – tak, aby mohly po roce podat ministerstvu školství, resp. perzonálnímu referátu Svazu vysokoškolského studentstva posudek, jak se jmenovaný osvědčil a zda je možný jeho návrat ke studiu.[50])

Důležitou oblastí činnosti akčních výborů při konsolidaci poúnorového života se stala i církevní politika obrozené Národní fronty. Šlo především o církev katolickou, které měla velmi úzké spojení s předúnorovou lidovou stranou, s tělovýchovnou organizací Orel, řídila řadu náboženských spolků a jednot, které existovaly takřka při každém farním kostele a ovlivňovala tak široké masy věřících. I na Brněnsku existovalo množství církevních řádů mužských i ženských a přímo v Brně i dvě církevní gymnasia – biskupské na Barvičově ulici a řádové dívčí na Lerchově s celkovým počtem 365 žáků. Z hlediska poúnorového vývoje nebylo možno opomenout, že katolická církev měla mezinárodní charakter s centrem ve Vatikánu, který zaujímal negativní stanovisko k revolučním změnám v naší společnosti. Měla také neobyčejně dobrou organizaci. Představovala tedy politickou sílu, kterou nebylo možno při konsolidaci poúnorového života přecházet. Kromě toho se poúnorová očista církve vůbec nedotkla, neboť pravomoc AV NF se na církevní orgány a instituce nevztahovala, i když byla známa celá řada jejich reakčních představitelů. Námitky AV NF proti reakční činnosti některých kněží církevní úřady celkem nebraly v úvahu. Pokud jde o náboženské spolky a organizace, tam podle zásad očisty veřejného, tj. i spolkového života akční výbory vytvářeny byly, a to z členů spolku. Tak např. v Brně v Charitě, Svazu katolických žen a dívek i ve spolku Snaha se podařilo akční výbory ustavit, jejich činnost byla však značně formální, neboť nebyly schopny politicky zakročovat proti reakčním členům vlastního spolku. Proto bylo doporučováno členům KSČ, pokud byli určitého vyznání, aby vstupovali do náboženských organizací a spolků a působili tam politicky a ideově na ostatní členy.[51]) Katolická církev tedy přečkala únorové události beze změny a vyčkávala, jak se situace vyvine. Počátkem března 1948 se konala v Brně konference všech katolických biskupů a ordinářů a zabývala se církevně politickými otázkami vzhledem k nové situaci, která se vytvořila po únoru. Konference jednomyslně prohlásila, že katolická církev se neváže na žádnou politickou státní formu a chce vždy sloužit nejvyšším zájmům svého lidu.[52]) Jinými slovy – nevyjádřila své stanovisko k novému režimu.

18. března vydal ÚAV NF prohlášení o svobodě náboženského vyznání a svědomí. V březnu byla také vytvořena při ÚAV NF komise pro církevní a náboženské otázky, složená ze zástupců všech církví a ÚAV NF a podobná komise jen pro záležitosti církve katolické, která měla řešit sporné otázky mezi ní a státem – především otázku úhrady za znárodněný církevní majetek a perspektivu církevního školství. Přitom stát zaručoval v duchu prohlášení ÚAV NF nejen svobodu náboženského projevu, ale i materiální zabezpečení církve, prohlásí-li ona svůj kladný postoj k politickému zřízení. Podobnou iniciativu vyvinuly také krajské a okresní

[50]) SÚA, ÚAV NF, kr. 105, oběžník ÚAV NF č. 56, 19. 3. 1949. Z celkového počtu 47.931 vysokoškoláků v ČSR bylo jich vyloučeno 10.000, kladně bylo vyřízeno přes 3000 odvolání, takže skutečně vyloučených bylo 6–7 tisíc.
[51]) SAB, B 75, kart. 17, f. 25, zprávy círk. referátu KAV NF.
[52]) Rovnost 9. 3. 1948.

AV NF při jednání s církví – především usilovaly o vytvoření církevních komisí jako vhodné základny pro jednání s ní.

K těmto snahám zaujala však katolická církev odmítavé stanovisko. Zatímco všechny ostatní církve vydaly prohlášení o svém kladném postoji k poúnorovému vývoji a vyzvaly své věřící k podpoře jednotné kandidátky ve volbách, katolická církev tak neučinila, naopak zakázala jakoukoliv veřejně politickou činnost kněží, vystoupila proti nedělním pracovním brigádám a ostře se postavila proti kandidatuře P. Josefa Plojhara do vlády a parlamentu.

V brněnské diecézi zakázal biskup vytváření církevních komisí při AV NF svým dopisem všem děkanům v dubnu 1948.[53]) To vedlo k tomu, že jejich ustavování v Brně naráželo na značné potíže, neboť katoličtí duchovní z obavy před církevními tresty odmítali v nich účast. Jestliže se podařilo v některých okresech brněnského kraje přesto uspořádat konference duchovních, svědčilo to o tom, že v katolickém kněžstvu začíná probíhat proces diferenciace, že zejména někteří prostí duchovní začínali dávat přednost svému vlasteneckému smýšlení před tuhou církevní disciplinou. Přímo v Brně se však až do května 1948 nepodařilo církevní komisi vytvořit, ani svolat konferenci duchovních. Pokus o její svolání v Husovicích ztroskotal pro neúčast katolických zástupců. Teprve koncem května vznikla církevní komise při krajském AV NF, v níž bylo pět zástupců církve katolické, dva československé a po jednom za církev evangelickou a pravoslavnou.[54]) I na této půdě bylo však jednání AV s katolickou církví velmi obtížné, neboť po přerušení jednání mezi vládou a katolickou církví v červnu 1948 se to přirozeně odrazilo i v nižších složkách.[55])

Za tohoto stavu byli akční výbory NF odkázány vlastně na individuální jednání s jednotlivými duchovními a forma osobních návštěv vlivných kněží se stala součástí práce AV. Šlo především o to, aby nebylo zneužíváno kazatelen k politickému štvaní zejména v období předvolební kampaně. Jestliže tato snaha přinesla i na Brněnsku své výsledky, nebylo to zásluhou AV, jako spíše celkového postoje katolické církve v předvolebním období, v němž se oficiálně proti jednotné kandidátce nepostavila. Také snaha církevního referátu KAV NF v Brně, aby jednotliví duchovní hodnostáři zasílali pozdravné rezoluce nové vládě, nenašla v Brně ohlas. Brněnské konsistoři bylo doporučeno, aby na základě stížností věřících napomenula veřejně několik kněží, kteří se zvláště exponovali pro reakční politiku, ovšem výsledky byly minimální. Podařilo se prosadit jen přes akční výbor učitelů zákaz vyučování reakčním profesorům náboženství na brněnských školách a jednat o této otázce s biskupskou konsistoří. Úspěšnější byla práce AV v některých náboženských spolcích, např. ve Svazu katolických žen a dívek. Jeho akční výbor svolal koncem dubna v Brně okresní schůzi k nastávajícím volbám a po živé diskusi se účastnice

[53]) SÚA, ÚAV NF, kr. 106. Na adresu duchovních se v něm říkalo: „... ať nevstupují do t. zv. církevních komisí, které se zřizují při akčních výborech. Souhlas ke zřízení této komise při krajském AV NF v Brně, o nějž jsem byl požádán, jsem odepřel, poněvadž se domnívám, že by to vedlo ke ztížení nebo dokonce k rozvrácení jednotné správy v celé diecési. Proto ať nic nepodnikají bez výslovného souhlasu svého biskupa, případně biskupské konsistoře. Jest nám v této době nezbytně potřebí jednoty, svornosti, vzájemné důvěry a pomoci."

[54]) SAB, B 75, kart. 17, f. 25; Rovnost 29. 5. 1948, str. 5.

[55]) Příčinou přerušení jednání byl postoj církve, která trvala na suspensi ministra P. J. Plojhara z kněžského úřadu pro porušení církevní disciplíny za to, že se aktivně zapojil do politického života na půdě obrozené NF.

shodly na zapojení do 1. máje i na jednotné kandidátce. Brněnská deputace katolických žen navštívila také arcibiskupa Berana, když došlo k přerušení jednání mezi vládou a církví a žádala jej o zaujetí reálnějšího stanoviska.[56])

Po volbách se začal poměr církve ke státu soustavně zhoršovat. V církvi začala široká ilegální propaganda proti lidově demokratickému režimu, zneužívání kazatelen a rozšiřování letáků. Docházelo také k odhalování prvních protistátních akcí církevních představitelů. 23. září začal u krajského soudu v Brně proces s 10 obžalovanými v čele s převorem dominikánského kláštera ve Znojmě, kteří organizovali ilegální útěky do Rakouska. Byla odhalena ilegální letáková akce v klášteře Milosrdných bratří v Brně v čele s převorem, ilegální činnost duchovních vedoucích Charity v Brně a pachatelé postaveni před soud. Došlo ke konfliktu KAV NF s představenými sestrami dívčího řádového gymnasia na Lerchově, které napsaly urážlivý dopis, v němž přirovnávaly AV k nacistické organizaci SS a odmítly vůbec jednat s tajemníky KAV NF, kteří se k nim dostavili.[57]) V kostelích při kázáních se stupňovaly protistátní narážky a pomluvy a pod silným tlakem církevní hierarchie ti kněží, kteří v té či oné formě hledali cestu k Národní frontě, začali se spolupráce stranit. Báli se také projevit své smýšlení i v připomínkovém řízení k návrhu platového zákona pro duchovní, které organizoval krajský AV NF.

Tento stav vedl akční výbor k tomu, že zintenzívnil individuální práci s kněžími a provedl průzkum politické situace mezi katolickým duchovenstvem prostřednictvím orgánů strany, AV NF, případně bezpečnosti. Ukázalo se, že 377 kněží v oblasti Krajského akčního výboru je možno rozdělit do 4 kategorií: 3 měli velmi dobrý poměr ke zřízení, 52 dobrý, 253 se jevili jako indiferentní a 69 mělo vysloveně záporný poměr k lidové demokracii. Přímo v Brně bylo však procento reakčních kněží vyšší.[58])

Současně také KSČ rozvinula kampaň proti této reakční politice církve a za exkomunikaci těch kněží, kteří se provinili proti lidově demokratickému zřízení. Značný ohlas v brněnské veřejnosti mělo vyloučení arcibiskupa Berana ze Svazu bojovníků za svobodu pro jeho postoj vůči ministru P. Josefu Plojharovi, rovněž členu této odbojové organizace. Krajský výbor SBS v Brně ve svých rezolucích adresovaných církevním úřadům odsuzoval zneužívání církevních hodností k protistátním akcím a žádal provedení očisty v řadách katolického duchovenstva. Těmito otázkami se intenzívně zabývaly organizace SBS v celém Brně stejně jako schůze stranické i odborářské v závodech, podnicích i v místech. 10. prosince přijal brněnský biskup delegaci katolických věřících – zástupce Charity, Svazu katolických žen a dívek, rady žen a katolických vysokoškoláků – která mu předložila rezoluce 7000 podepsaných věřících, žádající důsledné provedení očisty v řadách kněží a také postižení provinivších se kněží po církevní linii. Delegace také tyto jednotlivé případy jmenovitě předložila.[59])

[56]) SAB, B 75, kart. 17, f. 25.

[57]) SAB, B 75, kart. 83, f. 493. SÚA, ÚAV NF, kr. 162. Rovnost 17. 9., 24. 9., 16. 10. 1948. – Příčinou konfliktu byl postoj cyrilometodějských sester řádového gymnasia na Lerchově ulici k žádosti rodičovského sdružení 1. a 2. obecné školy na Babákově náměstí, které v přípise krajskému AV NF poukazovalo na to, že škola má se svými 462 žáky katastrofální nedostatek místností, zatím co řádové gymnasium s internátem má velké nevyužité prostory. Proto navrhovalo umístit školu 1. a 2. stupně v řádovém gymnasiu. KAV NF zahájil s řádovými sestrami jednání, které ze strany řádu bylo kvalifikováno jako útok na církevní majetek.

[58]) SÚA, ÚAV NF, kr. 162, zpráva círk. referátu KAV NF Brno.

[59]) SAB, B 75, kr. 83, f. 493; Rovnost 24. 11., 12. 12. 1948. Národní osvobození 3. 12. 1948.

V závěru roku 1948 nepřestával AV NF usilovat o obnovení činnosti církevních komisí a dále pracoval mezi duchovenstvem i věřícími. Přesto však ve smyslu obrození našeho politického i veřejného života zůstávala otázka katolické církve stále otevřená a její řešení dozrálo až v průběhu roku 1949.

Akční výbory Národní fronty, které vznikly v únoru 1948 z iniciativy Komunistické strany Československa jako revoluční orgány našeho lidu a představitelé obrozené Národní fronty, strhly na sebe v únorových dnech skutečnou moc: rozhodovaly o odvolávání a doplňování národních výborů a prováděly rozsáhlou očistu veřejného a politického života, která byla předpokladem pro vnitřní upevnění a sjednocení Národní fronty. Ta zůstávala i v poúnorovém období nejdůležitějším nástrojem ve vedení mas a národa. Současně akční výbory zasahovaly významně i do hospodářských otázek. Prostřednictvím AV NF se straně podařilo prosazovat vedoucí úlohu KSČ ve formě pro široké masy přístupné a pochopitelné, řešit důležité úkoly diktatury proletariátu demokratickou formou. Přitom instituce AV NF byla naším specifickým rysem při zajišťování a upevnění únorového vítězství, důkazem tvůrčího přístupu KSČ v nové situaci. Představovala demokratické hnutí zdola, vedené KSČ. Stala se – na základě tradic našeho dosavadního politického života – citlivým nástrojem politického vedení společnosti, zajišťujícím cestu vpřed. Přes určité přehmaty, k nimž v průběhu očisty docházelo, zejména v podobě sektářských tendencí, odrážela v Brněnském kraji praxe očisty prováděná AV základní fakt v podstatě správně prováděné masově politické práce v NF v tomto období. Očista se nestala nástrojem osobních hledisek, ale skutečně přispěla k upevnění jednoty našeho lidu. Spojovala rázná opatření s výchovným působením – očistu NF s jejím obrozením na novém základě.

Rozhodující úlohu při vytvoření akčních výborů sehráli všude komunisté. Bylo tomu tak i na Brněnsku: členský i funkcionářský aktiv dovedl jednat rychle a iniciativně, s přihlédnutím k různým podmínkám. Dovedl pochopit místo nekomunistických stran i úlohu masových organizací v systému diktatury proletariátu i svůj vztah k těmto složkám i celé Národní frontě a řadu jiných otázek, důležitých pro konsolidaci poúnorového vývoje. Na základě svých zkušeností z roku 1948 KSČ orientovala pak práci akčních výborů NF k dalším úkolům, zejména k zajišťování socialistické výstavby.

Jindra Únarová

RAKOUŠTÍ REVOLUČNÍ BOJOVNÍCI V BRNĚ ROKU 1934

(K 30. výročí povstání rakouského proletariátu.)

V květnu 1932 byla v Rakousku utvořena nová křesťanskosociální vláda, která se opírala o úřednictvo, šlechtu a zčásti o rolnické obyvatelstvo, v čele s Engelbertem Dollfussem, bývalým ministrem zemědělství, a s heimwehry[1]) na četných ministerských křeslech. Hitlerův příchod k moci v Německu byl i pro Dollfusse signálem k tomu, aby se vypořádal se zbytkem buržoazní demokracie. Soustava mimořádných zákonů zbavila ústavu fakticky jakékoli účinnosti. Do konce roku 1933 vyšlo více než 300 nouzových nařízení. Protiústavních zásahů vlády nebyl ušetřen ani jeden obor hospodářského, politického a kulturního života. Vláda postupně zhoršovala dělnické sociální zákony, snížila podporu v nezaměstnanosti, odstraňovala ochranu nájemníků, zrušila právo na stávku, v soudnictví zavedla opět trest smrti. Zrušila též svobodu tisku a shromáždění, zakázala oslavy dělnického svátku – 1. máje. V polovině března 1933 rozpustila parlament a vyhlásila „autoritativní správní systém", fašistickou diktaturu podle italského vzoru. Dollfuss vyhlásil sám sebe za „vůdce" rakouského lidu.[2]) Svět měl tak o jednoho diktátora více.

Dne 26. května 1933 byla zakázána Komunistická strana Rakouska. Avšak i v ilegalitě pokračovala dále ve svém úsilí o vytvoření jednotné protifašistické fronty podle směrnic XI. sjezdu, jenž r. 1931 obrátil pozornost členstva v duchu jednotné dělnické fronty k boji za zlepšení hospodářské situace dělnické třídy, proti fašismu a oportunismu sociálně demokratických vůdců. Zakládala antifašistické

[1]) Heimwehr byla polovojenská organizace a hlavní opora klerikálně fašistických sil v Rakousku. V čele stáli důstojníci staré habsburské armády se zbytky aristokracie. Masovou základnu získal v řadách maloburžoazie, především mezi středními a velkými sedláky. Spojenectví heimwehru s křesťanskými sociály bylo výrazem prolínání domácího finančního kapitálu s velkostatkářským vlastnictvím. Na financování heimwehru se podílela též Itálie.

[2]) Jeden z vůdců rakouské sociální demokracie dr. Julius Deutsch podává tuto charakteristiku Dollfusse: „Měl za sebou sice jen nepatrnou část obyvatelstva a moudře se vystříhal voleb, ale tvářil se tak, jako by opravdu za ním stál všechen národ... Bez rozpaků potíral veřejně národní socialisty a přitom s nimi tajně vyjednával o spolek. S heimwehrskými ministry ho pojilo důvěrné přátelství, ale bez výčitek sjednával za jejich zády smlouvy s jejich protivníky." – J. Deutsch, Občanská válka v Rakousku, Praha 1934, str. 9.

výbory pro jednotnou akci mezi dělníky, ženami, mládeží, vydávala letáky a časopisy, vybízela k boji proti fašistickým provokacím.

Rakouští sociálně demokratičtí vůdcové nevystoupili otevřeně proti vládnímu teroru, aby prý tím nepomohli k moci nacismu. Proto také nepodnikli žádné akce proti rozpuštění parlamentu, ani proti rozpuštění své ozbrojené organizace Schutzbund, kterou vláda zakázala 1. dubna 1933.[3]) Zastávali politiku „menšího zla". Avšak jejich vyčkávací postoj a nabídky rakouské buržoazii ke smíru nutně musely rozleptat bojovou schopnost dělnictva a připravit jeho pozdější porážku. Svým vyčkávacím postojem a zdržováním dělnictva od boje dávala sociální demokracie Dollfussovi čas, aby se mohl důkladněji připravit na rozhodující úder.

Mezi prostými členy sociální demokracie rostla nespokojenost nad pasívním postojem vedení strany a proto stále více přecházeli na pozice Komunistické strany Rakouska. Zvláště se to projevilo po zahájení agitace sociálně demokratické strany pro přidružení se k Vlastenecké frontě, jednotné reakční organizaci, kterou Dollfuss pro upevnění své moci vytvořil z křesťanskosociální strany, katolických organizací a heimwehrů.

Na říjnovém sjezdu sociálně demokratické strany vystoupila levá opozice s požadavkem použití ozbrojeného boje proti Dollfussově diktatuře. Pomalu začínala vznikat jednotná fronta mezi komunisty, stoupenci levice a příslušníky rozpuštěného Schutzbundu. Vůdcům strany se však tehdy podařilo zatlačiti levici do pozadí ujištěním, že strana se postaví určitě proti fašistické diktatuře generální stávkou. Avšak mělo se tak státi až tehdy, použije-li vláda jednu ze čtyř možností: totiž pokusí-li se násilím 1. naoktrojovat ústavu, 2. sociálně demokratickou správu Vídně podřídit vládnímu komisaři, 3. rozpustit stranu nebo 4. „usměrnit" Svobodné odbory.[4]) Útočné záměry vlády byly den ze dne patrnější, ale vedení sociální demokracie stále vyčkávalo.

Na začátku roku 1934 přistoupil Dollfuss k závěrečné etapě svého pokusu o rozdrcení dělnického hnutí. Heimwehr i ostatní ozbrojené složky buržoazie byly uvedeny v bojovou pohotovost. Docházelo k masovému zatýkání funkcionářů sociální demokracie a ilegálního Schutzbundu. Dne 11. února rozhodla vláda přímo o rozpuštění sociálně demokratické strany. Tehdy již všemu lidu v Rakousku bylo jasné, že v nejbližších dnech padne důležité rozhodnutí. V pondělí časně zrána 12. února přepadla policie, pátrající po zbraních, sekretariát strany v Linci, kde bylo silné levicové křídlo. Členové ilegálního Schutzbundu sáhli ke zbraním. Boj se rozšířil na celé město. Po vzoru lineckých soudruhů nastoupili dělníci ve Vídni, Štyrském Hradci, Mostě nad Murou a jinde odhodlaně do ozbrojeného boje.

Ilegální komunistická strana již 9. února signalizovala zvýšené nebezpečí a vydala proto heslo generální stávky a ozbrojení dělnictva. Avšak vedoucí představitelé sociálně demokratické strany tehdy sabotovali vyhlášení generální stávky, organizačně ji nezajistili a tím ji i zmařili. Vedení sociální demokracie bylo tedy už od začátku bojů úplně rozloženo.[5]) Dále vlivem špatné organizace a nedostatečného vedení generální stávky nezastavily četné závody práci a umožnily tak vládě porazit bojující část proletariátu. Vláda mohla neomezeně používat železnic a všech dalších prostředků. Do boje nasadila vše, co měla po ruce: policii, četnictvo, fašistické formace, armádu s letadly, dělostřelectvem, minomety a obrněnými vozy. Ani v tiskárnách nebyla vyhlášena stávka, a tak buržoazní noviny, tištěné dělníky, mohly klamat bojující vylhanými zprávami o průběhu boje. Totéž dělal rozhlas, který od počátku bojů hlásil, že vláda je „pánem situace".

Rakouští komunisté bojovali všude společně s příslušníky Schutzbundu. Bojující dělníci se však bránili proti mnohonásobné přesile v izolaci od jednotlivých středisek odporu i od hlavních sil dělnické třídy, které nemohly použít zbraní, i od vesnického obyvatelstva, které stálo ve většině na straně reakce. Každá skupina byla nucena bojovat na vlastní pěst a z vlastní iniciativy.[6]) Dělníci byli též nedostatečně vyzbrojeni a bez hlavního vedení, neboť vedení Schutzbundu nepřipravilo boj takticky ani strategicky a při vypuknutí bojů i v jejich dalším průběhu nemělo fakticky spojení s bojujícími. Největší skladiště zbraní padla již předtím do rukou policie.

Pětidenní boje rakouského proletariátu si vyžádaly na 1200 mrtvých a 5000 raněných příslušníků dělnické třídy. K těmto lidským obětem přistupují značné škody na dělnickém majetku, neboť boje byly vedeny hlavně v dělnických čtvrtích. Po porážce povstání následovala perzekuce s četnými popravami. Sociálně demokratická strana a Svobodné odbory byly rozpuštěny. Spolkové zemské vlády byly zreorganizovány. Novou naoktrojovanou reakční ústavou podle italského vzoru, vyhlášenou 1. května 1934, byl proces fašizace Rakouska v podstatě dokončen.

Únorová porážka jako důsledek oportunistické politiky vedení rakouské sociálně demokratické strany znamenala hluboký bankrot austromarxismu, který si po dlouhou dobu zdánlivě radikálními, ba i revolučními frázemi udržoval určitý vliv na široké masy dělnické třídy. Fašismus v Rakousku mohl dosáhnout vítězství především proto, že dělnická třída v důsledku spolupráce svých vůdců s buržoazií stála politicky i organizačně tváří v tvář nastupující buržoazii odzbrojena. Komunistická strana nebyla dosti silná, aby sama bez sociální demokracie nebo dokonce proti ní vyburcovala masy do rozhodujícího boje proti fašismu. Velkou roli také hrála izolace dělnické třídy od jejích třídních spojenců – rolnictva, které většinou podlehlo fašistické demagogii.

Zcela právem byli proto dělníci nespokojeni s politikou svých vůdců. I předseda strany dr. Otto Bauer musel nakonec přiznat: „Roztrpčení dělnictva se obracelo stále více proti vyčkávavému a k dorozumění ochotnému stanovisku představen-

---

[3]) Schutzbund (Republikánský ochranný svaz) byl ustaven sociální demokracií v létě 1923 pod tlakem mas proti otevřenému teroru fašistických band heimwehru. Úkolem Schutzbundu bylo vychovat rakouský proletariát k brannosti a zorganizovati jej k rozhodujícímu boji za jeho práva. Měl asi 80.000 mužů. Původní revoluční cíl Schutzbundu se oportunismem sociální demokracie změnil na pouhou obranu dělnické třídy proti fašistickému násilí.

[4]) V roce 1934 měla sociální demokracie 600.000 členů. Podle výsledků voleb zastupovala 90 procent dělnictva, tj. 41 procento všeho rakouského lidu, dvě třetiny obyvatelstva hlavního města Vídně.

[5]) Podrobněji o tom Klement Gottwald: „Velká část vedení byla vůbec proti jakémukoli boji a vydala už v pondělí večer parolu k bezpodmínečnému zastavení spontánně vybuchnuvšího boje. Vedení odborových organizací vůbec nevydalo parolu generální stávky a většina vedení odborů vpadla spontánně vypuknuvším stávkám ihned do zad a vydala už v úterý heslo k nastoupení práce." – Klement Gottwald, Několik poučení z hrdinného povstání rakouského proletariátu, Spisy V., Praha 1952, str. 150–151.

[6]) Mezi bojujícími bylo také mnoho nezaměstnaných dělníků. Na příklad z jedné skupiny 29 uprchlíků, která přijela po únorových bojích do Znojma, bylo 17 osob bez zaměstnání. Někteří byli bez práce již delší dobu ($2^1/_2$ až 3 roky). – Srv. zprávu policejního komisařství ve Znojmě z 20. února 1934, SAB, B 40, fasc. 289, č. 15665/38.

stva strany. Přesto setrvávalo představenstvo strany na linii stanovené sjezdem strany již na podzim (1933): strana smí jen v nejkrajnějším případě vydat heslo k všeobecné stávce... Ale již po měsíce bylo straně stále těžší vysvětlit roztrpčeným dělníkům nutnost vyčkávací politiky... Měsíc od měsíce vzrůstal ve straně opoziční proud proti politice představenstva strany..."[7])

Heroický boj rakouských dělníků vznikl spontánně bez jakékoli bojové výzvy představenstva, vznikl z rozhořčení dělnictva proti útokům fašismu i proti vyčkávací politice vůdců strany. Boje ukázaly, že ustupování dělnické třídy před fašismem vede nevyhnutelně k porážce, že proti fašismu je třeba bojovat včas a nekompromisně. Rakouské dělnictvo bojovalo na barikádách s vědomím nutnosti boje, ale nepřipraveno na něj ani organizačně, ani ideologicky. Jejich hrdinný boj byl skvělým příkladem bojové odhodlanosti dělnické třídy zabránit upevnění fašismu v zemi. Dole na barikádách v ohni palby se tvořila revoluční jednotná fronta. Naproti tomu vůdcové sociální demokracie byli schopni vydávat jen ústupová hesla „obrany demokracie, obrany ústavy".

Únorový boj rakouských dělníků nebyl poučením jen pro ně samé, ale způsobil, že v celém světě si stále více dělnická třída uvědomovala nutnost revolučního třídního boje. Stále více se dělnictvo přesvědčovalo o správnosti taktiky komunistických stran, bojujících za jednotu dělnických řad.[8]) Sociálně demokratičtí dělníci přistoupili v některých zemích přímo k vytváření jednotné fronty s komunisty. Tato fronta se stala ústředním bodem a nejhlavnějším úkolem dělnického hnutí ve všech zemích. Široké masy dělnictva se přesvědčovaly, že jsou to jen komunistické strany, které nekompromisně bojují proti fašismu. Obětavost komunistů přinesla též růst autority Komunistické internacionály. Zároveň vítězné budování socialismu v SSSR a svízelné následky hospodářské krize v kapitalistickém světě vyvolaly krizi Druhé internacionály, která se zvláště citelně projevila po bankrotu německé a rakouské sociální demokracie.[9]) Dělníci docházeli tak k závěru, že cesta, po které vedli proletariát vůdcové sociálně demokratické strany v Německu či v Rakousku, se nesmí více opakovat.[10])

Po porážce únorového boje bylo dělnické hnutí v Rakousku zatlačeno do ilegality. Úsilí komunistů a levicových sociálních demokratů o jednotnou frontu zdola brzdil však teror státních orgánů. Organizovaní dělníci, i když se nezúčastnili bojů, byli propouštěni z práce, dělnické rodiny vystěhovány z bytů. Věznice a koncentrační tábory se plnily zatčenými. Více než 10 000 únorových bojovníků bylo uvrženo do žaláře.

Po únoru se počaly masy ve větší míře než dosud seskupovat kolem Komunistické strany Rakouska, která tak získala do svých řad mnoho význačných sociálních

[7]) Článek Otto Bauera v Sozialdemokratu a Otto Bauer, Povstání rakouských dělníků. Citováno dle J. Fučíka, Politické články a polemiky, I. část, Praha 1953, str. 348 a 365.

[8]) Stanovisko komunistických stran k rakouským událostem bylo shrnuto v prohlášení Exekutivy KI ze dne 3. 3. 1934.

[9]) Ať se pravicové vedení německé sociální demokracie sebevíce snažilo přizpůsobit se novému režimu po 30. lednu 1933, nepodařilo se jí zajistit si ani skromnou politickou existenci v podobě služebnické „loyální opozice". Aby se vyhnula svému rozpuštění, vystoupila dokonce z Druhé internacionály. V červnu 1933 byla jí činnost zakázána.

[10]) Viz Jiří Dimitrov, Zpráva na VII. kongresu KI, Výbor z projevů a článků, Praha 1950, str. 67.

demokratů, mezi nimi i redaktora Arbeiter-Zeitung Ernsta Fischera. Pod jejím vedením se po celé zemi vytvářely akční výbory jednotné fronty proletariátu a tam, kde se sociální demokraté stavěli odmítavě, vzrostl vliv a autorita komunistů ještě více. V září 1934 se konal v Praze XII. sjezd Komunistické strany Rakouska. Jeho ústředním heslem byl boj za akční jednotu rakouského proletariátu a za vybudování mohutné protifašistické fronty v zemi. Sjezd konstatoval, že únorové události byly mezníkem nejen ve vývoji celého rakouského dělnického hnutí, ale též ve vývoji komunistické strany. Teprve únorové události odhalily falešné tvrzení sociálně demokratických představitelů, že jednota dělnické třídy je již uskutečněna v sociální demokracii, ukázaly v pravém světle celou jejich zradu a prolomily uměle vytvořené závory myšlence jednotné fronty. Komunistická strana se stala, jak na XII. sjezdu zdůraznil soudruh Koplenig, v mnoha směrech novou stranou. Utužením svého spojení s masami a splynutím s nejlepšími revolučními silami staré sociální demokracie převzala dědictví všech velkých bojových tradic rakouského dělnického hnutí. I po organizační stránce byl únor mezníkem pro komunistickou stranu. Ukázalo se to přímo na XII. sjezdu, kdy v nově zvoleném ústředním výboru strany bylo přes 60 procent funkcionářů vybráno z řad nových členů. Počet členů Komunistické strany Rakouska po únoru vzrostl ze 3000 na 16 000.

Prvním úkolem komunistů po únoru bylo znovuvybudování rozbitých dělnických organizací. Z její iniciativy byly na revolučním základě obnoveny ilegální Svobodné odbory. I zde komunisté a levicoví sociální demokraté museli bojovat proti zrádné pravici. Po únorových bojích totiž vydali sociálně demokratičtí vůdcové v čele s Otto Bauerem heslo: „Svobodné odbory mohou být obnoveny teprve po pádu fašistů". Avšak příslušníci komunistické strany se dali do práce ihned. Sociální demokraté se tak ocitli na rozcestí. Jedna část se snažila vyjednávat s vládou. Druhá část (bývalí odboroví předáci) vytvořila souběžně vlastní ilegální odbory. Později se však pod tlakem mas pravicové vedení sociálně demokratických odborových organizací rozhodlo přistoupit na sjednocení se Svobodnými odbory.[11])

Velký vliv měla Komunistická strana Rakouska též v ilegálním Schutzbundu. Po jeho rozpuštění se členové této organizace ve většině rozešli s dosavadními názory sociálně demokratické strany a postavili se do opozice. V únoru pak byli první, kteří se chopili zbraní. Po porážce dělnické třídy se stal Schutzbund organizací jednotné protifašistické fronty. Sociální demokracii se již nepodařilo jednotu Schutzbundu rozštěpit a znovu jej podřídit svému vedení. Proto si vytvořila vlastní ozbrojené oddíly, tzv. Stossgruppen. Ilegální Schutzbund se tak stal „brannou formací" celé dělnické třídy a součástí proletářské jednotné fronty. Vydával časopis „Der Schutzbündler", v jehož 7. čísle jsou hodnoceny únorové události takto: „... V diskusích o únorových bojích jsme se vždy opět utvrzovali, že izolace Schutzbundu od proletářských mas, jeho odpolitizování ve jménu vojenské discipliny... bylo těžkou chybou... Tuto rozhodující chybu jsme nezavinili my, ale sociálně demokratické stranické vedení s Juliem Deutschem a Otto Bauerem; my, revoluční dělníci v sociální demokracii, měli jsme povinnost nevyrušovati představenstvo strany v jeho politice kompromisů,... proto jsme byli od mas izolováni... V únorových bojích jsme se poučili, že ozbrojené povstání není jen otázkou technické, nýbrž v prvé řadě otázkou politické přípravy. Sociální demokracie nebyla žádnou

[11]) Tamtéž, str. 94.

revoluční stranou, to byla rozhodující chyba, rozhodující příčina naší porážky..."[12]) A proto úkoly Schutzbundu byly nyní v prvé řadě politického rázu: „Organizováním a spoluúčastí na revolučních denních bojích celého proletariátu zostřovati třídní boj a tím připraviti vítěznou revoluci a ozbrojené povstání a získati jako vedoucí organizace, zastupující zájmy proletariátu, důvěru všech pracujících. Vytvořiti mocnou organizaci, která je s to postaviti bojeschopné oddíly a převzíti v rozhodujícím boji vedení mas."[13])

Hlavní překážkou pro plné rozvití protifašistické fronty byla politika pravicových sociálně demokratických vůdců. Čelní představitelé sociální demokracie se totiž po únorové porážce uchýlili do zahraničí, hlavně do Československa. V Brně (Cejl č. 83) – v místnostech budovy družstevního domu „Dělnické pekárny" – zřídili „Auslandsbüro der österreichischen Sozialdemokraten" (Alös), které mělo representovat ústřední sekretariát rakouské sociálně demokratické strany. Sekretariát vedl Otto Bauer, jenž se již od 14. února zdržoval na území naší republiky, a Julius Deutsch, který překročil čsl. hranice o den později. Kancelářské práce vykonávala paní Schramková, manželka tajemníka německé sociálně demokratické strany v Československu Josefa Schramka. Dne 20. února 1934 konali pravicoví vůdcové spolu s představiteli české a německé sociálně demokratické strany v Brně a zástupci emigrantů první poradu. Z usnesení této schůze je zajímavý bod, hodnotící nynější politickou situaci v Rakousku. V něm doporučovali reformisté sociálně demokratickým dělníkům vstup do národně socialistické strany v Rakousku, aby tak zabránili jejich odchodu do řad komunistické strany.[14])

Sociálně demokratická strana v Rakousku obnovila své organizace v ilegalitě na základě komunistického systému pětičlenných skupin. Již 26. února 1934 se ustavil ústřední výbor v čele s Manfredem Ackermannem, po jeho zatčení se stal předsedou Karl Hans Sailer a po zatčení Sailera Josef Buttinger. Na schůzi dne 9. března se rozhodlo nové vedení změnit název dosavadní sociálně demokratické strany na „Revoluční socialisté Rakouska" (RS). Chtěli tak vyjádřit revoluční smýšlení mas a především zmařit pronikání vlivu Komunistické strany Rakouska do dělnické třídy. Jako cíl revolučního boje rakouského dělnictva sice vytyčili diktaturu proletariátu a požadovali jednotnou frontu s komunisty, čímž se přiblížili v mnohém komunistickému stanovisku, avšak měli ještě celou řadu ideových nejasností, hlavně v poměru k Třetí internacionále. Jejich ideologická a teoretická koncepce byla odrazem zmatků a nejasností v řadách dělnických mas, zklamaných politikou staré sociální demokracie. Revoluční socialisté rovněž ostře kritizovali staré vedení, ale přece jen zůstávali pokračovateli této strany, i když projevili určité tendence poněkud se odpoutat od Brna a stát se méně závislými na zahraničním byru rakouské sociální demokracie.

Nejprve bylo třeba pomoci rodinám padlých, popravených a zatčených únorových bojovníků. Neméně důležitým úkolem bylo vyškolení nových kádrů strany a vybudování ilegálního organizačního aparátu, jakož i propagační a uvědomovací

[12]) Viz „Der Schutzbündler", číslo 7, článek „Úkoly jednotného Schutzbundu" – SAB, B 40, fasc. 276, č. 2928/38, fol. 240.

[13]) Tamtéž, provolání k 1. máji 1935.

[14]) Srv. zprávu policejního ředitelství v Brně z 21. února 1934 – SAB, B 40, fasc. 213, č. 7493/34 nebo zprávu zemského úřadu v Brně presidiu ministerstva vnitra z 15. března 1934 – SAB, B 40, fasc. 289, č. 15665/38.

práce mezi masami pomocí letáků, tiskovin aj. Přímo v Rakousku vycházely časopisy „Revolution", „Der Informationdienst", „Illekor" a jiné. Mimoto byl v Rakousku rozšiřován tajně dopravovaný týdeník „Arbeiter-Zeitung", vycházející v Brně v nákladu 60–100 tisíc výtisků, čtrnáctideník téhož jména, v Praze tištěný „Der Kampf" a různé jiné odborové neperiodické časopisy, letáky a brožury. Dělníci však nebyli s obsahem brněnských časopisů spokojeni a kritizovali linii bývalých vůdců strany, kteří pokračovali i nadále ve své oportunistické politice. Projevilo se to v září 1934 na konferenci vídeňských důvěrníků strany v Blansku u Brna. Avšak Otto Bauerovi se podařilo opět opozici zatlačit do pozadí a dosáhnout vyrovnání mezi „starou" a „novou" stranou. Byl tehdy přijat i nový název – avšak pouze na krátký čas – „Vereinigte sozialistische Partei Österreichs".

Konferenci svolali pravicoví vedoucí sociální demokracie, žijící v emigraci v Brně, aby zabránili přechodu svých členů do komunistické strany a zmařili vytváření jednotné protifašistické fronty. Konference se konala ve dnech 8.–9. září 1934 v Dělnickém domě v Blansku. Z Vídně a nejbližšího okolí přijelo do Brna pod záminkou výpravy na Macochu 64 delegátů. Odtud pak byli dopraveni vlakem i autobusem do Blanska. Delegáti byli většinou radikálního smýšlení. „Pozvání těchto delegátů radikálního směru bylo úmyslné, ježto hlavním účelem porady bylo odvrátiti rakouské sociální demokraty od nepromyšlených a riskantních akcí, do nichž je žene strana komunistická a utvrditi sociální demokracii v Rakousku v důvěře k jejím vůdcům, kteří dlí nyní většinou v emigraci..."[15])

Poradu vedl dr. Otto Bauer, který byl také hlavním referentem. Z taktických důvodů udělil však nejprve slovo delegátům, „takže první část porady měla ráz velmi živé a radikální debaty a ostré kritiky rakouských sociálně demokratických vůdců. Z jejich řečí vyšlo najevo, že v Rakousku se utvořilo několik různých křídel a odstínů socialistického hnutí, z nichž některé části se přibližují k hnutí kresťansko-sociálnímu, jiné části zase sympatizují s radikálními akcemi strany komunistické a pouze menšina zůstává věrna zásadám demokratickým. Odsuzován byl jakýkoli boj pro demokracii, neboť jednou již takový boj skončil fiaskem a všeobecně delegáti žádali, aby se sociální demokracie spojila se stranou komunistickou v jednotném boji pro diktaturu proletariátu a pro socialismus."[16]) Delegáti také žádali, aby sociální demokracie při všech akcích postupovala společně s odborovými organizacemi. Také veškeré hospodářské a sociální boje rakouského dělnictva měly být převedeny na půdu politickou. Dále referovali vídenští důvěrníci o tom, že dělnictvo, které svého času získala heimwehr nebo rakouští nacisté na svou stranu, přecházeli nyní do řad Komunistické strany Rakouska. Poukazovali také na to, že komunistická strana bez ohledu na politickou příslušnost hmotně podporovala a dosud podporuje rodiny uprchlíků, zatčených nebo nezaměstnaných účastníků únorových bojů. Vyzdvihovali též pomoc Sovětského svazu, který se ujal rakouských emigrantů a hostí je ve své zemi.

Za této situace se bývalí předáci rakouské sociální demokracie nevyhnuli ostré kritice delegátů. Ti jim mezi jiným vytýkali, že uprchli uprostřed bojů do ciziny, kde si žijí velmi dobře a málo se starají o osud sociálních demokratů v Rakousku. Dr. Bauer měl tak těžké postavení a nesnadný úkol, aby vyvrátil všechny argu-

[15]) Relace policejního důvěrníka, přítomného na konferenci, obsažená ve zprávě policejního ředitelství v Brně z 10. září 1934 – SAB, B 40, fasc. 220, č. 36959/34.

[16]) Tamtéž.

menty vznesené přítomnými proti bývalému vedení. Vzhledem ke své výřečnosti a obratné demagogii se ho zhostil jako vždy s úspěchem. Vyvracel radikální názory vídeňských delegátů, očerňoval Sovětský svaz a Komunistickou internacionálu i Komunistickou stranu Rakouska a přikazoval socialistům v Rakousku, aby nepřistupovali na taktiku jednotné fronty s komunisty, poněvadž prý „všechno to, do čeho rakouské soudruhy žene strana komunistická, jsou provokace a velmi riskantní, ba možno říci naprosto beznadějné akce..."[17])

Tak se podařilo reformistům získat znovu ztracené pozice a utlumit radikální nálady členstva. Bylo zvoleno nové vedení strany a schváleny základní principy pro ilegální činnost socialistů v Rakousku. Předem připravený návrh rezoluce byl přijat bez připomínek. Pro přijetí hlasovala většina přítomných delegátů, pouze asi sedm procent delegátů bylo proti. Usnesení z této porady vyšlo za 14 dní tiskem v týdeníku „Arbeiter-Zeitung" a ve zvláštním letáku „Die Partei ruft!", vydaném taktéž v Brně.

Přijatá rezoluce má na první pohled revoluční charakter, odpovídající náladě a tlaku radikalizovaných mas rakouské dělnické třídy, která požadovala revoluční program a revoluční politiku. Avšak podívejme se na rezoluci podrobněji. Na začátku, kde se mluví o „vytvoření nové strany s novým názvem", vysvětluje se její poměr ke „staré" straně takto: „Naše nová strana je nástupkyní a dědičkou sociálně demokratické strany dělnické Rakouska..." Změnila se tedy jen forma, obsah zůstal. Na tom nezmění nic ani prohlášení, že se nová strana „zbavila chyb a iluzí minulosti a chce vybudovat jednotné hnutí rakouského proletariátu." V usnesení se sice tvrdí, že jen „revolučně vedený třídní boj může osvobodit dělnickou třídu" a že cílem nové strany je „diktatura proletariátu a rolnictva, která jedině může zničit fašistické panství v Rakousku, zlomit hospodářskou a politickou moc kapitalismu a dát tak předpoklady pro vybudování socialistické společnosti", avšak jeden z vedoucích brněnské emigrace Julius Deutsch vyjádřil skutečnou pravdu, když napsal: „Toto byť i omezené přiznání k diktatuře dělnictva a rolnictva neudrželo se dlouho. Diktatura byla sice míněna jen jako prostředek k zničení fašistického státního aparátu a k ochraně dobytého státu proti násilným útokům reakce, avšak také v této formulaci nemohl se v dělnickém hnutí Rakouska princip diktatury nadlouho udržeti. Socialisté se vrátili ihned zase k zásadám demokracie."[18]) Pouhým prohlášením zůstalo také, že jedním z důležitých úkolů pro přípravu proletářské revoluce je, aby „proletariát získal spojence v ostatních masách pracujících" a proto „za tímto účelem usiluje naše strana o spojení celé rakouské dělnické třídy, ... usiluje o spojení také s těmi částmi dělnické třídy, které se připojily ke Komunistické straně Rakouska." Druhá část usnesení pod názvem „Naše stanovisko ke komunistům" vysvětluje pak blíže toto „úsilí" sociálních demokratů. Musí se prý „vybudovat nejprve politické a psychologické předpoklady" a dohoda může nastat až „po jednání povolaných zástupců obou stran". Aby zabránili odlivu členstva, zakázali „účast jednotlivých svých členů nebo skupin na sjezdech a konferencích Komunistické strany Rakouska" a prohlásili, že každá delegace musí být nejprve schválena sociálně demokratickým vedením. Dále se sice usnesli, že „sociálně demokratičtí členové mají postupovat v boji proti fašistické diktatuře

[17]) Tamtéž.
[18]) Julius Deutsch, Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung, Wien 1947, str. 91.

společně s komunisty", avšak zavrhli jakoukoli ukvapenost a nabádali opět k vyčkávání, až prý vedení strany bude o této otázce s komunistickou stranou jednat.[19])

Na této konferenci se tedy podařilo zažehnat rozkol v rakouské sociální demokracii. I když se později ilegální strana v Rakousku vrátila opět k svému původnímu názvu „Revoluční socialisté", čímž chtěla vyjádřit trvalou nedůvěru k pravičácké emigraci, přece jen její vůdcové, nehledě na všechnu kritiku chyb minulosti, cítili se být hrdými syny strany Viktora Adlera, Otto Bauera a „rudé Vídně". Název Revoluční socialisté byl nakonec schválen na I. říšské konferenci a uznán samotným Bauerem. Tato konference se konala ve dnech 31. prosince 1934 a 1. ledna 1935 v Brně a proto je nazývána „Brněnskou konferencí". Delegáti z Vídně i ostatních oblastí schválili programové prohlášení „Vídeňské (Blanenské) konference" ze září 1934 a vypracovali směrnice pro každodenní práci Revolučních socialistů v podmínkách ilegality.

V následujících letech musela Komunistická strana Rakouska bojovat nejen za vytvoření jednotné fronty, ale též proti klerikálnímu fašismu Schuschniggovu, nástupci a pokračovateli politiky Dollfussovy a proti nacistické hrozbě anšlusu Rakouska, jež se pak v březnových dnech roku 1938 stala skutečností.

Porážka únorového boje znamenala zhroucení sociálně demokratické teorie o pokojném, bezbolestném vrůstání kapitalismu do socialismu, zhroucení reformistické politiky sociálně demokratických vůdců. 12. únor znamenal pro uvědomělé socialistické dělníky také počátek jejich rozchodu s Druhou internacionálou. Rozchod nebyl dílem okamžiku. Když si však uvědomili, že sociální demokracie nikdy dělnickou třídu k vítězství nepřivede, rozešli se s ní a vstoupili pod prapory Komunistické internacionály.

Po porážce museli hrdinní bojovníci z barikád prchat z Rakouska. Nejbližší zemí, kde ještě nezvítězil fašismus, bylo Československo. Jednotlivě nebo v malých či větších skupinách hledali záchranu před perzekucí v překročení československo-rakouských hranic. Jednou z prvých větších skupin byla skupina 45 Schutzbündlerů z Floridsdorfu (dělnického předměstí Vídně, kde se odehrávaly nejtužší boje), vedená mechanikem Heinzem Roscherem, která se fakticky se zbraní v ruce probila na československé hranice. Přijeli do Brna spolu ještě s 20 bojovníky, kteří jednotlivě přešli hranice, dne 16. února 1934 večer. Byli přivítáni v Dělnickém domě na Marxově ulici tajemníkem německé sociálně demokratické strany v Brně Matyášem Wellanem. Ve své odpovědi na uvítání poukázal vůdce uprchlíků soudruh Roscher na to, že dělnická třída v Rakousku byla poražena, nebyla ale přemožena a je odhodlána i dále bojovat proti fašismu, za socialistické Rakousko.[20])

Brno se stalo hlavním útočištěm rakouských uprchlíků. Každý den přicházeli noví a noví bojovníci. Jejich odchod z vlasti řídila a organizovala většinou Rudá pomoc. Při přechodu našich hranic jim pomáhali nejednou komunisté.[21]) Emigranti byli v prvých dnech svého příchodu do Brna ubytováni v noclehárně spolku „Stu-

[19]) K rezoluci srv. leták „Die Partei ruft!" – SAB, B 40, fasc. 220, č. 36959/34.
[20]) Srv. zprávu policejního ředitelství v Brně ze 17. února 1934 – SAB, B 40, fasc. 289, číslo 15665/38.
[21]) O pomoci organizací Komunistické strany Československa v jihomoravském pohraničí psal Silvestr Nováček v knize „Mikulovsko a Pohořelicko od nástupu nacismu k osudnému Mnichovu", Brno 1960.

dentský domov" na Merhautově ulici; později, když jejich počet vzrůstal, bydleli též v Dělnickém domě na Marxově ulici, na Pražské ulici číslo 12 a v barácích na Stadioně DTJ, V jámě, kde byl vybudován vlastní tábor rakouských emigrantů v Brně. Mimo Brno byli uprchlíci umístěni na Moravě ve Šternberku, Květinová ulice číslo 3, v Dělnickém domě ve Znojmě, později též v Hodoníně, Poštorné, Mikulově, na Slovensku v Trnavě a v Čechách na Zbraslavi, v Choceradech u Prahy, ve Volarech na Prachaticku. Zde všude byli ubytováni společně ve větších nebo menších skupinách. Pokud někteří z emigrantů měli v Československu příbuzné, byli komitétem pro péči o rakouské emigranty posíláni k nim. Malá část byla ubytována v soukromí. Sociálně demokratičtí předáci, ačkoliv sami bydleli v Brně v soukromých bytech českých a německých sociálně demokratických funkcionářů, nedoporučili ubytovávat prosté členy jednotlivě v soukromí, neboť „ve společném ubytování je možno je lépe vésti v evidenci a zabrániti různým nepříjemnostem".[22]) Domnívali se, že budou mít tak lepší možnost uklidnit radikální náladu členstva. Byli si totiž vědomi, že únor 1934 znamenal konec celé jejich dosavadní politiky. Proto také nařizovali uprchlíkům, „že se musí chovati slušně jako hosté" a – co bylo zvláště důležité – „že se nesmí zúčastňovati nějakých politických projevů".[23]) Původním úmyslem rakouských reformistů, totiž poslat emigranty zpět do Rakouska a vydat je tak na milost a nemilost vládních orgánů, narazilo u uprchlíků na odpor, zvláště když vůdcové měli v plánu zůstat dále v Československu. I později sociálně demokratičtí předáci vyhrožovali často emigrantům repatriací v případě neuposlechnutí jakéhokoli jejich příkazu nebo předáním československým policejním orgánům za provádění komunistické propagandy, což se i mnoha emigrantům v Brně i v jiných střediscích stalo.

Péče o emigraci byla svěřena zvláštnímu komitétu, v jehož čele stál ředitel družstva „Vzájemnost-Včela" v Brně Václav Kovanda. Členy komitétu byli za českou sociálně demokratickou stranu župní tajemník František Tymeš a dr. Bohuslav Ečer, za německou sociální demokracii župní tajemník Matyáš Wellan, přísedící zemského výboru Edmund Pipal a David Hochmann. Komitét měl na starosti hlavně získávání prostředků pro vydržování uprchlíků. Také vystavoval každému emigrantu legitimaci jako průkaz totožnosti a přiznaného práva asylu v Československu.[24]) Zpráva policejního ředitelství v Brně sice hlásí, že „komitét pro podporu uprchlíků z Rakouska se o emigranty řádně stará, takže mají dost všeho, co potřebují...", avšak péče komitétu nebyla patrně zcela na výši, jestliže vzápětí zpráva uvádí, že bylo „učiněno zde též opatření, aby bylo zamezeno žebrání jednotlivců, které se začalo projevovat v okolí jednotlivých ubikací".[25])

Komunistická strana Československa organizovala v celostátním měřítku pomocné akce. Komunistický tisk vyzýval průmyslové závody k přejímání patronátů nad jednotlivými rakouskými dělníky a jejich dětmi, vypsal peněžní sbírky a zveřejňoval došlé částky. Na Brněnsku vzniklo po vzoru Kladna a Prahy 22 patronátů.

---

[22]) Zpráva policejního ředitelství v Brně z 21. února 1934 – SAB, B 40, fasc. 213, č. 7493/34.
[23]) Tamtéž.
[24]) Srv. zprávy policejního ředitelství v Brně z 21. února 1934 – SAB, B 40, fasc. 213, č. 7493/34 a z 12. března 1934 – SAB, B 40, fasc. 289, č. 15665/38.
[25]) Viz zprávu policejního ředitelství v Brně ze 27. března 1934 – SAB, B 40, fasc. 289, č. 15665/38.

Počet uprchlíků se stále měnil.[26]) Každý den přicházely nové a nové skupiny.

Podívejme se na brněnský tábor na Stadioně DTJ za Lužánkami, který patřil nejen počtem uprchlíků, ale i událostmi k nejvýznamnějším. Byl vybudován samotnými emigranty, kteří dostali příděl slamníků a slámy, nacpali si je a odvezli na stadion, kde se ubytovali v dřevěných barácích. Zde bydleli pohromadě příslušníci sociálně demokratické i Komunistické strany Rakouska. Všichni v Brně ubytovaní se společně stravovali v polní vojenské kuchyni na stadioně. Tábor navštěvovali často bývalí sociálně demokratičtí vůdcové i členové komitétu. Účelem jejich návštěv však nebyla starost o to, zda emigranti něco potřebují, ale aby se uprchlíci nestýkali s brněnskými dělníky, zejména s členy Komunistické strany Československa.[27]) O strachu, jaký měli nejen předáci rakouské sociální demokracie, nýbrž i československé úřady před stykem příslušníků KSČ se Schutzbündlery a zároveň před „rudou agitací" rakouských uprchlíků mezi československými dělníky, svědčí opatření policejního ředitelství v Brně, že „všechny ubikace byly střeženy policejní hlídkou, která se zdržuje stále v blízkosti a mimoto jsou denně prováděny kontroly ubikací policejními agenty".[28])

Uprchlíci si život v táboře zorganizovali tak, jak byli zvyklí ze své příslušnosti k ozbrojené formaci Schutzbund – podle vojenského způsobu. Byli rozděleni na několik skupin (čet) a každá četa měla svého vedoucího (Zugskomandant). Velitelem celého tábora na stadioně byl Heinz Roscher, jemu byli podřízeni vedoucí jednotlivých čet. Každý den ráno v 8 hodin byl sraz všech emigrantů, kde vedoucí informovali o životě v jednotlivých četách a přednesli případné žádosti emigrantů. Všichni uprchlíci byli povinni dodržovat táborový pořádek, v kterém nejvyšší zásadou byla kázeň a kamarádství. Na Stadioně DTJ byly ubytovány tři čety:

1. četa – vedoucí Karel Stern, soustružník z Vídně XXI. (Floridsdorf), který byl zároveň zástupcem velitele tábora,
2. četa – vedoucí Antonín Dobritzhofer, zámečník, též z Vídně XXI.,
3. četa – vedoucí František Zartel, mechanik ze stejného vídeňského okresu.

Další čtyři čety byly ubytovány mimo tábor:

4. četa – ubytována na Pražské ulici, vedoucím byl Alois Erietz, pomocný mechanik z Vídně II.,
5. četa – ubytována tamtéž, vedoucím Josef Vašíček, soustružník z Vídně X.,
6. četa – jedna část ubytována v Marxově ulici, číslo 8, druhá část v Křídlovické ulici, číslo 30 (v turistické noclehárně). Vedoucím byl Jindřich Mikša, strojník z Vídně XXI.,
7. četa – ubytována v měšťanské škole na Merhautově ulici, číslo 37. Vedoucím Leopold Müller, dozorce z Vídně XI.[29])

---

[26]) Srv. přílohu I. a), b).
[27]) O objasňování závěrů a zkušeností z porážky rakouských dělníků mezi členy KSČ v celé dělnické třídě psal Vladimír Voldán v článku „Postoj KSČ k povstání rakouských dělníků v únoru 1934", Brněnský archívní věstník, č. 1/1961 a v článku „Pomoc KSČ rakouskému proletariátu v roce 1934", Sborník Matice moravské, roč. 81/1962. O reakci našeho dělnictva na únorové události psal též Josef Bieberle a Šárka Bartošová v článku „K ohlasu protifašistických bojů rakouských dělníků v únoru 1934 na Moravě", Sborník prací historických Palackého university v Olomouci, II., 1961.
[28]) Zpráva policejního ředitelství v Brně ze 27. března 1934 – SAB, B 40, fasc. 289, č. 15665/38.
[29]) Srv. zprávu policejního ředitelství v Brně z 30. března 1934 – SAB, B 40, fasc. 289, č. 15665/38.

Každá četa měla průměrně po třicetipěti mužích. Vedoucí tábora přiděloval každý den ráno zdravým a tělesně schopným práci na úpravě stadionu, při řezání dříví a na stavbě obytného domu pro správce stadionu. Pro nemocné a raněné vykonával dvakrát týdně lékařskou službu dr. Weigel.[30])

Společný pobyt v táboře poskytoval emigrantům mnoho příležitosti k přemýšlení a diskusím o příčinách porážky únorových bojů, o celé dosavadní politice rakouské sociální demokracie. Pomalu tak uzrávalo odhodlání Schutzbündlerů provést úplný rozchod se sociální demokracií.

V polovině dubna 1934 se rozneslo táborem, že komitét pro podporu uprchlíků obdržel dne 9. dubna přípis od sovětského zastupitelství v Praze se souhlasem sovětské vlády, aby asi 300 uprchlíků odjelo do Sovětského svazu. Současně sovětská vláda zahájila jednání s vládou polskou o průjezdní povolení. Nesmírné nadšení se zmocnilo celého tábora. Ve dnech 15.–16. dubna dleli v Brně za účelem výběru osob tři zástupci Sovětského svazu: vyslanec SSSR Sergius Alexandrovskij, legační rada mise SSSR Iljin Ženevskij a vicekonsul Valentin Veršinin. Policejní ředitelství v Brně podává zemskému úřadu o tom tuto zprávu: „Výběr emigrantů prováděl vicekonsul Veršinin a sice tím způsobem, že se dotazoval každého jednotlivce, jak pohlíží na SSSR, jakého je kdo politického smýšlení, kde a jak v Rakousku bojoval, zda byl raněn, jaké jsou rodinné poměry".[31]) Z předáků rakouské sociální demokracie se tohoto jednání zúčastnil jen žurnalista Karel Heinz, který byl již předtím za tímto účelem několikrát v Praze. „S ostatními vůdci rakouské emigrace sovětští zástupci odepřeli jednat a nespokojovali se ani s referátem žurnalisty Heinze...", hlásí dále policejní relace.[32]

Odjezd prvních rakouských emigrantů do Sovětského svazu se uskutečnil 23. dubna 1934. Celkem 308 osob: 187 z tábora v Brně, 55 z tábora na Zbraslavi, 18 ze Šternberka a 48 z tábora v Choceradech.[33]) Mimobrněnští se sjeli do Brna a odtud byl společný odjezd směrem na Moravskou Ostravu. Před jejich odjezdem přijeli se s nimi rozloučit jejich rodinní příslušníci v Rakousku. Na večírku, organizovaném brněnskou sociální demokracií, se rozloučil s odjíždějícími Václav Kovanda. Svého „vůdce", dr. Deutsche, však Schutzbündleři nepřipustili ke slovu. Za naprostého souhlasu všech přítomných promluvil soudruh Roscher o politickém vyzrání rakouských emigrantů, jehož zakončením je odjezd do země vítězné proletářské revoluce.

Schutzbündleři odjížděli z Brna rychlíkem o 17. hodině, avšak jejich odchod z tábora si vůdcové sociální demokracie vynutili již ve 14,45 hod. Průvod vedl Václav Kovanda za asistence brněnské policie. Sociálně demokratičtí předáci, aby zabránili dělnickým demonstracím při odjezdu rakouských bojovníků, dohodli se předem s policií a vedli Schutzbündlery postranními uličkami. Taktéž do nádražní budovy je nevedli přímo hlavním vchodem, ale branou k nákladnímu nádraží.

Komunistická strana vyzvala tehdy všechny své stoupence a celou pracující

[30]) O životě rakouských emigrantů v Brně referovala soustavně Dělnická rovnost. Její tehdejší redaktor Gríša Spurný vydal své články v brožurce „Z rozstřílených barikád do země vítězů", která vyšla v květnu 1934 pod pseudonymem Gríša Suvarin.

[31]) Zpráva policejního ředitelství v Brně ze 17. dubna 1934 – SAB, B 40, fasc. 289, č. 15665/38.

[32]) Tamtéž.

[33]) Srv. zprávu policejního ředitelství v Brně ze 24. dubna 1934 – SAB, B 40, fasc. 289, číslo 15665/38.

veřejnost Brna, aby se přišli rozloučit s odjíždějícími. Již po 14. hodině se dostavovaly na výzvu komunistů ke stadionu delegace ze závodů, které se pak přidaly, a s nimi mnoho brněnských občanů, k průvodu Schutzbündlerů. V čele průvodu odjíždějící nesli slavný rudý prapor z Ottakringu, zpívali revoluční písně a k nim se připojovaly česky i německy tisícové zástupy doprovázejících brněnských dělníků. Na nádraží byli policií vpuštěni pouze emigranti a ostatní doprovázející policie „rozptýlila", několik jich dokonce zatkla. Z význačných pracovníků Komunistické strany Československa se rozloučení zúčastnili poslanci K. Kreibich, J. Juran, senátorka Stejskalová, dr. R. Fleischner, dr. Im. Stern, G. Spurný aj. Karel Kreibich byl později odsouzen k osmi dnům vězení. Hrdinní rakouští bojovníci se s Brnem rozloučili Internacionálou a bouřlivým komunistickým pozdravem Rotfront!

Před svým odjezdem zaslali emigranti Komunistické straně v Brně prohlášení, že 130 členů organizace Schutzbund a bývalé sociální demokracie se rozešlo po řadě zkušeností s Druhou internacionálou a přihlásilo se do řad Komunistické internacionály. Vyzvali zároveň ostatní socialistické dělníky, aby následovali jejich příkladu.[34])

V letáku, adresovaném „Všem dělníkům, všemu pracujícímu lidu", děkují brněnskému proletariátu za útočiště, které zde po svém útěku z Rakouska přechodně nalezli. Oznamují, že odjíždějí do Sovětského svazu ne jako členové sociální demokracie, nýbrž jako dělníci poučeni četnými zkušenostmi o tom, že jedině Komunistická internacionála, pod jejíž prapory vstupují, přivede proletariát k vítězství. Vyzývají proto všechny poctivé dělníky sociální demokracie k rozchodu s reformistickou stranou.[35])

Současně vydalo 300 odjíždějících manifest, ve kterém děkují československému dělnictvu za prokázanou jim solidaritu a obracejí se na své soudruhy v Rakousku, aby vyvodili z poučení únorové porážky důsledky pro svůj další boj. Odhalují tu zrádnou politiku sociálně demokratických vůdců a nabádají rakouské dělníky, aby se vyvarovali minulých chyb, aby hluboko pohřbili iluze o demokracii, parlamentarismu a dali se cestou přípravy proletářské revoluce a diktatury proletariátu. Apelují na rakouské dělnictvo, aby zůstalo věrno prolité krvi Schutzbündlerů v únoru a nedalo se oklamat sliby křesťanského nebo hakenkreuzlerovského fašismu. Vyzývají také, aby 1. máj dělnická třída oslavila jako den rudé jednotné fronty proti fašismu.[36])

Zároveň s tímto manifestem bylo vydáno prohlášení radikální levice rakouské sociální demokracie, která přestoupila do Komunistické strany Rakouska. V prohlášení se praví, že události v Rakousku dokázaly, že nemůže být jednoty mezi revolucionáři a reformistickými vůdci. Podepsaní se hlásí k zásadám Komunistické internacionály, která jediná provádí důslednou revoluční politiku třídního boje. Prohlašují, že tak činí proto, aby se Komunistická strana Rakouska změnila v masovou revoluční stranu, která pak bude moci lépe připravit proletářskou revoluci v Rakousku.[37])

[34]) Srv. hlášení policejního ředitelství v Brně z 12. května 1934 – SAB, B 40, fasc. 289, č. 15665/38. Prohlášení je otištěno též v brožurce Gríšy Suvarina

[35]) Srv. přílohu II.

[36]) Srv. Gríša Suvarin, Z rozstřílených barikád do země vítězů, Brno 1934, str. 14–17.

[37]) Tamtéž, str. 17–18.

Komunistická strana Československa v Brně a Moravské Ostravě vydala k odjezdu Schutzbündlerů též několik letáků, v nichž shrnovala dosavadní poznatky o osudech emigrantů u nás.[38])

Po odjezdu prvního transportu se předáci rakouské sociální demokracie snažili zlomit odhodlání zbylých emigrantů k rozchodu s Druhou internacinálou. Ti však setrvali na svém rozhodnutí. Ke konci dubna 1934 se reformisté pokusili o rozehnání brněnského tábora, tohoto „revolučního hnízda odporu proti politice předáků sociální demokracie", jak ho sami nazývali. Již 19. dubna hlásilo policejní ředitelství v Brně, že „komitét pro podporu uprchlíků z Rakouska jeví snahu tábor v Brně v nejbližší době úplně rozpustit, a to z toho důvodu, že komunistická strana v Brně využívá pobytu rakouských emigrantů k agitačním a demagogickým účelům".[39]) Záminkou jim byla nechuť několika emigrantů odjet do tábora v Choceradech a hladovka, kterou zahájili Schutzbündleři v Lužánkách na protest proti takovému šikanování.[40]) Zároveň bylo z tábora vyloučeno 52 emigrantů, kteří byli rozhodnuti rozejít se se sociální demokracií a komitét pro péči o uprchlíky jim odepřel další pomoc.

Tehdy se znovu projevila solidarita dělnické třídy, když Komunistická strana Československa vyzvala své členy, aby se vyloučených ujali a převzali sami nad nimi patronát. Všichni emigranti byli ještě téhož dne ubytováni v dělnických rodinách v Brně a v nejbližším okolí. Československé buržoazii se rakouští bojovníci zdáli stále příliš nebezpečnými, a proto ministerstvo vnitra požádalo presidium zemského úřadu v Brně, aby z tábora vyloučení emigranti, „kteří označeni jsou jako stoprocentní komunisté, byli ... vyhoštěni z ČSR jako obtížní cizinci a s urychlením odstraněni krátkou cestou za hranice ČSR ... Ostatní emigranti ... buďtež podrobeni pečlivému dohledu a zjistí-li se u jednotlivých z nich jakékoliv nepřístojnosti, zejména také účast v komunistickém hnutí, budiž proti nim zakročeno stejným způsobem".[41]) Policejní ředitelství v Brně provedlo příkaz ke konci května 1934. Komunistická strana Československa zprostředkovala vyhoštěným z republiky odjezd do Sovětského svazu. Brněnský tábor byl po přechodné likvidaci 27. dubna 1934 definitivně zrušen ke konci května.

I v jiných táborech rakouských uprchlíků jednalo vedení sociální demokracie podobným způsobem. V Hodoníně zastavili třem emigrantům podporu, kterou dostávali jako uprchlíci, protože prý byli komunistického smýšlení. Okresní úřad ve Šternberku hlásil v červnu 1934, že devět emigrantů bylo z tamního tábora vyloučeno „pro podezření ze styků s funkcionáři a členy komunistické strany". K vyloučení 24 emigrantů z táborového ubytování došlo i ve Volarech na Českobudějovicku. V polovině prosince 1934 brněnské vedení komitétu vyloučilo ze své ochrany 19 emigrantů ze Znojma a „vykázalo je ze společných ubikací, poněvadž v poslední době otevřeně dávali najevo svůj sklon ke komunismu a odpor proti sociálně demokratickému hnutí".[42]) A podobných případů je celá řada.

[38]) Znění letáku, vydaného krajským vedením KSČ v Moravské Ostravě, uvádí Vladimír Voldán v příloze č. IV. ke svému článku „Pomoc KSČ rakouskému proletariátu v roce 1934", Sborník Matice moravské, roč. 81/1962, str. 69–70.

[39]) Zpráva policejního ředitelství v Brně z 19. dubna 1934 – SAB, B 40, fasc. 289, č. 15665/38.

[40]) Srv. zprávu policejního ředitelství v Brně z 28. dubna 1934 – SAB, B 40, fasc. 289, číslo 15665/38.

[41]) Přípis presidia ministerstva vnitra zemskému úřadu v Brně z 11. května 1934 – SAB, B 40, fasc. 289, č. 15665/38.

[42]) Srv. zprávy okresního úřadu v Hodoníně z 15. května 1934, okresního úřadu ve Šternberku

Dne 1. června 1934 odjel do Sovětského svazu druhý transport rakouských uprchlíků v počtu 230 osob. Mezi nimi byli i emigranti vyloučení po roztržce se sociálně demokratickým vedením z brněnského tábora. Celkem z Brna a okolí odjelo tehdy 61 lidí, ze Znojma 21, ze Šternberka 26, ostatní pak z Čech.[43]) Komunistická strana opět zorganizovala na nádraží manifestaci. Jako emigranti při odjezdu prvního transportu se rozloučili i tito bojovníci s Brnem a jeho obyvateli zapěním Internacionály, sborovým Rotfront! a Práci čest! a máváním rudými praporky s pěticípou hvězdou. Během jízdy rozhazovali z vlaku letáky v české a německé verzi, v kterých prohlašovali, že zúčtovali se sociálně demokratickými vůdci a odhalují českým dělníkům plnou pravdu o svých osudech v „demokratickém" Československu. Vyzývají proletariát, aby následoval jejich příkladu.[44]) Do konce roku 1934 odjely do Sovětského svazu ještě čtyři transporty, avšak již s daleko menším počtem. Významný byl také odjezd 116 dětí, který se uskutečnil 7. srpna 1934.

Dle zprávy policejního ředitelství v Brně ze dne 23. června 1938 přišlo do Brna od února 1934 do 7. května 1938 celkem 1923 rakouských emigrantů, výhradně příslušníků strany sociálně demokratické. Z nich se část vrátila zpět do Rakouska, asi 700 odjelo do Sovětského svazu, někteří odcestovali do Švýcarska, Švédska nebo do Francie, kam také po připojení Rakouska k Německu přesídlilo i Auslandsbüro der österreichischen Sozialdemokraten. „Toto sdružení trpěly československé úřady z důvodů oportunity, jelikož prý vedlo rakouské emigranty v přísné evidenci, čímž tak bylo nápomocno brněnské policii."[45])

Tedy více než 700 uprchlíků se rozešlo s „demokratickou" cestou rakouské sociální demokracie. Odjeli do Sovětského svazu, vítáni moskevskými dělníky jako rodní bratři. Po ročním pobytu psal odtud soudruh Mayer, který pracoval v elektrokombinátě v Moskvě, že Sovětský svaz se stal nejen jeho druhou vlastí, ale že je i vlastí všech pracujících celého světa. „K této vlasti přiznávám se a ji chci chrániti jako sebe samého", končil svůj dopis. Také soudruh Rosak, bývalý tajemník Svobodných odborů v Burgenlandu napsal: „Zde, kde socialismus nebude neznámým pojmem, nýbrž skutečností, zde, kde jsme se zařadili do milionové armády budovatelů socialismu, nebylo mnoho třeba, abychom poznali, že jen diktatura proletariátu může osvobodit dělnickou třídu celého světa."[46])

z 12. června 1934, policejního komisařství v Jihlavě ze 7. září 1934 a policejního komisařství ve Znojmě z 19. prosince 1934 – vše SAB, B 40, fasc. 289, č. 15665/38.

[43]) Srv. zprávu policejního ředitelství v Brně z 2. června 1934 – SAB, B 40, fasc. 289, číslo 15665/38.

[44]) Srv. přílohu ke zprávě policejního ředitelství v Moravské Ostravě z 2. června 1934 – SAB, B 40, fasc. 289. č. 15665/38. Otištěno též jako příloha č. V. článku Vladimíra Voldána „Pomoc KSČ rakouskému proletariátu v roce 1934", Sborník Matice moravské, roč. 81/1962, str. 70–71.

[45]) Srv. zprávy policejního ředitelství v Brně z 23. června 1934 a z 12. září 1934 – SAB, B 40, fasc. 289, č. 15665/38.

[46]) Oba dopisy viz „Der Schutzbündler", číslo 7, článek „Jeden rok v zemi svobody" – SAB, B 40, fasc. 276, č. 2928/38, fol. 240.

PŘÍLOHY

I. a)

Přehled o počtu rakouských uprchlíků ve Velkém Brně (podle hlášení policejního ředitelství).

17. 2. 1934	68	25. 4.	180	1. 9.	83
19. 2.	55	5. 5.	110	1. 10.	92
21. 2.	59	20. 5.	150	1. 11.	102
22. 2.	71	8. 6.	39	1. 12.	104
23. 2.	82	12. 6.	43	1. 1. 1936	106
26. 2.	116	28. 6.	54	1. 2.	103
1. 3.	135	14. 7.	41	1. 3.	94
5. 3.	160	12. 9.	47	1. 4.	93
9. 3.	190	23. 10.	51	1. 5.	90
10. 3.	220	1. 12.	87	1. 6.	86
14. 3.	280	1. 1. 1935	86	1. 7.	74
18. 3.	200	1. 2.	94	1. 8.	70
21. 3.	245	1. 3.	87	1. 9.	62
27. 3.	270	1. 4.	97	1. 10.	60
30. 3.	300	1. 5.	98	1. 11.	60
4. 4.	300	1. 6.	86	1. 12.	63
10. 4.	330	1. 7.	91	1. 1. 1937	60
19. 4.	340	1. 8.	85	1. 1. 1938	44

SAB, B 40, fasc. 289 čj. 15665/38

I. b)

Přehled o počtu rakouských uprchlíků v zemi Moravskoslezské. (podle hlášení Zemského úřadu).

26 2. 1934	188	1. 7.	231	1. 6.	133
28. 4.	277	1. 8.	208	1. 7.	117
10. 5.	293	1. 9.	197	1. 8.	113
4. 6.	202	1. 10.	202	1. 9.	98
1. 12.	260	1. 11.	209	1. 10.	94
1. 1. 1935	249	1. 12.	206	1. 11.	94
1. 2.	263	1. 1. 1936	209	1. 12.	80
1. 3.	258	1. 2.	180	1. 1. 1937	77
1. 4.	268	1. 3.	159	1. 1. 1938	62
1. 5.	257	1. 4.	150		
1. 6.	243	1. 5.	142		

SAB, B 40, fasc. 289 čj. 15665/38

II.

Leták rakouských bojovníků, odjíždějících s prvním transportem 23. dubna 1934 do Sovětského svazu.
(SAB, B 40, fasc. 289, čj. 15665/38 – příloha ke zprávě policejního ředitelství v Moravské Ostravě ze dne 24. dubna 1934).

Všem dělníkům. Všemu pracujícímu lidu.

My, bývalí příslušníci rakouské sociální demokracie a její význační funkcionáři, kteří jsme v čele a jedné řadě s ostatními dělníky bojovali s puškami a kulomety proti krvavé fašistické diktatuře Dollfussově a kteří jsme po poraženém únorovém povstání nalezli útočiště u brněnských dělníků a pokrokového tábora, odjíždíme 23. 4. 1934 na pozvání sovětské vlády do SSSR. Při našem odjezdu vzdáváme svůj proletářský dík všem, kdož jakýmkoli způsobem projevili solidaritu s obětmi bílého teroru z Rakouska.

Odjíždíme do země, kde dělníci v roce 1917, vedení bolševickou stranou – která jediná ze stran socialistické internacionály zůstala i v ohni imperialistické války věrna marxismu – dobyli veškeré moci a budují socialismus, do země, která jediná nezná nezaměstnanosti ani krize, do země socialistické budoucnosti a jediné vlasti mezinárodního proletariátu.

Odjíždíme do SSSR ne už jako členové sociální demokracie, nýbrž jako dělníci, kteří se na celém svém životě a nejlépe v únorových bojích přesvědčili o nemožnosti a strašné ošklivosti politiky a taktiky sociální demokracie pro všechny pracující. Odjíždíme do SSSR jako dělníci, kteří vstupují pod prapory III. internacionály, která jedině vede světový proletariát k vítězství, jak to nejlépe dokazuje 17letá existence Sovětského svazu a jeho rozmach socialistické výstavby.

Vyzýváme všechny své soudruhy a všechny poctivé dělníky ze sociální demokracie, aby se také rozešli se zrádnou sociální demokracií a nastoupili též pod prapory Komunistické internacionály, aby dělnická třída mohla sjednoceně kráčet proti fašismu kupředu, k vítězství světového proletariátu.

Za sbor důvěrníků rakouských emigrantů:
Hütter, Brudna, Kotziar, Ranz, Staudinger, Lang, Hloupy.

Václav Peša

PRVNÍ INTERNACIONÁLA A POČÁTKY SOCIÁLNĚ DEMOKRATICKÉHO HNUTÍ V RAKOUSKO-UHERSKU

Koncem září roku 1964 tomu bylo již sto let, co v Londýně zahájilo činnost *Mezinárodní dělnické sdružení*, jež se stalo první mezinárodní masovou revoluční organizací proletariátu známou v dějinách pod názvem *První internacionála*. Internacionála sehrála vynikající úlohu v dělnickém hnutí celého světa a především její zásluhou se pokrokoví dělníci mnoha zemí Evropy i Ameriky začali vymaňovat z vlivu buržoazie a budovat samostatné proletářské politické organizace založené na zásadách vědeckého socialismu – sociálně demokratické dělnické strany. Nejvýznamnější podíl na její činnosti měl Karel Marx, který byl tvůrcem všech jejích zásadních dokumentů a který věnoval mnoho času řízení a usměrňování Internacionály jako celku i jejích sekcí a federací v jednotlivých zemích.

První internacionála nepůsobila dlouho a její dějiny vymezují léta 1864 a 1876.[1]) Přesto zanechala v mezinárodním dělnickém hnutí nevymazatelnou stopu a i sociálně demokratické hnutí habsburské monarchie děkuje za svůj vznik její činnosti a ideovému vlivu. Některá fakta o tom chce připomenout na základě dosud známých pramenů i literatury tento článek a tak ukázat u příležitosti významného výročí zrodu Internacionály její nehynoucí historickou zásluhu na rozvoji dělnického hnutí Rakousko-Uherska.[2])

Vzniku Internacionály předcházela léta stále narůstajícího sociálního i politického hnutí, jež začalo nápadně sílit zvláště po překonání světové hospodářské krize z let 1857–1859. V jednotlivých zemích se projevovalo jednak stávkami a jinými akcemi dělníků, a dále rozmachem bojů za buržoazně demokratické přeměny, za národně osvobozenecké požadavky apod. Někde se objevovaly i prvky revoluční

[1]) V činnosti Internacionály lze charakterizovat čtyři období. První zahrnuje léta 1864–1866 a tvořilo počáteční etapu jejího formování, druhé 1867–1869 probíhalo ve znamení růstu hnutí do šířky a ideového upevňování, třetí 1870–1872 bylo vyvrcholením jejího působení a čtvrté 1873–1876 mělo již ráz doznívání dřívější činnosti až k dobrovolnému rozpuštění organizace.

[2]) Jako základní zdroj fakt sloužily materiály, jež vznikly přímo v době existence a působení Internacionály a dnes jsou uloženy ve fondu Pervyj Intěrnacional (č. 21) Central'nogo Partijnogo Archiva Instituta Marksizma-Leninizma pri CK KPSS v Moskvě (CPAIML Moskva). Mnohé z nich byly již zpřístupněny v pramenných publikacích, například v protokolech konferencí a kongresů Internacionály, ve sbornících dokumentů, v Sebraných spisech Karla Marxe a Bedřicha Engelse atd. Řada materiálů k činnosti Internacionály je i v našich archívech, v soudobém tisku i v různých článcích a monografiích z dějin počátků dělnického hnutí. Bližší odkazy na hlavní použité prameny a literaturu jsou uváděny v jednotlivých poznámkách pod čarou.

situace, kdy panující třídy nemohly dále vládnout dosavadními formami a byly nuceny pod tlakem stále větší aktivity lidových mas k ústupkům.

Tak třeba na území Německa a Itálie mohutněl v té době boj za národní sjednocení, ve Spojených státech amerických vypukla roku 1861 několikaletá občanská válka Severu proti otrokářskému Jihu, v carském Rusku se revoluční situace projevila pádem nevolnictví v roce 1861 a vzplanutím polského povstání v lednu 1863, nebo v habsburské monarchii došlo roku 1860 ke krachu bachovského absolutismu a k postupnému zavádění buržoazně demokratických práv. Také v Anglii a ve Francii, které patřily tehdy k hospodářsky nejpokročilejším zemím, byly organizovány mohutné akce na podporu revolučních hnutí v jiných zemích, například proti připravované intervenci ve prospěch amerických otrokářů a na pomoc polským povstalcům.

V lidových masách sílily myšlenky mezinárodní solidarity, jež nacházely živnou půdu i mezi dělníky, kteří byli vtahováni stále ve větším počtu do politického hnutí. Začínali se postupně vydělovat z buržoazního hnutí, k čemuž přispívala i ta skutečnost, že se v řadě zemí mohl rozvíjet svobodnější spolkový život, že byla uvolňována i tisková opatření a pod. Toho samozřejmě využíval též proletariát a vytvářel různé spolky (svépomocné, vzdělávací, odborové, družstevní atd.) a získával pozice i ve vydávání tisku. Mezinárodnímu sblížení dělníků přispěla rovněž londýnská světová průmyslová výstava v létě 1862, na kterou přijížděli i dělníci z evropského kontinentu, hlavně z Francie, ale i z Německa a jiných zemí.

A byl to také Londýn, tehdy jedno z největších průmyslových i dělnických center na světě, který se stal 28. září 1864 místem zrodu a kolébkou první mezinárodní dělnické organizace. Na tento den svolali předáci anglických odborových organizací, tak zvaných tradeunionů, spolu s představiteli dělníků Francie i se zástupci německých, italských a jiných dělníků i maloburžoazních demokratů, kteří žili v Anglii v emigraci, do londýnského Saint Martin's Hallu (Dvorany sv. Martina) velké dělnické shromáždění. Jeho účelem bylo vznést nový protest proti postupu carské vlády vůči polským povstalcům a vytvořit organizaci, jež by trvale zabezpečovala mezinárodní spolupráci dělníků. Byl to požadavek, který vyrůstal z praktických potřeb dělnického hnutí, a proto se návrh rezoluce na založení této organizace pod názvem *Mezinárodní dělnické sdružení* setkal se souhlasem všech přítomných. Účastníci shromáždění zvolili také vedoucí orgán Sdružení – Prozatímní výbor, později nazývaný Generální radou.

Po vzniku této organizace šlo především o to, jaké bude její ideové zaměření a praktická činnost. Situace byla taková, že v řadě zemí mělo dělnické hnutí poměrně již dost silnou základnu v různých spolcích, družstvech apod., ovšem většinou v nich ještě převládaly různé maloburžoazně demokratické nebo maloburžoazně socialistické představy a směry. Tak v Anglii to byl v převážné míře tradeunionismus, ve Francii proudhonismus, v Německu a habsburské monarchii měly značný vliv myšlenky svépomoci a dále názory šířené Ferdinandem Lassallem, vedoucím činitelem Všeobecného německého dělnického spolku založeného roku 1863, mezi italskými dělníky nacházely velký ohlas ideje maloburžoazního demokrata Giuseppe Mazziniho atd.[3])

[3]) Pierre Joseph Proudhon (1809–1865) byl francouzský maloměšťácký socialista, propagátor myšlenky bezplatného úvěru a horlivý bojovník proti účasti dělníků na politickém boji.

Ferdinand Lassalle (1825–1864) byl německý maloburžoazní právník a publicista, počátkem šede-

Myšlenky vědeckého socialismu ovlivňovaly tehdy jen úzký okruh nejuvědomělejších dělníků, téměř vesměs přátel a spolubojovníků Karla Marxe a Bedřicha Engelse. Žili a pracovali většinou v emigraci v Londýně, kde byli například v čele tamního Vzdělávacího spolku německých dělníků, nebo v jiných městech Anglie a ojediněle i v některých zemích Evropy. Ve Švýcarsku to byl třeba Johann Philipp Becker a v Německu Wilhelm Liebknecht.[4])

Nejnaléhavějším úkolem dělníků všech zemí v té době bylo postavit se v politickém životě pevně na vlastní nohy, vytvořit samostatné proletářské strany jako organizace, které by sdružovaly nejuvědomělejší dělníky a seskupovaly kolem nich všechny ostatní příslušníky dělnické třídy a její spojence v revolučním boji proti panství kapitálu za nastolení diktatury proletariátu a vybudování socialistické společnosti. A toto mělo být hlavní náplní činnosti Mezinárodního dělnického sdružení, z jehož vedení si tuto skutečnost nejjasněji uvědomoval právě Karel Marx. Na shromáždění v Saint Martin's Hallu byl pozván jako zástupce německých dělníků a byl zde zvolen i do Prozatímního výboru.

Dne 5. října 1864 se konalo první zasedání výboru, na němž byla také utvořena zvláštní komise (jejím členem se stal i Marx), jejíž členové měli připravit návrh základních dokumentů Sdružení, tj. programu a organizačního řádu. První variantu programu vypracoval anglický dělník John Weston a zredigoval Victor Le Lubez[5]) a jako organizační řád byl doporučen překlad stanov italských svépomocných dělnických spolků, jejichž autorem byl Giuseppe Mazzini. Členové komise byli seznámeni s těmito návrhy 18. října, kdy Marx vystoupil s kritikou obsahu obou dokumentů. Autoři měli provést požadované změny, ovšem to bylo nad jejich síly, a tak byl požádán Marx, aby se sám ujal tohoto úkolu.

Karel Marx během několika dnů napsal zcela nové návrhy, jež komise schválila 27. října, a za několik dní, 1. listopadu 1864, je jednomyslně přijal i Prozatímní výbor. Šlo u *Ustavující manifest Mezinárodního dělnického sdružení*, známý rovněž pod názvem *Inaugurální adresa*, a o *Prozatímní stanovy Mezinárodního dělnického sdružení*.[6])

sátých let se přimkl k dělnictvu a jako předseda Všeobecného německého dělnického spolku vedl dělníky ke spolupráci s reakčními pruskými junkery, v jejichž službách pracoval. Jeho názory ovlivňovaly i dělnické hnutí v Rakousku-Uhersku, ovšem dělníci si je často vykládali po svém a v revolučním smyslu.

Giuseppe Mazzini (1805–1872) byl jedním z vůdců revolučního boje za sjednocení Itálie, aktivně působil v evropském demokratickém hnutí a po založení Internacionály se snažil v její orientaci prosazovat své názory.

[4]) Johann Philipp Becker (1809–1886) byl kartáčnický dělník a později redaktor a publicista. Dlouho žil v emigraci ve Švýcarsku, kam byl nucen uprchnout po porážce revoluce 1848–1849 z Německa. V době působení Internacionály byl jedním z hlavních organizátorů jejích sekcí mezi německy mluvícími dělníky a v čilém písemném styku s jejich předáky i z území habsburské monarchie.

Wilhelm Liebknecht (1826–1900) byl významný pracovník německého i mezinárodního dělnického hnutí, přítel a spolubojovník Karla Marxe, s nímž se sblížil v Londýně, kde žil řadu let v emigraci. Roku 1862 se vrátil do Německa, kde se snažil prosazovat v dělnickém hnutí revoluční linii, zvláště proti Lassalleovi a jeho nástupcům. Byl spoluzakladatelem Saské lidové strany v roce 1865 i německé sociálně demokratické dělnické strany roku 1869 v Eisenachu.

[5]) Weston byl povoláním tesař, později samostatný podnikatel a v názorech owenista. Le Lubez byl francouzský republikán, žil v emigraci v Londýně, na Ženevském kongresu Internacionály 1866 byl z organizace vyloučen pro intriky a pomluvy vůči Generální radě.

[6]) Oba dokumenty byly uveřejněny nejprve anglicky, a to již 5. listopadu 1864 v novinách „Bee-Hive Newspaper" a zanedlouho vyšly v Londýně jako samostatná brožura. Německý autorizovaný překlad přinesl berlínský „Social-Demokrat" v prosinci 1864. Česky jsou tyto dokumenty zpřístupněny například v I. svazku Vybraných spisů K. Marxe a B. Engelse, Praha 1950, str. 374–399.

Obsah obou těchto dokumentů byl a je dokladem mistrovství Marxe, jak dokázal spojovat základní myšlenky vědeckého socialismu se soudobým stavem dělnického hnutí. Musel počítat s tím, že dělníci v jednotlivých zemích žili v různých podmínkách a že byla velmi rozdílná i organizační a teoretická úroveň jejich hnutí. Bylo nezbytně nutné spojit tyto jednotlivé proudy hnutí do jednoho řečiště, osvobodit je z vlivu buržoazie a pozvednout k vytvoření samostatných dělnických politických stran. Marx přitom chápal, že bylo nutno vycházet z existujícího stavu hnutí, že bylo třeba učit dělníky na jejich vlastních zkušenostech, vést je k pochopení revolučních úkolů a poslání proletariátu, a tak postupně krok za krokem vnášet základní myšlenky vědeckého socializmu do vědomí a praxe dělnického hnutí.

Splnění tohoto úkolu jistě nebylo lehké, protože ideje marxismu musely být vyjádřeny takovou formou, aby byly srozumitelné naprosté většině dělníků. Mělo-li Mezinárodní dělnické sdružení hrát významnou úlohu, muselo představovat vskutku masovou sílu a tu mohlo získat jedině tehdy, když se co nejpevněji opřelo o již vytvořené dělnické organizace v jednotlivých zemích. Zásluhou Marxe odpovídal program i stanovy Internacionály všem těmto požadavkům. Jejich text byl stručný, nezabíhal do podrobností a i forma podání byla srozumitelná, aby neodrazovala ještě neuvědomělé dělníky.

V *Ustavujícím manifestu* Marx předně dokazoval, na základě rozboru poměrů v Anglii, že veškerý další vývoj bude nutně prohlubovat společenské rozdíly a protiklady. Dále poukázal na velký význam dělníky vybojovaného požadavku omezení denní pracovní doby na deset hodin a na značné možnosti družstevní výroby, jež by mohla postavit hráz moci kapitálu, kdyby ovšem překonala stadium ojedinělých pokusů. Přesvědčoval dělníky o tom, že továrníci a velkostatkáři se nikdy dobrovolně nevzdají svého výsadního postavení a že budou využívat všech svých mocenských pozic k potlačení hnutí za osvobození práce.

Z toho všeho vyvodil tento důležitý závěr: *„Velkým úkolem dělnické třídy se proto stalo dobýt politickou moc."* Jeden prvek úspěchu viděl v početnosti dělnictva, které však bez pevné organizace a řízení veškeré jeho činnosti na základě vědy by nikdy nedosáhlo vítězství. Nakonec Marx zdůraznil význam solidarity a spolupráce dělníků různých zemí, mimo jiné i za prosazení zákonů mravnosti a spravedlnosti ve vztazích mezi národy a ukončil text programu světoznámým heslem Manifestu Komunistické strany *„Proletáři všech zemí, spojte se!"*

Prozatímní sanovy zahájil Marx jednou z nejdůležitějších pouček vědeckého socializmu, totiž, *„že osvobození dělnické třídy musí být jen dílem dělnické třídy samé,"* kterou se pak Internacionála snažila vštípit do myslí dělníků všech zemí. Dále zdůrazňoval, že hospodářské osvobození proletariátu odstraní třídní panství vůbec a že veškeré politické hnutí dělnictva musí být podřízeno tomuto hlavnímu úkolu. V jednotlivých bodech stanov byla určována organizační struktura Internacionály, jež se opírala v jednotlivých zemích o již existující dělnické spolky, které přijetím jejího programu se stávaly součástí Internacionály. Vedoucím ústředním orgánem byla Generální rada se sídlem v Londýně, jež ze svých členů volila vedoucí funkcionáře a dále tajemníky, kteří měli za úkol udržovat spojení s jednotlivými zeměmi. Každý rok měl být svolán všeobecný kongres, který měl projednat výroční zprávu Generální rady i další důležité otázky o cestách a prostředcích boje dělnické třídy za splnění cíle úplného osvobození.

První sekce Internacionály vznikaly již koncem roku 1864 v Anglii, Francii,

Švýcarsku a v Belgii, odkud také přijeli delegáti na *I. konferenci Internacionály* konanou ve dnech 25. až 29. září *1865 v Londýně.*

Kromě členů Generální rady se jejího jednání zúčastnilo pouze devět zástupců z evropského kontinentu, kteří vyslechli zprávy z jednotlivých míst a zemí o stavu hnutí, projednali Marxem přednesenou zprávu Generální rady o programu budoucího kongresu, jehož přípravě věnovali delegáti nejvíce času. Obsahoval téměř tytéž body jako program londýnské konference[7]) a navíc byl doplněn na návrh členů pařížské sekce otázkami mezinárodního úvěru a vlivu náboženských idejí.

V debatě nesouhlasili někteří francouzští delegáti s požadavkem obnovy nezávislého Polska a namítali, že se dělníci nemají zabývat politickými problémy, ale jen hospodářskými. Většina účastníků konference však odmítla toto proudhonovské heslo neúčasti dělnické třídy v politickém boji a stejně tak zavrhla jejich další požadavek, totiž aby se kongresu Internacionály mohl zúčastnit kterýkoli dělník. Bylo rozhodnuto, že na zasedání budou připuštěni jen ti, kdo se prokáží mandáty od sekcí, které budou mít splněny všechny své povinnosti.

Za německou část Švýcarska podával konferenci zprávu J. Ph. Becker, který v plamenném projevu prohlásil, že jen v Ženevě mají sekce Internacionály 1500 členů, že v oblasti politického boje jsou pro nezávislost Polska, ze sociálních otázek že straní družstevní práci a konečně, že jsou proti soukromému vlastnictví půdy.[8])

Ženeva se stávala ohniskem šíření myšlenek Internacionály i do sousedních německých států a také do průmyslových středisek habsburské monarchie. Významnou úlohu v tomto směru sehrál měsíčník *„Der Vorbote" (Hlasatel)* vydávaný v Ženevě Ústředním výborem skupiny německých sekcí Internacionály v čele s J. Ph. Beckerem a dále vzájemná korespondence dělnických předáků s ženevským Ústředním výborem.

Der Vorbote byl tajně dopravován i na území monarchie, což zjistil rakouský konsul v Bernu a v květnu 1866 hlásil svým nadřízeným ve Vídni.[9]) V této době byli už s Ženevou v písemném spojení dělníci z Aše, kteří pak odebírali časopis a tvořili jednu ze sekcí Internacionály.[10]) V pozdějších měsících roku 1866 působila na rozvoj těchto styků neblaze prusko-rakouská válka a až koncem roku 1867 došlo k podstatnému obratu, kdy začali navazovat spojení s Ženevou dělníci Vídně i dalších průmyslových center Rakousko-Uherska.

V souvislosti s Londýnskou konferencí dostal také vídeňský ministr bezpečnosti tajnou informaci o tom, že z Ženevy odcestoval 20. září 1865 přes Paříž do Londýna J. Ph. Becker, který mimo jiné *„prý zamýšlí věnovat v Londýně svou pozornost a činnost zvláště Rakousku, aby tam zejména v průmyslových centrech jako ve Vídni, v Praze a v Brně navázal spojení a tak rozšířil činnost sociálně demokratických spolků a revolučních výborů také na Rakousko."*[11]) Snad měl v té době J. Ph. Becker podobný plán, ale jeho realizace se začala projevovat až o dva roky později.

Londýnská konference z roku 1865 byla důležitou etapou v boji Generální rady za upevnění jejího vedoucího postavení v Internacionále a za prosazování revolučních názorů do celého hnutí. Konference rovněž posílila autoritu Karla Marxe, kolem něhož se začali seskupovat nejvyspělejší dělničtí předáci, avšak současně aktivizovala představitele různých maloburžoazních směrů, hlavně francouzské proudhonisty.

V týdnu od 3. do 8. září *1866* se konal *I. kongres Internacionály v Ženevě.* Na předběžných pracech spojených s jeho přípravou se velmi aktivně podílel zejména Marx, který v Generální radě zdůvodnil jeho program a připravil také „Pokyny delegátům Prozatímní generální rady k jednotlivým otázkám", jež pak účastníci kongresu vyslechli jako oficiální zprávu Generální rady.[12])

Se zvláštními návrhy přišli také proudhonisté, k nimž se hlásila asi třetina z přítomných šedesáti delegátů, kteří přijeli do Ženevy z Anglie, Francie a Německa a nebo kteří byli přímo ze Švýcarska. Na jednotlivých zasedáních byly často po vášnivých debatách schvalovány rezoluce, jež se opíraly většinou o Marxem vypracované „Pokyny delegátům".

Bylo tomu tak například k bodům: mezinárodního sjednocení činnosti dělníků, zkrácení pracovní doby, práce žen a dětí, družstevní výroby, odborového hnutí, daní a stálých armád. V polské otázce byl nakonec schválen zprostředkující návrh J. Ph. Beckera, jenž obsahoval požadavek odstranění ruského imperialismu a vytvoření sociálně demokratického Polska. Pouze jedna rezoluce, a to o mezinárodním úvěru, vycházela z návrhu pařížských proudhonistů, obsahovala však jen výzvu všem sekcím Internacionály, aby sdělily Generální radě v tomto směru svá stanoviska, aby mohl příští kongres přijat podrobnější usnesení. A druhý jejich návrh o vlivu náboženských idejí vzali sami po debatě zpět.

Průběh jednání I. kongresu byl dalším důkazem toho, jak se stále jasněji v hnutí prosazoval revoluční marxistický směr. Jeho odpůrci, tehdy v prvé řadě proudhonisté, byli ve všech zásadních otázkách poraženi. V Ženevě nepochodili ani s pokusem prosadit, aby za členy sekcí nebyli přijímáni příslušníci inteligence, čímž mířili především proti samotnému Marxovi.

Nejvýznamnější události Ženevského kongresu z roku 1866 ale bylo, že delegáti schválili text Inaugurální adresy a Všeobecných stanov jako základní dokumenty Internacionály. Tím se stal kongres důležitým mezníkem v jejích dějinách a uzavíral počáteční období ideového a organizačního formování. Přijetím programu a stanov se Internacionála stávala pevnou revoluční mezinárodní proletářskou

---

[7]) Podle letáku vydaného Generální radou měla konference jednat o příštím kongresu, o organizaci Sdružení, o sjednocení akcí v jednotlivých zemích pomocí Sdružení v boji mezi prací a kapitálem, o odborech, jejich minulosti, přítomnosti a budoucnosti, o družstevní práci, o přímých a nepřímých daních, o zkrácení pracovní doby, o práci žen a dětí, o hrozbě carského Ruska v Evropě a o obnovení nezávislého Polska, a posléze o stálých armádách. Viz publikaci General'nyj Sovět Pervogo Intěrnacionala 1864–1866, Londonskaja Konferencija 1865 goda, Protokoly, Moskva 1861, str. 232–233, nebo CPAIML Moskva, 21, č. 5/2 a 5/3.

[8]) Tamtéž, str. 172 a 316; nebo Die Neue Zeit, Wochenschrift der deutschen Sozialdemokratie, 20. Jg., I. Bd., str. 552.

[9]) Píše o tom Jaroslav Purš v článku První ohlasy Mezinárodního dělnického sdružení v českých zemích, ČsČH, roč. 12/1964, str. 3.

[10]) Text jejich dopisu z 12. dubna 1866 se dochoval v CPAIML Moskva, 21, č. 102/1 a jeho český překlad byl otištěn ve sborníku Dokumenty k počátkům dělnického hnutí v Čechách 1864 až 1874, Praha 1961, str. 37–39. Další dopisy svědčící o spojení Aše s Internacionálou uveřejnil Zdeněk Šolle jako přílohy k článku Sekce I. internacionály v Čechách, ČsČH roč. 11/1963, str. 358–362.

[11]) Státní archív (Sar) Brno, B 13, kart. 282, č. 2808/1865. Text tohoto ministerského výnosu otiskl jako přílohu Jaroslav Purš v práci Dělnické hnutí v českých zemích 1849–1867, Praha 1961, Rozpravy ČSAV, str. 136. Již 2. října 1865 informoval o tomto výnosu moravský místodržitel brněnského policejního ředitele s příkazem, aby ihned učinil nutná opatření.

[12]) Marxovy pokyny byly zveřejněny koncem roku 1866 a počátkem roku 1867 německy, anglicky a francouzsky v časopisech „Der Vorbote", „The International Courier" a „Le Courrier international". Jejich text viz i v 2. vydání Sočiněnij K. Markse i F. Engel'se, tom 16, Moskva 1960, str. 194–203.

organizací s jasně vytýčeným cílem a s organizační strukturou schopnou zapojit do hnutí široké masy dělnické třídy.

Myšlenky Internacionály začaly podstatně ovlivňovat dělnické hnutí v jednotlivých zemích. Hlásil se k nim například i *„Program dělnické strany"*, který vyšel počátkem roku 1867 v Sasku v souvislosti s přípravou voleb do Severoněmeckého sněmu. Vyhlašoval solidaritu všech utlačovaných a vykořisťovaných a žádal odstranění veškerého vysávání práce kapitálem cestou zřízení evropského sociálně demokratického státu. Zdůrazňoval, že dělníci mohou zvítězit nad kapitalisty jen cestou třídního boje a přebudovat stát ve prospěch utlačovaných hlavně zakládáním výrobních družstev.

Všeobecné, rovné a přímé volební právo považoval za samozřejmý požadavek a dále žádal úplnou svobodu živností, stěhování, shromažďování, tisku, zlepšení obecného školství apod. Německá jednota měla být uskutečněna v centralizovaném lidovém státu, který by byl počátkem Spojených států evropských. Všechny tyto požadavky chtěla Dělnická strana nekompromisně hájit a postupovat zcela samostatně v duchu hesel: „Ať žije sociálně demokratická agitace! Ať žije právo svobodných rovných lidí! Ať žije od všeho útlaku oproštěný sociálně demokratický stát!"[13])

S řadou obdobných požadavků se o něco později setkáváme v programových dokumentech sociálně demokratických stran, mimo jiné i v Rakousko-Uhersku. V prvních měsících roku 1867 však ještě nebyli dělníci průmyslových center habsburské monarchie vtaženi do mezinárodního hnutí řízeného Internacionálou, a proto ani na jejím *II. kongresu* 2. až 8. září *1867 v Lausanne* nebyla o nich ve zprávě Generální rady ani zmínka.

Zpráva obsahovala jednak obecnou část a jednak informace o stavu hnutí Internacionály v jednotlivých zemích. O Německu uváděla například jen těchto několik řádků: „V Německu je situace stále ještě nenormální a málo příznivá rozvoji našeho Sdružení. Přesto se občanu J. Ph. Beckerovi, předsedovi německé sekce v Ženevě, podařilo založit tam několik sekcí, o nichž ještě dosud nemáme podrobné zprávy."[14]) Politickou aktivitu i dělnických předáků zde vstřebávalo v té době ještě hlavně rozvíjející se demokratické sjednocovací hnutí.

Největších úspěchů dosahovalo hnutí Internacionály stále ve Švýcarsku, a to jak mezi německy, tak i mezi francouzsky a italsky mluvícími dělníky. Slibný vývoj se ukazoval ve Francii, v Belgii i v Anglii, v počátcích byl v Německu, v Itálii a ve Spojených státech amerických, kdežto ostatní země ještě jakoby zůstávaly stranou. S výjimkou Spojených států přijeli ze všech uvedených zemí delegáti do Lausanne na II. kongres, který měl podle návrhu Generální rady jednat předně

[13]) Program byl otištěn například v „Der Vorbote", č. 3 z března 1867, str. 46–48.

[14]) K. Marks i F. Engel's, Sočiněnija tom 16, Moskva 1960, str. 570. Samotný J. Ph. Becker, když informoval delegáty Lausanneského kongresu o činnosti německých sekcí Internacionály, uvedl také jejich přehled, podle něhož jich bylo na území Německa celkem jedenáct, a to v těchto místech: Göppingen, Darmstadt, Solingen, Duisburk, Brunšvik, Wolfenbüttel, Magdeburk, Lipsko, Drážďany a Berlín, kde byly dvě sekce. Kromě toho také oznámil, že v řadě dalších míst se sekce právě budují. Text jeho zprávy je například ve sborníku dokumentů La Première Internationale, Tome I, Ženeva 1962, str. 184–185. Tento údaj souhlasí přesně s jinou Beckerovou zprávou, kterou podával na Bazilejském kongresu Internacionály 1869, totiž že roku 1866 v Německu vzniklo dvacetšest sekcí, ale v důsledku prusko-rakouské války jich patnáct zaniklo. Viz Der Vorbote, č. 3 z března 1870, str. 44.

o praktických prostředcích, jež by učinily z Internacionály řídící centrum společného boje dělníků všech zemí, a za druhé, jak by měla dělnická třída využívat k svému osvobození kredit, který poskytovala buržoazii a vládám.[15])

Zasedání kongresu se zúčastňovalo asi sedmdesát delegátů a i tentokrát docházelo ke střetnutím s proudhonisty, kteří chtěli odčinit svůj neúspěch ze Ženevy. Přijeli do Lausanne v hojném počtu, takže měli dokonce převahu a podařilo se jim na denní pořad kongresu prosadit otázky, které již projednal Ženevský kongres 1866, například o družstevní výrobě, délce pracovní doby, práci žen, vzdělání atd. Vnutili také kongresu několik usnesení, jež byla v rozporu s revolučním zaměřením Internacionály, jako o vytvoření lidových bank a poskytování bezplatného úvěru.

Na druhé straně však delegáti schválili významné usnesení o tom, že sociální osvobození proletariátu nelze oddělovat od jeho osvobození politického a že je tudíž nezbytně nutné, aby se dělníci domáhali všude neomezených politických práv. Se zdůrazňováním významu politického boje nutně souvisela myšlenka převzetí politické moci do rukou dělnické třídy z rukou kapitalistů, a právě v této klíčové otázce byli proudhonisté, kteří nechtěli v žádném případě jít za hranice buržoazní společnosti, znovu poraženi. Neuspěli zde ani se svým pokusem ovládnout Generální radu Internacionály, která byla přes jejich odpor zvolena opět v dosavadním složení a jejím sídlem nadále zůstával Londýn.

Koncem roku 1867 zasáhl vliv Internacionály konečně i masy dělníků habsburské monarchie, kde zvláště po vydání spolkového a shromažďovacího zákona 15. listopadu 1867 nastal velký rozmach dělnického hnutí. Díky spojení s Internacionálou, především s ženevským Ústředním výborem skupiny německých sekcí, překonávalo maloburžoazní názory svépomoci a lassallismu a proletariát se i zde začal stavět politicky na vlastní nohy. Vymaňoval se z vlivu buržoazie a budoval vlastní organizace v sociálně demokratickém duchu. Jádrem dělnického hnutí Rakousko-Uherska byla Vídeň, hlavní město monarchie, kde byla největší koncentrace průmyslové výroby i nejpočetnější proletariát. Velmi záhy, již v průběhu roku 1868, zachvacovalo toto hnutí i další centra, jako Vídeňské Nové Město, Štýrský Hradec, Brno a další.

V polovině ledna 1868 vydal Ústřední výbor v Ženevě *Bratrský pozdrav dělníkům ve Vídni a v celém Rakousku*, ve kterém kromě jiného zdůraznil, že dělnická otázka je otázkou nejen sociální, ale i politickou, a že nemůže být vyřešena jen v místním nebo národním rámci, ale jedině na půdě mezinárodní. Dále pozdrav zdůrazňoval, že budoucí dělnický stát musí být sociálně demokratický, opravdu lidový a že jeho pánem bude pouze pracující lid, neboť všechny hodnoty vytvořené na celém světě vznikly jako plod lidské práce.

Myšlenky tohoto Bratrského pozdravu působily na mnoho dělníků nejen proto, že byl jeho text rozšířen v počtu několika desítek tisíc exemplářů, ale hlavně z toho důvodu, že odpovídaly jejich tužbám a přáním. Posilovaly jejich třídní

[15]) Z provolání Generální rady všem sekcím Internacionály, jímž svolávala kongres do Lausanne. Der Vorbote, č. 8 ze srpna 1867, str. 114–117 a také K. Marks i F. Engel's, Sočiněnija, tom 16, Moskva 1960, str. 551–553. Text provolání před uveřejněním zredigoval Karel Marx. Otázka kreditu zde byla postavena v přímo protikladném smyslu k pojetí proudhonistů, kteří viděli v poskytnutí bezplatného úvěru rozhodující prostředek k odstranění zbídačování a vyvlastňování malovýrobců velkým kapitálem.

vědomí a vůli vybudovat si samostatnou politickou dělnickou stranu. *„Naše politika se dnes nedá sloučit s politikou měšťáků,"* psal jeden z vídeňských dělníků v dopise ze 7. března 1868, který poslal do Ženevy. Informoval v něm ženevské přátele též o tom, že bude ve Vídni brzy ustaven sociálně demokratický spolek, aby dělníci nebyli přetahováni do buržoazních organizací. Stanovisko uvědomělých dělníků k samostatné politické činnosti vyjádřil těmito slovy: *„Budeme vařit ve vlastní kuchyni a páni ať si přijdou k nám ochutnat několik lžic naší polévky, nebude-li jim příliš peprná."*[16])

Hnutí Internacionály nacházelo mezi dělnictvem habsburské monarchie tak silný ohlas i proto, že Rakousko-Uhersko bylo mnohonárodním státem, kde prakticky ve všech průmyslových oblastech žili a pracovali vedle sebe dělníci různých národností. Byli vystavováni bez rozdílu stejnému kapitalistickému útlaku a vykořisťování, a proto byli přístupní myšlenkám internacionalismu a společného boje za své osvobození. Na druhé straně se ale představitelé buržoazie i feudální reakce snažili využívat právě národnostní otázky k rozeštvávání dělníků a k rozbíjení jejich solidarity a jednoty.

Za takových poměrů to nebyla vůbec náhoda, že na jednom masovém shromáždění dělníků ve Vídni, konaném počátkem dubna 1868 bylo rozhodnuto vydat k dělnictvu všech národností monarchie provolání, které by je varovalo před nebezpečím národnostních rozepří a jež by současně vyhlašovalo sociálně demokratické požadavky. Tak vznikl známý *Manifest pro pracující lid v Rakousku,* který byl schválen více než 4000 účastníky pátého vídeňského dělnického sněmu 10. května 1868 a který požadoval vybudování státu na zcela demokratickém základě, zavedení všeobecného a přímého volebního práva, osvobození dělnické třídy z moci kapitálu a zlepšení vzdělání lidu. Dělníky vyzýval k společnému postupu a boji bez rozdílu náboženské víry nebo národnosti, což označoval za předsudky, jichž využívali zpátečníci k rozbíjení jednoty dělnických řad. Závěrem pak Manifest oznamoval, že k posílení proletářské jednoty bude uspořádána ve Vídni *Slavnost sbratření dělníků.*

Na návrh Julia Brüsshavera, jednoho z prvních zmocněnců Internacionály v habsburské monarchii,[17]) schválili všichni přítomní dělníci také rezoluci, jež obsahovala ještě řadu dalších požadavků, například všeobecné hlasovací právo, úpravu státního rozpočtu, daňovou reformu, nahrazení stálého vojska armádou lidu, řešení národnostní i sociální otázky aj.

Jednotlivé body Manifestu i rezoluce svědčily jasně o tom, jak již v roce 1868 v době prvních projevů revolučního dělnického hnutí v Rakousko-Uhersku čerpali jeho vedoucí představitelé a organizátoři z bohatého zdroje spojení s Internacionálou. Přitom je třeba si uvědomit i to, že v habsburské monarchii bylo členství v Internacionále a vůbec jakékoli spojení s jejími předáky trestné a stíháno zákonem jako velezrada. Proto korespondence s Ženevou, s Londýnem atd. musela

[16]) Text tohoto dopisu je v Der Vorbote, č. 3 z března 1868, str. 45.

[17]) Julius Brüsshaver byl povoláním rytec a patřil k významným dělnickým funkcionářům ve Vídni. Byl také zodpovědným redaktorem „Arbeiter-Blattu" (Dělnického listu), který vycházel roku 1868 jako příloha vídeňského deníku „Telegraf", změnivšího později název na „Allgemeine Volkszeitung" (Všeobecné lidové noviny). V CPAIML Moskva jsou uloženy jeho čtyři dopisy J. Ph. Beckerovi do Ženevy, první z 13. října 1868 a poslední z 26. března 1870, v nichž ho též informoval o tom, jak plnil povinnosti zmocněnce Internacionály.

být vedena v přísné tajnosti a dělničtí funkcionáři byli vystavováni stále brutálnější perzekuci ze strany vídeňské liberální vlády a jí podřízených policejních i jiných úřadů.[18])

Slavnost sbratření se měla konat ve dnech 6. až 8. září 1868 a k účasti na ní byli pozváni též dělníci ostatních evropských zemí, především Anglie a Francie, a rovněž Generální rada Internacionály, která skutečně zplnomocnila jednoho ze svých členů, aby ji na vídeňské slavnosti zastupoval.[19]) Avšak vláda z obavy před rychle se rozrůstajícím dělnickým hnutím slavnost počátkem srpna 1868 zakázala a tím také znemožnila konat sjezd delegátů dělnických spolků z celé monarchie, který měl tvořit podstatnou součást slavnosti.

Podle oznámení členů výboru pro přípravu slavnosti vídeňskému policejnímu ředitelství měl sjezd jednat o poměrech dělnictva a vůbec o sociální otázce v Rakousku. Řada okolností ale nasvědčovala tomu, že mělo jít ve skutečnosti o *Ustavující sjezd sociálně demokratické dělnické strany,* který by projednal a schválil její program a přihlásil se veřejně k zásadám Internacionály.

Předně tomu nasvědčovala činnost samotných dělníků a jejich funkcionářů, které zákaz nejenže neodradil od další práce na vytvoření sociálně demokratické strany, ale ještě ji zintenzivňoval. Již 22. srpna 1868 přednášel na poradě delegátů všech vídeňských revolučních dělnických spolků truhlářský dělník Hermann Hartung[20]) *návrh sociálně demokratického programu,* kde byl po diskusi přijat. A za týden 30. srpna byl program schválen všemi účastníky početně navštíveného devátého vídeňského dělnického sněmu. Zde byl také zvolen takzvaný *Sociálně demokratický agitační výbor,* který však ve skutečnosti vystupoval jako *Výbor sociálně demokratické strany.*[21])

Vzhledem k velkému významu programu z 30. srpna 1868 pro téma tohoto článku bude snad na místě uvést jeho text v doslovném znění:

Účelem sociálně demokratické strany je dosáhnout pokojnou a zákonnou cestou, pouze silou veřejného přesvědčení úplné rovnoprávnosti všech občanů státu, a to v politickém ohledu zřízením svobodného státu prostřednictvím zavedení všeobec-

[18]) Dělníci si přesto počínali velmi odvážně a po pátém sněmu jejich zástupci navštívili samotného ministra vnitra dr. Karla Giskru, který byl předtím brněnským starostou, aby mu předali manifest a resoluci. Giskra jim vytýkal, že k něčemu takovému neměli právo a nechtěl ani slyšet o nějakých požadavcích. Když se dělníci nechtěli nechat odbýt, ztratil klid a prohlásil rozhořčeně: „Nezapomeňte, že ve Vídni nechceme mít žádnou Ženevu!" Viz Ludwig Brügel, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie, Band I., Vídeň 1922, str. 127.

[19]) Tímto zmocněncem byl anglický žurnalista Peter André Fox, který v té době pobýval delší dobu ve Vídni a byl v písemném spojení jak s Londýnem, tak i s Ženevou. Srov. K. Marx - F. Engels, Briefwechsel, Band IV, 1868–1883, Berlín 1950, str. 94; totéž česky ve sborníku K. Marx - B. Engels - V. I. Lenin, K dějinám Československa a československého dělnického hnutí, díl II., Praha 1963, str. 458.

[20]) Hermann Hartung přišel do Vídně z Německa a záhy se stal jedním z nejčelnějších dělnických předáků. Vystupoval často jako řečník na veřejných shromážděních, byl rovněž zodpovědným redaktorem vídeňského orgánu sociálně demokratické strany „Volksstimme" (Hlas lidu), jenž vycházel od dubna do prosince 1869. Koncem roku 1869 ho přišli zatknout do jeho bytu policejní agenti, podařilo se mu však uprchnout a dostal se šťastně do Švýcarska.

[21]) Předsedou výboru byl dr. Hippolyt Tauschinský, docent historie na vídeňské Akademii výtvarných umění, místopředsedy byli Franz Fischer a Ignaz Metall, tehdy ještě vysokoškolák, a jeho dalšími členy byli již zmínění Julius Brüsshaver a Hermann Hartung a dále soustružník kovů Ludwig Eichinger, knihtiskař Konrad Gross, žurnalista Heinrich Oberwinder, sazeč Johann Pabst a ciselér Albert Prager. Většinu členů výboru tedy tvořili kvalifikovaní dělníci.

ného a přímého volebního práva do všech zastupitelských sborů, a v ohledu sociálním osobním užíváním výtěžku práce každým jednotlivcem prostřednictvím výrobních družstev podporovaných svobodným státem.

V mezinárodním ohledu se sociálně demokratická strana zastává práva sebeurčení národů.

Ve shodě s tím vytyčuje sociálně demokratická strana především následující požadavky a bude je vymáhat všemi zákonnými prostředky:

1. Neomezené spolkové a shromažďovací právo, včetně koaliční svobody;

2. úplnou tiskovou svobodu;

3. všeobecné, přímé volební právo do všech zastupitelských sborů;

4. úplnou náboženskou svobodu;

5. odstranění veškerého stálého vojska;

6. zavedení všeobecného ozbrojení lidu.

Strana si konečně staví za úkol zakládat ve všech částech Rakouska spolky za účelem rozšíření všeobecného vzdělání lidu.[22])

Z formulací jednotlivých bodů programu je zřejmá souvislost s Internacionálou, s jejími názory a požadavky, jež projednávala na konferenci v Londýně roku 1865 a na kongresech v Ženevě a v Lausanne v letech 1866 a 1867, a které se snažila vnášet do dělnického hnutí jednotlivých zemí. A znovu je třeba vzít v úvahu tehdejší situaci v rakousko-uherské monarchii, stále rostoucí pronásledování dělníků a i to, že program byl projednáván na veřejném shromáždění, na kterém byl přítomen také policejní komisař jako strážce zájmů buržoazního státu. Je samozřejmé, že ohledy na stávající režim a zvláště na nebezpečí úplného zákazu a potlačení veškeré legální činnosti sociální demokracie, sehrály při formulování programu svou úlohu.

Vedoucí dělničtí funkcionáři si proto museli počínat velmi obezřele. Například už tehdy vypracovali ve vší tajnosti plán vyslat „do všech končin mocnářství" z Vídně zvláštní delegáty, kteří by tam „dělali sociálně demokratickou propagandu". Měli to být vlastně první profesionální placení funkcionáři sociálně demokratické strany. Peníze k tomu potřebné měl poskytnout v prvé řadě vídeňský Dělnický vzdělávací spolek, ale policejní perzekuce zastrašila některé členy jeho výboru do té míry, že odmítali souhlas k vydání peněz na tento účel, aby nezavdali úřadům záminku k rozpuštění spolku. I výbor sociálně demokratické strany se snažil získat nutné prostředky k uvedené akci organizováním sbírek mezi dělníky, ovšem policie mu zakázala a znemožnila v tomto směru jakoukoli legální činnost.[23])

Zatím ještě nevíme, nakolik byl tento plán v Rakousko-Uhersku realizován, a bude třeba hledat a zkoumat další prameny, které by přispěly k zevrubnějšímu osvětlení otázky, do jaké míry již v druhé polovině roku 1868 existovala v habsburské monarchii sociálně demokratická strana. Nezvratným faktem však je, že 30. srpna 1868 byl projednán a schválen Program sociálně demokratické strany, který je snad vůbec prvním takovým programovým dokumentem v historii sociálně

[22]) Text programu je například i ve Státním ústředním archívu Praha, PM 1860–1870, 8/5/1/3 č. 3507/1870, odkud byl přeložen do češtiny a uveřejněn ve sborníku Dokumenty k počátkům dělnického hnutí v Čechách 1864–1874, Praha 1961, str. 74–75. Překlad se však v některých formulacích liší od německého textu, jak ho uveřejnil v již citované práci L. Brügel v I. svazku na str. 141.

[23]) O těchto skutečnostech psal Julius Brüsshaver v dopise z 1. listopadu 1868, který zaslal jako zmocněnec Internacionály do Štýrského Hradce. Je uložen v CPAIML Moskva, 21, č. 105/1.

demokratického hnutí. Měl a má proto velký význam nejen pro dějiny dělnického hnutí ve Vídni nebo v celém Rakousko-Uhersku, ale je ho třeba považovat za důležitou součást vývoje světového proletářského hnutí, jež bylo tehdy řízeno a usměrňováno Internacionálou.

Vídeň v té době představovala jedno z nejvýznamnějších ohnisek revolučního dělnického hnutí, na němž měli velmi aktivní podíl, stejně jako v ostatních průmyslových městech monarchie, dělníci všech národností, a mezi nimi samozřejmě i Češi a Slováci.[24]) Ženevský J. Ph. Becker se již na jaře 1868 obíral myšlenkou, aby místo Ženevy bylo centrum vedení německých sekcí Internacionály přeneseno právě tam. Takové úvahy byly však v praxi neuskutečnitelné, neboť by narazily na rozhodný odpor buržoazní vlády, jež se pomocí policejních a bezpečnostních orgánů snažila násilím potlačit všechny revoluční projevy dělníků a zvlášť ostře stíhala všechny pokusy nebo projevy spojení s Internacionálou.

Dělnické hnutí habsburské monarchie však tvořilo tehdy již pevnou součást organizace Internacionály, na jejímž *III. kongresu,* který se konal ve dnech 6. až 13. září *1868* v Belgii v *Bruselu,* mu byl proto věnován ve výroční zprávě Generální rady, sestavené opět Marxem, tento odstavec:

V Rakousku nabývá dělnické hnutí stále revolučnější charakter. Na počátek září byl ve Vídni stanoven sjezd za účelem sbratření dělníků různých národností císařství. Zároveň bylo uveřejněno pozvání Angličanům a Francouzům, v němž se prohlašovaly zásady Mezinárodního dělnického sdružení. Vaše Generální rada již jmenovala pro Vídeň delegáta, když nynější liberální rakouská vláda, podlehnuvši v této věci feudální reakci, byla tak prozíravá, že si znepřátelila i dělníky zákazem jejich sjezdu.[25])

Na bruselský kongres přijelo již na sto delegátů, které vyslaly sekce Internacionály z Anglie, Francie, Belgie, Švýcarska, Německa, Itálie a Španělska. Rakousko-Uhersko zde nebylo přímo zastoupeno, ale do Bruselu přišlo odtud několik pozdravných dopisů a telegramů. Jeden z nich poslal vídeňský Výbor sociálně demokratické strany a oznamoval v něm mimo jiné vytvoření silné a jednotné strany. Vysvětloval též, že vzhledem k právě probíhajícím bojům byly natolik vyčerpány síly strany, že nemohla vyslat na kongres svého zástupce, a uváděl doslova: *„Přesto však jsme s vámi spojeni aspoň v duchu, neboť vaše zásady jsou i zásadami našimi a jejich uskutečňování věnujeme všechno své úsilí."*[26])

Další dopis z Vídně dostal kongres od Wilhelma Angersteina, šéfredaktora vídeňského deníku *„Allgemeine Volkszeitung" (Všeobecné lidové noviny),* při němž vycházel jako pravidelná příloha *„Arbeiter-Blatt" (Dělnický list).* Jménem různých

[24]) Tak třeba v samotné Vídni, jež tehdy čítala na 600.000 obyvatel, žilo asi 100.000 českých a slovenských dělníků, kteří byli většinou zaměstnáni v továrním průmyslu. Velký počet jich pracoval i ve Vídeňském Novém Městě, Štýrském Hradci, Pešti atd.

[25]) Přeloženo podle Der Vorbote, č. 9 ze září 1868, str. 138 a srovnáno s anglickou i francouzskou verzí zprávy Generální rady. Ty se liší od německé v první větě, když označovaly charakter dělnického hnutí v Rakousku za stále „revolučnější", kdežto v německém textu bylo užito slova „výraznější". Srov. K. Marks i F. Engel's, Sočiněnija, tom 16, str. 334 a sborník La Première Internationale, Tome I, str. 259.

[26]) CPAIML Moskva, 21, č. 27/4, kde je uložen originál tohoto pozdravného dopisu. Byl datován 3. září 1868 a za Výbor sociálně demokratické strany podepsán předsedou Tauschinským a místopředsedy Metallem a Fischerem. V českém překladu je zpřístupněn ve sborníku Dokumenty k počátkům dělnického hnutí v Čechách 1864–1874, str. 77–78.

dělnických spolků zdravil všechny účastníky kongresu a uváděl, jak tisíce dělníků Rakouska *„sledují s největšími sympatiemi snahy Mezinárodního sdružení, vždy se otevřeně hlásili jako jeho stoupenci"* a rádi by se k němu připojili, *„kdyby jim v tom nebránily rakouské zákony"*. Psal také o tom, že kromě Vídně *„i v mnoha provinčních městech jsou dělnické spolky s jasně vyslovenými socialistickými tendencemi"* a že přes početní převahu nepřátel i přes všechny jejich skryté či otevřené útoky proti dělníkům *„dělá naše věc den ode dne pokroky a naše myšlenky získávají od hodiny k hodině novou půdu"*.[27])

Bruselský kongres Internacionály pozdravili písemně rovněž členové vídeňských odborových spolků, jež se hlásily k sociálně demokratické straně a čítaly v té době na 10 000 členů, a v materiálech kongresu se dochoval i telegrafický pozdrav, který přišel do Bruselu od Dělnického spolku v Pešti.[28])

Podle návrhu Generální rady Internacionály měl Bruselský kongres jednat o zákonném zkrácení denní pracovní doby, o důsledcích užívání strojů za kapitalismu, o podstatě pozemkového vlastnictví, o vzdělání dělnické třídy, o budování úvěrních institucí jako prostředků k sociálnímu osvobození dělníků a konečně o nejlepších způsobech organizování družstevní výroby. Proudhonisté se znovu pokoušeli prosazovat své pojetí na vyřešení dělnické otázky v rámci buržoazní společnosti, ovšem s výjimkou otázky vzájemného úvěru byly vesměs přijaty rezoluce připravené Generální radou a nebo Marxovými stoupenci.

V Bruselu zvítězil socialismus nad maloburžoazním reformátorstvím a kolektivismus nad individualismem. Nejvýznamnější usnesení bylo přijato po bojovné diskusi a hlasování o pozemkovém vlastnictví, jež vyhlašovalo zespolečenštění všeho nerostného bohatství, báňského průmyslu, železnic, lesů i orné půdy. Ukazovalo se, že řada francouzských a zvláště belgických proudhonistů začala opouštět myšlenku soukromého vlastnictví, na němž byla založena stávající kapitalistická společnost. Delegáti kongresu také schválili na návrh německých účastníků usnesení, v němž doporučovali dělníkům všech zemí studium Marxova „Kapitálu" a přeložení tohoto významného díla vědeckého socialismu do jiných jazyků.

Proletariát Vídně a i jiných míst monarchie byl v této době již aktivně zapojen do hnutí Internacionály. Přibývalo těch, kteří přes všechny výhrůžky a pronásledování toužili nejen s ní sympatizovat, ale být přímo jejími členy. Komu se to poštěstilo, *„choval členský lístek jako drahý poklad"*, jak nám o tom zanechal svědectví jeden z průkopníků českého dělnického hnutí Josef Hybeš, který prožíval jako mladý sotva dvacetiletý dělník tento prudký rozmach sociálně demokratického hnutí ovlivňovaného ideami Internacionály právě ve Vídni.[29])

Vídeňská liberální vláda dospěla tehdy k rozhodnutí, že musí za každou cenu rozbít revoluční hnutí dělnictva. Vůči jeho předákům uplatňovala osvědčenou metodu „cukrátka a biče", metodu slibů, úplatků a současně nátlaku a hrozeb, a zaměřovala se nejprve proti štábu vedoucí síly hnutí – proti členům Výboru sociálně

[27]) Zmínka o tomto dopise je v Der Vorbote, č. 9 ze září 1868, str. 139 a ve francouzském překladu byl uveřejněn v již několikrát citovaném sborníku La Première Internationale, v I. svazku na str. 436. Dopis nese datum 5. září 1868 a Angerstein v něm také označoval list, který řídil, za jediný ve Vídni, jenž se vyslovil jednoznačně pro myšlenky socialismu.

[28]) Blanket telegramu z Pešti je v CPAIML Moskva, 21, č. 27/10; stručnou zprávu o pozdravu vídeňských odborů přinesl Der Vorbote, č. 9 ze září 1868, str. 132.

[29]) Viz sborník vzpomínek Průkopníci socialismu u nás, Praha 1954, str. 156.

demokratické strany. Bylo proto třeba, aby nejen slovy, ale hlavně skutky dokázali svou věrnost dělníkům a socialistickým zásadám.

Někteří v této těžké zkoušce neobstáli a byl mezi nimi i samotný předseda výboru dr. H. Tauschinský. Když byl koncem října 1868 zbaven docentury na vídeňské Akademii výtvarných umění, přijal nabídku úřadů a za osm set zlatých slíbil, že se veřejně zřekne dělnického hnutí a bude spolupracovat se státními orgány.[30]) Potom na pokyn vlády rozpustil dolnorakouský místodržitel 21. listopadu 1868 Výbor sociálně demokratické strany, protože prý jeho volba byla protizákonná stejně jako existence strany, která nepředložila úřadům své stanovy a ani neoznámila své ustavení. A o měsíc později 22. prosince 1868 byl v tisku zveřejněn Tauschinského dopis na rozloučenou „Dělníkům Rakouska", jehož text s potěšením přetiskla řada buržoazních listů.

Sociálně demokratické straně byly vzaty veškeré možnosti pro legální činnost, ale sebetvrdší opatření nemohla zabránit jejímu dalšímu ideovému působení i prohlubování spojení s Internacionálou. Počátkem roku 1869 přinesl ženevský „Der Vorbote" obsáhlý přehled o síle dělnických organizací Rakousko-Uherska, jejichž členové uznávali zásady Internacionály, a tak tyto organizace byly fakticky jejími sekcemi, i když platné zákony jim zakazovaly veřejně se za ně prohlásit. Celkem šlo asi o 30 000 dělníků. Z tohoto počtu připadalo nejvíc na Vídeň (10 000) a silné organizace byly dále ve Vídeňském Novém Městě, Štýrském Hradci, Terstu aj. Z českých zemí to byly spolky při severozápadní hranici Čech od Aše po Rumburk, jež měly podle přehledu 5 až 6 tisíc členů. V Praze a Brně se k Internacionále hlásili zatím jen jednotlivci, kdežto v jiných průmyslových městech jako v Opavě, Krnově, Těšíně, Liberci se dělnické spolky ještě nevymanily z vlivu kapitalistů. Pokud se týkalo Uherska, byla zde zmínka jen o Pešti a Temešváru.[31])

Perzekuční opatření však nedokázala zabránit dalšímu rozšiřování písemných styků dělnických předáků z Rakousko-Uherska s ženevským Ústředním výborem německých sekcí Internacionály i přímo s londýnskou Generální radou. V jednotlivých centrech zahajovali činnost další zmocněnci Internacionály, například Anton Strasser ve Štýrském Hradci, Carl Farkas v Temešváru a později v Pešti, Ludwig Neumayer ve Vídeňském Novém Městě a další.[32])

K významné události došlo ve Vídni 11. dubna 1869, kdy se objevilo v rukou

[30]) Podle rukopisu monografie vídeňského historika Herberta Steinera K dějinám rakouského dělnického hnutí 1867–1889, který o zradě Tauschinského objevil doklady v Haus-, Hof- und Staatsarchivu ve Vídni. Dělníci se o tom tehdy pochopitelně nedověděli, a proto mohl i později hrát v jejich hnutí určitou úlohu. Mimo jiné předsedal sociálně demokratickému sjezdu v Neudörflu roku 1874.

[31]) Der Vorbote, č. 2 z února 1869, str. 26–27.

[32]) Anton Strasser byl malý samostatný krejčovský mistr a jeden z prvních organizátorů dělnického hnutí ve Štýrském Hradci. Již počátkem prosince 1868 navázal z podnětu Julia Brüsshavera písemné spojení s ženevským Ústředním výborem německých sekcí Internacionály. Když úřady znemožnily Strasserovi vykonávat funkci zmocněnce, nastoupil na jeho místo dělník Alexander Macher. Ve Vídni po uvěznění Brüsshavera byl zase zmocněncem Internacionály Johann Pabst, jeden z členů Výboru sociálně demokratické strany. Také Carl Farkas, povoláním kovodělník, byl již v roce 1868 ve spojení s Ženevou a podobně i notářský pomocník Ludwig Neumayer byl v létě 1869 pověřen J. Ph. Beckerem funkcí zmocněnce Internacionály pro Vídeňské Nové Město a okolí. Jejich činnost i řady dalších je zachycena v desítkách dopisů, jež jsou dnes uloženy v CPAIML Moskva a na mikrofilmech i v Archívu Ústavu dějin KSČ v Praze. Některé uveřejnil H. Steiner v Příspěvcích k dějinám KSČ 1964, str. 253–271.

dělníků první číslo jejich vlastního listu *„Volksstimme" (Hlas lidu)*. Vycházel jednou za čtrnáct dní pod zodpovědnou redakcí H. Hartunga a s podtitulem *„Orgán sociálně demokratické strany"*. Hned v úvodníku svého prvního čísla se „Volksstimme" otevřeně přihlásila k programu usneseném na IX. vídeňském dělnickém sněmu 30. srpna 1868, tj. k programu sociálně demokratické strany a opakovala zde jeho jednotlivé požadavky. Úkol strany viděla v tom, aby sjednotila pracující masy v takovou sílu, která by dokázala přebudovat dosavadní absolutistický a zdánlivě konstituční stát ve stát demokratický a lidový.

Tento list plnil velmi dobře úkol kolektivního propagátora sociálně demokratických myšlenek a kolektivního organizátora dělníků v celé monarchii. Tím, že uveřejňoval mnoho příspěvků dělnických dopisovatelů z různých míst Rakousko-Uherska, přispíval k výměně bojových zkušeností dělnické třídy, prohluboval vzájemné spojení mezi dělnickými spolky, posiloval ideje proletářské solidarity a měl tak velkou zásluhu na dalším rozmachu sociálně demokratického hnutí.

V průběhu let 1868 a 1869 byl do revolučního hnutí vztažen proletariát všech velkých průmyslových center monarchie, kromě jiných také v Brně, Bratislavě, Liberci a nakonec i v Praze. Zde všude se dělníci postupně vymaňovali z vlivu buržoazních stran a organizovali své vlastní sociálně demokratické spolky. V českých zemích tehdy udávali tón především brněnští dělníci, kteří se již koncem roku 1868 pod dojmem ohlasu činnosti sociálních demokratů ve Vídni a zejména po přijetí programu sociálně demokratické strany 30. srpna 1868 s úspěchem pokusili přeměnit existující pěvecký a čtenářský kroužek v sociálně demokratický Dělnický vzdělávací a podpůrný spolek.

Spolek byl oficiálně ustaven 28. února 1869 a začal vyvíjet velmi intenzívní činnost. Pro dělníky pořádal přednášky, kde je seznamoval se zásadami sociální demokracie a Internacionály, svolával veřejná masová shromáždění, kde dělníci manifestovali svou internacionální jednotu a věrnost sociálně demokratické straně. Funkcionáři spolku také brzy pomýšleli na vydávání vlastního tisku a tento plán se jim podařilo realizovat již 5. června 1869, kdy vyšlo v Brně první číslo listu *„Arbeiter Zeitung" (Dělnické noviny)*.

Brněnští sociální demokraté stáli také v čele velkého stávkového boje textilních dělníků, který vzplanul koncem května 1869 za zvýšení mezd a zlepšení pracovních podmínek. Stávka měla všeobecný ráz a po třítýdenním trvání skončila úspěchem dělníků. Její vliv se projevil v řadě středisek textilního průmyslu Moravy i jiných zemí monarchie. Stávkovali tehdy i dělníci jiných odvětví, jako knihtiskaři, krejčí atd. Proletariát bojoval rozhodně i za politická práva a bratislavští dělníci například vyslali v létě 1869 delegaci k uherskému ministru vnitra, když právě pobýval ve Vídni, aby u něho protestovali proti zakazování dělnických spolků a omezování jejich činnosti.

Všech těchto akcí se zúčastňovali bok po boku dělníci různých národností a jejich průběh a výsledky vyvolávaly nové a nové projevy solidarity. Nepomáhala ani perzekuční opatření. V Brně úřady zastavily již 11. června 1869 činnost sociálně demokratického spolku, ale sociální demokraté přesto dokázali zorganizovat počátkem července 1869 velikou dělnickou slavnost v zahradě restaurace „Na střelnici" v Písárkách, kde si čeští i němečtí dělníci slibovali vzájemnou podporu a pomoc a kde se zavazovali k společnému boji za politické a hospodářské požadavky.

Buržoazní moc ve snaze zastavit růst sociálně demokratického hnutí sahala k stále tvrdším opatřením a začala proti dělníkům posílat i vojsko. Tak došlo dne 13. července 1869 v brněnských ulicích k záměrně vyprovokovanému střetnutí ozbrojené moci s dělníky, jejich ženami a dětmi, jemuž padlo za oběť osm lidských životů a několik desítek osob bylo raněno. Tento „krvavý úterek" vyvolal mezi dělníky bouři odporu k buržoazní vládě a projevy sympatií a soustrasti obětem tohoto krvavého teroru, a to nejen v Rakousko-Uhersku, ale i v jiných zemích a také přímo v Internacionále.[33])

A právě v těchto dnech přijel do Vídně W. Liebknecht, který se zde zúčastnil jako divák i jako řečník velkého dělnického shromáždění 25. července 1869. Bylo na něm tehdy na 10 000 dělníků a jaký si z něho odnášel dojem, o tom se lze přesvědčit i z tohoto úryvku jeho dopisu: *„V Rakousku to jde báječně. Na Vídeňácích možno pozorovat, čeho jsou dělníci dnes schopni, nejsou-li systematicky rozeštváváni a korumpováni. Dejbůh, aby pruská vláda bojovala proti socialismu, místo aby ho záludně zneužívala a dělnické hnutí systematicky falšovala."*[34])

Ve dnech 7. až 9. srpna 1869 se pak konal v Eisenachu všeněmecký sjezd stoupenců sociální demokracie z Německa, Švýcarska i Rakouska, který vyhlásil ustavení německé Sociálně demokratické dělnické strany a schválil její program i organizační řád. Z habsburské monarchie se sjezdových jednání zúčastnili celkem čtyři delegáti, a to Andreas Scheu a Heinrich Oberwinder z Vídně, Ludwig Neumayer z Vídeňského Nového Města a Edmund Mühlwasser z Brna.[35])

Program označoval za cíl strany zřízení svobodného lidového státu cestou rozhodného boje proti panujícím politickým a sociálním poměrům. Vyslovoval se pro odstranění veškeré třídní nadvlády, pro nahrazení mzdového systému ve výrobě družstevní prací a pro politické svobody. Dále prohlašoval, že sociální otázka je nerozlučně spojena s politickou, že osvobození dělníků není ani místním, ani národním, ale všeobecným úkolem a že se proto sociálně demokratická strana považuje, pokud to zákony dovolí, za sekci Internacionály a připojuje se k jejím snahám.

V další části pak program formuloval nejbližší požadavky, a to volební právo, zrušení všech výsad, lidovou obranu místo stálého vojska, odluku církve od státu a školy od církve, povinnou školní docházku a bezplatné vyučování, nezávislost

---

[33]) Vývoj sociálně demokratického hnutí v Brně v letech 1868–1869 je vylíčen mnohem podrobněji v práci autora Tradice proletářského internacionalismu na Brněnsku, jež byla otištěna ve Sborníku Matice moravské roč. 83/1964 a také jako samostatná brožura.

[34]) Liebknechtův dopis zabavila policie v Brušvíku při domovní prohlídce u Wilhelma Brackea, jednoho z vůdců eisenašské sociálně demokratické strany a tak se zmínka o něm dostala do rozsáhlého úředního pojednání o vývoji Internacionály a sociální demokracie. Bylo zpracováno jako podklad k lipskému velezrádnému procesu, který se konal v březnu 1872, a jako informační materiál rozesíláno i v Rakousko-Uhersku některým politickým úředníkům. Je uloženo například ve Státním archívu Opava v presidiálních spisech okresního hejtmanství Fryštát (Karviná) 1871 a jeho text přetiskl i L. Brügel ve 2. svazku své práce na str. 37–67.

[35]) Andreas Scheu, povoláním modelář, byl významným předákem dělnického hnutí v habsburské monarchii a redaktorem sociálně demokratických listů. Jako představitel revolučního směru v sociální demokracii byl velkým odpůrcem Heinricha Obervindera, který vedl oportunistický směr a nakonec přešel cele na stranu buržoazie.

Brněnský Edmund Mühlwasser působil velmi aktivně mezi dělníky jako řečník i publicista, brzy se však dal koupit brněnskými továrníky a vstoupil do služeb policie. Žalostnou úlohu hrál například za velezrádného soudního procesu s dělnickými funkcionáři, jehož přelíčení probíhala ve Vídni v červenci roku 1870.

soudů, občanské svobody, upravení pracovní doby, omezení práce žen a zákaz práce dětí, zrušení nepřímých daní, státní podporu a úvěr družstvům apod.[36])

Eisenašský program byl obsáhlejší a v jednotlivých požadavcích hlouběji propracovaný než vídeňský program sociálně demokratické strany ze srpna 1868. Bylo to jistě dáno i tím, že jeho tvůrci mohli přece jen otevřeněji mluvit, mohli se například veřejně přihlásit k Internacionále, jejíž ideové působení je na obsahu programu velmi jasně patrné. Ovšem v jedné velmi důležité otázce byl proti vídeňskému programu krokem zpět, totiž v otázce národnostní.

Vídeňský program vyhlašoval zásadu sebeurčení, což byl vzhledem k pestrému národnostnímu složení Rakousko-Uherska naprosto nezbytný požadavek. Pevné internacionální svazky mezi dělníky zde mohly být vybudovány jedině na základě uznání práva na svobodný rozvoj všech národů monarchie. Eisenašský program ale přecházel národnostní otázku mlčením, i když k ní měl zaujat jasné stanovisko zvlášť proto, že nová strana se měla rozšířit i na území habsburské monarchie. Sjezd určil Vídeň za sídlo kontrolní komise sociálně demokratické strany a list „Volksstimme" prohlásil za jeden z jejích tiskových orgánů.

Budování strany na jazykovém principu bylo v protikladu se zásadami proletářského internacionalismu a nesetkávalo se s příznivým ohlasem především mezi slovanskými dělníky monarchie. Ojedinělé pokusy realizovat eisenašský program, jako ve Vídeňském Novém Městě a několika dalších místech, narazily kromě toho na nepřekonatelný odpor státních úřadů, které potlačovaly v zárodku všechny snahy budovat dělnické spolky jako organizace strany. Ani kontrolní komise nezahájila činnost, protože v ovzduší panující perzekuce nebylo možno provést volbu jejích členů.

Měsíc po eisenašském sjezdu se konal ve Švýcarsku *v Bazileji IV. kongres Internacionály,* jehož zasedání probíhala ve dnech 6. až 11. září *1869.* Kongresu se zúčastnilo skoro osmdesát delegátů, kteří měli mandáty sekcí z devíti zemí. Kromě Anglie, Francie, Belgie, Švýcarska, Německa, Itálie a Španělska, jež byly zastoupeny již na bruselském kongresu 1868, přibyly navíc Spojené státy americké a také Rakousko-Uhersko, odkud přijeli do Bazileje dva dělničtí předáci, H. Oberwinder z Vídně a L. Neumayer z Vídeňského Nového Města.[37])

Generální rada zařadila do programu kongresu tyto otázky: 1. pozemkové vlastnictví, 2. dědické právo, 3. do jaké míry mohou dělníci využít úvěr, 4. všeobecné vzdělání a 5. vliv odborů na osvobození dělnické třídy. Dále doporučila také sled celého jednání, jež měla zahajovat kontrola mandátů, pak mělo být zvoleno předsednictvo, podána výroční zpráva Generální rady a zprávy sekcí, projednány jednotlivé body programu, určeno sídlo Generální rady na další rok a zvoleni její členové a nakonec mělo být stanoveno místo i datum konání příštího kongresu.[38])

Autorem zprávy Generální rady, jak už se stalo pravidlem, byl opět Karel Marx,

[36]) Program i stanovy eisenašské sociálně demokratické strany přinesla vídeňská „Volksstimme" již ve svém 10. č. z 22. srpna 1869, str. 93–95. Český překlad obou dokumentů je ve sborníku Dokumenty k počátkům dělnického hnutí v Čechách 1864–1874, str. 96–102.

[37]) Oberwinder zastupoval sekci Internacionály ve Vídni, po příjezdu do Bazileje však onemocněl a jednání kongresu se prakticky nezúčastnil. Neumayer byl delegátem sekce Vídeňské Nové Město a také českých sekcí.

[38]) Srov. Der Vorbote, č. 7 z července 1869, str. 99 a také K. Marks i F. Engel's, Sočiněnija, tom 16, str. 589.

který též připravil návrhy a podklady k většině otázek programu. A jako na všech předchozích kongresech se staly jím zpracované materiály základem jednání i přijatých rezolucí.[39]) Ve zprávě podával přehled o nejvýznamnějších událostech v jednotlivých zemích a zaměřil se především na zachycení bojových srážek dělníků s kapitalisty. Ve srovnání s jinými zeměmi věnoval Marx dost místa i dělnickému hnutí v Rakousko-Uhersku.

Poukázal předně na vídeňské dělníky, kteří se sice zapojili do hnutí až po roce 1866, ale přesto stanuli hned od počátku navzdory všemu pronásledování ze strany buržoazní vlády pod prapory socialismu a Internacionály. Jako příklad bojů z poslední doby uvedl Marx brněnské události z 13. července 1869, tj. již zmíněný „krvavý úterek". Pokud šlo o uherskou část mocnářství, zdůrazňoval, že tam úřady nechtěly dělníkům dovolit vůbec žádnou politickou činnost, což ilustroval vylíčením průběhu návštěvy dělnických funkcionářů z Bratislavy u uherského ministra vnitra.[40])

Další informaci o vývoji dělnického hnutí v habsburské monarchii podal delegátům na zasedání kongresu 8. září 1869 L. Neumayer. Uvedl, že dost dlouho neměli o Internacionále ani tušení, protože v Rakousko-Uhersku bylo zakázáno rozšiřovat sociálně demokratickou literaturu z jiných zemí. Když se ale dověděli o její existenci, začali ihned pracovat v jejím duchu a budovali hnutí zcela na zásadách internacionalismu, i když zatím nemohli pro odpor úřadů kolektivně do Internacionály vstoupit. Nakonec se zmiňoval o slovanských dělnících, kterým vytýkal, že stále setrvávali v zajetí národnosti a žádal přítomného M. A. Bakunina, aby je pomohl přesvědčit, že jim přece nenabízejí vstup do německého ale do dělnického hnutí. Bakunin pak v odpovědi slíbil, že učiní vše, co bude v jeho silách.[41])

Ukazovalo se zde čertovo kopýtko nacionalismu, jemuž nahrávala nedůslednost eisenašského programu. Proto otázka rozšíření tohoto programu a vybudování sociálně demokratické strany na jeho základě byla v dělnickém hnutí monarchie velikým problémem, jemuž byla také věnována důležitá konference v Bratislavě konaná ve dnech 14. a 15. listopadu 1869. Zúčastnilo se jí na padesát delegátů dělnických organizací z mnoha míst Rakousko-Uherska a také několik zástupců Internacionály z jiných zemí.[42])

V Bazileji se pokusili proudhonisté ještě naposledy obhajovat své maloburžoazní názory v otázce vlastnictví půdy, jež byla hlavním bodem jednání kongresu a byla jí věnována téměř celá tři zasedání. Po obsáhlé diskusi byla schválena rezoluce obdobného obsahu jako v Bruselu, že společnost má nejen právo zrušit soukromé vlastnictví půdy a dát ji do vlastnictví společenského, ale že to musí nezbytně učinit. To byl naprostý pád proudhonismu, který od té doby zmizel z dějin Inter-

[39]) Rezoluce, protokol kongresu i další materiály jsou otištěny v publikaci Bazel'skij kongress Pervogo Intérnacionala 6–11 sentjabrja 1869 g., Moskva 1934.

[40]) Část zprávy o Rakousko-Uhersku byla již několikrát publikována i česky, naposledy ve sborníku K. Marx - B. Engels - V. I. Lenin, K dějinám Československa a československého dělnického hnutí, Díl 2, str. 463–465.

[41]) Vystoupení Neumayera a odpověď Bakunina je například ve zmíněné publikaci Bazel'skij kongress Pervogo Internacionala, na str. 34–35; jinou stručnější variantu zápisu jejich projevů obsahuje sborník Dokumenty k počátkům dělnického hnutí v Čechách, str. 114–115.

[42]) Mezi účastníky konference byl i spolupracovník policie, který psal o jejím průběhu ve dvou písemných hlášeních. Jsou rovněž v Dokumentech k počátkům dělnického hnutí v Čechách, str. 116 až 120.

nacionály, ale vyvstával nový nepřítel v podobě anarchismu, jehož hlavním představitelem byl právě M. A. Bakunin.[43])

Již zde došlo k střetnutí s anarchisty v otázce dělnického práva, jehož zrušení Bakunin a jeho stoupenci považovali za východisko sociálního převratu. Proti tomu se ve vyjádření Generální rady napsaném Marxem zdůrazňovalo, že takové pojetí by bylo chybné nejen teoreticky, ale v praxi přímo reakční, protože zaměňovalo následek za příčinu. Marx dokazoval, že dědické právo je závislé jako součást nadstavby na existujícím společenském řádu a ne naopak. Anarchistům se sice nepodařilo získat na kongresu potřebnou většinu pro svůj výklad, ale přesto způsobili, že nebyla přijata ani rezoluce navrhovaná Generální radou.

Bazilejským kongresem končila další etapa v dějinách Internacionály, etapa charakteristická hlavně růstem jejího hnutí do šířky i ideovým upevňováním. Výrazem toho bylo zejména vítězství marxismu nad proudhonismem. V dalších letech se přeneslo těžiště tohoto ideového boje do odhalování nesprávných názorů i vědomě nepřátelské činnosti Bakunina a jím vedené anarchistické Aliance socialistické demokracie.

Konec roku 1869 byl mezníkem i ve vývoji dělnického hnutí habsburské monarchie. V té době se proletariát všech důležitých průmyslových center postavil v politickém hnutí na vlastní nohy a mezi jeho nejuvědomělejšími představiteli zvítězily všude zásady Internacionály, jež stavěly mimo jiné do popředí otázku vybudování jednotné internacionální sociálně demokratické dělnické strany. Významný pokus ustavit legálně takovou stranu učinili vídeňští dělníci již v létě roku 1868 a i když pro odpor úřadů nemohli konat její sjezd, přece jen si nedali zabránit v tom, aby nevypracovali a neschválili její program a nezvolili její vedoucí orgán – Agitační výbor Sociálně demokratické strany. Stalo se tak *30. srpna 1868* a tento den patří plným právem k významným datům dějin dělnického hnutí Rakousko-Uherska jako *den zrodu sociálně demokratické strany.*

Další vývoj dělnického hnutí nebyl lehký. Bylo vystaveno stále perzekuci a jeho čelní představitelé byli zatýkáni a souzeni jako velezrádci. Bylo zmítáno i vnitřními rozpory, které oslabovaly hnutí a tříštily je na různé směry a skupiny. Přesto i v této době docházelo k řadě stávkových a jiných bojů, často se dělníci střetávali s ozbrojenou buržoazní mocí, mnohokrát projevovali svou solidaritu dělníkům jiných zemí, jako za francouzsko-pruské války v roce 1870, nebo v době trvání i po pádu Pařížské komuny roku 1871 apod.

Intenzívní styky s Internacionálou pokračovaly i po roce 1869 a ještě se prohlubovaly. Díky tomuto spojení a na jeho základě budovanému proletářskému internacionalismu v dělnickém hnutí byly jeho vnitřní rozepře překonávány. Ve dnech 5. a 6. dubna 1874 se sešli delegáti dělnických spolků a jednotlivých směrů na tajném sjezdu v Neudörfelu, uherském městečku nedaleko Vídeňského Nového Města, a zde vyhlásili založení internacionální Sociálně demokratické dělnické strany Rakouska.

---

[43]) Michail Alexandrovič Bakunin (1814–1876) byl známý ruský revolucionář a anarchista. Roku 1865 založil svou Alianci socialistické demokracie jako tajnou mezinárodní organizaci, jejíž členové byli proti jakémukoli státu i proti proletářskému a též proti účasti dělnické třídy na politickém boji. Anarchisté byli přijati do Internacionály s podmínkou, že rozpustí tajnou Alianci, pokračovali však dál v činnosti a intrikách. Snažili se ovládnout celou internacionálu a vnutit jí své názory. Tyto plány byly odhaleny a v roce 1872 na kongresu v Haagu byl Bakunin z Internacionály vyloučen.

V přijatém programu se strana hlásila k mezinárodnímu dělnickému hnutí a za cíl si vytýčila boj za osvobození pracujícího lidu od třídního panství a kapitalistického výrobního způsobu. V národnostní otázce se jednoznačně vyslovila pro svobodné sebeurčení národů, jež mohlo být jedině základem společného boje dělníků za jejich osvobození. Program čerpal bohatě z myšlenek Internacionály i při formulování konkrétních požadavků, kde se opíral jak o vídeňský program z roku 1868, tak o eisenašský z roku 1869.

Ze všech fakt uvedených v tomto článku lze učinit závěr, že sociálně demokratické hnutí Rakousko-Uherska, na němž se spolupodíleli aktivně dělníci všech národností obývajících jeho území, bylo od počátku nedílnou součástí hnutí vedeného První internacionálou. Proletariát monarchie byl svou revoluční činností velmi aktivním spolutvůrcem jejích dějin a tradice proletářského internacionalismu, které se v té době rodily a sílily i mezi českými a slovenskými dělníky, zůstanou trvalou součástí dějin našeho i mezinárodního dělnického hnutí.

Dušan Jeřábek

KLÁCELOVO ÚSILÍ O INTEGRITU SPISOVNÉHO JAZYKA A NÁRODNÍ KULTURY V DOBĚ PŘEDBŘEZNOVÉ

Mnohostranné literární dílo moravského básníka, filosofa, překladatele a publicisty Františka Matouše Klácela (1808–82) přetrvalo svým významem dobu svého vzniku jen z menší části a jen některými hodnotami. Jako autor *Lyrických básní* (1836) a *Básní* (1837) nezasáhl Klácel výrazněji do vývoje české poezie. Většího ohlasu dosáhl svou sbírkou Jahůdky ze slovanských lesů (1845), zajímavou dnes jen některými náznaky sociálně kritického postoje autorova, a aktuálně adaptovanými překlady cizích básnických prací, zejména svou parafrází Goethova zvířecího eposu *Ferina Lišák z Kuliferdy* (1845) a dvěma svazky *Bájek Bidpajových* (dle Fr. Wolffa, 1846 a 1850). Řada filosofických, mluvnických, etických a estetických pokusů Klácelových zapadla bez většího ohlasu a je dnes v podstatě už jen svědectvím Klácelova úctyhodného úsilí povzbudit rozvoj českého vědeckého myšlení v duchu hegelovské dialektiky zejména na půdě moravské. Z hlediska národně uvědomovacího procesu na Moravě v době obrozenské nelze ovšem ani tuto část Klácelova díla dnes podceňovat; ale i z tohoto hlediska – a právě z něho – mají větší a trvalejší význam ty Klácelovy práce, které vznikly bez vysokých odborných a vědeckých aspirací jako přímá reakce na nejaktuálnější dobovou problematiku společenskou a národní a které lze vesměs zahrnout do rámce Klácelovy činnosti publicistické. Známé *Listy přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu* (publikované především pro potřebu Boženy Němcové v Moravských novinách r. 1849 s názvem Listy politické a téhož roku vydané v knižním výboru s uvedeným titulem) je třeba jmenovat na prvním místě. Ale nepochybný a trvalý význam tohoto prvního českého – byť nikoli zcela původního – pokusu o soustavný přehled a výklad západoevropské, respektive francouzské socialistické ideologie neměl by zužovat náš pohled na Klácelovo dílo a neměl by zatlačovat do zapomenutí některé jeho jiné stránky, které nepozbyly dosud vší zajímavosti. Jednu z nich tvoří po mém soudu ty Klácelovy stati z čtyřicátých let, které se soustřeďují na otázky, jejichž živost a naléhavost se neomezuje jen na úzký místní nebo časový prostor, ale daleko jej přesahuje – a už tím dodává Klácelovým statím trvalejší přitažlivost. Mám na mysli především Klácelovy úvahy z Časopisu Českého muzea, týkající se problémů národní kultury, její celistvosti a jejího vztahu ke kultuře slovanské i světové. Tyto otázky úzce souvisely s jazykovou problematikou moravského obrození třicátých

a čtyřicátých let, totiž s reformními tendencemi, jež se v té době stavěly na Moravě do cesty obecnému přijetí mluvnické normy Dobrovského.

Svým filosofickým vzděláním a zaměřením byl Klácel hegelovec, zastánce myšlenky „světového ducha", v němž budoucně se sjednotí všechny národy, naplňujíce vysokou mravní ideu všelidské humanity, ideu vítězství nejušlechtilejších vlastností a etických hodnot lidstva. Dědictví osvícensko-racionalistických názorů, které zřejmě ovlivňovalo myšlenkový vývoj F. M. Klácela, zprostředkoval mu především osobním učitelským vlivem bolzanovec Bonifác Buzek, Klácelův profesor filosofie na litomyšlském gymnasiu a jeden z čelných představitelů tehdejších českých reformně obrodných snah v katolické církvi. Už v mladém Klácelovi klíčí pod těmito vlivy nechuť k slepě poslušné myšlenkové disciplíně, jak ji vyžadovala církevní ortodoxie. Další filosofické vzdělání, které získával především osobní pílí a snahou, a zvláště pak nové zkušenosti z českého života národně společenského posilují Klácelovu důvěru v racionální poznání – a zároveň ovšem jej neodvratně vedou na dráhu trvalých konfliktů a zápasů s církevní hierarchií. Klácel přijal totiž chtě nechtě osud mnohých příslušníků naší mladé obrozenské inteligence: nemaje po absolvování filosofického studia při litomyšlském gymnasiu prostředků k dalším studiím, rozhodl se pro kněžskou dráhu. Veden nadějí na možnost vzdělání, popřípadě i pedagogického působení vstoupil r. 1827 do kláštera a řádu brněnských augustiniánů.

První léta, která zde strávil, zdála se jeho naděje naplňovat. Jeho představený, prelát Cyril Napp, byl literárně vzdělaný kněz toho typu, jak jej zrodilo josefinské osvícenství; přál vědeckému úsilí klášterníků, docházeje plné podpory a pochopení u tehdejšího brněnského biskupa Antonína Gindla, příznivce nejen odborných, ale i národních snah českého kněžstva. Brněnský alumnát stal se tehdy důležitým centrem církevně reformních a národně buditelských tendencí na Moravě. Zásluhou Františka Cyrila Kampelíka, posluchače filosofického ústavu a člena augustiniánského alumnátu, dochází zde dokonce na počátku třicátých let k zřízení české knihovny. Horlivě je udržován styk s vynikajícími představiteli tehdejšího našeho národního života. Jungmannovy a Kollárovy ideje zapouštějí pevné kořeny v kruzích alumnů a odtud se šíří do české veřejnosti na Moravě. Bez ohlasu nezůstalo ani sociální vření evropské. Jeho vlny doléhaly ovšem na Moravu tlumeněji než do Čech; ale i za zdmi augustiniánského kláštera vzbuzovaly největší pozornost události a myšlenky pařížské červencové revoluce. Do myslí mladých alumnů a kněží pronikají tehdy – jak o tom vypovídá přímé svědectví moravského literárního historika a žáka Klácelova Karla Šmídka[1]) – sociální ideje francouzských utopistů a podněcují úvahy, které se nijak nesrovnávají s učením církve.

Relativně příznivá situace v brněnské diecézi umožnila, aby se Klácelovi splnila – dokonce nepředvídaně brzo – jedna z jeho největších tužeb: už r. 1835, ve věku sedmadvaceti let, byl ustanoven profesorem filosofie na brněnském biskupském filosofickém ústavu. Tím se mu dostalo příležitosti k bezprostřednímu šíření myšlenek, které pokládal za hybnou sílu našeho národně společenského vývoje. Záhy si získal nadšenou přízeň svých posluchačů. Vedl je nikoli k slepé víře v církevní dogma, ale k samostatnému myšlení; snad bez přímého záměru, snad se skrytým úmyslem zasíval mezi svými žáky skepsi vůči ideji tzv. osobního božství, od níž se budoucně sám víc a víc distancoval, přikláněje se k proticírkevní koncepci božství „přiro-

[1]) Karel Šmídek, Literární ruch na Moravě v novější době. – Časopis Matice moravské 2, 1870.

zeného". Při vší své národnostní snášenlivosti, vyplývající už tehdy z jeho přesvědčení o nutnosti budoucího spojení lidstva na základě ideálního sbratření, podporoval ve svých posluchačích národní a slovanské sebevědomí. Tím vším přispěl Klácel vydatnou měrou k výchově nové, národně aktivní generace české inteligence na Moravě a pomohl tak výrazně k upevnění solidarity mezi představiteli českých a moravských obrozenských snah.

Zároveň ovšem dal Klácel svým představeným dostatek důkazů o tom, že z hlediska církevní hierarchie není jeho učitelské působení žádoucí. Prelát Napp zachovával mu sice i nadále svou přízeň, ta však nemohla Klácela trvale chránit. Když r. 1841 vystřídal Antonína Gindla v biskupském úřadě Ant. Schaffgotsch, nastal konec liberální éry v brněnském církevním životě. Klácelovo učení bylo podrobeno (na základě jeho spisů a zejména skript posluchačů) bedlivé cenzuře, a výsledkem šetření bylo obvinění, že šíří mezi svými žáky nebezpečné myšlenky panteistické a panslavistické. Klácel byl pak r. 1844 profesury na filosofickém ústavu zbaven.

Tenkrát patrně poprvé si Klácel jasně uvědomil svůj osudný životní omyl, jehož se dopustil svým vstupem do kněžského řádu. O tom, že klášter znamená pro něho vězení, přesvědčil se trpce hned v následujících měsících. Usiloval o to, aby se aspoň dočasně osvobodil z klášterních pout odchodem do Prahy; umožnil mu jej prelát Napp. V Praze se Klácel ocitl v národně probuzeném a myšlenkově osvíceném prostředí, kde se mu dostávalo mnohostranných možností k uplanění národně společenské aktivity. Mecenáš českých vlasteneckých a uměleckých snah Antonín Veith mu dokonce nabídl místo bibliotekáře ve své knihovně na zámku liběchovském, kam se Klácel pln nadějí odebral koncem r. 1844. Ale vzápětí přichází rozkaz pražského arcibiskupa barona Schrenka, aby Klácel byl okamžitě povolán zpět do brněnského kláštera. Přes intervence Veithovy nepodařilo se tento rozkaz změnit; a tak na jaře r. 1845 je Klácel nucen k návratu do své brněnské klášterní cely. Na liběchovský pobyt Klácelův upomínají však podnes (v tzv. Klácelce) sousoší, jež v nedalekém okolí zámku vytvořil mladý Václav Levý, po krátkou dobu Klácelův žák na Liběchově, kde budoucí velký sochař působil tehdy jako zámecký kuchař.

Po letech klášterní klauzury přinesl Klácelovi novou naději teprve rok 1848. Radostně stržen vývojem událostí odjíždí do Prahy, kde je vítán jako reprezentant národně probudilé české Moravy a kde se činně účastní Slovanského sjezdu. Zároveň od začátku r. 1848 rediguje v Brně s Janem Ohéralem list Týdenník (1848 a 1849), zakládá s Aloisem Vojtěchem Šemberou Moravské noviny a stává se předsedou Moravské národní jednoty. Ve svržení metternichovského absolutismu vidí příslib nových, volnějších podmínek našeho národního a společenského života i možnost uskutečnění své myšlenky o nové organizaci společnosti, založené na principu všeobecného sbratření a rovnosti lidstva. Veden touto ideou pokouší se o ustavení tzv. Českomoravského bratrstva, pro něž v Týdenníku navrhuje organizační řád ne nepodobný organizaci zednářských lóží a jemuž vytyčuje mlhavý, v podstatě utopistický socialistický program s obecně humánním cílem všelidské solidarity. Především účastenstvím Boženy Němcové, s níž se Klácel v té době sblížil, nabývá krátká existence Českomoravského bratrstva významu zajímavé epizody ve vývoji raného socialistického myšlení, hledání a úsilí v českých zemích.

Nebudeme dále sledovat Klácelovy osudy, pro něž byl po r. 1848 nejdůležitějším mezníkem r. 1869, kdy se Klácel rozhodl k radikálnímu řešení své životní situace odchodem do Spojených států amerických.[2]) Šlo nám jen o to, abychom připomněli okolnosti, které přispívaly k utváření Klácelových názorů a myšlenek v období předbřeznovém a které nemalou měrou ovlivnily právě tu část jeho publicistiky, v níž se zabýval otázkami ústředního významu v našem tehdejším literárním a vůbec kulturním životě.

Když byl Klácel zbaven své účitelské funkce na filosofickém ústavě, zbývala mu jen jediná možnost, jak uplatňovat a šířit svoje myšlenky – totiž možnost publikace tiskem. Je třeba připomenout, že to pro Klácela byla se vší pravděpodobností cesta méně schůdná a výhodná. Ne proto, že by se mu publikačních příležitostí nedostávalo – i když nebylo zcela snadné je získat. Důležitější však byla okolnost, že Klácelův talent se zřejmě uplatňoval (jak o tom vypovídá svědectví jeho posluchačů) daleko spíše a výrazněji v projevu mluveném, v bezprostředním styku s žáky, v diskusi, přinášející vždy nové myšlenkové podněty, než v projevu psaném, vyžadujícím zcela jiné stylizační prostředky. Když Klácel na výzvu Šafaříkovu posílal na začátku čtyřicátých let své první příspěvky do Časopisu Českého muzea, byl Šafaříkem přátelsky upozorňován na nutnost přístupnějšího stylistického výkladu. Také Božena Němcová, jak se dovídáme v jednom z Listů přítele k přítelkyni . . ., vytkla Klácelovi, že jeho výklady „jsou trochu rozvláčné" a že Klácel neumí „psáti pro sedláka".[3]) Tento svůj handicap Klácel nikdy zcela nepřekonal, takže ústřední myšlenkovou linii jeho úvah, ustavičně přerušovanou odbočkami, lze zpravidla jen dost pracně sledovat a někdy nutno ji přímo rekonstruovat. To jistě neprospívalo publicitě jeho statí, a v míře ještě větší je tím znesnadněna jejich četba dnešnímu čtenáři. A přece právě v těchto statích ze čtyřicátých let, kdy se Klácelův publicistický talent mohl nejvíce rozvinout, nacházíme myšlenky nemalého významu jak pro pochopení Klácelova vývoje, tak pro osvětlení tehdejší problematiky kulturní a národní vůbec.

Základní podnět k svým nejdůležitějším úvahám z uvedeného období našel Klácel v samé specifické národní a společenské situaci tehdejší české Moravy. Tato situace se dosti podstatným způsobem lišila od poměrů v Čechách. Stav národního uvědomění na Moravě byl zřejmě na nižším stupni. Vyplývalo to z nestejných podmínek historického vývoje. Obrozenská Morava především postrádala analogické středisko národního života, jež v Čechách představovala Praha. Protireformační tlak pobělohorského údobí projevoval se na Moravě ještě pronikavěji než v Čechách. Jedním z jeho příznaků bylo i to, že vědomí sounáležitosti moravsko-české bylo na Moravě záměrně potlačováno. Lidové vrstvy – zejména na venkově – nepodlehly sice jazykové germanizaci, přesto však jejich vědomí příslušnosti k národnímu celku bylo oslabeno ve prospěch solidarity kmenové. To byl cíl, který sledovaly vládnoucí politické i církevní kruhy. Moravské měšťanstvo českého původu

---

[2]) Biografické údaje shrnuje řada starších prací i některé novější studie. Cenné jsou zejména (vedle citované práce Karla Šmídka) Příspěvky k životopisu Matouše Františka Klácela od Vincence Brandla (Časopis Matice moravské 13, 1881), stať Rudolfa Dvořáka Klácel a založení Moravských novin (Časopis Matice moravské 40, 1908), studie Jana Kabelíka Fr. M. Klácel (Praha 1908), příslušné kapitoly spisu Miloslava Hýska Literární Morava (Praha 1911), předmluva Ludvíka Svobody ke Klácelovým Listům přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu (Praha 1948) a pojednání Miloslava Trapla Pedagog Klácel ve sborníku Tyl, Němcová, Klácel – výchovný význam jejich díla (Praha 1955).

[3]) Fr. M. Klácel, Listy přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu, Praha 1948, list č. 9, str. 47.

nedovedlo a ani nechtělo těmto snahám čelit. Třídní zájmy a jazykové odcizení vedly buržoazii na Moravě daleko větší měrou než v Čechách k izolaci od lidových vrstev. Měšťanstvo na Moravě se proto ve svém celku nikdy nestalo (a nemohlo stát) tou relativně pokrokovou silou národního hnutí, jakou bylo v době obrozenské v Čechách. A tak otázka, kterou tehdy nemnoho uvědomělých představitelů české Moravy právem pokládalo za ústřední problém národního života této země, týkala se obnovy vědomí národní integrity na Moravě, vytvoření pevných svazků moravsko-českých, ale i moravsko-česko-slovenských. Prvním krokem k tomu pak mělo být obhájení jednoty spisovného jazyka a celistvosti národní kultury.

Odstředivé tendence jazykové i kulturní projevovaly se na Moravě už od počátků obrození. Z hlediska filologického měly ovšem ráz zcela diletantský; přesto však nebylo možné je podceňovat. První podněty vyšly od Václava Stacha a Tomáše Fryčaje, odpůrců jazykové normy Dobrovského. Stach byl ke své opozici veden důvody osobními, plynoucími z roztrpčenosti vůči Dobrovskému, jenž posoudil odmítavě jeho Nábožné písně pro katolického měšťana a sedláka. Pohnutky Fryčajovy byly méně subjektivní. Ve svých spisech (jako byly např. Písně duchovní z r. 1788 nebo Orthografie z r. 1820) snaží se prosazovat do spisovného jazyka dialektické tvary moravské a tím chce přiblížit literaturu prostému moravskému čtenáři. Nedostatek filologického i historického smyslu Fryčajova odsoudil ovšem jeho pokusy – stejně jako pokusy Stachovy – k naprostému neúspěchu a vzbudil odpor jak v Čechách, tak na Moravě, kde se proti Fryčajovi nejostřeji postavil Dominik Kynský. Ale ztroskotání těchto snah nezabránilo obdobným pokusům dalším. Nejvýznamnější z nich podnikli František Dobromysl Trnka a Vincenc Ziak – oba rodem z Čech, oba působící (první jako soukromý učitel, druhý jako kněz) v Brně.

Fr. D. Trnka je představitelem romantizujících tendencí v moravském filologizování dvacátých a třicátých let. Horlivě studoval lidovou poezii českou a slovanskou i slovanské jazyky. Byl ve stycích s Václavem Hankou, který dával některé podněty jak jeho studijnímu úsilí, tak jeho snahám jazykově reformním. Ty se nesly dvojím směrem. První a nejdůležitější jejich cíl byl povahy estetické. Přesvědčení o domnělé nelibozvučnosti češtiny svádělo Trnku k zcela neústrojným zásahům do českého tvarosloví, ignorujícím historickou podmíněnost soudobého stavu jazyka. Teorie o „libozvučnosti" nebyla ovšem osobitým nápadem Trnkovým. V době preromantické a romantické byla značně rozšířena nejen v Čechách, ale i v Německu, odkud právě do našeho prostředí pronikala. Především Janu Kollárovi tato teorie vyhovovala, neboť se zdála napomáhat sbližovacím tendencím slovanským v duchu „literární vzájemnosti". Trnkovy opravné snahy nebyly sice přímo podníceny Kollárem;[4]) rozhodně však (jak o tom svědčí i Trnkova korespondence) sympatie velkého básníka znamenala pro Trnku značné povzbuzení. – Druhý, poněkud mlhavější cíl Trnkových oprav spočíval v oblasti krystalizujících se národnostních poměrů v českých zemích a na Slovensku. Bernolákův pokus o spisovnou slovenštinu i příznaky budoucího samostatného jazykového vývoje Slovenska vedly Trnku (jako později Vincence Ziaka) k názoru, že národnostnímu štěpení „československého kmene" lze čelit jazykovými kompromisy, sbližujícími pomocí nářečních

[4]) Srv. Mil. Hýsek, Dějiny tzv. moravského separatismu, Časopis Matice moravské 41, 1909, str. 13n.

prvků, vnášených do spisovného jazyka, obyvatelstvo Čech, Moravy a Slovenska. Trnka se nadto domníval, že k většímu rozšíření české literatury na Moravě je nutné přizpůsobit po různých stránkách spisovný jazyk moravským dialektům; jinak prý je nebezpečí, že na Moravě zvítězí němčina. – Omylnost Trnkových teorií odkryl nejpřesvědčivěji František Palacký, který ve své zevrubné recenzi Trnkova spisu O českém jazyku spisovném[5]) ukázal na organickou povahu jazyka, jež nesnese násilné zásahy zvenčí, a na nutnost učinit přítrž „nekonečnému tomu mezi námi gramatikování a obírati se s předměty ku pravému osvícení národu směřujícímu".[6])

Ale ani autoritativní hlas Palackého – hlas Moravana, duchovně kultivovaného na Slovensku –, ani ostatní protesty z Čech i z Moravy nezastavily docela některé další obdobné snahy. Ty byly naopak nově podněcovány postupující jazykovou divergencí mezi českými zeměmi a Slovenskem. Vincenc Ziak, brněnský kněz a zpovědník italských karbonářů, vězněných na Špilberku, byl znalec a milovník italštiny, a snad i tento důvod vyvolával u něho reformní snahy po větší libozvučnosti češtiny. Ale Ziak, na rozdíl od Tnky, nebyl jazykový romantik. Jeho filologické vzdělání bylo podstatně hlubší a domněle estetické zřetele nebyly pro něho v jazyce rozhodující. Šlo mu daleko spíše o to, aby svými opravami pravopisnými i mluvnickými – jež uložil do své Böhmische Sprachlehre für Deutsche (1842) – zabránil hrozícímu jazykovému rozkolu slovensko-českému. Z tohoto důvodu prosazuje ve své mluvnici řadu moravských dialektismů, i když si počíná uvážlivěji než Trnka, a doufá, že se mu podaří vytvořit kompromisní základnu spisovného jazyka, na které by se mohli sejít Čechové s Moravany a Slováky. Ještě dříve, než dochází (1845) k 2. vydání jeho mluvnice, dosvědčuje vývoj na Slovensku beznadějnost jeho reformního úsilí, neboť r. 1844 je provedena jazyková odluka štúrovská. Byl to proces historicky zákonitý; „slovenské snahy – píše k tomu Jaromír Bělič[7]) – měly hlubší příčiny, takže za tehdejších politických poměrů československou národní jednotu nemohly zachránit nebo vlastně vytvořit žádné ústupky, ani kdyby se bylo podařilo přimět Slováky k setrvání u češtiny".

V této nové situaci nutně se pak jakékoli další jazykové reformní snahy moravské jevily jako bezpředmětné, a co víc, škodlivé. Uzákonění spisovné slovenštiny bylo v českých zemích chápáno převážně jako čin oslabující národně obrozenské hnutí české, a potřeba jednoty spisovného jazyka v obou českých zemích vyvstala do popředí s novou naléhavostí. Proti opravným tendencím Ziakovým staví se nyní nejen Jungmann a Palacký, ale i Kollár – v jehož stopách chtěl Ziak kráčet – a na Moravě Alois Vojtěch Šembera, až dosud se Ziakem vcelku sympatizující. Právem se obecně pociťovalo, že jakýkoli subjektivní záměr V. Ziaka (popřípadě jiných jazykových „oprávců") nic nemění na skutečnosti, že objektivní účin těchto snah je zřejmě negativní a posiluje desintegrační tendence, skrytě i otevřeně uplatňované na Moravě vládnoucími politickými kruhy.

Proto vystupuje proti „žákovštině" skoro zcela svorně i organizace, jejíž národní autorita pro českou Moravu byla mimo pochybnost, totiž Národní jednota. Výraz

[5]) Františka Palackého Spisy drobné díl 3., Praha 1902.

[6]) O Palackého stanovisku k jazykově reformním snahám moravským, zvláště Trnkovým, psal v posledních letech nejzevrubněji Jaromír Bělič ve studii Vznik nové spisovné češtiny (viz J. Bělič, Sedm kapitol o češtině. Příspěvky k problematice národního jazyka, Praha 1955).

[7]) L. c. str. 31.

jejímu odmítavému stanovisku dal na valné hromadě 26. 7. 1849 starosta Jednoty Fr. M. Klácel.[8])

Ve svém projevu vycházel především ze skutečnosti, že obecný stav českého jazykového povědomí na Moravě ve čtyřicátých letech nebyl dosud ani zdaleka uspokojivý a jeho vývoj zřejmě se opožďoval za Čechami. Jedním z hlavních nápravných prostředků měla a mohla být nepochybně školní výchova – při vší omezenosti a utlačenosti českého školství na Moravě. Avšak zavádění Ziakových reforem do školské výuky českému jazyku a pravopisu působilo právě opačným směrem, než bylo žádoucí. Místo nutného sjednocování a upevňování mluvnické a pravopisné normy – rozkolísané zvlášť na Moravě, kde si kodifikace Dobrovského razila cestu obtížněji než v Čechách – vedly opravy Ziakovy jen k vystupňování její lability. Proto Klácel vyslovuje jménem Národní jednoty nesouhlas s tím, aby Ziakovy změny byly pokládány za závazné. Apeluje na Ziaka, „aby váhu jména svého nepoužíval k zavádění svého pravopisu a změn jazykových do škol, než by obecné smýšlení bylo se po ně rozhodlo. Budiž zatím veden boj o to vědecký, ten ale nezasahuj pro uvarování zmatků do školních kněh".

Klácelovo vystoupení nebylo projevem jen příležitostného zájmu o danou problematiku. Klácel, ač nefilolog, prokázal jej už dávno. Roku 1843 vydal dokonce studii Počátky vědecké mluvnictví českého, jež si kladla za úkol vysledovat vývoj řeči jako projevu ducha národního, a to ve smyslu hegelovské filosofie a dialektiky; nedostatek jazykovědné průpravy autorovy připravil ovšem jeho odvážný pokus o jakýkoli ráz odbornosti.

Pro objasnění nutnosti jednotného spisovného jazyka v Čechách a na Moravě, pro posílení myšlenky národní integrace měla nepochybně větší význam Klácelova stať, uveřejněná v Časopise Českého musea r. 1842 pod názvem Kosmopolitismus a vlastenectví s obzvláštním ohledem na Moravu. Klácel klade v ní úvodem otázku ne zcela nepodobnou té, kterou takřka o půl století později položil národu skeptický Hubert Gordon Schauer:[9]) je vůbec účelné, aby se malý, duchovně dosud málo vyspělý český národ snažil stůj co stůj o vytvoření vlastní, osobité národní kultury? Není to snad zbytečné mrhání národních sil? Nebylo by účelnější smířit se s faktem naší existence v kulturně vyspělém prostoru německém, který nás obklopuje, připojit se k němu a posílit jej všemi našimi tvořivými schopnostmi? „Vytvoří-li mocný duch v německém Slovanstvu, zač v geografickém a politickém ohledu držána jest Čechie s Moravou, něco důležitého, není-li prospěšnější, by se to stalo jazykem německým? Tímto v obecnější povědomost vejde, poněvadž jemu přirozeně Němec i každý vzdělaný Čech rozuměti musí, ježto pak od Němce daleko kupředu pokročivšího neslušno žádati, by se opozdilé slovančině učil, a tím sám tou měrou se opozdil, jakou tento jazyk od německého původností svou vzdálen, a tudy jemu nesnadno naučiti se jest...[10]) Pro koho tak se namáháte rozšiřovati češtinu?... Zanechte slovančinu filologům; buďme zouplna Němci, zpolovice již jsouce..."[11]) K těmto otázkám a myšlenkám opravňuje Klácela, jak plyne z jeho výkladu, především

[8]) Podrobnou zprávu o jeho projevu a jednání schůze přinesly Moravské noviny 28. 7. 1849.
[9]) H. G. Schauer, Naše dvě otázky. Čas 1, 1886.
[10]) Fr. M. Klácel, Kosmopolitismus a vlastenectví s obzvláštním ohledem na Moravu. Časopis Českého musea 16, 1842, str. 167–168.
[11]) L. c. str. 170.

povaha soudobého oficiálního českého vlastenectví a slovanství. Jistě ne neprávem rozeznává v něm Klácel rysy úzce a omezeně pojatého nacionalismu, postrádajícího hlubší hodnoty etické i širší základnu humánní, na níž by bylo lze navázat kontakt s ostatními národy. Nacionalismus tohoto ražení neusiluje o vyšší syntézu národních celků, ale je smyslem sám sobě, ústí ve vlasteneckém egoismu; což ostatně, jak Klácel připomíná, je charakteristické nejen pro poměry české.

Tento neuspokojivý stav není Klácelovi důvodem k tomu, aby přisvědčil na svoje pochybovačné otázky o smyslu národního jazyka, národní kultury a tedy samy národní existence české. Jde mu však o to, proměnit povahu českého vlastenectví, dát mu jiný, vyšší cíl, novou vývojovou perspektivu a nový mravní obsah. Jakákoli rezignace na jazykovou a národně kulturní svébytnost je ovšem pro Klácela naprosto nepřijatelná. Ale tuto svébytnost a osobitost chce podřídit konečnému smyslu dějinného vývoje, který spatřuje – po vzoru hegelovské filosofie ducha – ve vytvoření všelidské společnosti, proniknuté jednotící panhumánní ideou mravní ušlechtilosti a sociální solidarity. Tato myšlenka byla poznamenána určitými znaky autorových sociálně utopických teorií, jež vykrystalizovaly v pozdějších letech. Zároveň však obsahovala i nepochybně zdravé jádro. Budoucí integrity na základě „světového ducha" mohou totiž podle Klácela dosáhnout jen národy, které neztratily svou osobitost; tu pak si mohou uchovat jen národy svobodné.

Taková asi je povaha Klácelova „kosmopolitismu" – v některých rysech jakoby předjímající příští „kosmopolitickou" koncepci májovců. I pozdější „komunismus" Klácelův má východisko v těchto názorech, v nichž je patrné Klácelovo úsilí o osvojení Hegelovy dějinné dialektiky.

Současně ovšem stále se v nich hlásí Klácelovo stanovisko náboženské. Smyslem celého vývoje lidstva nepřestává být pro Klácela „dychtění poznati a veškerou silou uskutečniti vůli boží, touha rozpadlé oudy v tělo jedné všeobecné církve sloučiti, návrat k ideji, k bohu"; neboť „vše jest viditelná myšlénka nebo vůle boží. Tak jest i člověčenstvo vtělená idea, kteráž se v nesčíslnost osob rozstříkla. – Ale co základem čili počátkem, to také koncem..." – Nebylo by ovšem správné přehlédnout, že jak v této formulaci, tak v celé základní myšlence Klácelovy stati se ozývá jiný než ortodoxně církevní náboženský názor: dogmatická představa osobního božství je už zřejmě vytlačována proticírkevní ideou božství neosobního, náboženství „přirozeného", ideou, kterou církevní představení Klácelovi – když jej zanedlouho nato zbavili učitelského úřadu – nazvali „panteismem". Byl to začátek nového stadia v Klácelově myšlenkovém vývoji, který jej postupně vedl k úplnému vnitřnímu rozchodu s církví, a nakonec – po vymanění z klášterních a církevních pout – de facto i k rozchodu s náboženstvím vůbec. Sledovat tuto konečnou fázi Klácelova duchovního vývoje, kterou prožíval na samém konci svého života ve Spojených státech amerických, přesahuje však rámec této úvahy.

Z Klácelovy integrační teorie vyplývá i jeho názor, že k dosažení nadnárodní celistvosti společenské a kulturní je třeba především pěstovat a rozvíjet národní jazyk a literaturu. Klácelovi je zřejmé, že kýžená jednota lidstva bude podmíněna nikoli setřením odlišných národních povah a rysů, ale jejich krystalizací. Poněvadž pak nejvěrnějším výrazem ducha národního je jazyk, nutno jeho rozvoji věnovat zvláštní péči.

Toto stanovisko, v němž můžeme rozeznat stopy Jungmannových teorií o jazyku a myšlení, vypovídá zřetelně o důvodech, které Klácela vedly do opozice vůči jazykově reformním snahám na Moravě. Jsa přesvědčen o tom, že česká národní kul-

tura, vyrůstající ze stejných historických základů, utvářená shodnými podmínkami národně společenského vývoje, spojená jednotnou bohatou tradicí, tvoří celistvý a nedílný organismus, postavil se proti vnějškovým zásahům do spisovného jazyka jako proti zásahům do organismu celé národní, jmenovitě slovesné kultury. Neboť jazyk určuje nejen její vnější, ale především vnitřní, myšlenkovou podobu, je sourodým výrazem jejího duchovního obsahu. Pro naši literaturu – především ovšem na Moravě – plynula z toho deviza, která, jak jsme ukázali, nebyla v předbřeznové době v moravském prostředí samozřejmá: rozvíjet slovesnou kulturu na celonárodním základu, na bázi společného spisovného jazyka, a čelit všem tendencím, které by tento jednotící proces mohly narušovat a zdržovat.

Přesvědčení o nutnosti vytříbení osobitých národních znaků stejně jako teorie vyšších sociálních celků projevily se zajímavým způsobem v Klácelově dost málo známé koncepci *mezislovanských vztahů*, kterou formuloval v poslední části své studie „Kosmopolitismus a vlastenectví s obzvláštním ohledem na Moravu". Tato koncepce vycházela z kritiky známého slovanského programu Kollárova. Klácel mu vytýkal – jistě ne neprávem – příliš výlučný filologický ráz, omezující účin „slovanské vzájemnosti" skoro výhradně na vrstvu vzdělanců a vyvolávající nebezpečí, že „slovanství utone v mluvnici". Sám ovšem nabízí plán, spočívající rovněž převážně na základech filologických: vyžaduje, aby každý slovanský národ – při plném zachování své osobitosti – osvojil si jeden společný slovanský jazyk (na kterém ovšem by se Slované teprve museli shodnout), dále jeden z nejbližších jazyků neslovanských a konečně – jako společný „jazyk vědecký" – starou řečtinu. Tento poslední požadavek byl jistě zcela nereálný; jinak však Klácelův plán obsahoval některé návrhy výhodné a uskutečnitelné. Měl proti Kollárovu programu přednost v tom, že se snažil překonat izolaci Slovanstva od ostatních národních celků a kultur a zapojit Slovany do vývojového rytmu evropského a světového. Poskytoval tak možnost širšího uplatnění a pronikání slovanských vlivů v Evropě, a současně i příležitost k mnohostrannějšímu obohacování slovanské vzdělanosti přínosem okolních národních kultur.

Během čtyřicátých let se Klácel nepřestával zabývat svou myšlenkou o dialektické jednotě národního a nadnárodního charakteru české literatury, české kultury. Stále zřetelněji usiluje o to, aby objasnil nutnost jejího včlenění do širšího kontextu, jímž by naše kultura – při plném zachování svých specificky národních rysů – nabyla třetího, evropského rozměru. Zvlášť zevrubně se touto otázkou znovu zabýval r. 1847 opět v Časopise Českého musea, kde otiskl stať *Shakespeare, Goethe, Schiller*. Literárněhistorické a estetické výklady Klácelovy studie, pokud se vztahují přímo k dílu tří uvedených básníků, nejsou pro nás jejím nejdůležitěším přínosem; už proto ne, že víceméně jen tlumočí a rozvádějí teorie německého shakespearovce, estetika Friedricha Vischera. Více než úvahy o typologii Shakespearových dramat, o „mužském" typu Schillerově a základním „ženském" prvku v umělecké povaze Goethově (jejichž syntézou je tvůrčí osobnost Shakespearova) zajímá nás Klácelova myšlenka o celistvosti evropské kultury, jejímž základem má být nejen celistvost lidského poznání, ale i sblížení lidstva na společné rovině etické. K této syntéze a k této etické základně všelidské solidarity nechť přispějí svým vkladem všechny národy. „Co kde dobrého, pravdivého, krásného jest, přivlastněme si to i my, a neubude žádnému, ale přibude celku... Buďte panhumanisté a přitom dokonalí Čechové, Moravané, Slováci..."

Tyto názory neuplatňoval Klácel jen teoreticky. Na to byl ve čtyřicátých letech

příliš úzce spjat s konkrétní problematikou naší národní společnosti a jejího kulturního života. Svým stanoviskem čelil úzkoprsému měšťáckému nacionalismu, který se opatrně bránil veškerému přílivu cizích, „nenárodních", „kosmopolitických" myšlenek, zprostředkovaných za zdi metternichovského Rakouska pokrokovými proudy cizích literatur – ať slovanských, ať neslovanských. A Klácel právě těmto proudům chtěl otevírat cestu k nám. Proto také věnoval ve své studii pozornost otázce *úlohy překladů* v naší literatuře, a postavil se k ní docela v duchu jungmannovském, háje přesvědčení o jejich svrchované užitečnosti pro náš kulturní vývoj a odmítaje názory o jejich nebezpečnosti pro národní ráz naší literatury; neboť „národ duchovně... i nad samou národnost, pokud jest pouze přirozená, povznésti se má, tedy všemu, co člověčské jest, přístupu k sobě propůjčiti musí."

Ale nejdůležitější myšlenkový závěr, který pro Klácela vyplýval z jeho teorie a vědomí souvztažnosti i vzájemné podmíněnosti jednotlivých národních kultur, týkal se problematiky, která pro naše umění vůbec a slovesné zvláště měla klíčový význam. To byla otázka skladby a funkce uměleckého díla. Klácel dobře rozpoznal, že značná část české dobové kritiky docela tápala v bludném kruhu jednostranných představ o bezprostřední, vlastenecky utilitární funkci českého umění, jež prakticky posuzovala jen podle toho, nakolik (aspoň zdánlivě) sloužilo okamžitým potřebám národního zápasu. Toto stanovisko odmítal Klácel stejně jako Goethovo opovržení vůči poezii politické. Klácel si byl plně vědom důležitosti otázky předmětu literatury; přiznával umělci volnost, ne však libovůli při jeho volbě – a slova, kterými vyjadřuje svůj názor, jako by předjímala stanovisko Nerudovo z let padesátých: „Ne titěrky a hračky, ale jen pravdivé důležitosti mravního života uznáváme za dostojný předmět umělecké pilnosti; předmět básně musí opravdu člověka se dotýkati, a k tomu nevystačují city soukromého milkování, soukromé nářky nad smrtí kanárkovou, nýbrž snahy a boly obecné." Klácel však nepřestával zdůrazňovat nutnost spojení ideového a tvarového hlediska při hodnocení uměleckého díla. Neboť v jednotě obsahu a formy viděl splynutí ideje pravdy a krásy, jež je podmínkou vzniku uměleckého díla obecně lidského, nadnárodního dosahu.

Myšlenku integrace a vytváření vyšších celků uplatňoval a prosazoval tedy Klácel, jak jsme viděli, v nejrůznějších oblastech našeho národního života – v oblasti jazykové stejně jako literární, umělecké a kulturní vůbec. Není podstatné, že impuls k této myšlence našel v Hegelově dialektice, popřípadě v názorech Jungmannových; teoretickou původnost lze pro Klácela reklamovat stejně málo jako pro většinu jeho současníků, zabývajících se obdobnou problematikou. Důležitý však je způsob, jímž Klácel svoji myšlenku uplatňoval, směr, kterým ji rozvíjel. Nejzřetelněji lze její význam jistě rozeznat v moravském obrozenském hnutí čtyřicátých, ale i pozdějších let. Zde přispěla především k tomu, že posílila vědomí nutnosti společné programové základny s obrozenským hnutím v Čechách, napomohla k odstranění překážek, jež se stavěly do cesty obecnému vědomí národní jednoty Čechů a Moravanů, ukázala na nebezpečí těch teorií, které zdržovaly přijetí jazykové normy Dobrovského a tím podporovaly etnicky i politicky odstředivé tendence na Moravě. A ani kulturní, popřípadě kulturně společenské důsledky, které Klácel vyvozoval ze svých filosofických a sociálních názorů, nebyly bez významu a prospěchu pro náš národní život, zejména opět na Moravě. Nejen že přispěly k pevnější organizaci moravských obrozenských snah, ale postavily je na pevnější ideový základ, vytvořily předpoklady pro to, aby se na Moravě – postrádající do té doby těžisko národních snah – postupně vytvářelo české kulturní centrum v Brně, centrum, z ně-

hož vycházely ne bezvýznamné podněty našemu celonárodnímu životu a jeho kulturnímu rozvoji.

Klácelovy články z Časopisu Českého musea, o nichž jsme pojednávali, i ostatní jeho vzpomenuté snahy patřily k prvním vzácným předzvěstem toho, že z české Moravy a jejího střediska mohou takovéto podněty vskutku vycházet. V tom lze dnes jistě právem spatřovat progresivní stránku Klácelova předbřeznového působení – a zároveň i doklad toho, že význam jeho myšlenkového úsilí nezůstal omezen jen na oblast utopie.

Vladimír Burian

ÚČAST BRNA NA ČESKÉM POVSTÁNÍ A JEHO POTRESTÁNÍ

I.

Velikost města a jeho postavení v zemi před Bílou horou. – Skladba městské společnosti. – Hospodářský charakter města. – Městské hospodaření. – Sociální napětí uvnitř městské společnosti. – Náboženská diferenciace a pokroky protireformace. – Hospodářské a sociální postavení nekatolíků a jejich zvýšený útlak.

Město Brno na prahu českého povstání patřilo mezi přední královská města na Moravě. Ze 492 objektů, zapsaných v hlavní knize berní z r. 1583,[1]) připadaly na měšťany 402 domy tj. 81 %, na duchovní a šlechtu 74 tj. 15 %, 9 realit bylo městských a ze 7 obydlí byly prodány 4 na Horním rynku (nyní nám. 25. února) kardinálu Dietrichštejnovi a 3 na Panenské moravským stavům k rozšíření soudnice. Měšťanských poplatníků bylo celkem 414. Horší je to se zjišťováním počtu podruhů, jež zmíněný pramen neuvádí. Odjinud víme, že v polovině 17. stol. bylo ve vnitřním městě 53 lidí této kategorie.[2]) Rozborem evangelické matriky u sv. Jakuba z let 1619–1620[3]) jsem dospěl k přibližně stejnému číslu pro vnitřní město v době stavovského odboje. Celkem je tedy nutno počítati nejméně s 541 poplatníky ve vnitřním městě.

Na předměstích, k němu patřících, U mýta, Pekařské, Huterově s Hrází, Křenové a na části Nové ulice bylo vykázáno v r. 1596 pro berní účely 288 lidí a v r. 1619 podle soudobých radních počtů 181 usedlých a 76 podruhů, tedy celkem 257 poplatníků.[4]) Bylo tudíž v předbělohorském Brně i s jeho předměstími asi 798–829 podrobených zdanění. Připočteme-li k tomu domovníky ve šlechtických sídlech, početnou chudinu, církevní ústavy a jesuitské školy, můžeme odhadnouti počet obyvatel na 5500 duší. Liším se tu od odhadu Fr. Hrubého,[5], vycházejícího pouze ze zúžené základny přiznávacích listů k zemské berni. Jak málo spolehlivé je to vý-

[1]) Archiv města Brna (dále jen AMB) rkp. č. 12.
[2]) AMB akta purkmistrovská krab. č. 8 fasc. 1. fol. 31–86, stav domů a měšťanů k 6. 7. 1657.
[3]) AMB ř. k. matriky č. 96 matrika narozených ř. k. fary u sv. Jakuba z l. 1619–25; vložka: evangelická matrika z 12. 7. 1619 – 7. 10. 1620.
[4]) AMB rkp. č. 7091 fol. 102 a), rkp. č. 508 počty radní 1619–20, příjmy fol. 22 a).
[5]) Fr. Hrubý: Moravská šlechta r. 1619, její jmění a nábož. vyznání ČMM 46 (1922) str. 122.

chodisko vysvitne z toho, že pro berní účely přiznali Brňané pouze 386 měšťanských domů, zatímco v citované hlavní knize berní byly zapsány 402 objekty.

V poslední době se zabýval otázkou lidnatosti Brna důkladně Jaroslav Marek,[6]) jenž odhadl počet obyvatel města na prahu 17. stol. na necelých 5000. Hlavní příčinu úbytku vidí v neustále klesajícím počtu podruhů v důsledku poklesu intenzity hospodářského života. Avšak rozbor zmíněné protestantské matriky, zmínka o podruzích z města a z předměstí, hromadně navštěvujících nekatolické bohoslužby na Lochenperku,[7]) a posléze analogie s poměry o několik desítiletí později, mne opravňují k závěru, že počet lidí této kategorie koncem 16. a počátkem 17. století vzrůstal a nikoli klesal, jak myslí Marek. Soudím, že po překonání následků zhoubných morů v poslední třetině 16. stol., nastával pozvolný růst, zastavený ovšem v následujících letech katastrofou bělohorskou. Vysvětlení hlubších příčin tohoto obratu nutno ponechati příštímu bádání.

Ač lidnatostí v pořadí královských měst na Moravě třetí, zůstávalo Brno nadále spolu s Olomoucí centrem země a toto jeho postavení bylo podtrženo i navenek postavením nové soudnice u křížové chodby dominikánského kláštera v 80. letech 16. století. Svého postavení jako součásti panovníkovy komory dovedlo obratně využíti například ve svém sporu s moravským zemským hejtmanem v roce 1613, jenž se marně pokoušel uplatniti nad městskou radou svou pravomoc.[8]) Poněvadž zemské sněmy se tehdy konávaly převahou v Brně, zastupovali jeho vyslanci pravidelně celý městský stav a určovali významnou měrou jeho politiku. Tato jeho politická pozice byla pravděpodobně jednou z důležitých příčin zastavení poklesu lidnatosti a pozvolné regenerace.

V sociální skladbě města jsou patrny 3 vrstvy. Především patriciát, hospodářsky daleko nejsilnější, a ovládající obec. Z jeho řad se rekrutovali členové městské rady, složené převážně z příslušníků nejzámožnějších rodin. Jinak tu byli zastoupeni lidé studovaní (literáti), bývalí vrchnostenští a jiní úředníci a vůbec všichni ti, kteří měli značný nemovitý majetek, nevykonávali žádné řemeslo a věnovali se výhradně nálevu vlastního vypěstěného vína. Byli běžně označováni termínem Rinckleute.

Jako v každém jiném městě, tak i u nás, byli rozhodujícím činitelem pro velikost města a jeho hospodářský charakter řemeslníci. Dominují tak řečená silná řemesla: potravinářská, oděvní, kovodělná, kožedělná a textilní. Z rozboru citované nekatolické matriky u sv. Jakuba mi vyplynulo toto pořadí řemesel a živností: pekaři (26), ševci (17), pláteníci (13), bednáři (11), jircháři (11), vinaři (11), krejčí (9), zahradníci (9), kožešníci (8), soukeníci (8) a řezníci (rovněž 8). Toto zjištění se celkem kryje s vývody Jaroslava Marka[9]) až na vysoký počet bednářů, vinařů a zahradníků, odůvodněný rozsáhlým pěstěním vína, ovoce a zeleniny. Na vývoz však z těchto silných řemesel pracovali jen tkalci, soukeníci, jircháři, ševci a kožešníci. Poklesl význam kloboučníků, tak nápadný pro počátek 16. století, a místo nich narůstají pláteníci.

Pozoruhodná je diferenciace řemesel. Napočetl jsem jich nejméně 78 druhů. Má

[6]) Jar. Marek: Lidnatost Brna v 14. až 16. století. Brno v minulosti a dnes 2 (1960), str. 145. – Týž, Řemeslná výroba v mor. městech v 16. stol. Sborník MM r. 81/1962, str. 147.
[7]) AMB sbírka listin. Datum 17. 5. 1613.
[8]) Vlad. Burian: Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618, str. 56.
[9]) Jar. Marek: Řemeslná výroba v mor. městech, Sborník MM r. 81/1962, str. 145–146.

zjištění potvrzují, že Brno, stejně jako Znojmo, Jihlava a Olomouc bylo městem s všestranně rozvinutou řemeslnou výrobou, zaměřenou na místní trh a pro stálý trh oblastní a že zároveň vykazovalo i znaky města spotřebního.[10])

Třetí a poslední vrstvou byla městská chudina velmi pestrého složení: řemeslničtí tovaryši, učedlníci, pacholci, děvečky, kuchařky, nádeníci, podruzi, hospodáři, domovníci, služebníci, podomci, scholáři, nevěstky, žebráci apod., v pramenech berní povahy zpravidla nezjistitelná. Jsou však o ní jisté zmínky povahy matriční, nebo některé zprávy v souvislosti s potlačením evangelické bohoslužby v roce 1613.

Městské hospodaření bylo sice na papíře aktivní, ve skutečnosti však bylo Brno již za vlády Rudolfa II. značnou měrou zadluženo a splácení dlužního břemene a úroky z vypůjčených peněz těžce doléhaly na městskou pokladnu. Uvedu zde jen některé nejvýznamnější položky z radních počtů pohnutých let 1618–1620.[11]) Tradičně největší obrat vykazuje městský pivovar (v účetním období 1618/19 14 354 zl. 21 g. 1 d., v l. 1619/20 22 229 zl. mor. 11 g. $3^1/_2$ d.). Poněkud jinak je tomu však s čistým ziskem. Ten činil v l. 1618/19 6813 zl. mor. 13 g. $^1/_2$ d., zatímco v následujícím období se objevuje překvapující deficit 1556 zl. mor. 13 g. 4 d. v důsledku zvýšených položek na nákup pšenice a chmele. Jde tu o zjev zcela ojedinělý a pivovar zůstává nadále předním zdrojem příjmů obecní pokladny.

Druhá v pořadí jde městská vinárna, kde byl vývoj právě opačný. Na rubrice příjmů bylo v údobí 1618/19 vykázáno 4659 zl. mor. 13 g. 6 d. a v l. 1619/20 16 757 zl. mor. 23 g. 2 d. V prvém účetním roce skončilo zde hospodaření v důsledku značných nákupů vína schodkem ve výši 1275 zl. mor. 10 g. 1 d., avšak léta následujícího se objevuje zase přebytek 1602 zl. mor. 7 g. 5 d. Vykázané manko bylo jen účetní povahy a naopak uskladněné víno nabylo stářím na ceně.

Třetí místo ve výši příjmů příslušelo kuřímskému statku, i když jeho výnos kolísal podle úrodnosti toho kterého roku. V l. 1618–1619 odvedl do městské pokladny 2524 zl. mor. 20 g., v následujícím čase však jen 1377 zl. mor. 8 g., tedy téměř o polovinu méně.

Jako čtvrtý následoval výnos mýt, vyčíslený v r. 1618/19 1104 zl. mor. 5 d., v l. 1619/20 jen 921 zl. 17 g. $3^1/_2$ d., což lze přičíst neklidné době českého povstání. Ostatní příjmové položky byly již znatelně menší, nedosahujíce 500 zl.

Z dávek, postihujících obyvatelstvo, byla již v době předbělohorské daleko nejdůležitější kontribuce, převyšující tradiční městskou sbírku 3–4násobně. Je v ní zahrnuta celá řada dávek: z domů ve městě, z usedlíků na předměstích a z podsedků, z poddaných a čeledi, ze zbrojných koní, z obou pivovarů (městského a kuřimského), z peněz na úrok a z dobytka. V l. 1618/19 se odvedlo na kontribuci 3919 zl. mor. 2 g. 5 d., v l. 1619/20 již 4321 zl. mor. 20 g. 4 d. – tedy tendence stoupající, zatímco u městské sbírky se jeví naopak pokles (r. 1618/19 1252 zl. mor. 20 g. $3^1/_2$ d. proti 1060 zl. mor. 19 g. 4 d. v l. 1619/20). Berní šroub tísnil nejvíce právě sociálně nejslabší. Chudý mistr tzv. slabého řemesla, pracující ve své nuzné dílně začasté s jediným učedníkem, platil stejně 5 g. $2^1/_2$ d., jako zámožný příslušník silného řemesla s několika tovaryši a učedníky. Že tato nespravedlivá daňová politika budila zlou krev uvnitř řemesel a cechů, jakož i mezi těmito a patricii, je očividné.

[10]) Jar. Marek l. c. str. 152–154.
[11]) AMB rkp. č. 506–509 počty radní, příjmy a vydání 1618/19–1619/20.

V rubrice vydání bylo z nejtíživějších položek splácení dluhů a úroků z nich. V l. 1618/19 se vydalo na dluhy 6179 zl. 10 g. a na úroky 5498 zl. 18 g. 3 d., v periodě následující na první položku 6417 zl. mor. 25 g. a na druhou 5678 zl. mor. 2 g. 1 d. Zadlužení města dostoupilo povážlivé výše 85 080 zl. mor. již v účetní periodě 1617/18 a tato suma vzrostla na 105 438 zl. mor. v l. 1618/19. Majetek obce byl pro berní účely odhadnut na 4 zbrojné koně.[12]) Dle výpočtů Fr. Hrubého se na jednoho koně počítalo 20 000 zl. mor., což by znamenalo, že se všechen majetek našeho města odhadoval na 80 000 zl. mor. Je to odhad značně nízký, víme-li, že se cena zbrojného koně v období 1526–1619 zdesateronásobila. Než i tak je zjevné, že obecní majetek byl zadlužen měrou, jíž nebylo radno překračovati.

Majetková diferenciace mezi vládnoucí vrstvou a ostatními obyvateli byla značná, životní podmínky prostého měšťana se horšily a tyto okolnosti vedly k sociálnímu, politickému a náboženskému napětí v předbělohorském Brně. Kronikářské záznamy Pamětí všelijakých z let 1602–1614[13]) mluví o drahotě masa, vína, piva, chleba a obilí. Jsou běžné stížnosti na překupníky, skupující pokoutně obilí a potraviny a způsobující jejich předražení. Je všeobecný nářek na fušery, na podomní obchod a na židovskou konkurenci. Městská rada stranila bohatému patriciátu při povolování dovozu a nálevu vypěstěného vína, poškozovala sirotky a vdovy z vrstev sociálně slabších a zasahovala nevybíravě a stranicky do věcí cechovních. Konšelé jen neradi a v nejnutnějších případech svolávali obec, poněvadž byli při té příležitosti zasypáváni trpkými stížnostmi.[14]) To zavdávalo zvláště cechům příčinu k tajným schůzkám, jejichž původcové byli přísně stiháni, čímž se jen přilévalo ohně k plaménku všeobecné nespokojenosti.

Útisk hospodářský šel ruku v ruce s náboženským. Je všeobecně známo, že v těchto dobách byly politické a sociální tužby prosazovány pod rouškou náboženství, jež je jen jejich vnější kulisou. Tak tomu bylo i v našem městě. Náboženská diferenciace prohloubila roztržku mezi katolickou radou a převážně nekatolickou obcí a vytvořila ovzduší nesnesitelné persekuce.

Z nejpřednějších moravských královských měst zaznamenala právě v Brně protireformace největší úspěchy. Jednou z důležitých příčin tohoto zjevu, byla – alespoň u patriciátu – snaha po zachování vedoucích posic ve správě města. Spojeným úsilím dvora, kardinála Dietrichštejna a mor. podkomořího se podařilo celkem hladce pokatoličiti především městskou radu, vrcholný orgán správy města. Za Rudolfova nástupce Matyáše sice pronikli do sboru konšelů 3 luteráni, z nichž však Jakub z Hoffu zemřel již příštího léta, Bernard Hartenach v r. 1617 a nejvlivnější z nich Kryštof Jordán z Uherčic, známý svými styky s Karlem st. z Žerotína, byl dokonale blokován a byla mu znemožňována činnost udáváním u dvora. Svými veřejnými funkcemi se finančně zakrvácel tak, že jeho pozůstalost byla předlužena částkou 20 483 zl. mor. 21 g. 4 d. Jeho smrtí v r. 1618 se uvolnilo poslední nekatolické křeslo a rada byla opět čistě katolická.

Je pochopitelné, že katoličtí otcové města měli kancelář stejného smýšlení. Vedl ji do r. 1617 český městský písař Jiří Hovorka z Vyškova, člověk vzdělaný, umění

[12]) Fr. Hrubý l. c. str. 155.

[13]) AMB rkp. č. 7330.

[14]) Jar. Dřímal: Kroniky a pamětní knihy městských písařů brněnských v době předbělohorské. Brno v minulosti a dnes 2 (1960), str. 121–122.

milovný, sběratel mincí, autor Pamětní knihy města Brna z l. 1605–1609, právnicky dobře školený a oddaný pomocník katolické rady a kardinála Dietrichštejna. Katolíkem byl i jeho nástupce Martin Kolbinger z Konscheimu, kterého smetl převrat na brněnské radnici v květnu 1619.[15])

Katoličtí byli po příkladu rady z valné části i patriciové a někteří zámožní kupci jako například Antonín Trusi, Markus Spampato a Jiří Stramans, vesměs přistěhovalí. Katolicismus pronikl však, třebas pomaleji, i do vrstev řemeslnických. Katoličtí mistři, podporovaní radnicí, se stávají cechmistry a vykonávají tím vliv na cechovní věci. Z významných řemesel mohou tu sloužiti za příklad krejčí a řezníci. Připočteme-li k tomu nejrůznější městské zaměstnance, početné duchovenstvo, kostelní služebníky, jesuitské žáky, správce v domech katolické šlechty a nejrůznější kolísavé živly, přinucené k přestupu ekonomickým nátlakem, nebo sledující prospěchářské cíle, dospějeme k závěru, že katolíci představovali sice menšinu, avšak početně velmi silnou a převyšující své odpůrce vysoko hospodářskou potencí. Vždyť byli mezi nimi největší brněnští boháči Václav Columbán z Hochdamu, Oldřich Lilgenblatt z Lilgenblattu a Demeter Reich z Reichenau. Toto jejich postavení bylo zdůrazněno politickou vahou, poněvadž měli v rukou správu města. O síle katolického náboženství v Brně máme nepřímý doklad z konce roku 1610 při shromáždění obce na radnici. Rada při něm zjišťuje, že je mezi přítomnými „nemalý počet katolíků".[16])

Ve stínu vládnoucího náboženství se krčili jako živel trpěný, nekatolíci. Početně sic silnější zůstávali za svými rivaly daleko významem hospodářským a svým neutěšeným politickým postavením. V ohledu věroučném byli značně rozrůzněni od převládajícího ortodoxního luterství, přes novoutrakvismus až k příslušníkům kalvinismu a jemu blízké Jednoty.

Zjistil jsem celkem 430 jmen evangelíků všech odstínů ve městě a na jeho předměstích, převážně z citované již nekatolické matriky pokřtěných u sv. Jakuba v l. 1619–1620, dále ze soupisu městské rady v době povstání, z údajů o potrestání účastníků rebelie[17]) a z některých sporadických zmínek jiných pramenů. To představuje samo o sobě na 2000 lidí. Přitom musíme míti na zřeteli, že uvedené zdroje zachycují jen krátké údobí a jen část nekatolíků. Nelze jich však pominouti již proto, že jiných možností tu není. Ze shora uvedeného počtu jsem u 314, tj. 72,8 %, doplnil suché matriční údaje dalšími zjištěními o povolání, bydlišti, nemovitém majetku, zatímco u 118, tj. 27 %, zůstalo leckdy jen u pouhého jména. Jsem si též vědom toho, že někteří ze započtených mohli býti před rokem 1619 na oko katolíky. Květnový převrat zmíněného léta jim však umožnil veřejně přiznati své niterné přesvědčení.

Podle zaměstnání převládali mezi nimi přirozeně řemeslníci v počtu 238, následovalo 58 osob jiných povolání a 14 bylo příslušníků chudiny. Řemesla podle velikosti byla uvedena již dříve. Pokud jde o předměstí, vedli tam počtem vinaři (9), následováni bednáři (6), mlynáři (5), jircháři a koželuhy (4).

[15]) Jar. Dřímal l. c. Brno v minulosti a dnes 3 (1961), str. 93–100.

[16]) AMB nezařaděné zbytky registratury před r. 1649. Přípis admoniti purkmistra a rady m. Brna při publikování poručení JMC v příčině novoty v religi . . . Bez data. Viz též u Vl. Buriana l. c. str. 51.

[17]) Státní archiv v Brně (dále jen StAR Brno) fond G 12 (Cerroniho sbírka) II – 301. protokol o zasedáních a poradách generální zemské komise r. 1624, str. 176–187. – Též u Chr. d'Elverta: Schriften der hist.-stat.-Sektion . . . Bd. XVI., str. 218–19.

Přihlédněme nyní k oněm 160 zjištěným plátcům městské sbírky a jejich objektům. Jak již uvedeno, bylo ve vnitřním městě 402 měšťanských domů, a z tohoto počtu se mi podařilo u 119, tj. 28,5 %, zjistiti nekatolické držitele. Ze 181 usedlostí na brněnských předměstích jsem dospěl k témuž zjištění pouze v 41 případech (22,7 %), což je nápadně málo vzhledem k okolnosti, že předměstí byla velkou převahou odcizena katolické víře. Než i tak stojí za to rozbor poplatníků losungy.

V nejnižší kategorii v rozmezí 1–5 g. jich bylo celkem 28. Z toho nejmenší sazbu vůbec, 1 g. $2^1/_2$ d., platilo 19 usedlíků na předměstích. O něco více odváděli majitelé bídných domků v zastrčených končinách vnitřního města jako například v uličce Růžové (nyní Vachova), Panenské, U sv. Jakuba (Jakubská), na Daleké (nyní Chorázova) a v Zámečnické. Byly postaveny z nejlacinějšího materiálu a krčíce se v ústraní honosných patricijských sídel dokumentovaly nad jiné jasně veliké sociální rozdíly v tehdejším Brně. Stísněnost obytné plochy způsobovala, že právě ony byly semeništěm infekčních chorob a vydatným podporovatelem jejich leckdy katastrofálního šíření.

O mnoho lepší nebyly domky poplatné 5–10 g. Zjistil jsem jich celkem 14 uvnitř hradeb a pouze 7 vně.

10–15 g. se platilo z obydlí poněkud větších. Napočetl jsem jich 18 ve městě a jen 5 na předměstích. V některých případech pronikly mezi výstavné reality živých ulic.

15–20 g. se dávalo z domovního majetku, odhadnutého 480–600 zl. mor. Do této již střední kategorie patřili mimo jiné 2 členové městské rady, dosazené r. 1619, malíř Tobiáš Gerhard a pěstitel vína Šebestián Krezl. Bylo jich uvnitř městské zdi 21, před ní 5. Tím je vyčerpána nadpoloviční většina ověřených případů vnitřního Brna a až na jediný všechny na předměstích.

Všech 15 poplatníků městské sbírky kategorie 20–25 g. patří městu samému. Odhadní cena se tu pohybovala mezi 600–800 mor. zlatých.

25–30 g. odvádělo městu 11 měšťanů z domů v ceně nad 800 zl., položených většinou v nejrušnějších tepnách.

1 zl. mor. a více se vybíralo od 31 evangelíků ve městě a od koželuha Pankráce Hausgenosse v ulici Jirchářské. Jeho případ je v celé hlavní knize berní zcela ojedinělý. Šlo tu zřejmě o objekt, vymykající se běžnému průměru. Ocenění tu kolísalo v rozpětí 1000–2200 zl. mor. a majitelé patřili vrstvám zámožnějším. Tyto stavby byly situovány na všech třech brněnských náměstích (Horní a Dolní rynk, Rybný trh – nyní nám. 25. února, nám. Svobody a nám. Družby národů) a na nejdůležitějších ulicích jako byla Židovská (nyní Tř. vítězství) a Mezi bohatými krámy (nyní Radnická). Nad všemi vynikala residence Havla Roučky na dnešním nám. Svobody č. 17.

Je pozoruhodné, že ze 160 nekatolických osob jen 57 měšťanů a 1 usedlík na předměstí byli podrobeni městské sbírce od 20 g. výše. Je to jen o málo více nežli $^1/_3$ z celkového počtu. Opět se potvrzuje, že značně převládali lidé sociálně slabší. Další řádky tento fakt jen podtrhnou.

Kombinací údajů hlavní knihy berní, zápisů v knize testamentů z let 1620–1639, z majetkových odhadů pro císařskou komisi z r. 1624 a ze soupisů zabaveného jmění odbojných měšťanů z r. 1621 jsem vypočetl pouze u 36 evangelíků majetek větší nežli 1000 zl. mor. To představuje jen 8 % z celkového počtu. Nejzámožnějším byl nesporně mincmistr Jan Pecz, jehož pozůstalost v hodnotě 40 000 zl. mor.

zabavil po jeho smrti kardinál Dietrichštejn.[18]) O osudech tohoto velkého majetku bude pojednáno v další kapitole. Vzhledem k tomu, že byl přijat do svazku města až v září r. 1620, vymyká se z řad starousedlíků před českým povstáním.

Za ním jde Eliáš Netolička, předák odboje, odhadovaný v r. 1624 na 6410 zl. mor. a po něm zlatník Jindřich Debock, mydlář Michal Herman, řezník Matěj Klösterle a obchodník holuby Havel Roučka vesměs s vlastnictvím nad 3000 zl. mor.[19]) Pecz byl z nejzámožnějších Brňanů vůbec, ostatní lze považovati za středně zámožné, kteří až na Pecze se zdaleka nevyrovnávali špičkám katolíků se jměním několika desítek tisíců. V dalším poznáme, že ani jediný z nich neušel po bělohorské porážce hrabivému císařskému fisku.

Dalších 30 nekatolíků mělo majetkových hodnot mezi 1000–2700 zl. mor. a lze je tedy klasifikovati jako méně zámožné. Na brněnských předměstích se k nim družilo 5 sousedů vesměs z Koželužské ulice.[20]) Majetek ostatních byl značně nižší respektive v mnoha případech žádný. Jeví se tudíž Brno jako město, v němž byli nekatolíci s výjimkou shora uvedených 36 sociálně slabí, zatímco v Olomouci, Jihlavě a Znojmě k nim patřili právě ti nejzámožnější. Tato okolnost pomáhá vysvětlit rostoucí intensitu napětí v městské společnosti brněnské v letech těsně předcházejících povstání.

Souběžně s vysáváním a rostoucí pauperisací evangelické, hospodářsky slábnoucí obce, šel nebývalý útisk náboženský. Její příslušníci byli stejně jako dříve nuceni choditi na procesí o Božím těle, byli vězněni za návštěvu zakázaných bohoslužeb, byli vypovídáni z města a předměstí za to, že přechovávali predikanty, nebo že dali jimi pochovati členy své rodiny, byli trestáni za urážlivé výroky o kardinálovi, jesuitech a městské radě, pro neúčast na katolických pohřbech svých druhů v řemesle, činěni trestně odpovědnými za docházku čeládky a dospělých rodinných příslušníků na zakázaná exercicia a za tajné schůzky na obranu víry. Byly jim radou činěny všemožné překážky při přijímání za měšťany, za mistry do cechů, při koupích domů, při zápisech vinic do městských knih a povolování nálevu vypěstěného vína, při povolování sňatků a při vydávání sirotčího jmění.[21])

Brněnští evangelíci jednali za vlády Matyášovy o vybudování vlastního bohoslužebného stánku. Předčasnou smrtí Jeronýma Václava hr. Thurna byl sice zmařen plán na postavení modlitebny nákladem nebožtíka,[22]) avšak téměř současně byly upraveny pro jejich náboženské úkony 2 objekty chudého rakouského šlechtice Ondřeje mladšího z Pucheimu na Lochenperku (návrší nad Pekařskou ulicí). Byl to, mimochodem řečeno, pro majitele zdroj slušného příjmu 1000 zl. ročně. Brněnský lid tam houfně docházel na kázání a byl za to konšely přísně trestán. Likvidace Lochenperku se stala věcí značného politického dosahu. Byl to souboj mezi kardinálem a Karlem starším z Žerotína, v němž byl tento nepřímo donucen ku složení úřadu moravského zemského hejtmana. Stavům se zde zle vymstil jejich sobecký postoj ke královským městům s nimiž se střetávali při sporech o neoprávněné šen-

[18]) Jar. Pošvář: Brněnští mincmistři. Brno v minulosti a dnes I. (1959), str. 45–48. – Týž: Nástin dějin brněnské mincovny II. Numismatický sborník VI. 1960, str. 320.

[19]) StAR Brno G 12 II – 301, str. 182 – Též Chr. d'Elvert l. c. str. 219.

[20]) AMB rkp. č. 106, fol. 42b)–43.

[21]) AMB rkp. č. 7330 fol. 75a), 83–84, 90, 98. – Viz též Vl. Burian l. c. str. 50–54, Jar. Dřímal l. c. Brno v minulosti a dnes 2 (1960), str. 122–123.

[22]) Fr. Hrubý: Z vídeňských papírů Jindřicha Matyáše hr. z Thurnu ČČH XXIV (1928), str. 519–520.

kování piva a vína, při usazování řemeslníků ku škodě městských řemesel, při nedovoleném dovozu a předkupu potravin apod., a Žerotínovi samému důvěra v upřímnost Matyášových ústních příslibů ve věci svobod evangelíků v královských městech.[23]) Přední úřad zemského hejtmana se dostal opět do rukou katolíků v osobě neschopného, do země nedávno přistěhovalého Ladislava z Lobkovic. Bylo to veliké vítězství obratného kardinála a katolické strany, jež vhánělo vodu na mlýn radikálnímu křídlu moravské nekatolické šlechty, v němž zvláště mladý Ladislav Velen z Žerotína se stavěl již od r. 1612 v otázce náboženské svobody moravských královských měst rozhodným způsobem proti opatrnické politice svého bratrance.

Nevybíravý postup katolíků situaci nebezpečně přiostřil. Brněnští evangelíci nemínili zůstávati trvale v postavení lidí druhého řádu a nechtěli se spokojovati s drobty, jež padají ze stolu hodujících partnerů, jak jim k tomu radil umírněný Karel st. z Žerotína. Jejich cílem byla úplná rovnoprávnost politická, hospodářská a náboženská, jež by jim při jejich početní převaze dala moc do rukou na úkor dosavadní vládnoucí strany. A příležitostí k prosazení těchto snah byl výbuch českého povstání a jeho ohlas na Moravě.

II.

Pokus o zvrat v prosinci r. 1618. – Události na počátku r. 1619. – Květnový převrat a jeho důsledky. – Netolička a Roučka. – Situace katolíků. – Postavení města za povstání. – Výdaje na obranu. – Ohlas Bílé hory a pád povstání v Brně.

Povstalí Čechové usilovali od počátku o získání Moravy na svou stranu, avšak jejich úsilí se dlouho nedařilo, zvláště pro odpor vlivného Karla st. z Žerotína. Postupně však sílila mezi moravskou nekatolickou šlechtou stále více oposiční strana, prosazující spojení s Prahou. V jejím čele stál Ladislav Velen z Žerotína, dále starý Vilém z Roupova a Petr Sedlnický z Choltic, velitel moravského jízdního pluku, všichni příslušníci Jednoty bratrské. A právě na tyto muže se obrátil zrak vůdců brněnských evangelíků, kteří se chtěli s jejich pomocí zmocniti vlády nad městem.

Převrat byl plánován u příležitosti prosincového brněnského sněmu r. 1618, kdy se podařilo Velenovi a Sedlnickému tajně uvésti do města 300 jezdců a kdy se pohyboval na podporu těch plánů v bezprostřední blízkosti s českým vojskem Jindřich Matyáš hrabě Thurn.[24]) První, kdo z vedoucích činitelů zdejších nekatolíků byl do spiknutí již dříve zasvěcen, byl Havel Roučka. Když se objevili v ulicích jezdci Sedlnického bylo mu uloženo, aby poslal na tajnou poradu u Viléma z Roupova Eliáše Netoličku, rádce a důvěrníka Velenova, nejvýznamnějšího předáka nekatolíků.[25]) Do jaké míry byli tehdy odbojní měšťané připraveni k převzetí moci, nelze dnes říci pro nedostatek pramenů. Je však víc než pravděpodobné, že na důvěrných schůzkách již učinili některá konkrétní opatření.

Je známo, že se tehdy tento první pokus nepodařil, hlavně přičiněním Karla st.

[23]) Vl. Burian l. c. str. 59.
[24]) Fr. Hrubý: Ladislav Velen z Žerotína, str. 61.
[25]) StAR Brno G 12 II-301, str. 182. – Chr. d'Elvert: Schriften ... Bd. XVI., str. 219.

z Žerotína, a Thurn se musil uchýliti k průhledné výmluvě o zbloudění na cestě do Rakous. Evangeličtí stavové se spokojili s tím, že na současně probíhajícím zasedání zemského sněmu předložili kardinálovi a katolickým druhům řadu článků, takřečená gravamina, pranýřující nejkřiklavější ústrky strany podobojí. Z nich konkrétně Brna se týkala pasáž o násilné likvidaci bohoslužeb na Lochenperku a o uvěznění tamního kazatele (čl. 6). V jiných bodech se mluví všeobecně o poměrech v moravských královských městech, v čemž je přirozeně zahrnuto i Brno. Tak je žehráno na to, že se městské brány zavírají záhy v sobotu a v neděli ráno zase velmi pozdě otvírají, čímž se znemožňuje evangelickým měšťanům užívání svátostí a účast na bohoslužbě na cizích gruntech, že se jim nedostává doma duchovní útěchy v těžké nemoci a jejich dětem křtu (čl. 11), že se důrazně zapovědělo obci, aby si zvala pro své náboženské potřeby do města nebo na předměstí predikanta a že jsou vězněni ti měšťané, kteří se odvážili pozvati ho do svého příbytku k provedení křtu (čl. 12), dále že se vdova může znovu provdati jen v tom případě, jestliže se zřekne své víry (čl. 13), že je uvězněn každý, kdo dá své děti vyučovati nekatolickým učitelem (čl. 14), že evangelíci jsou nuceni vybírati při katolických bohoslužbách pytlíčkem almužnu a při procesí o Božím Těle nositi korouhve a klekati (čl. 15) a posléze že žádný z nich, byť by byl sebe způsobilejší, se nedostane do městské rady a místo toho jsou tam dosazováni začasté neschopní katolíci (čl. 16).

Odpověď protivného tábora vyzněla s ohledem na situaci smířlivě a slibovala ihned nápravu citovaných bodů 11–16. Pokud jde o zrušení modlitebny na Lochenperku, odkazoval se Ondřej ml. z Buchheimu s eventuelní stížností na zemské stavy. Brněnská městská rada popřela, že by kdy dostala císařský mandát o zatčení duchovního, jenž by tam přes zákaz kázal.[26]) Katolíci v čele s kardinálem byli zřejmě ve stísněné posici a hleděli získat čas postupným odkladem. Tak se stalo, že zvolení rozhodčí z obou stran se vůbec nesešli u příležitosti zemského soudu v Olomouci počátkem r. 1619 a že také nový stížný list evangelíků a jejich naléhání na kladné vyřízení v polovici února téhož léta v Brně se nepotkalo s úspěchem.[27]) Taktika strany podjednou byla prohlédnuta, radikální nálada nabývala mezi odpůrci vrchu a události spěly k rozuzlení tím spíše, že v březnu zemřel císař Matyáš a o postoji jeho nástupce k českým událostem nebylo pochyb.

Město ovládala v tomto údobí čistě katolická rada ve složení: Oldřich Lilgenblatt jako primátor, František Gerolt, Eliáš Tierner, Lukáš Roland, Kašpar Buka, Ondřej Dörffler, Michal Wiesner, Blažej Bochovský, Kryštof Landtenberger, Jan Gröschl, Jiří Haller a Jakub Mencl.[28]) Největšího vlivu v ní požíval Lilgenblatt, horlivý katolík, nejzámožnější a nejstarší ve sboru. Prosincové události ji vystřežily a proto pro svou větší bezpečnost obsadila Špilberk 150 najatými žoldnéři a jeho obranu zesílila 2 děly. Městské výdaje, stejně již neobvykle vysoké, tím zatížila jen za dobu od 19. 12. 1618 do 18. 2. 1619 další vysokou položkou 513 zl. 15 g.[29]) Konšelé spoléhali při svých výpočtech příliš důvěřivě na Náchodův jízdní pluk,

[26]) Gravamina a odpověď stran katolické otištěna u Chr. d'Elverta: Schriften ... Bd XVI, str. 1–7; Fr. Kameníček: Zemské sněmy a sjezdy mor. Díl III, příl. č. 112, str. 766–775. – Viz Vl. Burian l. c. str. 60.
[27]) StAR Brno G 12 II-306 Tomáš Pešina z Čechorodu: Mars Moravicus II fol. 102.
[28]) AMB rkp. č. 507 (radní počty – výdaje) fol. 5 (platy purkmistrů).
[29]) Tamtéž fol. 57a).

rozložený v blízkosti města a domnívali se, že jsou takto dostatečně zajištěni proti všem překvapením. Další události vyvedly radní pány dokonale z tohoto omylu.

Předáci nekatolických měšťanů však také nezaháleli. Zůstávajíce ve stálém styku s vůdčími činiteli radikální strany moravských stavů, udržovali ve stálé pohotovosti své souvěrce a účinnou agitací získali na svou stranu většinu hradní posádky. Přední straníci Čechů z moravské šlechty si dovedli zavázati sliby podřízené Náchodovy důstojníky, zvláště energického podplukovníka Jana Stubenfula, a celý pluk, takže jeho velitel byl dokonale isolován. Poněvadž jízda Sedlnického byla i s velícím důstojníkem spolehlivě na jejich straně, bylo vlastně město Brno vydáno spiklencům na milost a nemilost.

Průběh dramatických událostí na Moravě z konce dubna a z počátku května r. 1619, pokud se týkají stavovské společnosti je spolehlivě vypsán v citovaném již díle Fr. Hrubého.[30]) V rámci daného tématu budu k ním tudíž přihlížeti jen pokud si toho vzájemná spojitost nezbytně vyžádá.

Jak známo, sešla se česká strana koncem dubna k tajným poradám o dalším postupu v sídle Viléma z Roupova na znojemském hradě, kde k nim přibyl Jindřich Matyáš hr. Thurn. A po vzoru vyšších stavů se sem dostavili také příslušníci evangelických obcí královských měst a v domě jednoho měšťana konávali častěji tajné porady. Vyšetřující komisi, dosazené po pádu povstání na Moravě, se uložilo vypátrati, kteří brněnští měšťané byli vypraveni do Znojma s hlášením o tom, že je vše připraveno k provedení převratu.[31]) Do Brna se mezitím sjeli předáci katolické strany k nadcházejícímu květnovému sněmu a sem se v předtuše rozhodujících událostí obrátily zraky politických pozorovatelů takřka všech zainteresovaných mocností.

Na zprávu o vzpouře Náchodova pluku, vypraveného do Olomouce k posílení vojska Albrechta z Valdštejna, vytrhli odbojní stavové zrána 2. května s 800 jezdci Sedlnického k Brnu a dojeli tam navečer téhož dne. Početné zprávy o tom, co se tam dále událo, postrádají bohužel přesné chronologie a jsou i dosti nejasné. Město bylo již ve varu a nekatoličtí měšťané v pohotovosti. O to se postaral známý nám již Havel Roučka, jenž hned po odjezdu Náchodovy jízdy svolal své souvěrce a oznámil jim, že ví od významných pánů, že dojde brzy k okupaci města cizím vojskem. Pekař Jan Bayer přitom prohlašoval, že černé šelmy budou vypuzeny a že se má zabrat kostel sv. Jakuba.[32])

Stavové vjeli bez odporu do města s četou kozáků podle jedné zprávy Brněnskou branou. Hned ji spolu s Židovskou obsadili a sotva zvěděli o Valdštejnově útěku do Vídně s 96 000 zl. zemských peněz, odebrali se okamžitě do domu pánů z Kounic na Pánské ulici (dnes č. 8/10) k pohnuté poradě. Mezitím se již hrnuly k domu zástupy zalarmovaného lidu, čekajícího s napětím na výsledek rokování. Pojednou se v poschodí otevřelo okno a Ladislav Velen z Žerotína se otázal davu, zda chce jíti se stavy. Po jednohlasném hřímavém přisvědčení byli svoláni měšťané zvukem polnice do zbraně, do města bylo vpuštěno zbývajících 7 čet německé jízdy a obsazovány městské brány. Všude byly postaveny stráže a mezitím Velen s druhy a s nimi lid se vyhrnuli Radnickou ulicí na Horní rynk (nyní nám. 25. února),

[30]) Fr. Hrubý: Ladislav Velen z Žerotína, str. 64 a násl.
[31]) Chr. d'Elvert: Schriften ... Bd. XVI, str. 130.
[32]) StAR Brno G 12 II-301, str. 185. – Viz též u Chr. d'Elverta: Schriften ... Bd. XVI, str. 220.

kde všichni stojíce v kruhu si přísahali věrnost „do statků a hrdel". Přísahu spolu s Brňany vykonali též jihlavští poslové, kteří sem právě přijeli.[33])

Líčení dalších událostí časově kolísá a je značně rozdílné. Z některých zpráv vyplývá, že vydání klíčů od městských bran, o němž bude v dalším odstavci řeč, se stalo ještě 2. května,[34]) podle jiných, zvláště apologie kardinála Dietrichštejna, jež je asi nejpřesnější, k tomu došlo příštího dne.[35])

V pátek 3. května zrána povolal k sobě Velen do domu pánů z Kounic městskou radu a před shromážděnou obcí se dotázal úřadujícího purkmistra Oldřicha Lilgenblatta, proč najal bez souhlasu stavů 150 vojáků a obsadil jimi Špilberk. Dotázaný, jsa v úzkých, odpověděl, že se tak stalo s vůlí obce. Jejím jménem a za souhlasu shromážděných to důrazně popřeli Havel Roučka a obuvník Tomáš Jurej. Špilberští vojáci byli ihned odvoláni, zproštěni slibu věrnosti radě, vzati do stavovských služeb a znovu posláni na své stanoviště. Bylo prý mezi nimi 8 jesuitských žáků. Dosavadní velitelé byli sesazeni a novými byli ustanoveni: Ondřej z Meyku jako vrchní hejtman, Jiří Ebenberger jako nadporučík a Kryštof Konrád z Hartenberku a brněnský pekař Jan Haindl jako poručíci.[36])

Polekaný primátor byl donucen Ladislavem Velenem nasazením pistolí na prsa, jak praví jedna zpráva,[37]) aby vydal klíče od městských bran, dále od komory, v níž byly přechovávány zemské desky, a posléze od Špilberku. Klíče byly svěřeny podplukovníku Janu Štubenfulovi, vrátivšímu se zpět do Brna se vzbouřeným Náchodovým plukem, jenž se tím stal vojenským velitelem města.[38])

Tehdy také zúčtoval lid s nenáviděnou městskou radou. V citovaném již kounicovském sídle byl pravděpodobně někdy dříve zvolen 24členný měšťanský výbor, jenž na jedné z ilegálních schůzek u pekaře Jana Bayera na Veselé ulici sestavil řadu stížností na katolíky, na jejichž sepsání měl opět podíl Havel Roučka. Tyto artykule podala nyní obec radě za bouřlivého výstupu, dožadujíc se jejich kladného vyřízení. Když se purkmistr Lilgenblatt a městský písař Martin Kolbinger z Konscheimu pokusili ukonejšiti rozhorlený lid, bylo jim pohrozeno svrhnutím s oken.[39]) Písař raději rychle opustil městské služby, aby ušel dalším nepříjemnostem.

Mezitím, jak známo, si vyřídili stavové své účty s kardinálem Dietrichštejnem, s Karlem st. z Žerotína, s mor. zemským hejtmanem Ladislavem z Lobkovic a s nejvyšším sudím Lvem Burianem Berkou z Dubé, kteří byli vesměs internováni ve svých domech. Tohoto osudu byl ušetřen pouze Karel z Lichtenštejna, předstírající sympatie se vzbouřenci. Sněm, zahájený 4. května, se mimo jiné usnesl na spojenectví s Čechy, sesadil Lobkovice, jmenoval nové vojenské velitele a uvedl v úřad

[33]) Chronik der Stadt Olmütz 1619–1620. Vydal B. Dudík ve Schriften der hist.-stat. Section ... Heft I, str. 6. – Pešina: Mars Moravicus II, fol. 106b)–107a). – Viz též Fr. Hrubý: Ladislav Velen ... str. 68–69.
[34]) Státní archiv v Drážďanech, Unruhe im K. Böhmen. 9171, Bd. XII, str. 279 (Verschiedene Neuigkeiten vom 3.–4. Mai von Brünn und vom 5. Mai von Iglau). Za ochotné obstarání mikrofilmu vděčím archivní správě min. vnitra. – Viz též Chronik der Stadt Olmütz 1619–1620. Schriften ... Heft I, str. 6.
[35]) Jan Tenora: Apologie kardinála Dietrichštejna z r. 1619. Hlídka XXVI. (1929), str. 19. Pešina: Mars Moravicus II. fol. 108b). – Viz též u Fr. Hrubého l. c. str. 69.
[36]) AMB Kollerova sbírka (nezařaděné spisy).
[37]) Chronik der Stadt Olmütz 1619–20. Schriften ... Heft I, str. 6.
[38]) Chr. d'Elvert: Schriften ... Bd. XVI, str. 15–16.
[39]) Pešina: Mars Moravicus II. fol. 108b). – Poněkud jinak líčí události Fr. Hrubý l. c. str. 69–70.

zatimní direktorskou vládu.[40]) Slabé postavení královských měst na Moravě se obráželo pouze v 5 zástupcích v 29členném sboru. Jedním z nich byl právě brněnský Eliáš Netolička, prosazený pravděpodobně Velenem. Německým sekretářem v direktorské kanceláři se stal jiný Brňan Jan Dorn. Našeho města se bezprostředně dotýkala sněmovní usnesení o městské faře, o jesuitech a o změně ve složení městské rady.

Dne 8. května přišli na radnici stavovští komisaři a oznámili radě a svolané obci rozhodnutí o odevzdání farního chrámu u sv. Jakuba evangelíkům a o uvedení nových duchovních v jeho držení příštího dne s tím, že první nekatolické bohoslužby se v něm budou konat o nastávajících Letnicích (19. května). Rada se tomu v dané situaci nemohla postaviti na odpor.[41]) Katolický farář Blažej Augustin Nephetius musil opustiti faru a jeho místo zaujal pastor Adam Windorfer, dříve dvorní kazatel a superintendent ve Fünfkirchen v Dolních Rakousích, jenž měl zájem o Brno již r. 1612, když se obíral předčasně zesnulý Jeronym Václav hr. z Thurnu myšlenkou na postavení modlitebny zdejším evangelíkům. U sv. Jakuba však dlouho nevydržel a tak se musili Brňané ohlížeti po nástupci. Z dalších duchovních se připomíná mag. Eliáš Krogler, kněz Pavel, český kaplan Jan Kašpar Burek a český kazatel Tomáš.[42]) Spolu s městskou farou byl také zabrán kostelík sv. Mikuláše (na dnešním nám. Svobody) a chrám Všech svatých (nad Pekařskou ulicí).

Dále bylo na radnici ohlášeno vypovědění jesuitů, provedené v polední době téhož dne. Tehdy byl zabrán kostel s kolejí a 37 členů řádu odešlo pěšky a bez zavazadel do Rakous. Když byli za městem, vypukl v domku jedné stařeny na Nové ulici (nyní Lidická) požár, jenž nabyl záhy velkých rozměrů. Veřejné mínění označilo za pachatele vypovězené otce. Byli dostiženi v Tuřanech, pochytáni, za značných ústrků vráceni zpět a uvězněni na radnici až do vyšetření příčiny ohně. Jejich situace nebyla právě růžová pro výhružný postoj obyvatel. Když vyšetřování prokázalo jejich nevinu, byli dopraveni na povozech do Vídně. Městská rada na to věnovala 28 zl. mor. 12 g. 6 d. z obecních prostředků.[43])

Posléze dne 10. května byl proveden převrat ve vedoucím orgánu obce. Zmocněnci vzbouřených stavů Jindřich Zahrádecký ze Zahrádek a Vilém Munka z Ivančic, donedávna ještě ve velké nemilosti u povstalých, sesadili dosavadní, stejně již bezmocnou katolickou radu a novými konšely jmenovali především oba o zvrat nejzasloužilejší měšťany, totiž obchodníka slanečky Eliáše Netoličku a prodavače holubů Havla Roučku, dále pak zlatníka Jindřicha Debocka, sladovníka Martina Baura, Šebestiána Krezla, řezníka Matěje Klösterleho, malíře Tobiáše Gerharda a výrobce jehel Ludvíka Prössla. Těchto 8 nově jmenovaných, byli lidé stavovské věci oddaní, kloníci se v náboženském ohledu většinou ke kalvinismu. Netolička byl příslušníkem Jednoty bratrské. Povážlivé však bylo, že vedle nich zasedli na konšelskou lavici 4 katolíci Václav Columbán z Hochdamu a Demeter Reich z Reichenau ze staré rady a František Gerold a Kryštof Landtenberger ze sesazené,[44]) o nichž se mělo důvodně předpokládati, že zůstanou odpůrci nového řádu. Srovnáme-li po této stránce ostatní tři nejpřednější královská města moravská, objeví se, že v našem městě zůstala mezi radními pány plná třetina katolická, zatímco v Olomouci byli pouze tři a ve Znojmě a v Jihlavě žádný.

Změna ve vedení se nedotkla městské kanceláře, jež zůstala pod vlivem katolíků. Po odchodu Kolbingrově zůstalo místo městského písaře neobsazeno a nejdůležitější osobou v úřadě se stal katolický konvertita Pavel Jeroným Skřivánek, odchovanec jesuitů, zatímco nekatolický kancelista Martin Bystřický byl odsunut platově i služebně na druhé místo. Že se Skřivánek ve správě nekompromitoval, toho důkazem je jeho jmenování městským písařem koncem března r. 1623.[45]) Opatření v městské kanceláři ukazovalo na další nedůslednost při převratu v městské správě.

Příslušníci sesazené rady byli vesměs majetkově silní. Vedl mezi nimi Václav Columbán s pozůstalostí oceněnou 60 000 zl. mor., sledován primátorem Oldřichem Lilgenblattem, u něhož v poslední vůli jen odkazy na hotovosti činily 43 365 zl. rýnských, nepočítajíc dlužní úpisy, zlato, stříbro, domácí zařízení a nemovitosti.[46]) Další v pořadí Demeter Reich nezůstával příliš daleko za oběma jmenovanými. I ten sociálně nejslabší mezi nimi, malíř Lukáš Roland, měl velký dům na Horním rynku v ceně více než 1200 zl. mor., stodolu před brankou (vyústění dnešní Chorázovy směrem k Bratislavské) a $^1/_4$ vinice v husovických horách.[47]) Víme o něm, že mu jeho dovedný štětec přinášel slušné zisky.

Poněkud jinak tomu bylo v hospodářském ohledu s nově jmenovanými. Již dříve byla uvedena výše jmění Eliáše Netoličky, Havla Roučky, Jindřicha Debocka a Matěje Klösterleho v rozmezí 6410–3000 zl. mor. Následuje Ludvík Prössl s čistým majetkem asi 1500 zl., Martin Bauer a Šebestián Krezl asi s 1200–1400 zl. a nejníže stojící Tobiáš Gerhard, jehož lze odhadnouti pouze na 600–800 zl. mor.[48]) Je zřejmé, že po stránce majetkové nesnesou se svými kolegy podjednou srovnání. Převrat v r. 1619 přivedl na radnici 4 měšťany jen prostředně mohovité, 3 málo majetné a jednoho nezámožného. Možno tedy hodnotiti zvrat jako krok k demokratisaci rady, jež přestává býti výhradní doménou úzkého kruhu bohatých patricijských rodin, ovládajících hospodářsky město. Tento slibný náběh byl ovšem násilně přerván bělohorskou katastrofou, jež vrátila vše do starých kolejí.

Ve svrženém sboru byl zastoupen jediný Čech Blažej Bochovský, v nově nastoleném byli dva, Eliáš Netolička a Václav Columbán, který byl v r. 1618 členem tzv. staré rady. Je nutno zdůrazniti, že tento počet neodpovídal rostoucí síle českého živlu v Brně před Bílou horou. Zato na vedoucích místech v městské kanceláři převládali Češi, stejně jako tomu bylo dříve v dobách působení městského písaře Jiřího Hovorky z Vyškova. K naší národnosti se hlásil jak Bystřický, tak i Skři-

[40]) Fr. Hrubý l. c. str. 70–71.

[41]) StAR Brno G 12 II č. 200, pag. 29.

[42]) AMB ř. kat. matriky č. 96 evangelická křestní matrika u sv. Jakuba 1619–20, vevázaná do křestní matriky ř. k. fary u sv. Jakuba z r. 1619–25. – Viz též Řehoř Wolný: Kirchliche Topographie von Mähren. Brünner Diöcese Bd I, str. 79. – B. Bretholz: Die Pfarrkirche zu St. Jakob in Brünn, str. 106. – G. Trautenberger: Die Chronik der Landeshauptstadt Brünn III, str. 150.

[43]) AMB rkp. č. 509 (počty radní – výdaje) fol. 4a).

[44]) AMB knihovna Mitrovského, rukopisy A1–11b Kronika Kašpara Guttmanna, fol. 30. – Tamtéž Kollerova sbírka, nezařaděný opis.

[45]) Jar. Dřímal l. c. Brno v minulosti a dnes 3 (1961), str. 94–100.

[46]) AMB rkp. č. 52 (kniha testamentů), fol. 57a)–60a), 117–121. O Columbánovi viz též Jar. Pošváře: Brněnští mincmistři, Brno v minulosti a dnes I (1959), str. 47. – Týž V. Columban a brněnská mincovna. Numismatické listy r. X (1955), str. 12.

[47]) AMB rkp. č. 12, fol. 44a).

[48]) StAR Brno G 12 II-301, str. 177–182. – Viz též Chr. d'Elvert: Schriften ... Bd. XVI, str. 218–219. – Pro odhad majetku Tobiáše Gerharda viz AMB rkp. č. 12, fol. 43a).

vánek, jenž tehdy ještě zdaleka nebyl pozdějším renegátským Lerchenauerem. Hybnou pákou nové správy byl pochopitelně v prvé řadě Eliáš Netolička, spojka mezi radou a direktory, a za jeho časté nepřítomnosti vícekrát již zmíněný Havel Roučka.

Bylo ustáleným zvykem, že při změně konšelů bývaly znovu obsazovány všechny hospodářské funkce a jmenováni noví představení cechů. Bohužel nevíme, jak tomu bylo u nás za květnového převratu. Zdá se velmi pravděpodobné, že většina katolických cechmistrů byla vystřídána evangelickými. Problematická je otázka výměny městských zaměstnanců nejnižších kategorií (strážní v branách, domovník na radnici apod.). Nezdá se též, že by byla nová správa chtěla svolávati obec častěji, nežli toho bylo nezbytně třeba a že by vůbec zamýšlela jí v něčem ustoupiti. Již například za Rudolfa II. uplatňovali měšťané požadavek kontroly městského hospodaření svými zástupci. V pramenech není však nejmenšího dokladu o tom, že by jim to bylo v době povstání umožněno. Též sociální rozvrstvení, stejně jako značná majetková diferenciace, zůstaly zachovány. Souviselo to s celým úzce stavovským zaměřením odboje, jenž se nijak nemínil dotýkati dosavadního společenského uspořádání a systému správy.

Právě vylíčenými změnami byla zakončena první fáze převratu. Události ve městě byly rozhodující pro celou zemi, jež se, arci příliš pozdě, ocitla na jedné lodi s povstalými Čechy. Na brněnské půdě zapálil Ladislav Velen z Žerotína a jeho druhové pochodeň protihabsburského odboje a v první řadě zde se soustřeďoval veřejný život země po celé jeho trvání, zde byla mimo jiné též kancelář moravských direktorů. Brno bylo politickým barometrem Moravy.

Z celého předchozího líčení je patrno, že rychlé a rázné obsazení města bylo dílem především Velenovým, za nímž cítíme vliv s ním rodinnými svazky zpřízněného a v pozadí stojícího Jindřicha Matyáše hr. Thurna. K prvně jmenovanému se družil znojemský Vilém z Roupova. Kupodivu však císařští soudní komisaři v r. 1622 to oběma za vinu vůbec nekladli a přičítali vše tehdy již mrtvému Petru st. Sedlnickému z Choltic, jenž, jak již víme, poskytl oběma pouze vojenskou podporu.[49])

Vedoucí role mezi brněnskými odbojníky připadla známým nám již 2 mužům, jichž je záhodno si v této souvislosti blíže povšimnouti. Především je to Eliáš Netolička z Dačic (někdy též z Peče na Dačicku), přijatý za měšťana v r. 1610. Není vyloučeno, že kožešnický mistr dačický Jan Netolička, připomínaný tam v r. 1585, byl jeho otcem.[50]) V Brně se zakoupil na Rybném trhu (nyní nám. Družby národů) a zabýval se prodejem ryb a nálevem vlastního vína, vypěstěného v rozsáhlých vinicích v Černých polích, Želešicích, Nebovidech a Židlochovicích.[51]) V prvních letech po přistěhování do brněnských politických poměrů nezasahoval a jeho váha vzrůstala teprve později s kariérou Ladislava Velena z Žerotína, jehož byl rádcem. V přípravě a provedení převratu v Brně hrál již mezi nekatolickými spoluměšťany vedoucí roli. Jako člen direktoria a defensor za městský stav býval pověřen významnými funkcemi: byl jmenován do komise k prodeji duchovních statků, byl mu svěřen úkol vypracovati proposici k moravskému sněmu, jenž „uzavřel mnoho

[49]) Jar. Prokeš: Několik příspěvků k moravským dějinám po bitvě na Bílé hoře, ČMM 48 (1924), str. 94.
[50]) Fr. Křížek: Dačický listinář, str. 66 (dodatek).
[51]) AMB rkp. č. 13, fol. 66a).

proti císaři", byl za města komisařem k 2. generálnímu sněmu do Prahy r. 1620,[52]) byl určen spolu se Šebestiánem Krezlem, aby vyjel vstříc do Polné Fridrichu Falckému a provázel ho na jeho cestě do Brna v lednu r. 1620[53]) a ještě jinými posláními – prostě byl významným exponentem falcké strany.

Netolička opatroval klíče od stavy zabaveného jesuitského kostela, dodatečně určeného za bratrskou modlitebnu, což mu po pádu povstání zvlášť přitěžovalo. Chrám a klášterní objekty utrpěly totiž značné škody, za něž odpovědnost padla na něho. Vskutku také při domovní prohlídce byla u něho nalezena řada věcí z jesuitského majetku: chrámové svíce, vosk, zámeček od tabernákulu, rejstříky z misálů, knihy, notové party, zpěvníky, postele, skříně a vrtáky k vinným sudům.[54]) Netolička se v tomto ohledu nelišil od mnoha členů stavovské společnosti, kteří použili příležitosti při konfiskaci církevního jmění ku svému vlastnímu obohacení. Jedním z nich byl, abychom zůstali na brněnské půdě, Kašpar Heczer z Aurochu, pán na Řečkovicích, pověřený direktory správou ekonomie zábrdovického kláštera, jenž si pro sebe „zahospodařil" za poměrně krátkou dobu hodnot za 1619 zl. mor. 3 g. 5 d.[55]) Takového pochybného zisku nebylo třeba Netoličkovi, jehož dům byl velmi slušně zařízen. Bylo tam v r. 1621 zajištěno: 206 zl. na hotovosti, 18 kusů mís a talířů, 4 džbány, 6 křišťálových sklenic, 1 bicí hodiny, 1 truhlice knih, 33 kusů ložního prádla, 12 prostěradel a ubrusů, 1 župan podšitý kožešinou, 2 kožichy, troje šaty (z nich jedny atlasové), 5 kabátů velmi dobré jakosti, 4 klobouky, 2 koberce (jeden z nich turecký), 2 kožešinové podložky, 10 stolů a 8 stolic, 5 postelí s nebesy, 2 dětské postýlky, zbraně, zásoby obilí a 50 věder bílého a 14 červeného vína. Připomínám, že jsem vytkl jen nejdůležitější položky inventáře.[56]) Člověk takto dobře vybavený si měl býti vědom toho, že je jako veřejný činitel špatným příkladem ostatním a že bude za své počínání vystaven kritice spoluměšťanů.

Zvrat na radnici si nelze představiti bez Havla Roučky, jenž měl za sebou pohnutou minulost. V době tuhé protireformace za vlády Rudolfovy byl zbaven měšťanského práva, poněvadž odmítl přestoupiti na katolickou víru a městskou radu veřejně napadal. Po částečném uvolnění tlaku na počátku Matyášovy vlády na Moravě se chtěl vrátiti do svazku města, v čemž ho vydatně podporoval mor. zemský hejtman Karel starší z Žerotína. Leč ani takové přímluvy dlouho nic nezmohly a trvalo to téměř 2 léta nežli byl znovu přijat s podmínkou, že si za své výroky vůči konšelům odsedí v šatlavě 4 dny a daruje chudým v městském špitálu 2 postavy sukna a 4 houně vězňům v městské věznici. Také mu bylo do města puštěno víno z jeho vlastních vinohradů, jež mu byly při ztrátě měšťanského práva vymazány z gruntovních knih.[57])

V Brně se Roučka přiženil k zámožné vdově Voršile Schwarzové, obýval zde zmíněný již výstavný patricijský dům na Dolním rynku a živil se prodejem holubů a hlavně nálevem vína, vypěstěného z rozsáhlých vinic v Židlochovicích a ze

[52]) Chr. d'Elvert: Schriften... Bd. XVI, str. 135–138. – Fr. Hrubý: Moravské korespondence a akta z l. 1620–1636 I. Str. 184–189. – Jar. Prokeš l. c. str. 96.
[53]) AMB rkp. č. 509 (počty radní – výdaje), fol. 17a).
[54]) StAR Brno fond G 2 (Nová sbírka) č. 679 a/2 Jesuité v Brně.
[55]) StAR Brno fond B 1 sign. C 80, písm. C 48.
[56]) StAR Brno fond G 140 (Dietrichštejnský archiv) Historický archiv – měšťanské inventáře z r. 1621. Podotýkám, že u tohoto fondu cituji staré signatury.
[57]) AMB rkp. č. 2769, fol. 90. – Tamtéž rkp. č. 7330 Paměti všelijaké z l. 1902–1614, fol. 72b.

dvou čtvrtí v Husovicích.[58]) Honosnému sídlu odpovídalo přiměřené bytové zařízení: dosti stříbra, značné množství cínového, mosazného a měděného nádobí, sklenice a džbánky, hojně ložního prádla, několik obleků, postele, stoly, židle, zbraně, zásoby potravin, 2 vozy a pár koní a ve sklepích 80 sudů bílého a červeného vína.[59])

Zpočátku se ani zvlášť politicky neprojevoval. Neslyšíme o něm kupodivu ani v souvislosti s boji o Lochenperk v l. 1612–1613 a teprve po ústupu starší generace, zvláště po smrti konšela Kryštofa Jordána z Uherčic se začal jeho náhlý politický vzestup. Víme již, že byl jedním z prvních, kdo byli zasvěceni do pokusu radikální strany o převrat v r. 1618. Býval častým účastníkem tajných porad ve Velenově domě na Dolním rynku (nyní č. 3) a sám svolával své souvěrce k důvěrným schůzkám ve svém výstavném sídle tamtéž. Když se na jednu tajnou poradu evangelíků, neznámo kde a kdy, vloudil za špionážními účely moravský místopísař Jan Jiří Humpolecký Osovec z Rybenska, byl Roučkou poznán a stěží unikl rychlým útěkem svržení z okna. Po Bílé hoře byl u císařské soudní komise mimo jiné žalován proto, že varoval svého příznivce Karla st. z Žerotína před korespondováním s Vídní a že jménem evangelické obce žádal odbojné stavy o vydání petrského chrámu svým souvěrcům pro bohoslužebné účely.[60]) Krátce, nebylo závažnější politické události v Brně, aby se jí aktivně nezúčastnil. Jako osoba, požívající důvěry stavů i měšťanů, byl dosazen do nové městské rady a měl v ní velký vliv. On i Netolička byli přívrženci radikální strany moravských stavů, uznávali její vedoucí roli v povstání a prováděli její politiku.

Postavení katolíků se pochopitelně změnilo. Ještě v průběhu převratných událostí byli odzbrojeni a politicky odsunuti na vedlejší kolej. K bohoslužebným účelům jim byl vykázán dominikánský kostel sv. Michala, kam se uchýlil svatojakubský farář Blažej Augustin Nephetius a kostel minoritský. Mezi farářem a minoritským kvardiánem vzniklo napětí, poněvadž Nephetius obvinil minoritu, že ho osočuje u kardinála Dietrichštejna.[61]) Že to věci víry neprospívalo, je nabíledni. Smrtí farářovou během roku 1620 se rozčeřená hladina uklidnila.

Fr. Hrubý uvádí v jedné ze svých studií jako důkaz značné liberálnosti strany vítězné vůči poražené okolnost, že městská rada platila po celou dobu povstání naprosto stejně jak duchovního pastýře evangelického, tak i katolického.[62]) Z radních počtů účetního období 1619/20 však nic takového nevyplývá. Teprve koncem října r. 1620 je zaznamenána stejná výplata částky 300 zl. mor. oběma duchovním. Sluší však podotknouti, že členové chudých katolických řádů dostávali i za nového režimu z městské pokladny obvyklou almužnu.[63])

Stav duchovní jako celek postihla značná újma. Přestal býti na Moravě členem stavovské společnosti a jeho veliký pozemkový majetek byl zabrán usnesením srpnového sjezdu r. 1619. V Brně se to týkalo statku sv. Petra a četných brněnských klášterů. Z výtěžku prodaného zboží měli býti duchovní slušně zaopatřeni. Zdejší kostely utrpěly značné škody, jak bylo již ukázáno na jesuitském příkladě.

[58]) AMB rkp. č. 12, fol. 116a).
[59]) StAR Brno G 140 Historický archiv. – Měšťanské inventáře 1621.
[60]) StAR Brno G 12 II-301, str. 182–184. – Též Chr. d'Elvert: Schriften . . . Bd. XVI, str. 220.
[61]) StAR Brno G 140 Rodinný dietrichštejnský archiv I. Biografie kard. Dietrichštejna, str. 123.
[62]) Fr. Hrubý: Pád českého povstání na Moravě r. 1620. ČČH 29 (1923), str. 118.
[63]) AMB rkp. č. 509 fol. 4a), 10a), 13a), 18, 28a).

Byla to vítaná příležiost k obohacení jednotlivců a to leckdy tam, kde toho bylo nejméně zapotřebí. K většímu omezení osobní svobody došlo snad jen v případě zábrdovického opata Benedikta Valtenbergra, jenž byl držen 9 měsíců v domácím vězení.[64])

Brněnští katoličtí měšťané, a to i ti, kteří před rebelií své náboženské odpůrce pronásledovali, neutrpěli za své činy újmu, pokud se ovšem chovali loyálně. Byli zastoupeni v konšelském sboru plnou třetinou a jejich hospodářská potence jim zůstala zachována. Byli ovšem pod přísným dohledem, aby jim byl znemožněn styk s nepřáteli režimu. Případy vyslovené velezrady byly přísně trestány. Tak např. známý brněnský obchodník Jiří Stramans byl hned v květnu r. 1619 zajištěn Velenem z Žerotína pro zrádnou korespondeci s císařskou armádou a měl býti oběšen. Smrti ušel za velkou peněžitou záruku, byl mu zabaven krám a Velen sám si tam vybral zboží za 1415 zl. 43 krejcarů. Za projevenou věrnost císaři mu byla tato částka uznána císařskou komisí v r. 1623, ač to byla pohledávka z doby rebelie a tudíž dle instrukcí neplatná.[65])

V pohnutých dobách českého povstání se odehrávaly nejdůležitější události právě na brněnské půdě a zdejší obyvatelé prožívali spolu s povstalými stavy chvíle úzkosti a nadějí. Zde například Velen mocně káral direktory, když pod dojmem Mansfeldovy porážky u Záblatí a Thurnova ústupu z Rakous zahájili tajné styky s Dietrichštejnem, propuštěným mezitím z brněnské internace, zde v srpnu r. 1619 po srážce u Věstonic byla Morava definitivně získána pro české povstání a zde byl postaven do čela země věstonický vítěz, byv zvolen v prosinci téhož léta moravským zemským hejtmanem.[66]) Je přirozené, že nově zvolený Bedřich Falcký zahájil svou holdovací moravskou cestu právě Brnem. Dorazil sem 4. února r. 1620 a byl před Brněnskou branou slavnostně uvítán městskou radou a měšťany ve zbroji. Poměrně krátký pobyt zeměpána stál městskou pokladnu 822 zl. mor. 36 g. 6 d.[67]) Zimní král odjížděl z města značně sklíčen. Nezískal na svou stranu Karla st. z Žerotína a odevšad přicházely zprávy o hrozném pustošení země polskými Lisovčíky. Byla to chmurná předzvěst neblahé budoucnosti.

Brněnští se po celý ten čas necítili pány svého města, poněvadž v něm vlastně rozhodoval vojenský velitel, mající klíče od městských bran. Po zmíněném již plukovníku Janu Štubenfuhlovi, byl to nejvyšší Jiří Ebenperger, jemuž přikázal teprve v červenci r. 1620 zemský hejtman na prosbu městské rady, aby jí klíče vydal. Měli je opatrovati 2 evangeličtí měšťané, pověření konšely dozorem nad branami. Rozhodování o otevírání a zavírání zůstalo však nadále vyhrazeno plukovníkovi, nebo jeho zástupci. On také povoloval užívání mezihradebních příkopů a přístup k nim a zůstala mu též kontrola městské zbrojnice.[68]) A tak zůstalo město nadále pod pevnou vojenskou kontrolou.

Stržení Moravy do víru povstání mělo nutně v dobách žoldnéřských válek za následek zvýšení finančních požadavků. Je nyní otázka, jaký byl podíl Brna na rostoucích válečných a jiných výdajích. Jako každý jiný poplatník, tak i naše město musilo odvésti svůj díl jak na řádné, tak i na mimořádné berni, dani obilní na výživu vojska a příslušnou kvótu na mimořádné výpomoci z každého zbrojného koně.

[64]) Fr. Šujan: Dějepis Brna, II. vyd., str. 268.
[65]) StAR Brno fond B 1 sign. C 80 písmeno L 55 z 9. 1. 1623.
[66]) Fr. Hrubý: Ladislav Velen z Žerotína, str. 74 a další.
[67]) AMB rkp. č. 509, fol. 15.
[68]) AMB sbírka listin, mandátů a listů. Datum Olomouc, 16. 7. 1620.

K tomu bylo třeba přispěti králi na vydržování dvora a odvésti korunovační berni.[69]) Daňové zatížení obyvatelstva se zvýšilo tím vším proti dobám předchozím trojnásobně. Vláda se ve finanční tísni chytala každého zdroje příjmů, mimo jiné např. také zvyšování tax v české kanceláři. Brno musilo zaplatiti jen za potvrzení privilegií 1100 zl. Hrozící vojenské vpády nepřátel si vyžadovaly zvýšení částek na obranu vlastního města. V radních počtech jsou položky za dělové náboje, za střelný prach, za opravy hradebních zdí apod. Jen v r. 1619 bylo vydáno na vydržování vojáků na Špilberku 672 zl. a hejtmanu Ondřeji z Meyku bylo vypláceno měsíčně 34 zl. mor. 8 g. 4 d. žoldu.[70]) Ve své prosbě o milost se zmiňuje Rudolf Šlejnic ze Šlejnic o tom, že Špilberk byl velmi dobře opatřen děly, municí a proviantem.[71]) V zájmu stavů bylo nutno vypravovati neustále posly, což bylo rovněž dosti nákladné.

To vše, třebas to bylo velmi tíživé, zdaleka nestačilo a bylo tudíž nutno apelovati jak na město samo, tak i na jednotlivé měšťany, aby poskytovali půjčky. Bohužel naše prameny jsou v tom směru tak skoupé, že nám nedovolují utvořiti si dokonalý obraz o obětavosti brněnských nekatolíků v tomto směru. Je znám zatím jen případ obojáckého katolického konšela Václava Columbána, jenž dal vzbouřeným stavům do zástavy dlužní úpis Viléma Přepiského z Rychmburka na 8277 mor. tolarů. Tuto pohledávku marně uplatňovali columbánští poručníci u revisní a traktační komise v r. 1629.[72]) Že také jiní Brňané půjčovali, o tom svědčí nepřímo zmínka v městských účtech ze srpna 1620 uvádějící, že město přidává ze svých peněz 715 zl. k tomu, co půjčili měšťané.[73])

Tato zpráva o příspěvku z obecní pokladny je však ojedinělá a ničeho nemění na úsudku, že u konšelů byla malá ochota k finanční pomoci u srovnání např. s Olomoucí, Znojmem, nebo i s poddanským Šumperkem. Z předchozího víme, jak povážlivé bylo zadlužení obce před Bílou horou a v další kapitole bude ukázáno, jakou částkou na tom participovala již vláda Rudolfa II. Z hlediska řádného hospodáře byla šetrnost jistě namístě. Leč doba nanejvýš kritická, v níž šlo o všechno, vyžadovala krajní obětavosti bez ohledu na rozpočet. Panovníkovy finanční orgány a jeho důstojníci vyždímali po Bílé hoře nemilosrdně peněžní zdroje města do posledního denáru. Pod tímto zorným úhlem nelze dost dobře omluviti zjevnou nechuť radních pánů sáhnouti hlouběji do obecního měšce.

Bylo to v době, kdy se nad povstalými stavy stahovaly černé mraky a přibližoval se neodvratně hrozný pád. Protahování války a nesnáze z toho plynoucí byly vodou na mlýn rostoucí opozici, jdoucí za Karlem st. z Žerotína a agresivní zemský hejtman stěží odrážel množící se skryté i otevřené útoky. Poraženecké náladě moravské šlechty nasadil korunu vpád ligistických vojsk do Čech, kde mělo padnouti konečné rozhodnutí. Ve chvílích svrchovaného nebezpečí svolal Velen na den 7. září r. 1620 do Brna generální hotovost, avšak nepovedlo se mu pro odpor protivné strany vypraviti zredukované vojenské síly za hranice země. Pro úzce stavovsky zaměřený charakter povstání je příznačné, že se stejně jako v Čechách nepomyslilo na mobilizaci širokých lidových mas. A tak již nebylo síly, jež by byla odvrátila katastrofu na bělohorské pláni.

[69]) Fr. Hrubý, Pád českého povstání na Moravě ČČH 29 (1923), str. 111–113.
[70]) AMB rkp. č. 509, fol. 3a)–12b), 14b).
[71]) Jar. Prokeš l. c. příl. 6, str. 113.
[72]) Chr. d'Elvert: Schriften . . . Bd. XVI, str. 352–353.
[73]) Fr. Hrubý l. c. str. 106.

Byla-li mezi vyššími moravskými stavy všeobecná skleslost a snaha smířiti se s Vídní stůj co stůj, jak asi bylo prostým brněnským měšťanům? Dovedeme si zajisté představiti šířící se šeptanou propagandu, podlamující zbytky vůle k odporu, depresi těch, kteří byli u moci a tím kompromitováni a naopak zase rostoucí sebevědomí a pomstychtivost dočasně odstavených.

Když se po Moravě rozlétla zpráva o porážce na Bílé hoře, dostoupil rozklad země vrcholu. Císařská strana v moravské šlechtě navázala jednání s Ferdinandem II. a jeho generálem Karlem Bonaventurou de Longueval hr. Buquoyem, chystajícím se ku vpádu do země. Tyto impulsy vycházely z Brna, kde tehdy vládl horečný politický ruch a kde se také koncem listopadu sešli zástupci královských měst s výjimkou bezprostředně již ohrožených Jihlavských, aby se poradili o společném postupu v nastalé situaci. Na tuto poradu byl spěšně doručen poslem z Jihlavy apel českých stavů Brňanům, aby se po jejich příkladu podrobili prostřednictvím bavorského knížete Maxmiliána vítězi, chtějí-li zachovati životy a majetek. K témuž mají přemluviti také okolní stavy vyšší i nižší. Oni sami, že v tom smyslu píší všem třem stavům v markrabství.[74]) Nic nemohlo padnouti na úrodnější půdu nežli tento list, došlý ve chvíli, kdy se opozici podařilo vysláním do Vratislavi odstraniti odtud přední opory falcké strany Ladislava Velena z Žerotína, Václava Bítovského z Bítova a Eliáše Netoličku. Strana císařská mohla vstoupiti nerušeně v jednání s dvorem, zatímco bezcharakterní zeť Karla st. z Žerotína Jiří z Náchoda, takto komorník Fridricha Falckého, navázal prostřednictvím sesazeného konšela Oldřicha Lilgenblatta velezrádné styky s brněnskými měšťany, vyzýval je k podrobení se Ferdinandovi a ujišťoval je svou pomocí.[75])

Vyskytly se sice, jako vždy, také případy zmužilosti a odhodlání. Plukovník Jiří Ebenberger svolal měšťany a vyzýval je, aby s ním setrvali na život a na smrt. Prohlásil, že se chce uzavříti na Špilberku a se 40 děly „přijmouti" Buquoye.[76]) Pekař Jan Haindel měl prý říci, že v případě branného odporu pobijí císařské před jediným královským městem, neřkuli před všemi pěti.[77]) Leč takovéto projevy byly hlasy volajících na poušti.

Nadešel osudný 14. prosinec, den v němž se stal Velen z Žerotína politickou mrtvolou. Na zemském sněmu, svolaném do Brna přes Fridrichův zákaz, byla falcká strana na hlavu poražena a zemský hejtman, opuštěný od vlastního vojska, prchal v noci 15. prosince do Slezska. Byla to jistě jedna z nejsmutnějších chvil jeho pohnutého života. Brzy na to ho následoval plukovník Ebenberger, taktéž zrazený svými vojáky. Byl prý spolu s Netoličkou vzat od Brňanů na závazek.[78]) Špilberku se ujal bývalý direktor a plukovník stavovského vojska, proradný Rudolf Šlejnic ze Šlejnic na Novém Meziříčku, pracující již otevřeně pro Ferdinanda a tím zůstalo město bez obrany.[79]) Přívrženci Fridrichovi byli odstaveni a na radnici rostl vliv

[74]) AMB Kollerova sbírka. Purkmistr a rada m. Jihlavy – pánům vyslaný z měst markr. Mor. stavu svobodného užívajících. Datum Jihlava, 27. 11. 1620 (současná kopie).
[75]) Fr. Hrubý l. c. Obrana Jiřího z Náchoda bod 33, str. 369.
[76]) Jar. Prokeš l. c. str. 100.
[77]) StAR Brno G 12 II-301, str. 187. – Viz též u Chr. d'Elverta: Schriften . . . Bd. XVI, str. 221.
[78]) Fr. Hrubý l. c. str. 88.
[79]) Ladislav Šlejnic ze Šlejnic – Zdeňku Popelovi z Lobkovic. Datum Brno, 12. 6. 1621. Otiskl Fr. Hrubý: Moravské korespondence a akta z let 1620–1636 I. kus č. 78, str. 107. – Rudolf Šlejnic ze Šlejnic – císaři. Bez data. (Brno, 4.–11. červen 1621.) Otiskl Jar. Prokeš l. c. kus č. 6, str. 112–113.

katolických konšelů, mezi nimi zvláště Columbána. Dne 1. ledna 1621 otevřelo své brány dokořán císařskému plukovníku Vil. Verdugovi, poddávajíc se bez výhrad.

Událost takového dosahu nemohla přirozeně zůstati bez odezvy v široké veřejnosti. Jaká asi byla nálada prostých měšťanů, jak reagovaly cechy, zvláště pekařský, bednářský, zámečnický a ševcovský? Svolala rada obec, aby jí oznámila své rozhodnutí o kapitulaci a vyslechla její mínění, nebo jednala o své újmě? Byla vůbec v širokých vrstvách vůle k odporu, nebo se dostavila úplná resignace a lhostejnost? Na tyto a mnohé jiné otázky nám prameny nedávají odpověď. Mám za to, že ke svolání obce asi nedošlo a že vše vyřídila městská rada, stejně asi již v neúplném počtu. Konšelé se asi jen omezili na příležitostná utišování rozbouřených myslí spoluměšťanů. Jak jsem již dříve upozornil, nezměnilo se nic na struktuře městské správy, jejíž vrcholný orgán řídil politiku obce stejně autokraticky, jako jeho katolický předchůdce. Revoluční správa vděčila za své dosazení k moci odbojným stavům, s nimi stála a padala.

V předchozích řádcích byla načrtnuta role Brna za českého povstání. Zde se s nadšením připojila Morava k revoluční Čechii, zde se odehrála valná většina událostí velkého politického dosahu a zde posléze protihabsburský odboj neslavně skončil. Vedoucí postavení města mezi všemi ostatními na Moravě bylo bezesporné. Příčin toho bylo zajisté více. Mimo jiné spolupůsobila ta okolnost, že se k odboji spontánně přidalo hned na samém jeho počátku a že sem měli nejblíže ze svých statků hlavní strůjci rebelie a rozhodující činitelé ve sboru direktorů, zvláště Ladislav Velen z Žerotína.

III.

Restituce poměrů před povstáním – potrestání města – finanční požadavky vlády a jejich důsledek – potrestání měšťanů – rekatolizace – úpadek Brna.

Přesně na Nový rok léta 1621 se nahrnuli do brněnských ulic císařští Valoni, přijímaní obyvateli se smíšenými pocity. Jejich velitel plukovník Verdugo se usadil v domě nejvyššího českého maršálka Pertolda Bohobuda z Lipého na Dolním rynku (nyní č. 4), důstojníci a vojáci ubytováni v měšťanských domech. Když pak hejtman Felser s praporcem knechtů převzal z rukou Rudolfa Šlejnice ze Šlejnic Špilberk, byla okupace dokonána. Soudobý pramen mluví o 1700 mužích pěšího vojska posádky. Jejich vydržování stálo měšťany bez rozdílu vyznání 184 279 zl. mor. Vylupováním a pustošením domů dělali čest své hrůzné pověsti u našeho lidu.[80]) Jejich přehmaty za dočasné Verdugovy nepřítomnosti byly takového rázu, že donutily kardinála Dietrichštejna stráviti velikonoční svátky toho roku v Brně, což původně nezamýšlel.[81])

Již v polovici ledna r. 1621 se vrátili zpět jesuité a pustili se hned do obnovy kostela a koleje. V náhradu za utrpěné škody dostali Řečkovice, zabavené Kašparu Heczerovi z Aurochu. Také ostatním církevním ústavům byl vrácen zkonfiskovaný majetek, byly odškodněny a jejich význam neobyčejně vzrostl. Dne 8. února byl

[80]) AMB Kollerova sbírka. Pozdější opis pamět. listu, vloženého v červenci 1621 do knoflíku věže kostela sv. Jakuba.

[81]) Jar. Prokeš l. c. str. 71–72, poznámka 2.

odevzdán katolíkům farní chrám sv. Jakuba. Farářem se stal Matouš Nephetius z Mohelnice, bratr zemřelého Blažeje Augustina.[82])

Když koncem března přijel do Brna nově jmenovaný správce země kardinál Dietrichštejn, bylo vzápětí dne 2. dubna přikročeno k radikální změně v městské správě. Toho dne zůstaly městské brány zavřeny až do poledních hodin a na ulicích byly rozestaveny stráže. Hned zrána v 8 hodin se dostavili na radnici kardinálem delegovaní komisaři Jetřich z Žerotína a Matyáš Jelitovský z Jelitova, kteří sesadili dosavadní „neřádně volené a dosazené" konšely. Podle vídeňského rozhodnutí z ledna r. 1621 byl do čela všech královských měst na Moravě postaven královský rychtář. O rozsahu pravomoci tohoto nového úřadu bude pojednáno na svém místě. Zde stačí uvésti, že to bylo klíčové postavení a že jeho držitel byl rozhodující osobou ve městě. Měl to býti horlivý katolík a muž znalý věcí správních. Pro tento úkol byl vybrán a zmíněnými zmocněnci dosazen Václav Columbán z Hochdamu. Do nové rady byli jmenováni: Oldřich Lilgenblatt jako primátor, Eliáš Tirner, Demeter Reich, Lukáš Roland, Kašpar Buka, Jiří Haller, Jan Gröschl, Blažej Bochovský, Michal Wiesner, Jakub Mencl a jako „novicové" Ondřej Dörfler a Karel Kosacký. Starou radu tvořili: František Gerold, Jan Greiml, Tomáš Riedl, Gabriel Moderstokh, Šimon Maxmilián Griebler, Kryštof Landenberger, Jiří Baier a Václav Seeman. Městským rychtářem jmenován opět Jan Migl.[83]) Byl to po všech stránkách návrat k poměrům před povstáním. Členové zasedající rady stejně jako staré byli vesměs katolíky a patřili k zámožným patriciům, Columbán, Lilgenblatt a Reich byli největšími boháči ve městě vůbec. Čechy z nich byli vedle cís. rychtáře Columbána, Blažej Bochovský a Karel Kosacký ze Solovic.

Nejvíce ze všech se vyšinul Václav Columbán, na jehož příkladu lze nejlépe studovati obojetnost, kariérismus a hrabivost mnoha tehdejších lidí. Přijat do svazku města jako katolík v době tuhé protireformace v r. 1603, oženil se s dcerou konšela Ludvíka Černovského ze Švarcavy a tím vnikl do řad patriciátu. V r. 1605 usedl poprvé na konšelskou lavici a záhy se začal uplatňovati ve funkci výběrčího veřejných peněz.[84]) To mu umožnilo navázati styky s kardinálem a mnoha členy stavovské společnosti. Tento Ferdinandův straník dovedl maskovati tak dobře své smýšlení, že zůstal za květnového převratu r. 1619 v městské radě. Jako dobrému finančnímu odborníku mu neušla pokračující devalvace měny a poznal v ní, stejně jako jeho kolega Lilgenblatt, prostředek ku snadnému a velikému obohacení. U vyšetřující císařské komise pro potrestání účastníků rebelie v r. 1622 bylo na oba žalováno, že „dobrou minci do Opavy vexlovali a horší do země uvozovali".[85]) A nejen to. Bylo poukazováno na to, že požíval v revoluční radě velké vážnosti a že přísahal na konfederaci. Počínal si vůbec velmi ostražitě, přerušiv všechny styky se svými katolickými protektory. Víme z dřívějšího líčení, že přispěl slušnou částkou odbojným stavům. Tak tedy vypadal tento „císařův služebník" jak se s oblibou tituloval, ovšem ne v době falckého režimu.

[82]) AMB Kollerova sbírka, citovaný opis pamětního listu.

[83]) AMB sbírka rukopisů knihovny Mitrovského, sign. A 1 11b Kronika radního písaře Kašpara Gutmana fol. 31. – AMB Kollerova sbírka, citovaný opis dokumentu z r. 1621 z knoflíku věže u sv. Jakuba. Starou radu neuvádí Jar. Prokeš l. c. str. 68–69.

[84]) Vl. Burian l. c. str. 79, poznámka 434.

[85]) Seznam direktorů, nejv. zemských úředníků ... k účelům vyšetřovací komise. Otiskl Chr. d'Elvert: Schriften ... Bd. XVI, str. 140, dále Fr. Hrubý: Moravské korespondence a akta ... I. kus č. 127, str. 192. – Viz též Jar. Pošvář: Brněnští mincmistři, Brno v minulosti a dnes I (1959), str. 47. – Týž: V. Columban a brněnská mincovna. Numismatické listy r. X. (1955), str. 12.

Když již bylo naprosto jasné, že pád povstání je neodvratný, okamžitě obrátil a hledal cesty k svému příznivci kardinálu Dietrichštejnovi, v němž tušil příštího všemocného vládce Moravy. V dopise, psaném v poníženém tónu, a plném pokrytectví, připomíná útisk katolíků, kteří prý neměli možnosti tomuto zlu utéci. Byl jim zapovězen pod nejpřísnějšími tresty písemný styk s „milými přáteli" (tj. velezrádná korespondence s uprchlými zrádci, císařskými generály a Vídní, pozn. V. B.). Proto také nemohl tak dlouho napsati kardinálovi ani řádku. Nyní konečně – pokračuje dále – nadešel onen dlouho želaný čas, kdy jsou jeho souvěrci zbaveni okovů a proto se obrací na Dietrichštejna s pokornou prosbou, aby na něj císaře upozornil a aby mu dal doporučující list na hraběte Buquoye, který by ho ochránil před císařskými vojáky. Až dosud prý nebyl nikým ušetřen, bylo mu často vyhrožováno mučením a oběšením a přišel téměř o všechno, takže začasté si přál žíti s rodinou v cizině jako žebrák, nežli jako pán ve své vlasti. Dodatečně pak žádal kardinála, aby mu vymohl raději ozbrojený doprovod, poněvadž plenící soldateska nic nedá ani na průvodní list svého vrchního velitele.[86]) Agilní Columbán zřejmě spěchal do Vídně, aby si zajistil kariéru.

Kardinál vskutku nezapomenul na svého dlouholetého známého a tak byl tento radní pán jmenován jistě ku všeobecnému překvapení, císařským rychtářem. Mimo to podržel funkci výběrčího berně v brněnském kraji a byl tudíž osobností vyhledávanou ve finančních věcech.

Když takto stanul na vrcholku moci a vážnosti, jsa dokladem toho, jak se někdy vyplácí obratně prováděná politika dvou želízek v ohni, dostavil se náhlý ústup ze slávy. Císařským vyšetřujícím orgánům počala docházeti udání závistníků, obviňující novopečeného rychtáře z finančních machinací a z kolaborace v době rebelie. Z nesnází z toho plynoucích, vysvobodila ho předčasná smrt někdy v polovině roku 1622.[87]) Tak tedy odešel včas ze světa chamtivec, jenž se zasloužil záměrným rozšiřováním devalvované mince významnou měrou o zbídačení širokých vrstev obyvatelstva. V této souvislosti budiž připomenuto, že měl ve svém kořistnictví zářné vzory v osobách, postavených na nejvyšších místech, jako byl Dietrichštejn, nebo Karel z Lichtenštejna.

Columbán nahrabal slušné jmění ve výši 60 000 zl., jež bylo po jeho smrti kardinálem na císařův příkaz zabaveno.[88]) Patřil k němu mimo jiné velký dům na Uhelném trhu (nyní Kapucínské nám.), vzniklý přestavěním 2 měšťanských domů, velká zahrada na předměstí pod Hasovým mlýnem, sladovna a posléze vinice v Bohunicích, Hustopečích a Bosonohách.[89]) Část propadlé pozůstalosti byla uvolněna. Ze sirotčího jmění pozůstalých bylo totiž městu půjčeno 11 000 zl. mor., z nichž po „zakordování" zůstalo 2100 zl. rýnských. Podobně dopadli dědicové se svou samostatnou půjčkou 2200 zl. mor., tj. 2566 zl. rýn. 40 kr., neboť musili v r. 1671 sleviti ze zbývající částky 1523 zl. rýn. $7^1/_2$ kr.[90]) Revizní a traktační komise zamítla v r. 1629 definitivně požadavek poručníků sirotků po cís. rychtáři za uznání dlužního úpisu Viléma Přepiského z Rychmburka s propadlými úroky celkem na 15 000 mor. tolarů (půjčený kapitál 8277 mor. tolarů), poněvadž nebyl včas přihlášen.[91]) Tak se zásluhou císařského fisku ztenčilo podstatně rodové jmění, nabyté začasté pochybným způsobem.

[86]) StAR Brno G 140 Dietrichštejnský rodinný archiv I. č. 342. Biografie kardinálova – akta menšího významu, str. 468–473. List V. Columbána – kardinálovi. Datum Brin, 27. 12. 1620.

[87]) AMB rkp. č. 52, fol. 57a)–60a). Česká závěť Václava Columbana z Hochdamu. Datum Brno, 13. 6. 1622. Publicatum 25. 6. 1622.

[88]) Jar. Pošvář: Brněnští mincmistři. Brno v minulosti a dnes I, str. 47. Týž: V. Columban a brn. mincovna. Num. listy X, str. 12–13. – Týž: Nástin dějin brn. mincovny II. Num. sborník VI (1960), str. 321–322. – Též Chr. d'Elvert: Schriften ... Bd. XXII, str. 354–355.

[89]) AMB rkp. č. 12, fol. 38b), rkp. č. 13, fol. 37b).

[90]) AMB rkp. č. 109, fol. 249–252.

Dosazení katolické rady bylo úvodem k rozsáhlým represáliím. Na lichotivou přímluvu kardinálovu osvědčující, že Brno bylo ze všech královských měst císaři nejvěrnější,[92]) dosáhlo sice v r. 1624 pardonu, avšak přesto ztratilo Špilberk s odůvodněním, že ho nedovedlo uhájit a předalo ho rebelům.[93]) To byla citelná ztráta, poněvadž do jeho výstavby a obrany bylo mnoho investováno. Do čela městské správy byl postaven královský, či jak se u nás říkalo, císařský rychtář, s rozsáhlou pravomocí: měl první místo mezi konšely, bez jeho vědomí nesměla býti svolávána rada a obec, spolupůsobil při každoroční obnově konšelského úřadu, hájil práva, zájmy a hlavně důchody panovníka a dohlížel na zachovávání zákonů, pokoje, řádu a policie. Prostě celá městská správa mu byla podřízena a byla jím kontrolována. Zřízení tohoto úřadu znamenalo podstatné okleštění městské samosprávy. Dlužno dodati, že Obnoveným zřízením zemským byla moravská královská města čtvrtým zemským stavem, ovšem s minimálním vlivem na zemských sněmích.[94])

S politickým oslabením šlo ruku v ruce hospodářské zruinování, způsobené neslýchanými finančními požadavky vlády. Především to byly ohromné náklady na vyživování vojska. Byla již řeč o tom, co stál Verdugův pluk. Vojáci generála Aldobrandiniho polkli dalších 59 735 zl. mor. Celkem padlo na císařské vojsko během krátké doby 256 486 zl., rozvržených na obyvatelstvo.[95]) Ferdinand II. potřeboval na vedení války nutně velmi mnoho peněz a tak se hrnuly přímo lavinovitě příkazy k jejich opatření zvláště na bezbranná královská města. Tak hned koncem ledna půjčeno císaři prostřednictvím Pavla Michny z Vacinova 2571 zl. mor. 12 g. 6 d., nejvyššímu proviantnímu Jindřichu Kryštofu Thorandlovi složeno 4285 zl. mor. 21 g. 3 d. a na jaře téhož léta na příkaz nejvyššího kancléře Zdeňka Popela z Lobkovic odvedeno 30 000 zl. mor. O dva roky později dáno k rukám hr. Lva Buriana Berky z Dubé 42 871 zl. mor. 12 g. 6 d.[96]) Dietrichštejn, tlačen Vídní, bezohledně vymáhal v době rebelie zadrženou daň domovní a posudné. Císařský fiskus zaváděl nebo zvyšoval nepřímé dávky. Tak např. zmíněné posudné vzrostlo z 5 grošů bílých ze 4věderního sudu na 1 zl. z každého sudu piva a vína (pivní a vinný tác). Nové poplatky byly enormně vysoké a postihovaly bez rozdílu chudého i bohatého. Stavové se neodvažovali tyto požadavky vlády zamítati, nýbrž je jen pokud možno mírnili.

Aby bylo lze všem závazkům dostáti, bylo třeba uzavírati půjčky, jež narostly do obrovských rozměrů. V r. 1621 bylo vypůjčeno celkem 101 426 zl. mor. 13 g. 1 d., roku 1622 53 991 zl. mor. 17 g. 1 d., roku 1623 dokonce 258 384 zl. mor. 16 g. 3 d., roku 1624 28 929 zl. mor. 1 g. 1 d. a posléze roku 1625 9751 zl. mor.

[91]) Chr. d'Elvert: Schriften ... Bd. XVI, str. 338, 352–353.

[92]) StAR Brno G 12 II. č. 169, G. J. Koschinski: Historia Brunensis cum synopsi majest. lit. ad senatum Brunensem, str. 329–330.

[93]) Chr. d'Elvert: Schriften ... Bd. XXII, str. 79.

[94]) Boh. Baxa: Dějiny práva na území republiky československé, str. 202, 219.

[95]) L. Urbánková-Hrubá: Zadlužení moravských královských měst po Bílé hoře. Sborník MM 80 (1961), str. 257.

[96]) StAR Brno B 11 (acta finita) sign. 12-B 63 přílohy.

6 g.[97]) Celkem bylo tedy uzavřeno v l. 1621–1625 za 452 482 zl. mor. 23 g. 6 d. nových půjček. Jen na 6% úroku by se musilo odváděti ročně věřitelům více než 27 138 zl. mor., přičemž by se vůbec neuplácel dlužný kapitál a nepřihlíželo by se ku starým dluhům z doby před českým povstáním a k úrokům z nich. Soudobá suplika brněnských měšťanů kardinálovi mluví dokonce o 700 000 zl. mor. dlužných peněz.[98]) Majetek města byl několikanásobně předlužen a běžné příjmy, beztak hubené, zdaleka nestačily jen na krytí úroků. Tak například z rozboru radních počtů r. 1628 vyplývá, že na rubrice příjmů bylo vykázáno 15 012 zl. 18 g. 1½ d. (včetně platů z Kuříma) a ve výdajích 3947 zl. 25 g. 4½ d., tudíž přebytek jen 11 064 zl. 22 g. 4 d.[99])

Peníze se sháněly jen s největšími potížemi. Nejvíce půjčovaly duchovní ústavy, například v r. 1623 71 342 zl. mor. 25 g. 5 d. Jejich půjčky byly ve většině případů na věčný úrok a představovaly trvalé břemeno, poněvadž neměly býti nikdy splaceny. Na druhé strany ukazovaly, kdo u nás po Bílé hoře vládl většími volnými finančními prostředky. Mnohem méně bylo lze získati od některých šlechticů (v r. 1623 celkem 32 066 zl. mor.) a od měšťanů z moravských poddanských měst. Ostatek se musil opatřiti z místních zdrojů při čemž se s oblibou sahalo na sirotčí jmění. Výsledkem takového „hospodářství" byl ovšem dokonalý bankrot.

Je přirozené, že Brno, stejně jako ostatní města, přímo bombardovalo Vídeň a kardinála smutnými zprávami o katastrofálním rozvratu svých financí, dovršeného kaládou roku 1623, a pokornými prosbami o pomoc. A vskutku, třebas váhavě, si počali ve Vídni uvědomovati, že je v zájmu samého panovníka, aby nedopustil úplnou zkázu svých měst. Počala se vleklá jednání o zredukování tíživého dlužního břemene.[100]) Jisté uvolnění v tom směru však přinesla teprve léta 1630–31, kdy císařská oddlužovací komise donutila četné věřitele, že nejen upustili od všech úroků i minulých, nýbrž ještě musili sleviti podstatné částky z půjčeného kapitálu. Jen duchovní nadání byla více respektována.

Celková suma takto „zakordovaných" dluhů činila 321 098 zl. 59 kr. 2 d. (z toho fundace 58 000 zl., světské dluhy 262 298 zl. 59 kr. 2 d.), „nezakordovaných" 40 983 zl. 33 kr. 1 d., „Akordované" dluhy zdejších měšťanů byly vykázány částkou 65 427 zl. 20 kr., akordované brněnské sirotčí peníze měly hodnotu 46 593 zl. 29 kr. 2 d. Z nadačních peněz se měl odvádět pouze stálý úrok 6%, zatímco ostatním věřitelům se mělo ročně uplácet 2,75% kapitálu. Celkem se mělo vydávat na dluhy 12 000 zl. ročně.[101]) Soudobý rejstřík městských dluhů je na položce světským věřitelům dokonce o 8536 zl. 40 kr. vyšší. (270 835 zl. rýn. 39 kr.)[102]) Při jednání komise mohli Brňané předložiti své aktivní pohledávky, drtivou většinou za vládou. Tak za císařem Rudolfem II. měli ještě 22 120 zl. mor. a na lozuncích měli dobírati 7608 zl. mor. 24 g. O velkých půjčkách císaři po roce 1621 již byla řeč.[103]) O osudu těchto peněz v celkové výši 115 847 zl. mor. 28 g. 2 d. není ničeho známo.

[97]) AMB rkp. č. 106 fol. 7–48.
[98]) L. Urbánková-Hrubá l. c. str. 262.
[99]) StAR Brno B 11 sign. 12-B_{63} přílohy.
[100]) L. Urbánková-Hrubá l. c. str. 259–264.
[101]) StAR Brno, fond B 11 sign. 12-B_{63} přílohy.
[102]) AMB rkp. č. 108, fol. 230b).
[103]) StAR Brno fond B 11 sign. 12-B_{63} přílohy.

Z cifer v citovaném dlužním rejstříku je patrné, jak dlouho se splácení vleklo. První fáze splátek je z let 1637–1643 a pak po téměř 15leté přestávce následuje druhé období v l. 1657–1685. Je tedy jasně viditelné, že na zaplacení podstatné části „zakordovaného" dluhu si věřitelé počkali až 50 let. Teprve léta šedesátá a další desítiletí vykazují známky jisté hospodářské regenerace, umožňující postupné splácení dlužního břemene. Celá tato složitá a vleklá procedura znamená další velké ochuzení celé řady lidí. Srovnají-li se moravská královská města co do stupně zadlužení, tu Brno následuje těsně za vedoucí Jihlavou, zatímco mnohem zámožnější Olomouc je na třetím místě (o 62 919 zl. méně). Města musila přinésti krvavé oběti v zájmu upevnění režimu, který byl jejich největším utlačovatelem. Toho si ovšem měla býti vědoma v průběhu povstání, kdy nebyla ochotna k větším obětem v zájmu společné věci.

Bylo-li postiženo město jako celek, musili to automaticky odnésti poplatníci, tj. měšťané. V domech jim řádila bezuzdná soldateska, na jejíž vydržování přispívali všichni bez rozdílu vyznání. Podobně tomu bylo i s berněmi a rostoucími spotřebními dávkami, jež postihovaly nejvíce vrstvy nejchudší. Na císařem požadovaných 50 000 zl. mor. v roce 1623 složilo 67 měšťanů 17 694 zl. a 28 usedlíků na předměstích 1735 zl. 3 g. 5 d., celkem tedy 95 osob s bídou sehnalo 19 429 zl. mor. 8 g. 5 d. Ze zámožných jednotlivců nejvíce půjčil konšel Gabriel Moderstockh (celkem 8281 zl. 12 g. 2 d.).[104])

Zvláště tvrdě dopadla trestající ruka vítězova na zdejší evangelíky, a to nejen represáliemi finančního rázu, nýbrž u čelných z nich nadto i tresty na svobodě. Nekatolíci byli hned druhého dne po převratu na radnici odzbrojeni, zatímco straně podjednou byly výjimečně zbraně ponechány. Poněvadž je, jak známo, v době rebelie neměli, musily jim býti vráceny buď koncem roku 1620, nebo počátkem následujícího léta. Odevzdání zbraní předcházelo zatýkání nejvíce kompromitovaných. 2. dubna 1621 byl zatčen Eliáš Netolička a spolu s ním bývalí konšelé Havel Roučka a Ludvík Prössl, dále mydlář Michal Hermann, kožešníci Jáchym Hartman a Daniel Klering, pekař Jan Bayer, řezník Jan Kristin, krejčí Michal Lichtblau a výrobce ostruh Martin Bericht.[105]) Posledně uvedený byl na přímluvu vážených osob světského a duchovního stavu a na prosby své manželky císařskými komisaři propuštěn na svobodu na peněžitou záruku. Zavázal se, že bude věrným císařovým poddaným a že udá každého, kdo se urážlivě dotkne císařova majestátu.[106]) Dalším, z příkazu kardinála předčasně propuštěným, byl Ludvík Prössl, poněvadž přestoupil na katolickou víru. Také Netolička, hrozně strádající v žaláři, žádal jesuity, aby se přimluvili za jeho uvolnění. Dostal za odpověď, že se tak stane až jim vrátí ztracený majetek, nebo je uvede na správnou stopu.[107]) Zdá se, že tím zatýkání neskončilo. Zcela jistě byl totiž zajištěn německý sekretář direktorské kanceláře a brněnský měšťan Jan Dorn a v případě obuvníka Tomáše Jureje a pekaře Jana Haindla je to víc než pravděpodobné.

Majetek prvních 10 vyjmenovaných byl na příkaz kardinálův ve dnech 7. a 8. dubna zinventován komisaři Jiřím Pfeferkornem z Otopachu, za povstání proti své vůli ustanoveným písařem menšího práva brněnského kraje, a městským rych-

[104]) AMB rkp. č. 106, fol. 40b) – 47.
[105]) Jar. Prokeš l. c. str. 69–70.
[106]) AMB rkp. č. 96, fol. 78. Datum 29. 9. 1622.
[107] StAR Brno fond G 2 (Nová sbírka) č. 679a)/2 Jesuité v Brně.

tářem Janem Miglem ze Vztuh a zabaven. Ze záboru bylo dodatečně uvolněno jmění Jana Bayera jeho manželce k vydržování Verdugových vojáků, dále řezníka Jana Kristina, ostružiníka Martina Berichta a bývalého konšela a konvertity Ludvíka Prössla. Z Netoličkova konfiskovaného majetku bylo několik mís, talířů a část ložního prádla zapůjčeno kardinálovi a 2 kusy lůžkovin vydány plukovníku Verdugovi.[108]) Nejvíce padlo do rukou komisařů u Netoličky, Roučky a Hermanna, nejméně u Michala Lichtblaua.

Mimořádná císařská komise, soudící účastníky rebelie na Moravě, zahájila svou neblahou činnost teprve počátkem července r. 1622 na zemské soudnici (nyní Nová radnice). Nejprve bylo souzeno 12 zemřelých předních rebelů, jejichž památka byla prokleta a statky zkonfiskovány. Byl mezi nimi často zmíněný Eliáš Netolička, jenž skonal dne 16. srpna 1621 ve vězení na brněnské radnici. Žaloba vypočítávala jeho četné funkce a poslání, jak již o nich bylo výše psáno. Jak vysoko si ho cenila falcká strana dokazuje okolnost, že Ladislav Velen z Žerotína vyvolal jednání o jeho výměnu za některé významné císařské zajatce, bohužel příliš pozdě.[109]) V listopadu r. 1622 byl vynesen rozsudek nad rebely I. třídy, mezi nimiž byl sekretář Jan Dorn. Trest useknutí ruky mu byl prominut a byl ponechán ve vězení až do císařovy resoluce.[110])

Zmíněná komise odsoudila čelné účastníky povstání z vyšších stavů a po vyhlášení generálního pardonu se z ní vytvořila komise konfiskační. Ta jen v Brně zabavila 26 domů šlechtických a 2 domy měšťanské, totiž Roučkův na Dolním rynku, jeden z nejhonosnějších vůbec, a Daniela Kleringa na Horním rynku. Všechny propadlé objekty byly oceněny nízko, takže při hotovém placení znehodnocenou dlouhou mincí se dostaly novým držitelům za pakatel. Tak například Roučkův dům byl odhadnut pouze za 2200 zl., Kleringův za 500 zl.[111]) a palác Ladislava Velena z Žerotína na Dolním rynku (nyní č. 3) za 5700 zl. na hotovosti nebo za 11 300 zl. při koupi na splátky.[112]) Takové „ocenění" otevíralo dokořán dveře obohacování a spekulaci kořistníků.

Během roku 1624 došlo k potrestání ostatních brněnských evangelíků, kteří se méně prohřešili. Zdejší luterská obec jako celek musila svoliti k pokutě 16 000 kop splatných ve 2 termínech roku 1626. Z jednotlivců byl nejvíc postižen Havel Roučka, odsouzený k ponižujícímu tehdy čistění ulic a ku ztrátě majetku. Žaloba shrnula jeho počínání za předchozího režimu, jak o tom bylo výše psáno. Manželce bylo ponecháno 700 zl., část šperků a bytové zařízení.

Z dalších obviněných se doznal pekař Jan Bayer, že byl 2. května na poradě v domě pánů z Kounic na Pánské ulici, že se zúčastnil volby 24členného obecního výboru, který se u něho v domě dvakrát sešel, že byl komisařem při zabírání jesuitské koleje a že pomáhal odzbrojovat katolíky. Navíc bylo na něho udáno, že přísahal stavům na Horním rynku, že byl přítomen při odnětí klíčů od městských bran purkmistru Lilgenblattovi, že stál na stráži u bran, že se zúčastnil tajných schůzek po odjezdu Náchodově, že pomáhal sestavovati stížnostní artykule

[108]) StAR Brno fond G 140 Historický archiv Dietrichštejnů – inventáře brněnských měšťanů z r. 1621.
[109]) Fr. Hrubý: Ladislav Velen z Žerotína str. 130–131.
[110]) Chr. d'Elvert: Schriften ... Bd. XXIII, str. 353.
[111]) StAR Brno G 12 II-301, str. 189. – Též Chr. d'Elvert: Schriften ... Bd. XVI, str. 221–222.
[112]) StAR Brno fond G 140 Historický archiv Dietrichštejnů – odhady konfiskovaných domů v Brně 1622–23.

proti straně podjednou, že schvaloval, aby jesuité odešli z koleje s holýma rukama aj. Zdá se, že brzy zemřel a tím ušel útrapám žaláře. Jeho syn pracoval 5 měsíců v okovech a ztratil majetek. Vdově po zesnulém ponechali dům a pusté vinice, musila však složit 150 zl. pokuty.

Kožešník Daniel Klering přiznal, že byl účasten několika tajných schůzek, zvláště v domě pánů z Kounic a v kostelíku sv. Mikuláše (stával na nám. Svobody) a že se dobrovolně zapojil při odzbrojování katolíků. Svědkové proti němu vypovídali, že byl při záboru kostela sv. Jakuba a při vypovídání jesuitů. Posléze se měl prohřešiti proti bodům žaloby, jež byly všem obviněným společné. Dostal 3 měsíce nucené práce v poutech a pozbyl vše. Ženě přiznali $^1/_3$ ze získané částky za prodaný dům.

Švec Tomáš Jurej připustil, že mluvil jménem evangelické obce na schůzce v kounicovském domě, že byl při přejímání klíčů od bran na radnici, že přísahal vzbouřencům na Horním rynku, že přemlouval špilberské žoldnéře k přestupu do stavovských služeb a že vítal Bedřicha Falckého v Brně. Ve svědeckých výpovědech mu dokazovali, že mluvil za obec při zmíněné přísaze na dnešním nám. 25. února a že sesadil katolické velitele na Špilberku a dosadil evangelické. Za to mu byl vyměřen trest půl roku nucené práce v okovech a pokuta 100 zl., poněvadž víc neměl.

Pekař Jan Haindl vypovídal, že byl stavy jmenován důstojníkem špilberské posádky a poslán s ní do Pohořelic, že byl dvakrát či třikrát na tajných schůzkách nekatolíků v Bayerově domě, že se zúčastnil předání článků proti katolíkům a že v plné zbroji vítal zimního krále. Podle výroků svědků prý vyzýval po bělohorském vítězství k dalšímu odporu. Byl potrestán třemi měsíci práce v železech a pokutou 300 zl., což představovalo více než $^2/_3$ odhadnuté hodnoty jeho majetku.

Tím skončily tresty na svobodě a celá řada dalších odsouzena ku ztrátě značné části majetkových hodnot. Kožešníku Jáchymu Hartmannovi odňata z trestu polovina jmění (150 tolarů), vdova po zesnulém mydláři Michalu Hermannovi musila vydati 3 cenné poháry, zbraně a dlužní úpis na 1500 zl., pozůstalí po zlatníku a konšelovi Jindřichu Debockovi odvedli 2000 zl. a dlužní úpis na 100 dukátů, bývalý člen rady a konvertita Ludvík Prössl odevzdal 3 pohárky a 100 kop, malíř Tobiáš Gerhard pozbyl rovněž 100 kop a posléze vdova po radním pánu Matouši Klösterlem postoupila po jednání dlužní úpis na 900 zl. a více kusů těžkého, pozlaceného nádobí.

Zbývající byli potrestáni takto: Řemenář Matouš Stichwider 400 zl. ($^1/_2$ majetku), mědikovec Erasmus Löw 300 zl., jircháři z předměstí Jirchářské ulice Jošt a Petr Langové, dále krejčí Jan Jakub Bischoff a konvař Ondřej Conrad po 200 zl., obchodník plátnem Kryštof Kleiner, pláteník Řehoř Schmidt, kramář Bernard Tresall, zlatník Jan Guet a výrobce plátna Valentin Leitlmaier po 150 zl., kramář Melichar Leitlmaier, Jiří Kamenský, provozující nálev vína, a výrobce hřebíků Šimon Stiebitz po 100 zl., lékárník „U červeného raka" (roh Tř. vítězství a ulice Jánské) Řehoř Braun, postříhač sukna Izaiáš Petsch a Martin Mayer po 60 zl. Zámožnému lékárníkovi polehčovalo, že mu propadlo mnoho dlužních úpisů. Bez trestu vyvázli pláteník Kašpar Poll a vdova po Konrádu Eyssenovi, poněvadž byli úplně nemajetní.[113])

[113]) StAR Brno fond G 12 II-301, str. 176–187. – Též Chr. d'Elvert: Schriften ... Bd. XVI, str. 218–221, dále Schriften ... Bd. XXIII, str. CCXIV.

Tento výčet provinilců není úplný. Chybí v něm například bývalý konšel a sladovník Martin Bauer, pokutovaný 120 zlatými.[114]) Je nepochybné, že z významnějších osobností byli potrestáni Jan Kristin, Michal Lichtblau a Martin Bericht. Zprávy o nich a případně i o dalších se však nezachovaly. Než i tak to byla bilance truchlivá. Ze 34 uvedených provinilců bylo 6 odsouzeno k trestům na svobodě, 5 jich pozbylo všechen majetek a značná část zbývajících byla zbavena $^2/_3$ až $^1/_2$ jmění.

Zvláštní kapitolu tvoří případ brněnského mincmistra Jana Pecze. Jeho pozůstalost odhadnutá na 40 000 zl. byla v r. 1623 kardinálem zabavena.[115]) Alespoň část z ní však byla sirotkům uvolněna, poněvadž si z ní městská rada postupně vypůjčila na hotovosti 9625 zl. mor., tj. 11 020 zl. rýn. 10 kr., nepočítajíc běžný 6 % úrok. Tato suma byla v r. 1631 „zakordována" na 3728 zl. mor., tj. 4349 zl. rýn. 20 kr. a splácení této částky se vleklo až do r. 1686.[116]) Na stížnost Peczových dědiců bylo po roce 1636 zahájeno řízení ve věci zkonfiskované části jmění, o jehož výsledku však není nic známo. Majetek nejbohatšího brněnského evangelíka se rozplynul.

Celkem bylo císařskými zmocněnci vymačkáno na pokutách jen v těch případech, jež známe, mírně odhadnuto přes 80 000 zl. mor. v nové měně, kromě jiných cenností. Hospodářská potence nekatolíků byla zlomena.

Záhy bylo přikročeno k poslednímu aktu odvety, tj. k násilné protireformaci. Již v lednu r. 1621 bylo rozhodnuto na poradách ve Vídni, aby sirotci v královských městech na Moravě byli vychováváni bez výjimky v katolické víře a aby cechy chodily jako dříve na slavnostní bohoslužby.[117]) A hned v dubnu téhož léta zakázal císař pod přísnými tresty brněnským a olomouckým měšťanům návštěvu nekatolických bohoslužeb na cizích gruntech, poněvadž tím – jak se praví – vznikají, pozdvižení a všeliké neřády. Kardinál byl zmocněn, aby panovníkovo nařízení provedl.[118]) Tím se rázem vrátily poměry v Brně do dob nejtužší protireformace za vlády Rudolfa II. S postupným upevňováním habsburského panství na Moravě bylo možno pokročiti dále podle předem vytčeného plánu. Po vypuzení predikantů z Moravy koncem r. 1624, byl vydán v lednu r. 1625 kardinálem příkaz královským městům, aby netrpěla ve svých zdech a na svých předměstích nekatolíky. Lhůta k přestupu a k vykonání zpovědi se stanovila do velikonoc (30. března). Ti, kteří neuposlechnou, musí se po uplynutí termínu vyprodati a vystěhovati. V odůvodnění tohoto mandátu se uvádělo, že minulá rebelie vznikla z důvodů politických pod rouškou náboženství a že nejlepším prostředkem k uvarování se takového zla v budoucnosti je jednota v náboženství.[119]) Původní termín byl dodatečně prodloužen do letnic (18. května) s tím, že zatvrzelci mají před odchodem ze země především vyrovnati uložené jim pokuty a nadto ještě složiti celou $^1/_4$ z hodnoty svého majetku městské správě, aby tím pomohli ostatním snášeti břímě

[114]) AMB rkp. č. 52, fol. 168a).

[115]) Jar. Pošvář: Brněnští mincmistři. Brno v minulosti a dnes I, str. 47. – Týž, Nástin dějin brn. mincovny II. Numismat. sborník VI, str. 320.

[116]) AMB rkp. č. 106, fol. 29b) – 30a), 43b). Tamtéž rkp. č. 108, fol. 164b) – 165a); rkp. č. 109, fol. 230b) – 231.

[117]) Fr. Kameníček: Zemské sněmy a sjezdy moravské II, str. 543.

[118]) AMB, moderní opis Starých pamětí brněnských z l. 1400–1636 Jana Munky z Ivančic.

[119]) Otiskl Fr. Snopek: Akta kardinála Dietrichštejna z l. 1619–1635 ČMM 39 (1915) kus č. 26, str. 133–135. Datum Mikulov, 20. 1. 1625.

dluhů, jež oni sami zapříčinili a jménem obce za falckého režimu napáchali.[120])

Jak reagovali na toto opatření postižení evangelíci? Předem nutno říci, že ze známých jmen jich 7 zemřelo hned v prvních letech po porážce. V roce 1621 skonali oba přední falčtí exponenti Eliáš Netolička a Havel Roučka, o 2 léta později bývalí konšelé Jindřich Debock a Matěj Klösterle, dále švec Filip Drächsler, mydlář Michal Hermann a výrobce pálenky Martin Hoffmann. Ostatní z majetnějších přijali většinou dříve či později katolickou víru, stejně jako pozůstalí po zemřelých, jako například vdova po Netoličkovi. Vypočetl jsem, že ze 36 nejzámožnějších se jich obrátilo 24 a jen 5 je nejistých. Mezi těmito vynikal majetkem první, jménem zjištěný brněnský poštmistr z doby povstání, Valentin Sartor. Členové městské rady v době rebelie pokud nevymřeli, přestoupili rovněž. Neví se to jedině v případě Šebestiána Krezla. Stejně tak učinili vedoucí činitelé při květnovém převratu roku 1619 jako byl Jan Bayer, Daniel Klering, Tomáš Jurej a Jan Haindl. Lze si lehce domysliti, jak působil jejich příklad na ostatní.

Při zodpovědění otázky o počtu měšťanů, opustivších město, narážíme na značné potíže. Zde je nutno spokojiti se při nedostatku jiných pramenů pouze jistými poznatky, získanými studiem hlavní knihy berní, založené r. 1634.[121]) Ze 46 zapsaných objektů vnitřního města bylo jich tehdy 58 pustých (z toho 5 šlechtických a 53 měšťanských), tj. 12,5 %, čili $^1/_8$. Z toho počtu jich bylo 26 (téměř $^1/_2$) poplatných jedním grošem $2^1/_2$ d. až 10 groši, 15 v sazbě 11–20 g., 8 v kategorii 21–30 g. a z devíti se odváděl 1 zl. a více. Mezi těmito posledními bylo oněch 5 šlechtických realit, takže na měšťany připadají pouze 4. Na předměstích, patřících městu, bylo celkem 38 opuštěných domů, z čehož drtivá většina 34 byla poplatná částkou do 10 grošů. 27 z nich byly nejnuznější chatrče vůbec, z nichž se platila nejnižší losunga 1 g. $2^1/_2$ d. Celkem vykazuje citovaný pramen 91 pustých domů, tedy číslo značně vysoké. Přitom je jisto, že výstavnější objekty se nenechávaly ve větším měřítku pustnouti. Bylo-li měšťanských obydlí před Bílou horou 399, tj. 82,7 % všech zapsaných realit, zůstalo jich po této pohromě pouze 318, tj. 68,9 %. Ze 414 poplatníků doby dřívější jich zbylo 320, tedy téměř o 100 méně. Mezi emigrujícími byli, jak z předchozích údajů patrno, v převaze právě sociálně slabší, zatímco zámožnější se s ohledem na majetek více přizpůsobovali. Vzrůstající počet volných měšťanských realit zabírají především církevní ústavy. Tak bylo například puštěno jesuitům celkem 21 domů (12 k rozšíření stávající koleje a 9 pro novou kolej chudých studentů). Dalšími zájemci byli vyšší stavové. Jejich domovní majetek vzrostl ze 74 na 82. Šlechtické a církevní budovy představují nyní 17,78 % proti 15,35 % v době povstání. Proces narůstání šlechtického a církevního majetku, typický pro 17. století, tedy pokračuje, aby dosáhl kulminace v druhé pol. tohoto věku. Pátráme-li po motivech vystěhovalectví, tu jistě nemalou roli sehrály důvody hospodářské: berní vysávání, konfiskace, velké pokuty, vojenská ubytování, drahota, ochromení řemesel a obchodu, velká devastace předměstí za vpádu jízdy Bethlena Gabora v r. 1623, měnová kaláda koncem téhož léta. Že přitom spolupůsobil náboženský útisk, je samozřejmé. Vyjádřiti číselně emigraci z důvodů konfesionálních se neodvažuji pro nedostatek podkladů.

Tak mohl napsati kardinál Dietrichštejn koncem r. 1626 cís. rychtáři a městské

[120]) Přetiskl Chr. d'Elvert: Schriften ... Bd. IX, str. 230. Dietrichštejn – král. městům. Datum Mikulov, 22. 3. 1625.

[121]) AMB rkp. č. 13.

radě, že toto město je „s pomocí boží a vůlí císařskou valnou většinou očistěno od kacířského bludu." Zapomněl však uvésti za jakou cenu se dosáhlo tohoto úspěchu. Ve zmíněném přípise ukládá Ferdinandovým jménem pro upevnění víry dětem a čeledi povinnou docházku k jesuitům na katechismus, pokud by mu neučil zdejší svatojakubský farář.[122])

Velká většina konvertitů přijala vnucenou jim víru jen naoko. Kardinál zjistil ještě v roce 1629, že o velikonocích nevykonala velká část mužů a žen zpověď a připisoval to jejich kacířské zatvrzelosti a falešnému předstírání katolictví. K nápravě jim určil termín do letnic (3. června), kdy mají přinésti svému duchovnímu pastýři zpovědní lístek nebo se vystěhovati.[123]) Aby tito lidé nehledali duchovní útěchu v nekatolických knihách, bylo po nich všude v zemi horlivě pátráno a musily býti odváděny úřadům. Proti těm, kdo je proti zákazu tajně ukrývali, se přísně zakročovalo. Tak byl například v r. 1629 vyšetřován brněnský měšťan Jan Granczer za to, že opatroval luterskou bibli. Při výslechu na radnici popřel, že by byla jeho, a svaloval vše na svou ženu, jež prý ji bez jeho vědomí převzala spolu s jinými knihami nebožtíka Jiřího Hantschla a ukryla.[124])

Důsledkem všech těchto převratných změn byl zmíněný již úbytek měšťanů sousedů a podruhů a vzrůst šlechtického a církevního majetku, což se zase obráželo v poklesu městských příjmů a v odbytové krisi upadajících řemesel, strádajících jak rostoucí drahotou životních potřeb a surovin, tak i slábnoucím místním a oblastním trhem. Bylo stále méně těch, kteří měli vykonávat četné měšťanské povinnosti, jež se snažil patriciát z titulu funkcí v městské správě či z jiných důvodů přesunovati na ostatní. Tato vrstva, těžící z městských důchodů a poměrně méně zatížená daňově, se chovala poníženě k příslušníkům vyšších stavů a povýšeně a neomaleně k ostatním obyvatelům města. I to je typický zjev 17. století.

Již vícekráte bylo v literatuře poukazováno na úpadek české národnosti u nás po Bílé hoře. K potvrzení tohoto faktu jeden doklad. Když se v roce 1629 uprázdnila po Baltazaru Arnolfu Kotzmannovi fara u sv. Jakuba, doporučil kardinál městské radě jesuitu a mikulovského kanovníka Jiřího Albelia z Fürstenfeldu. Kandidát po všech stránkách způsobilý, neuměl vůbec česky. Znalost tohoto jazyka, jak se píše v dopise, není v Brně nezbytná, poněvadž většina obyvatel je německá.[125])

Pád českého povstání byl tedy pro město, stejně jako pro celou naši vlast, tragický. Úpadek hospodářský a populační, stejně jako tíživé břímě dluhů visí na něm ještě v 80. letech 17. století jako žernov osličí. Z královských měst na Moravě snad jen Jihlava byla postižena ještě citelněji. Je to jedna z nejchmurnějších stránek v jeho pohnutých dějinách.

V těchto smutných dobách rostl význam Brna jako správního centra Moravy. Zase lze říci, že stejně jako v dobách protihabsburského odboje, se zde i v následujících letech odehrávaly nejdůležitější politické události, týkající se celé země.

---

[122]) StAR Brno, pobočka Kroměříž. Spiritualia B 71, fol. 13. Kardinál – cís. rychtáři Demetriu Reichovi z Reichenau a purkmistru a radě m. Brna. Datum Mikulov, 30. 11. 1626. Otiskl Fr. Snopek l. c. kus č. 46, str. 152–153.

[123]) Dietrichštejn – radám měst Olomouce, Znojma, Brna a Jihlavy. Datum Mikulov, 10. 5. 1629. Publikoval Fr. Snopek l. c. kus č. 77, str. 182–183.

[124]) AMB Kollerova sbírka. Actum 14. 9. 1629 (nezařaděný kus).

[125]) StAR Brno, pobočka Kroměříž. Spiritualia B 71, fol. 8–9. Kardinál Dietrichštejn – purkmistru a radě m. Brna. Datum Mikulov, 27. 3. 1630.

Přispěl k tomu nemálo kardinál Dietrichštejn, který si ho zvolil za své úřední sídlo. Nekorunovaný vládce Moravy měl k tomuto městu jisté vztahy. Ono bylo svědkem jeho zápasů s Karlem starším z Žerotína, tu se dožil chvil největšího ponížení a sem se vracel jako definitivní vítěz. Odtud konečně neměl daleko na rodový Mikulov. Pro císařský dvůr byla zase rozhodující menší vzdálenost od vídeňského centra. A tak se již nejméně od vypuknutí konfliktu hledí na Brno jako na hlavní město Moravy, i když se jím stalo de jure teprve o 18 let později. Tato okolnost mu pomohla k postupnému překonání pobělohorské pohromy.

ARCHIV MĚSTA BRNA 1

VZPOMÍNKY NA ODBOJOVOU ČINNOST V BRNĚ ZA NACISTICKÉ OKUPACE[1])

Lev Bloudek: Vzpomínky na odboj v letech 1939–1941.[2])

... Dne 14. března pak došlo k návštěvě Háchy v Berlíně a druhý den již hned zrána jsme z vysílání rozhlasu poznali, co se stalo. Domy na ulicích byly vyzdobeny, nebo lépe řečeno zohyzděny vlajkami s hákovým křížem, a když jsem přišel do zaměstnání do Živnobanky, byli tam již ordneři, kteří ani nepřipustili otevření pokladen, takže se onen neblahý den vůbec neúřadovalo.

Ordneři také střežili telefony a dbali, aby se nikdo neprohrabával ve svém stole. To bylo dost nepříjemné, ale v nestřeženém okamžiku se mi přece jen podařilo ze svého stolu odstranit a zničit nacházející se tam protifašistický materiál, jehož nalezení ordnery by mi asi moc neprospělo. I doma bylo nutné udělat patřičný pořádek, něco schovat, něco i zničit, aby aspoň při eventuální běžné prohlídce nebylo hned na první pohled zřejmé, co jsem zač.

Ve dnech po příchodu fašistů se také houževnatě udržovaly pověsti, že před jejich příchodem byl na policejním ředitelství v Brně zničen spálením veškerý materiál, týkající se komunistické činnosti našich lidí. Ze své vlastní zkušenosti ale mohu potvrdit, že tomu tak nebylo, nebo že přinejmenším nebyl zničen veškerý takový materiál. To jsem se ovšem dozvěděl až později.

Při výslechu gestapem nebyla o mém členství v KSČ a o mé činnosti za první republiky vůbec žádná řeč. Když jsem se však po odpykání trestu (3 roky káznice) dostal do Brna „Pod kaštany" a když mě gestapák Hofer odtud vedl poprvé na práci do Tomášského dvora, pustil se do mne, jaký jsem zarytý komunista, že jsem již za republiky pracoval ilegálně a oslovil mě dokonce mým krycím jménem z oné doby (Skála). Reprodukoval téměř doslova vše, co bylo obsaženo v protokolu, který byl se mnou sepsán tři roky před okupací, kdy jsem byl pro komunistickou činnost policejně zajištěn. Proto jsem byl také po odpykání trestu poslán do ochranné vazby (Schutzhaft) do koncentračního tábora v Buchenwaldu s odůvodněním: „Da er sich schon früher kommunistisch betätigt hat."[3])

[1]) Do tohoto ročníku zařazuje redakce dvě vzpomínky na těžká léta nacistické okupace. Jsou uloženy spolu s desítkami dalších v Muzeu dělnického hnutí Brněnska. Při otištění byly provedeny opravy drobných chyb a méně důležité části textu byly vypuštěny, což je vždy označeno třemi tečkami.

[2]) Rukopis vzpomínky je v Archívu Muzea dělnického hnutí Brněnska (AMDHB), sign. V-452.

[3]) Protože již dříve byl komunisticky činný.

Asi po dobu tří roků, tj. od mého seznámení se s československou policií až po okupaci, považovala strana za vhodné zprostit mě, vzhledem k tomu, že jsem byl policii znám, příliš exponované stranické práce, ale byl jsem pověřen prací v nepolitické odborové organizaci „Sdružení peněžního úřednictva". Zde se mi podařilo ovlivnit členy výboru v čele s předsedou tak, že naše organizace pak pořádala schůze s marxistickou náplní (po vzoru strany dle § 2 shromažďovacího zákona), bojovala proti vyskytujícím se fašistickým tendencím, proti žluťáctví (Živnobanka), pořádala i sbírky na demokratické Španělsko atd....

V okupaci však nadešel čas, zapojit se do ilegální stranické práce. Do této mě zapojil soudruh Josef Rosický (Brno-Spořitelna). Šlo především o získání finančních prostředků, které strana ke své činnosti potřebovala. A tak bylo nutné získat okruh sympatizujících, kteří na tyto potřeby pravidelně přispívali. Pokud si pamatuji, bylo to sedm až osm lidí, kteří mi pravidelně měsíčně odváděli určité částky, které jsem pak já zase předával s. Rosickému. Je nabíledni, že jsem na tyto částky ani žádné stvrzenky nevydával, ani od s. Rosického neobdržel. To vše bylo věcí vzájemné důvěry.

Dále to bylo rozšiřování našeho ilegálního tisku a letáků. Ty jsem zase dostával od s. Rosického a dával svým spolehlivým známým s tím, aby dotyčná tiskovina, jakmile splní svůj účel, byla bezpečně zničena. Zapojení do obou uvedených činností bylo ovšem i pro ty sympatizující riskantní, a proto také po mém zatčení trnuli, zda mě nebudou nuceni na gestapo následovat. Ale jak se ukázalo, byly jejich obavy bezpředmětné.

Soudruhem Rosickým jsem byl též zapojen do funkce spojky, říkalo se tomu také hláska. Tato funkce spočívala v tom, abych v případě potřeby poskytl svůj byt, svobodárnu Brno, Na můstku 2a, ke schůzkám stranických funkcionářů z různých míst, pravděpodobně z Prahy a Brna, za účelem předávání zpráv, instrukcí a dispozic. Byly stanoveny permanentně určité dny, nepamatuji se už které, a určitá hodina, kdy jedině mohlo k takové schůzce dojít. Dále pak se museli dotyční soudruzi představit jako „Burda z Berouna". Souhlasily-li den, hodina a heslo, bylo vše v pořádku. Kdyby z těchto podmínek – čas, heslo – něco neklapalo, mohlo by jít o provokatéry.

Když pak jednoho takového dne ve stanovenou hodinu přišli dva muži, jeden z nich se představil správně, ale druhý jako „Burda z Rokycan", místo z Berouna. Ale ten, který se nepředstavil zcela správně, nebyl naštěstí žádný provokatér, ale soudruh Sinkule, a tak se nic zlého nestalo, že jsem je nechal ve svém bytě si popovídat. Ale přesně vzato to nebylo správné, neboť stranické pokyny měly být takříkajíc do chloupečku respektovány.

Strana přece brzy po vpádu nacistů vydala „Desatero", skvělé to směrnice pro úspěšnou konspirativní práci. Zde se členům ukládalo dodržovat do důsledku přijaté pokyny, zdržovat se požívání alkoholu, nikomu nic nevyprávět o své činnosti, na žádném soudruhovi o jeho činnosti nic nevyzvídat, dodržovat prostě ve všem přísnou mlčenlivost a opatrnost, a především nečinit si o ničem žádné písemné záznamy. Mám zato, že kdyby bývaly byly tyto směrnice všemi soudruhy přísně dodržovány, bývala by tím byla práce gestapa značně ztížena.

Ale co říci například tomu, že se ke mně jindy zase dostavil soudruh, nevím, o koho šlo, který se mi ani nemusel představovat, neboť vytáhl z kapsy papírek s mým jménem a adresou i se smluveným heslem! Neodolal jsem, abych mu za

tuto neopatrnost odporující nejzákladnějším principům konspirativní práce jaksepatří nevynadal.

A mohlo se stát jedině tím, že opět někde nebyly dodržovány pokyny pro konspirativní práci, že se přihodilo toto:

Začátkem ledna 1941 se ke mně dostavil muž, který se představil jako „Burda z Rokycan", tedy tak, jako svého času soudruh Sinkule. Přijal jsem jej tedy jako spolehlivého soudruha. Říkal, že je nyní nějak potrháno spojení s Brnem a zda bych mu nemohl poradit, jak nalézt onoho soudruha, který mě pověřil funkcí spojky pod uvedeným heslem. Vzhledem k tomu, že dotyčný přišel ve správnou dobu a znal v podstatě správné heslo, sdělil jsem mu, že onen soudruh, tj. s. Rosický, je zatčen a že já sám jsem nyní bez jakéhokoliv kontaktu.

Později jsem zjistil, že onen muž byl gestapák Florián, který se ode mne na základě znalosti smluvené doby i hesla hravě dozvěděl o jedné z činnosti již zatčeného s. Rosického, která mu do oné doby nebyla známa. Mám zato, že uvedené informace gestapa mohly pramenit jedině z nějakého podobného porušení zásad konspirativní práce, jak tomu bylo u onoho soudruha, který nosil po kapsách mou adresu i se smluveným heslem. A dále mám zato, že kdyby bývali všichni soudruzi dodržovali striktně ono „Desatero", o němž jsem se již zmínil, byla by bývala práce gestapa ztížena tak, že by se muselo octnout doslova v pozici „slepé báby".

Zatím jsem tedy stále ještě byl na svobodě. Gestapo si pro mne přišlo až 8. února 1941 dopoledne a odvezlo mě z banky do Kouniček. Po postavení čelem ke zdi a vyprázdnění kapes jsem se dostal na pokoj A-54, kde už byl soudruh Josef Kumpoch, dnes pracovník Krajského výboru strany v Brně, a jeden odbojář ze Slovácka (Trubák).

Tu jsem se kupodivu brzy aklimatizoval. Snažil jsem se od prvého okamžiku dostat do sebe vše, co nám bylo předkládáno jako jídlo, prováděl jsem se svými dvěma spoluvězni gymnastické cviky, pokoušel jsem se neztrácet humor a udržet se v optimismu. To se mi naštěstí dařilo po celou dobu mého věznění, po čtyři a čtvrt roku. Nikdy jsem nevěšel hlavu a myslím, že právě můj optimismus, někdy i nereálný a přehnaný, mi hlavně dopomohl k tomu, že jsem tu celou dobu věznění přečkal celkem docela dobře.

Jednou z předních starostí zatčených v Kounicových kolejích bylo předávání nutných dotazů a sdělení jiným známým soudruhům, ať již spoluvězňům anebo těm, kteří byli ještě na svobodě. Sloužili k tomu chodbaři, vydlabaný otvor ve stěně na záchodě, prádlo zasílané domů k vyprání a případně i lékař (vězeň). Nám na naší cele se dokonce podařilo i některé naše strážce „smrtihlavy" ovlivnit a zpracovat tak, že nám naše písemné zprávy předávali buď osobně na patřičnou adresu, nebo je nechali dopravit poštou. I mně se podařilo zaslat zprávu mému bratrovi ing. Boleslavu Bloudkovi, který byl silně sympatizující s naší stranou, jak má v případě potřeby vypovídat, aby se jeho výpověď kryla přesně s výpovědí při mém výslechu. To se pak také, když byl volán k výslechu na gestapo, stalo a díky tomu zůstal na svobodě.

Já sám jsem se na výslechy již předem důkladně připravil tím, že jsem si nachystal odpovědi na bohatý sortiment všech v úvahu přicházejících otázek. A tak jsem to, co podle mého soudu musilo být gestapu známo a věci bez podstatného významu okamžitě bez otálení přiznal. Tím se mi podařilo vzbudit dojem pravdomluvného, takže se mi pak celkem úspěšně dařilo zapřít i věci, které byly dokonce

uvedeny v protokolu soudruha Rosického nebo soudruha Kalába. Přitom musím konstatovat, že dík velmi pečlivé přípravě k výslechům proběhly u mě tyto hladce a celkem vzato i lehce. Zato mého spolubydlícího soudruha Kumpocha po jednom z výslechů odvedli celého pestrobarevného na jinou celu.

Brzy nato, v první polovině dubna 1941, byl jsem spolu se soudruhem Rosickým a dále se soudruhy Sedláčkem (pojišťovna) a Šemberou (rozhlas) dopraven na Mírov. Teprve cestou na Mírov jsem se dozvěděl, že všichni patříme do jedné skupiny vedené s. Rosickým, čili že jsme tzv. komplicové. V tomto případě byla tedy konspirativní práce velmi dobrá. Ačkoliv jsme se všichni již z dřívější stranické práce velmi dobře znali, vůbec jsme nevěděli, že patříme do jedné skupiny.

Na Mírově jsem se dostal společně se s. Rosickým na oddělení, kde byli většinou komunisté. Ze známějších si pamatuji, že zde byl dr. V. Chyba, Semczyszyn, Konrád Hloušek a tajemník Terer, který byl později popraven. Pokud jde o politické diskuse, bylo zde tedy dost rušno. První máj 1941 jsme časně zrána uvítali malou májovou oslavou s politickým projevem soudruha Terera a zazpíváním Internacionály.

V této době, v květnu až červnu 1941, jsme z naší cely mohli pozorovat neustálý každodenní přesun příslušenství německé válečné mašinérie na východ, takže jsme byli všichni stále více utvrzováni v názoru, že v nejbližší době musí na východě dojít k válečnému konfliktu. Proto mi připadá přímo absurdní názor, že by Sovětský svaz nebyl býval s přepadením počítal a že by toto přepadení bylo pro něj překvapením. Cožpak je možné, že by byl Sovětský svaz se svou jistě ne špatnou výzvědnou službou věděl méně než nějací vězni gestapa někde za mřížemi? Pro nás vězně na Mírově nebyl 22. červen 1941 naprosto žádným překvapením, neboť jsme konflikt na východě bezpečně předpokládali.

Dnem přepadení Sovětského svazu hitlerovským Německem nám byla dočasně zastavena dodávka novin. A tu se začaly, nevím jak a odkud, rojit mezi vězni zprávy o ohromných úspěších Sovětské armády. Podle těchto zpráv, jimž jsme všichni tak rádi věřili, měla za necelé dva týdny války mít Rudá armáda obsazenou celou Podkarpatskou Rus a část Slovenska. Po 14 dnech nám byly dodatečně dodány veškeré výtisky zadržených novin. Byla to pro nás všechny pochopitelně hodně studená sprcha, když jsme se dozvěděli o bitvě v prostoru Bialystok-Minsk atd.

A pak den za dnem další úspěchy německých fašistů. I když jsme si uvědomovali sílu fašistické válečné mašinérie, zásobované prakticky zbrojovkami celé Evropy, nedovedli jsme pochopit, že Rudá armáda, do níž jsme vkládali tolik nadějí, nedovede čelit útoku německých fašistů. Hledali jsme křečovitě nějaké přijatelné vysvětlení, jenom abychom si nemuseli přiznat, že v oné době byla vojenská převaha na straně wehrmachtu. Utěšovali jsme se tím, že snad jde o nějakou velkorysou taktiku, která nakonec povede ke zničení německých armád, ne-li dříve, tedy nejpozději v zimě, tak jak to před 130 lety zažila Grande Armée. Ale zatím zde byla jen jedna reálná útěcha. I z německých novin jasně vyplývalo, že se nepodařilo Rudou armádu rozvrátit, jako tomu bylo např. ve Francii, ale že ústup Rudé armády probíhal zcela organizovaně. Avšak fašisté postupovali stále dál.

V červenci 1941 byla celá naše skupina dopravena do Breslau, Freiburgstrasse. Zde nás komplice pečlivě separovali a rozmístili po samovazbách jako bychom na té dosavadní pouti nebyli měli dosti příležitosti popovídat si mezi sebou dle libosti. A pokud jsme si chtěli navzájem něco sdělit, tak to šlo i zde. Stačilo při těch denních procházkách na vězeňském dvoře zůstat v tom husím pochodu pozadu, např.

proto abych si upravil na nohou dřeváky, a pak se zařadit buď těsně před nebo těsně za svého komplice.

Dne 12. srpna 1941 jsem byl spolu se svými komplici souzen Oberlandesgerichtem (Vrchním zemským soudem) a odsouzen ke třem rokům káznice; návrh byl na pět roků. Krátkou dobu nato jsem byl převezen do káznice Stein a. D....

Alois Hlavička a Josef Hlavička: Odbojové hnutí v Bystrci.[4])

Jakmile němečtí okupanti obsadili 15. března 1939 Čechy a Moravu, došlo v Bystrci k utvoření ilegální skupiny složené z příslušníků KSČ, kteří v důsledku dřívějších zkušeností z poloilegální práce byli i po celou dobu okupace tmelem veškeré odbojové činnosti. Hlavní úkol spočíval v tom, aby skupina byla rozšířena o další odhodlané vlastence, aby odbojová práce byla postavena na širší základně, aby tak byly učiněny přípravy k případnému vydávání a rozšiřování ilegálních tiskovin, posilování českých lidí před nacistickou propagandou a vytvoření ilegálního fondu, aby skupina byla finančně zajištěna v případě perzekuce zatčených účastníků.

Skupinu tehdy tvořili: Antonín Krystek, Rudolf Stejskal, Josef Hlavička, Alois Hlavička, Vojtěch Stejskal (Hundrt), Marie Stejskalová (Maťa z Horky) a později další soudruzi. Každý člen dostal za úkol vybrat si pět soudruhů (tzv. pětky), kteří se nesměli znát, nesměli vědět jeden o druhém, že jsou členy skupiny odbojového hnutí, a museli dodržovat zásady konspirace. Dbalo se na velmi přísnou konspiraci, aby v případě zatčení jednoho ze skupiny bylo co nejméně ztrát. Naprostou ukázněností a disciplínou po celou dobu okupace, dodržováním konspiračních pravidel nedošlo až do roku 1942 k zatčení, které by ohrozilo práci ilegální skupiny.

Schůzování skupiny se omezilo nejvíce na čtyři členy, zvláště vedoucí (Krystek, J. Hlavička, A. Hlavička a Stejskal). Jinak se používal způsob, že vedoucí pětky jednotlivé členy ve své skupince informoval, dával jim směrnice a ilegální tisk, který šel od jednoho člena ke druhému přes vedoucího člena pětky. Zásadou byla přesnost a svědomitost hlavně při schůzkách. Muselo se přijít přesně v určenou hodinu, čekat se mohlo nejvýše deset minut.

V samotném Bystrci bylo vytvořeno deset pětek, které tvořily organizovaný celek složený z členů KSČ. Vedle toho řada členů pětek udržovala osobní styk s dalšími občany z řad bezpartijních, některých sociálních demokratů i národních socialistů. Mnoho z nich přispívalo finančně a byly jim dodávány ilegální tiskoviny a sdělovány zprávy zahraničního rozhlasu. Přes tuto síť byly získávány cenné informace o nacistech a jejich přisluhovačích, jako byli v Bystrci Leopold Dočekal, Josef Kopřiva, Štěpánka Havlíčková a Jelínková-Danielová.

Činnost a styky nebyly omezeny jen na Bystrc. Bylo navázáno spojení do Kníniček, Žebětína, Veverské Bítýšky, Chrlic, Komína i do Brna. Informace o spojení zůstaly jen u vedoucích této organizace. Tak např. J. Hlavička hned v prvních dnech po okupaci měl spojení s ilegálním vedením Brna přes profesora G. Riedla (Jelínek), s nímž se projednávalo rozšíření činnosti do dalších vesnic, vytvoření konspiračních středisek, zajišťování ubytování, finanční prostředky apod.

[4]) Rukopis je v AMDHB, sign. V-475.

Mimoto měl bystrcký výbor spojku k ilegálnímu rozdělování tisku a pokynů. R. Stejskal a jeho žena Marie byli pověřeni, aby docházeli pro směrnice a Rudé právo na Koliště do pojízdné budky novináře až do 15. května 1939, kdy se podařilo gestapu pomocí zrádce F. Šmída z Chrlic (Velký Franta) zjistit na prodavače novin, že se s ním stýká nápadně mnoho lidí. Dík naší dobré práci a obezřetnosti nebyl nikdo zatčen. I prodavač novin kromě několika nečekaných prohlídek neměl jiných nepříjemností, jak sdělilo brněnské ústředí.

Dalším úkolem bylo navázání styku s Vilémem Haškou z brněnské plynárny, který byl spojkou Brno-Praha a dostával ilegální materiál....

Zvláštní etapu činnosti ale i zvýšeného nebezpečí tvoří příchod Stanislava Živného, úředníka pojišťovny z Brna, v okupaci krajského vedoucího KSČ, který uprchl z Kounicových kolejí v březnu 1941. Zdržoval se několik dní v Komíně a přešel do Bystrce, poněvadž se znal s J. Hlavičkou z dřívějších dob činnosti v KSČ. Obrátil se na Oldřicha Klimeše, Bystrc č. 121, který byl se Živným zaměstnán v jedné pojišťovně a požádal ho o spojení s J. Hlavičkou, které se také uskutečnilo. Živný potřeboval trvalý úkryt a zajištění zásobování, než bude možno připravit podmínky pro přechod za hranice.

Celé vedení skupiny, jakož i všichni členové byli přímo i nepřímo zapojeni na tento úkol. R. Stejskal č. 427, u něhož Živný přespal, měl za úkol převést Živného za přehradu do chaty člena jiné odbojové skupiny KSČ soudruha Weinera, což bylo také provedeno. Později byl ubytován v chatě manželů Markových. Přes J. Hlavičku, R. Stejskala a A. Hlavičku byl udržován pravidelný styk se Živným, donášeny potraviny, potravinové lístky, peníze a ilegální tiskoviny. Na chatě byla utvořena další skupina, která se starala o Živného, a to z rodiny Markovy, Musilové, Weinera, Dr. Máchy a Aloise Králíka.

Hlavní úkol skupiny v Bystrci spočíval v tom, hledat další spojení s vyššími složkami, aby Živný mohl ilegálně pracovat. Nastalo mnoho obtíží. Vlna zatýkání pokračovala, spojení byla přetrhána a trvalo mnohdy celé měsíce, než byly trhliny v organizační síti kraje nahrazeny novými vlastenci. Německo vítězilo, teror vzrůstal, což působilo psychologicky na vrstvy lidu. Gestapo zesílilo používání konfidentů z českých i německých lidí, metody vyšetřování byly ostřejší, popravy častější a soustavné prohlídky a razie po vlastencích, kteří se ukrývali, byly na denním pořádku.

Tato situace si vyžadovala ještě větší kázně a větší aktivity všech členů proti malomyslným a poraženeckým názorům, většího povzbuzení pochybujících lidí a šíření pevné víry, že nacismus prohraje. Tato víra byla jedinou zbraní všech vlastenců proti obrovské propagandě a vítězícímu teroru. Jeden stát za druhým byl okupanty zabírán, německá soldateska ječela radostí, koncentrační tábory byly přeplněné, ale práce proti nacismu pokračovala. Noví vlastenci nastupovali na místa zatčených a popravených. Vyžadovala se denní aktivita a obětavost. Oběti byly přinášeny ve jménu cti a nezávislosti naší země.

Dne 11. června 1941 byl zatčen pro podzemní práci Karel Možný z Bystrce, 8. října 1941 byl zatčen František Struhař z Bystrce pro podporování rodin vězněných a 3. listopadu 1941 byl zatčen Adolf Sedlák pro sabotáž ve válečné výrobě. Všichni tito soudruzi byli dřívějšími členy KSČ (1921–1938) a nyní členy ilegální organizace v Bystrci. Ani tehdy se toto celé organizace nedotklo, její síť nebyla porušena, ani nikdo nebyl vyzrazen. Zvýšila se dále ostražitost v činnosti, vzrostly další úkoly v poskytování pomoci rodinám zatčených. Dne 23. prosince 1941 byl

propuštěn z vazby gestapa A. Krystek pro nedostatek důkazů a hlavně jako těžce nemocný.

Nová tíživá situace byla vytvořena atentátem na protektora Heydricha... Potíže vzrůstaly, neboť i teror vzrostl. Okolí již nebylo dost bezpečné. Bylo také nutno v důsledku přerazítkování občanských legitimací, které prováděla německá policie ve všech obcích, opatřit Živnému novou legitimaci, což se také podařilo. O. Klimeš dostal na starost fotografie a A. Hlavička provedl přebarvení vlasů. Prostřednictvím ing. V. Voždi a Rudolfa Holého se provedlo spojení s Josefem Kasalem, který žil též v ilegalitě. Převod Živného do Wilsonova lesa v Žabovřeskách od Kníničské přehrady provedl v pravé poledne R. Stejskal (Kudrman), Míla Musilová-Hlavičková, za předání R. Holého a J. Hlavičky u cíle (úsekové provádění). Pro různé obtíže se neuskutečnilo přemístění Živného a Kasala do Bystřice pod Hostýnem, takže se vrátili oba do chaty na přehradu.

V červenci 1942 připojil se k oběma ukrývaným i třetí, a to R. Holý, poštovní úředník, a sice pro nebezpečí zatčení, které mu hrozilo. Vzrůstalo také nebezpečí, neboť něco viselo ve vzduchu. Byla zvýšena bdělost a J. Hlavička byl připraven na ilegalitu. Bezprostřední nebezpečí se přiblížilo, když v září 1942 byl zatčen ing. Vožďa, vedoucí skupiny Biochema v Modřicích, když předtím byla zatčena spojka Praha–Brno soudružka Běhounková, a to po zatýkání v Praze.

Vožďa byl zatčen na základě dopisu, který mu zaslal z ilegality R. Holý, jenž byl hledán gestapem. Toto hrubé porušování konspirace ve skupině ukrývaných vyvrcholilo zaslaným dopisem a mělo vážné následky. Tak se gestapo dostalo na stopu Holého a učinilo závěr, že jde o organizaci, o níž musí vědět Vožďa. Gestapo potřebovalo vědět ale něco konkrétního, aby se dostalo do středu skupiny a aby ještě rozšířilo trhliny v síti odbojového hnutí. Podařilo se mu to tím, že pod slibem propuštění získalo zatčeného ing. Vožďu za konfidenta, který jim vykonal opravdu dobré služby.

Jedna z nich byla, že upozornil jak na skupinu Živný, Kasal, Holý, tak i na úlohu J. Hlavičky a A. Hlavičky v této skupině. Tak se stal Vožďa V-mannem, sloužil vedoucímu gestapa Kozlowskému, od něhož dostával velké peněžité odměny. Později potvrdil gestapák Dörsch, že Vožďa ochotně přijímal všechny úkoly. Dodržovaná konspirace v bystrcké organizaci nedala možnost gestapu do ní vniknout, neboť jiné pracovníky Vožďa v bystrcké skupině neznal.

Dne 3. září 1942 přijel do Bystrce na kole neznámý muž ustrojený v pracovních modrácích a dožadoval se instrukcí v bytě u A. Hlavičky. Vydával se za člena odbojové skupiny a sdělil A. Hlavičkovi, zda ví, že ing. Vožďa byl zatčen a když tento odvětil, že mu není nic známo, prohlásil se za zástupce ing. Voždi pro ilegální práci. A. Hlavička však dobře věděl, že ing. Vožďa byl zatčen, poněvadž osobně dva dny předtím zajel do Modřic pro ilegální tiskoviny a tam se dověděl, že Vožďa byl zatčen. Proto se mu neznámý muž stal podezřelým a obratně vedl rozhovor, kde se neznámého dotazoval, odkud je a ke komu chodí k holiči. Jmenovaný totiž tvrdil, že je ze Zastávky, a když se ho Hlavička zeptal, kolik je tam holičů, odpověděl neznámý muž nepravdivě. Hlavičkovi se potvrdilo podezření, že jde o fízla gestapa, poněvadž poměry v Zastávce dobře znal. Neznámý muž se stále dožadoval dalších instrukcí pro ilegální činnost a chtěl, aby byl zaveden na místo schůzky na přehradu. A. Hlavička to odmítl, že mu není známo o nějakém spojení. Neznámý muž odejel na kole směrem k Brnu. Byl to gestapák, správce Kounicových kolejí Duba.

Bylo potřeba bdělosti, kombinace a přemýšlení. To se přeneslo i na chatu. Pátek minul klidně. Také gestapo kombinovalo, aby se v sobotu 5. září 1942 rozhodlo. Použilo ing. Vožďu, aby provedl to, co nedokázal gestapák Duba. Na pomoc měl dva gestapáky, známého Floriána a Rotha, kteří čekali na kraji lesa u přehrady, až Vožďa přivede J. Hlavičku s Živným. V 11.30 hod. 5. září přišel ing. Vožďa osobně do dílny A. Hlavičky a dotazoval se, kde je Josef. Když mu A. Hlavička vytýkal, jak je možné, že s gestapem jde přímo k nim, odvětil tento zcela nesvůj vyhýbavě, že se nic nestalo, že jde o nepatrnou věc.

Po krátkém zdržení, poněvadž J. Hlavička se dosud nevrátil ze zaměstnání, odebral se Vožďa směrem k přehradě obvyklou cestou a k úkrytu, kde vyčkával příchod Živného a spol. J. Hlavička přišel ze zaměstnání ve 13 hodin, odešel směrem k přehradě, ale za hodinu se vrátil s jistým podezřením a odejel do Brna. Po čtvrté hodině odpoledne vracel se Živný s Holým k chatě, kde byli ubytováni. Gestapáci je vyzvali, aby se vzdali. Došlo k přestřelce a k útěku. Živnému se podařilo uniknout, zatímco Holý byl zatčen.

S malou kořistí se vraceli gestapáci znovu do Bystrce pro J. Hlavičku. V 8 hod. večer přijelo auto s třemi gestapáky v civilu. Vnikli přímo do dílny A. Hlavičky, vykonali formální prohlídku v bytě a dotazovali se na J. Hlavičku. Mezitím co se dohadovali, padlo venku několik střelných ran. Gestapáci ihned vyrazili ven s revolvery v rukou a pro A. Hlavičku přiběhl vzápětí třetí gestapák s pistolí v ruce a donutil ho, aby ho následoval. Zatím padlo několik dalších ran z revolveru. Na zemi na silnici nedaleko prodejny cukrárny ležel těžce zraněný Stanislav Živný, který gestapu při odpolední honičce u přehrady uprchl. Při této přestřelce byl Živným poraněn na noze gestapák Florián.

Tato dramatická událost měla ohromnou odezvu u obyvatelstva v Bystrci, které se shromáždilo poblíž místa děje. A. Hlavička byl zatčen a odvezen do Kounicových kolejí, kde ještě týž večer byl hrozným týráním nucen k doznání. Avšak nedoznal se a ani se neznal k zatčenému R. Holému při konfrontaci.

V noci tohoto dne, tj. 5. září 1942, vracel se J. Hlavička z Brna. Na kraji Bystrce byl informován Stanislavem Řádkem mladším, který čekal u autobusu a sdělil Josefovi, co se v Bystrci stalo. Svárovou cestou pustil se Josef směrem ke Komínu, kde po menší přestřelce se dvěma gestapáky, sám byl též ozbrojen, unikl do Komína ke známému rolníku Blažeji Kristenovi, který s jeho matkou a bratrem učinil vše, aby se tam mohl ukrýt. Rodina Kristenova byla příkladem českých vlastenců, nebojácných antifašistů, kteří mohli být vzorem všem ostatním rolníkům v sabotáži. Zvláště šedesátiletá Kristenová ukázala se pravou českou vlastenkou. Oběť, kterou přinesla tato rodina, nemůže nahradit žádné vyznamenání.

Od Kristenů přes Blažeje udržoval J. Hlavička i v ilegalitě stále spojení s bystrckou skupinou, scházel se s R. Stejskalem a jeho ženou, V. Stejskalem a Krystkem. Tito jej zásobovali vším potřebným. Od Kristenů vydával J. Hlavička zprávy všech ilegálních rozhlasových stanic, které dostával R. Stejskal k dalšímu rozšiřování. Bylo mu umožněno vycházet ven na schůzky do Bystrce, Tuřan, Chrlic a jiných míst, bylo navázáno spojení s Karlem Strachoněm z Chrlic a Josefem Rerychem, který byl ilegálním pracovníkem krajského vedení. J. Hlavička přechodně bydlel u L. Dolníčka, R. Stejskala v Bystrci, K. Strachoně v Chrlicích a Rudolfa Bučka v Rosenberku.

Do Chrlic byl poslán Josef Sláma z Bystrce, který dostal úkol a pokyny hledat pro J. Hlavičku byt v Boskovicích. Při jednom zájezdu byl J. Sláma zatčen na

zpáteční cestě v Blansku. Asi 6. srpna 1944 byl zatčen K. Strachoň v Chrlicích, u něhož byly speciální mapy slovenských hranic, které byly připraveny pro J. Hlavičku. Dne 8. srpna 1944 byl zatčen R. Stejskal v Královopolské strojírně, v 6 hodin večer pak jeho žena Marie v Bystrci a v 8 hodin večer J. Hlavička v Komíně se všemi Kristenovými ...

Antonín Ševčík

PŘÍSPĚVEK K DĚJINÁM OKUPAČNÍ SPRÁVY V BRNĚ V LETECH 1939–1945

V letošním roce uplynulo 25 let od dovršení Mnichova, od rozbití Česko-Slovenska a počátku okupace okleštěných Čech a Moravy nacistickým Německem. Čtvrt století je dosti velkým odstupem pro historické hodnocení, kterému mají pomáhat také studie o okupační správě. Přehlednou studii o organizaci okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945 vydal St. Šisler ve Sborníku archivních prací r. XIII (1963) č. 2. Tento příspěvek doplňuje Šislerovu studii o některé údaje týkající se vývoje a agendy nacistických úřadů „všeobecné" správy v Brně, bez jejichž znalosti nelze úspěšně ani studovat, ani hodnotit archivní prameny k dějinám Brna za okupace.

Ve dnech posledních nacistických příprav na okupaci Čech a Moravy přestali brněnští nacisté uznávat svrchovanost Česko-Slovenska. Nenáviděli ji a porušovali ji, jak jen mohli. Každou naši snahu po jejím zachování nazývali terorem a bezprávím vůči Němcům. Ve fanatismu dokonce chtěli, aby česko-slovenská vláda nahlížela na české země jako na „německý životní prostor". 12. března 1939 vyvěsili brněnští nacisté symboly „třetí říše" – prapory s hákovými kříži. V sevřených řadách pochodovali městem k nacistické slavnosti do Pisárek. Následujícího dne pochodovali němečtí ordneři (Volksdeutscher Mannschaft) přes Modřice do zabraného pohraničí, kde k nim na nočním shromáždění promluvil dr. Schwabe. Nepřetržitě po tři dny zasedal v Německém domě štáb brněnských nacistů a řídil odtud provokace. V noci na 15. března pak vydal příkazy k převzetí zemského úřadu, policejního ředitelství a městské správy v Brně, ke hlídání židů aj.[1])

Členové štábu brněnských nacistů byli tehdy zajisté informováni o tom, že přípravy na okupaci Čech a Moravy jsou již hotovy. A nejen přípravy vojenského obsazení, ale také policejní kontroly, politického dohledu, dohledu nad českou správou, hospodářstvím, peněžnictvím. V tajných seznamech označených jako „Geheime Kommandosache" měli seznamy říšských úředníků a vymezení oblastí jejich působnosti v Čechách, na Moravě a západním Slovensku. Skupiny těchto úředníků byly

[1]) Srovnej články: W. G. Trübwasser, Ehe es Morgen wurde a K. Köberle, Der Marsch der Volksdeutschen Mannschaft ins Grossdeutsche Reich v příloze Volksdeutsche Zeitung z 15. 3. 1940.
Dr. Karl Schwabe, SS standartenführer, 15. 3. 1939 se prohlásil policejním ředitelem v Brně; od 15. 3. 1940 zemský vicepresident v Brně.

pro Brno připraveny ve Vídni. Tam si také daly vytisknout první vyhlášky, vylepované při příchodu německé armády do Brna.[2])

Šéf civilní správy při armádní skupině 5

(Chef der Zivilverwaltung beim Heeresgruppenkommando 5) byl prvním nacistickým úřadem v Brně, který vznikl bezprostředně po zabrání Brna německou armádou 15. března 1939. Usídlil se v budově Zemského úřadu v Brně na dnešním nám. Rudé armády č. 1. Jeho vedoucím byl říšský komisař, župní vedoucí Bürckel, který podléhal přímo vrchnímu veliteli armádní skupiny 5 generálu Listovi. Vedoucí štábu úřadu šéfa civilní správy byl dr. von Burgsdorff, pozdější státní podsekretář v úřadě říšského protektora v Praze. V úřadě byli pracovníci z oblasti politické správy, hospodářství (Wirtschaftsgruppe) a propagandy („Einsatzstelle" říšského ministerstva lidové osvěty a propagandy a „Propagandatrupps" říšského úřadu propagandy ve Vídni).[3])

Působnost úřadu šéfa civilní správy se vztahovala na oblast okupovanou pátou armádní skupinou, tj. na Moravu a krátký čas také na západní Slovensko. Jeho úkolem bylo zabezpečit chod veřejné správy a hospodářského života v okupované oblasti, zajišťovat vojenské požadavky, budovat oberlandráty. Za tím účelem byla ještě před 15. březnem vytištěna vyhláška, vylepovaná při příchodu německé armády. Ve vyhlášce se mj. uvádí:

„Veškerá veřejná správa pokračuje v práci, nebude-li nic jiného nařízeno. Toto platí také pro policii, poštu, železnici a veřejné závody.

Všechen hospodářský život běží dál. Každý zůstaň na svém místě a pokračuj v práci. Vzdávání se práce pokládá se za sabotáž.

Nařízením německých vojenských úřadů musí se bezpodmínečně uposlechnouti."[4])

Přípisem zemskému presidentovi vyhradil šéf civilní správy oberlandrátům a sobě kontrolu české správy předkládáním všech důležitějších písemností:

„V zájmu důvěryhodné a těsné spolupráce, abych vám mohl dávat pokyny pro dosažení shody vašich opatření s politickými, vojenskými a hospodářskými požadavky říše, žádám vás, abyste všechny výnosy a opatření, která vydáváte pro podřízená okresní hejtmanství, zasílal prostřednictím mnou dosazených oberlandrátů, a vašim okresním hejtmanům dal pokyn, aby všechny zprávy vám zasílané byly předkládány prostřednictvím oberlandrátů...

Za další vás žádám, abyste o všech důležitých podáních, která vám přijdou z pražských ústředních míst, jakož i o vašich vlastních důležitějších výnosech dával mně vědomost a dával mně k nahlédnutí všechny zprávy, které posíláte na ústřední místa."[5])

Šéf civilní správy vydával první pokyny k hospodářským opatřením, zakazoval velké nákupy, upravoval pohraniční styk a vydávání propustek, dal pokyny k rozpuštění některých českých spolků, vydával první pokyny k omezení svobody židů a nakládání s jejich majetkem, všímal si některých záležitostí souvisejících s likvi-

[2]) StA Brno, B 252, k. 14, 09.
[3]) StA Brno, B 251, 1001.
[4]) Archiv města Brna, Vyhl., V c. 16.
[5]) Přípis šéfa civilní správy č. 1/1939; StA Brno, B 251, 1020.

dací čsl. armády, dával se informovat o projevech českého odporu a nesouhlasu i o násilnostech německých vojáků.[6]) Oddělení propagandy organizovalo pro Němce koncerty, zájezd vídeňské opery, promítání německých filmů. Dohlíželo na český tisk a kulturní podniky. Šéf civilní správy Bürckel pověřil dr. Juryho, vedoucího dolnodunajské župy, organizací NSDAP v oblasti Brna, Jihlavy a Vyškova.[7])

Převážná část agendy úřadu šéfa civilní správy přešla 15. dubna 1939 na úřadovnu říšského protektora v Brně. Pracovníci pro hospodářské otázky se vrátili do Vídně. Oddělení propagandy zůstalo pak v Brně do konce května jako součást úřadovny říšského protektora.[8])

Úřad šéfa civilní správy tím nezanikl. Ještě v srpnu a září 1939 žádá oberlandráty na Moravě, aby se obraceli na úřadovnu říšského protektora a jen v případech rušení veřejného pořádku se mají (i úřadovna říšského protektora) obracet na šéfa civilní správy, nebo ve zvláštních případech na jeho náměstky pro věci správní a hospodářské.[9])

Úřadovna říšského protektora v Brně

Nejvyšším nacistickým okupačním úřadem v protektorátě byl úřad říšského protektora v Praze. Říšský protektor byl v Čechách a na Moravě Hitlerovým zástupcem. S výjimkou branné moci mu podléhaly všechny úřady a služebny říše v protektorátě.[10])

Úřad říšského protektora měl v Brně svoji úřadovnu. Její název zněl: Říšský protektor v Čechách a na Moravě, úřadovna Morava (Der Reichsprotektor in Böhmen und Mähren. Dienststelle Mähren); ve vnitřním styku byla nazývána jen oddělením Morava (Gruppe Mähren). Sídlo měla v místnostech po úřadu šéfa civilní správy na dnešním náměstí Rudé armády č. 1. Vznikla 16. dubna 1939. Jejím vedoucím byl Naudè.[11])

Úřadovna převzala do značné míry agendu šéfa civilní správy. Kontrolovala českou správu na Moravě. Podle výnosu K. H. Franka z 24. 10. 1939[12]) musel jí zemský úřad v Brně i jiné moravské instituce všech správních odvětví předkládat ke schválení zákony, nařízení, právní předpisy a správní nařízení zásadní povahy před uveřejněním. Úřadovna řídila poněmčování Moravy a potlačování Čechů. Zajišťovala potřeby říšské armády. Sledovala politický, kulturní a hospodářský život, projevy českého odporu a smýšlení. Rozhodovala o „arizaci" větších židovských majetků, všímala si hospodaření měst a obcí, peněžních podniků, tvorby cen, plánování, veterinární a zdravotní péče, policejních záležitostí, zemědělské politiky aj. Kontrolovala provádění jazykových nařízení, kontrolovala tisk, divadelní a filmová představení i jiné kulturní podniky. Úřadovna byla prostředníkem mezi oberland-

[6]) StA Brno, B 276.
[7]) Volksdeutsche Zeitung 21. 3. 1939.
[8]) StA Brno, B 251, 1000, 1001.
[9]) StA Brno, B 251, 1020, 5000.
[10]) Podrobněji i s příslušnými normami uvádí St. Šisler v citované studii (SAP, 1963, č. 2, str. 61 n.).
[11]) Horst Naudè z úřadu landrátu v Quedlinburgu, od 15. 3. 1939 oberlandrát pro Brno-venkov, po zrušení úřadovny říšského protektora v Brně zemský vicepresident v Praze, ke konci války presidiální šéf v min. národní osvěty v Praze.
[12]) StA Brno, B 251, 1000, 1004.

ráty na Moravě a úřadem říšského protektora v Praze. Ve věcech nacistické správy na Moravě vypracovávala návrhy a dobrá zdání a posílala je s jinými organizačními a politickými zprávami říšskému protektorovi v Praze.

Původně bylo pro brněnskou úřadovnu říšského protektora plánováno jen 15 lidí. Během krátké doby se však místo kontrolního orgánu vytvořil byrokratický úřad, který měl v r. 1940 devět referátů:

Ref. I.	zál. komunální, dohled nad protektorátními úřady, říšská obrana
Ref. II.	věci národnostní, osídlování
Ref. III.	výživa, zemědělství, lesní hospodaření, arizace, veterinární policie
Ref. IV.	osobní záležitosti úřadovny
Ref. V.	tisk, kulturní politika
Ref. VI.	zdravotnictví
Ref. VII.	živnosti, peněžní ústavy, pracovní nasazení, říšská hospodářská pomoc
Ref. VII. a)	policie, justice, státní občanství, politické a jazykové záležitosti, protiletecká ochrana
Ref. VIII.	plánování
Ref. IX.	cenový dohled

Finanční odd.: dohled nad protektorátními finančními úřady, berní a celní záležitosti.

Působnost brněnské úřadovny říšského protektora byla tedy velmi široká, ale nebyla vymezena instančně. Obsahovala mnoho drobnější agendy, kterou měly spíše vykonávat oberlandráty. O věcech zásadnější povahy nerozhodovala, nýbrž je postupovala k rozhodnutí úřadu říšského protektora v Praze. Proto brněnský oberlandrát Westerkamp navrhoval již v r. 1939, aby úřadovna byla zrušena.[13])

V březnu 1940 byl jmenován zemským vicepresidentem brněnský nacista Schwabe. Dohled nad Zemským úřadem v Brně a jmenování německých okresních hejtmanů přešlo na něho.[14]) Tak ubyla brněnské úřadovně říšského protektora značná část agendy a úřadovna byla „odstavena" na poněmčovací politiku,[15]) neboť výnosem říšského protektora z 11. ledna 1940 jí bylo uloženo, aby řídila poněmčovací politiku na Moravě. Ani tuto agendu nevykonávala dlouho.

V srpnu 1941 napsal šéf říšské kanceláře říšskému protektorovi, že podle sdělení Bormanna si Hitler přeje, aby prostředky pro němectví byly přikazovány prostřednictvím župních vedení, a že „práce na zlepšování poměrů Němců" nepatří k činnosti říšského protektora. K. H. Frank se po této informaci odebral do Berlína. Výsledkem jeho návštěvy bylo, že 14. 11. 1941 bylo vydáno Hitlerovo nařízení, aby i v protektorátě platil výnos k „upevnění němectví" ze 7. 10. 1939, podle kterého byla germanizace záležitostí říšského vedoucího SS. Říšský vedoucí SS jmenoval K. H. Franka svým pověřencem. V této funkci zřídil Frank úřadovnu říšského komisaře pro upevnění němectví v Čechách a na Moravě při úřadě říšského protektora. Vedením úřadovny byl pověřen SS obersturmbannführer Ferd. Fischer.[16])

---

[13]) V situační zprávě říšskému protektorovi z 27. 11. 1939.

[14]) StA Brno, B 251, 1000.

[15]) Dle záznamu Ludwiga Mahnkeho, zaměst. úřadovny říš. protektora v Brně, později personálního referenta zemského vicepresidenta v Praze a něm. okr. hejtmana v Náchodě; padl 1943; StA Brno, B 251, 1015.

[16]) StA Brno, B 251, 1015, 1020; B 252, PA 2500; Hitlerův výnos ze 7. 10. 1939 je v překladu otištěn v publikaci Chtěli nás vyhubit, Praha 1961, str. 51–53. Údaje o Fischerovi v SAP, 1963, č. 2, str. 27.

Tím ztratila úřadovna říšského protektora v Brně svůj význam a byla k 15. 12. 1941 zrušena. Část její činnosti přešla na zemského vicepresidenta, část na německé vedoucí jiných úřadů; část germanizační agendy přenesl říšský komisař pro upevnění němectví na německy vedený Pozemkový úřad (Bodenamt) v Brně.[17])

Zrušení úřadovny přetrval jen referát pro tisk a kulturní politiku, který nadále zůstal v Brně jako pracoviště kulturně politického oddělení úřadu říšského protektora v Praze. Po zřízení německého státního ministerstva v Praze r. 1943 stalo se pracoviště součástí tohoto ministerstva.[18])

Úřad říšského protektora v Praze měl v Brně ještě několik pracovišť, která nepodléhala brněnské úřadovně:

Ústřední stavební úřad říšského protektora, úřadovna Brno měla v l. 1939–1941 název Úřad pro říšské novostavby a měla sídlo v Břeclavi. Vedoucím byl H. Grimm. Jejím úkolem bylo provádět na Moravě vlastní říšské stavby. Postavila jen několik říšských celnic na moravsko-slovenském pomezí. Byla zrušena 31. 1. 1943 začleněním do odd. správy z příkazu říše při Zemském úřadě v Brně.[19])

Říšský protektor v Čechách a na Moravě, odd. stavba silnic, úřadovna Brno (odd. III/5 úřadu ŘP) projektovala v Brně krátkou dobu výstavbu silnic; 14. 11. 1940 byla přeložena do Prahy.

Říšský protektor v Čechách a na Moravě, odd. pošta, úřadovna v Brně měla sídlo na dnešní Leninově ul. č. 66 a vedl ji insp. Zander. Jejím úkolem bylo především střežení nacistických zájmů v oblasti brněnského poštovního ředitelství, vyřizování německých stížností na protektorátní poštu, osobní záležitosti německých zaměstnanců. Úřadovna byla zrušena 31. 1. 1941 přenesením agendy na německého poštovního ředitele.[20])

Říšské zájmy v oblasti železniční dopravy vyřizoval železniční zmocněnec německých říšských drah při Ředitelství státních drah v Brně. Nejprve sídlil na nádraží, později na dnešní Leninově ul. č. 75.[21])

Oberlandrát v Brně

Ještě před 15. březnem 1939 byla pro Čechy, Moravu a západní Slovensko určena síť oberlandrátů[22]) a jejich prvních úředníků, kteří přišli současně s nacistickou armádou. Oberlandráty měly býti „representanty říše, okem a uchem führerovým."[23]) První rámcová norma o jejich organizaci a pravomoci byla vydána až 1. září 1939. Podle ní byl oberlandrát podřízeným úřadem říšského protektora pro všechna odvětví říšské správy s výjimkou vojska, říšské pracovní služby, říšské finanční správy pokud se vztahovala na správu cel, říšské pošty, říšských drah a justice. Oberlandrát měl vykonávat dohled nad protektorátními úřady.[24])

---

[17]) StA Brno, B 252, PA 2520/7.

[18]) StA Brno, B 251, k. 85.

[19]) StA Brno, B 252, PA 2000/1; B 277.

[20]) StA Brno, B 251, 1068.

[21]) StA Brno, B 251, 1010.

[22]) Český název „úřad vrchního zemského rady" nezobecněl; užívaný název označuje podobně jako v němčině jak vlastní úřad, tak i jejího vedoucího a často i okruh jeho působnosti.

[23]) Dle zprávy brněnského oberlandráta Westerkampa z 27. 11. 1939.

[24]) Nařízení o vybudování německé správy a německé bezpečnostní policie v protektorátě, říš. zák. I. z r. 1939, str. 1681 n. Podrobněji v citované studii St. Šislera (SAP, 1963, č. 2, str. 71 n.).

Na území okupovaném pátou armádní skupinou vzniklo 12 oberlandrátů na Moravě: Brno-město, Brno-venkov, Hodonín, Jihlava, Kroměříž, Mor. Ostrava, Olomouc, Prostějov, Tišnov, Třebíč, Uherské Hradiště a Vsetín; další tři byly plánovány na západním Slovensku v Bratislavě, Trnavě a Trenčíně. Dne 22. dubna 1939 zanikly oberlandráty v Hodoníně, Tišnově, Třebíči, Uh. Hradišti a Vsetíně a vznikl nový oberlandrát ve Zlíně. K 20. květnu 1939 vznikl místo dvou brněnských oberlandrátů jen jeden. K 1. červenci 1940 byly zrušeny další oberlandráty v Kroměříži a Prostějově, takže jich bylo na Moravě jen pět: v Brně, Jihlavě, Mor. Ostravě, Olomouci a Zlíně.

Oberlandrát Brno-město užíval v prvých dnech své působnosti názvu Civilní zmocněnec pro město Brno, později Krajské hejtmanství pro město Brno. Sídlo měl na Nové radnici. Vedoucím byl dr. Hoffmann, landrát ze Stadtroda u Jeny, který se v Brně nehodlal usadit a po měsíčním působení požádal o odvolání.[25]) Agendu Oberlandrátu Brno-město chtěla od 1. 5. 1939 převzít úřadovna říšského protektora v Brně. K tomu nedošlo ani později, kdy němečtí vládní komisaři moravských statutárních měst, a zejména vládní komisař Brna, usilovali o vymanění z podřízenosti oberlandrátům. Místo Hoffmanna nastoupil nový krajský hejtman-oberlandrát dr. Bayerl.[26]) 15. května 1939 přikázal říšský protektor v Praze, aby agenda obou dosavadních oberlandrátů Brno-město a Brno-venkov byla sloučena a předána novému oberlandrátovi E. Westerkampovi. K předání došlo 20. května 1939. K tomu datu zanikl tedy samostatný Oberlandrát Brno-město.

Jedním z prvních úkolů tohoto oberlandrátu bylo zajistit převedení městské správy do německých rukou. Počátek toho učinil vlastně ještě před Hoffmannovým příchodem do Brna O. Judex.[27]) Judex se 15. března v 6 hod. ráno prohlásil podle plánů štábu brněnských nacistů komisařským vedoucím městské správy a začal odstraňovat „nespolehlivé" české úředníky. Vedením referátů a oddělení městské správy pověřil úředníky německé národnosti. Jako zástupce městské správy uvítal v Brně 17. března Hitlera. Pro tuto okolnost a „zásluhy" předcházejících dnů jmenoval ho vedoucí štábu šéfa civilní správy v Brně Burgsdorff komisařským starostou v Brně.

Judex zakázal zasedání městské rady. Na odstranění českého starosty dr. Spaziera si však sám netroufal. Spazier se snažil přizpůsobit se novým poměrům. Vydal pokyn, že opatření a záležitosti týkající se Čechů mají mu býti předkládány k podpisu. Účtárně dal příkaz, aby platby bez jeho podpisu nebyly poukazovány. 21. března si dokonce stěžoval šéfu civilní správy, že „civilní neúřední osoby zasahují do městské správy a prohlašují, že jsou zmocněny k jejímu vedení". Sám pak pro hladký chod městské správy navrhl následující změny: 1. pro Němce úřadovat německy a pro Čechy česky, 2. česky vedená akta bude podepisovat starosta resp. pověřený aprobant, 3. německy vedená akta bude podepisovat člen městské rady, kterého

[25]) StA Brno, B 251, 1431; původně navržen pro oberlandrát v Bratislavě, StA Brno, B 252, k. 14, 09.

[26]) Dr. Josef Bayerl z krajského úřadu v Pasi, od 20. 5. 1939 oberlandrát v Prostějově, po 1. 7. 1940 oberlandrát ve Zlíně, po 15. 6. 1942 oberlandrát-inspektor v Brně, později ve vedoucích funkcích správy z příkazu říše při Zemském úřadě v Brně.

[27]) Oskar Judex, SS obersturmbannführer, ved. něm. nakladatelství Fr. Irrganga v Brně, člen městské rady v Brně; v l. 1927–1933 člen DNSAP, 13. 7. 1942 jmenován vrchním starostou města Brna, 7. 4. 1945 vyznamenán válečným záslužným křížem I. třídy bez mečů.

určí šéf civilní správy, 4. aby nezůstaly nevyřízené případy, svolá městskou radu, která se 18. března nemohla sejít.

Proti Spazierovi se Judex spojil s Hoffmannem, Hoffmann si dal vypracovat od některých městských úředníků návrhy, jak odstranit starostu a městské zastupitelstvo za použití zákonných norem. 22. března projednal záležitost za účasti Mahnkeho s dr. Hilgersem v úřadě šéfa civilní správy. Dohodli se, že pro Spaziera není na brněnské radnici místo, že Spazier musí odvolat své příkazy o tom, že by neplatila úřední jednání a platební příkazy komisařského starosty Judexe v záležitostech Čechů.

Po poradě s Hoffmannem požádal Hilgers zemského presidenta Černého o to, aby rozpustil brněnské městské zastupitelstvo podle ustanovení zřízení z 3. 5. 1905 (č. 56/1905 z. z.). Rozpuštěním městského zastupitelstva by totiž přestal vykonávat svůj úřad také starosta a jeho náměstci. President Černý neměl proti Judexově komisařské správě námitek. S rozpuštěním měst. zastupitelstva doporučil posečkat, protože o tom mělo jednat ministerstvo vnitra. Rozpuštění zastupitelstva bylo později na nátlak říšského protektora potvrzeno ministerstvem vnitra výnosem z 8. 7. 1939, kterým byl Judex jmenován vládním komisařem v Brně.[28])

Oberlandrát Brno-venkov si zařídil sídlo v budově okresního úřadu na dnešním nám. Rudé armády č. 6. Jeho pravomoc se vztahovala zpočátku jen na okres Brno-venkov a Židlochovice, po zrušení oberlandrátů v Tišnově a Hodoníně také na okresy Tišnov, Hodonín a Kyjov.[29]) Oberlandrát vedl Naudè a po jeho odchodu na místo vedoucího brněnské úřadovny říšského protektora dr. Hertel.[30])

Po splynutí oberlandrátů Brno-město a Brno-venkov se nový úřad nazýval jen Oberlandrát Brno. Sídlo měl v dosavadních místnostech na Nové radnici (17 místností) a v budově okresního úřadu (32 místností); po převzetí pasového a cizineckého odd. od gestapa v srpnu 1939 měl další místnosti na dnešním nám. Rudé armády č. 1 a v Hodoníně v budově ONP a později okr. úřadu. Vedoucí referátu práce a sociální péče, který byl zároveň vedoucím Úřadu práce v Brně, trvale sídlil na Cejlu č. 73. Počátkem roku 1940 získal brněnský oberlandrát budovu filosofické fakulty na Sirotčí ul. č. 7, v níž do konce dubna 1940 umístil všechny brněnské úřadovny až na vedoucího referátu práce. Kancelář v Hodoníně, která většinou jen vystavovala propustky pro přechod hranic, přestala po 1. 7. 1940 pracovat, protože okresy Hodonín a Kyjov připadly oberlandrátu ve Zlíně. K brněnskému oberlandrátu byly místo nich připojeny okresy Vyškov a Boskovice ze zrušeného oberlandrátu v Prostějově.

Vedoucím oberlandrátu byl jmenován říšským ministerstvem vnitra E. Westerkamp.[31]) Po jeho odchodu na frontu v květnu 1940 byl vedením oberlandrátu pověřen dr. Hofmann.[32])

[28]) StA Brno, B 251, 2122; B 252, PA 2600/12.

[29]) Okres Židlochovice vznikl z části okr. Hustopeče, která nebyla v říjnu 1938 zabrána nacistickým Německem. V r. 1941 byl zrušen a stal se součástí okr. Brno-venkov. Okres Tišnov byl zrušen nař. min. vnitra z 26. 5. 1942 č. 185/42 Sb. s platností od 1. 6. 1942; připadl okresu Brno-venkov; do 1. 9. 1942 byla v Tišnově pobočka okresního úřadu Brno-venkov.

[30]) Dr. Hertel z úřadu landráta v Pirmansens byl původně určen pro oberlandrát v Trnavě; na místo vedoucího oberlandrátu Brno-venkov přešel z oberlandrátu Brno-město; 20. 5. 1939 byl jmenován oberlandrátem v Táboře.

[31]) Eberhard Westerkamp, landrát z Osnabrücku; v únoru 1941 je doložen jako president jednoho odd. okupantské správy v Krakově.

[32]) Dr. Oskar Hofmann z Mnichova, SA obersturmbannführer, zástupce vedoucího úřadovny říš-

Již z uvedeného přehledu o umístění je patrno, jak se oberlandrát rozrostl. Zatím co koncem dubna 1939 bylo pro oberlandráty plánováno po vedoucím, jednom vládním referendáři a jednom kancelářském úředníku, měl brněnský oberlandrát k 1. srpnu 1940 již 126 úředníků a kancelářských zaměstnanců, 7 osobních vozů, 67 psacích strojů aj. Tak jako ostatním oberlandrátům bylo mu přiděleno v r. 1939 deset německých četníků. Oberlandrát Brno byl jedním z největších. Podle statistiky k 1. 5. 1941 žilo v jeho obvodě asi 790 000 lidí, z nichž bylo 86 126 Němců. Vojáků, příslušníků říšské pracovní služby, zbraní SS a něm. policie bylo asi 20 000.

Oberlandrát měl v Tišnově a Židlochovicích své důvěrníky Ericha Binara a Ernsta Schatka, kteří podávali pravidelné informace o smýšlení obyvatelstva, vypracovávali vyžádané posudky, prováděli příležitostná šetření a pod. Oberlandrát navštěvoval dvakrát v měsíci Jevíčko, Letovice, Boskovice, Blansko, Židlochovice, Dolní Kounice, Ivančice a Rosice, kde přijímal strany většinou v úřadovnách NSDAP. Každou sobotu měl úřední den ve Vyškově. Měl týdenní pravidelný styk s vládním komisařem města Brna, těsný osobní styk s vedoucím gestapa, bezpečnostní služby (SD), s vedoucím župy NSDAP aj. Úředníkům bylo pod trestem zakázáno mluvit česky. Strany neznalé němčiny si musely opatřit tlumočníka. Úřední doba pro židy byla jen od osmi hodin do devíti. Ženám bylo kouření v budově oberlandrátu zakázáno.

K politickému dohledu oberlandrátů začaly brzy přibývat správní úkoly. Němečtí obyvatelé protektorátu se stali podle Hitlerova výnosu z 21. 3. 1939 říšskými občany. Většina svou nenávistí ke všemu českému si vynutila, že oberlandráty se pro ně staly příslušnými správními úřady místo okresních úřadů a v některých věcech dokonce místo obecních či městských úřadů. Proto oberlandráty vyřizovaly říšské státní občanství, pasové záležitosti, odvody k vojsku, rodinné podpory aj. Od 1. srpna 1939 převzalo jejich matriční odd. (Standesamt, stavovský úřad) matriční záležitosti Němců. Značnou agendu tvořila „arizace" židovského majetku: týkala se (počátkem r. 1940) asi 800 židovských živností, 1260 židovských domovních parcel v Brně a 800 mimo Brno. 320 dosazených vnucených správců (treuhänderů) kontrolovalo 16 revizorů. Oberlandrát řídil od září 1939 také nábor pracovníků do říše, nasazení občanů do válečné výroby. Vedoucí referátu práce a sociální péče dr. Peter byl zároveň vedoucím protektorátního Úřadu práce v Brně, který natolik obsadil německými úředníky, že již 29. 1. 1940 mohl Westerkamp napsat říšskému protektorovi, že „pracovní úřad pracuje v liniích a podle pokynů říšského protektora téměř jako vlastní říšský úřad." Oberlandrát vydával potravinové lístky a šatenky pro uniformované zaměstnance vojska, policie, gestapa aj.

Oberlandrát v Brně se r. 1940 dělil na deset referátů:[33])

Ref. I. pro vnitřní záležitosti, osobní odd., statistika, účtárna, pokladna.
Ref. II. organizace, obecní, školské a kultovní zál., národnostní a státní příslušnost, matriční agenda

ského protektora v Brně, po 15. 6. 1942 v odd. správy z příkazu říše u Zemského úřadu v Brně, později presidiální šéf v Kuratoriu pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, od 1. 12. 1943 vedoucí generálního referátu ústřední správy německého státního ministerstva v Praze a později personální referent předsedy vlády.

[33]) K 1. 8. 1940; StA Brno, B 251, 1410.

Ref. III. právní věci, arizace, nepřátelský majetek
Ref. IV. říšská obrana, vojenská agenda, protiletecká ochrana, pošt. styk s cizinou, policejní věci, velit. přiděleného něm. četnictva, bytová a všeobecná ná péče (důchody, podpory, léčení), jazyková nařízení, tituly, řády a vyznamenání
Ref. V. výživa a zemědělství, dohled nad trhem a cenami, říšská hospodářská pomoc, živnosti
Ref. VI. pracovní a sociální záležitosti
Ref. VII. lesní hospodářství a obhospodařování dřeva
Ref. VIII. plánování a výstavba měst
Ref. IX. zdravotnictví, něm. Červený kříž
Ref. X. veterinární záležitosti

Po roce došlo k částečné reorganizaci. Přibyl nový referát pro agendu protiletecké ochrany.

Tak se oberlandráty přeměnily ve správní úřady. Brněnský oberlandrát měl proti tomu hned v r. 1939 výhrady. Uváděl, že oberlandráty nemají ani možnost pohledu do německé politiky v protektorátě, že ani o tak důležité akci jako bylo uzavření českých vysokých škol nebyli informováni; podstatné správní úkoly jako je pozemková a osídlovací politika byly jim odňaty (řídil je pozemkový úřad); dohled nad protektorátními úřady v rozhodujících záležitostech mají jiné německé úřady, zvláště gestapo.[34]) Vytýkal úřadu říšského protektora, že „oberlandrát byl zatlačen na úřad plný písařů",[35]) že jej „mnohonásobně tlačí výnosy, připomínkami a dotazy, jejichž ústřední nebo válečně důležitý význam často skutečně není shledáván."[36]) S kritikou byly spojovány také návrhy na přenesení správních úkolů na protektorátní úřady, které by byly od oberlandrátů kontrolovány.

Během l. 1940–1941 byla většina protektorátních úřadů promísena německými úředníky, kteří byli především na vedoucích místech. Proto i Naudè navrhuje koncem r. 1941 přenést správní agendu německých záležitostí na protektorátní úřady.[37]) K návrhům se připojil také vicepresident Schwabe. Uvádí, že je samozřejmostí, že němečtí vedoucí protektorátních úřadů nárokují pro sebe správní úkoly vykonávané oberlandráty.[38]) Tyto výhrady a návrhy brněnských nacistů přispěly k reformě okupační správy v protektorátě, provedené k 15. 6. 1942, podle níž byla převážná část správní agendy oberlandrátů přenesena na protektorátní úřady. Tak dosáhli jejich „převzetí studenou cestou do vlastní říšské správy".

Po reformě v červnu 1942 se velmi zmenšený oberlandrát nastěhoval zpět do místností v budově okresního úřadu v Brně. Jeho vedení převzal dr. Bayerl, kterého vystřídal dr. Eckoldt; 8. 12. 1944 byl vedením pověřen Krohmer. Počet oberlandrátů na Moravě poklesl na tři: Brno, Jihlava a Mor. Ostrava. Brněnský oberlandrát působil v okresech Brno-město, Brno-venkov, Boskovice, Hodonín, Kyjov,

[34]) V situační zprávě z 27. 11. 1939, B 252, k. 14, 09; k. 18, 60.
[35]) V přípise z 27. 2. 1940; StA Brno, B 251, 1020.
[36]) Ve zprávě z 25. 4. 1940; StA Brno, B 251, 1431.
[37]) H. Naudè, Zur Frage Verwaltungsreform z 15. 10. 1941, StA Brno, B 252, k. 14, 09; promísení požadovalo i říšské min. vnitra; výnosem z 28. 5. 1941 sděluje, že „nejdůležitějším opatřením pro vnitřní dobytí českomoravského prostoru je promísení autonomních protektorátních úřadů něm. úředníky".
[38]) StA Brno, B 252, k. 14, 02.

Uh. Hradiště, Uh. Brod, Vyškov a Zlín. Většina jeho činnosti byla přenesena na „správy z příkazu říše" při protektorátních úřadech. Oberlandráty se staly opět orgány říšského dohledu – inspektoráty říšského protektora. Podle Heydrichova výnosu z 23. 5. 1942 zůstaly oberlandrátům k jejich inspekční činnosti tyto úkoly: dohled a péče o říšské zaměstnance, přidělování říšských peněz (něm. národní fond, říšská hospodářská pomoc), obrana a (do ledna 1943) povolování telefonního a telegrafního styku s cizinou. Po zřízení německého státního ministerstva v Praze r. 1943 se oberlandráti stali inspektory německého státního ministra, který jim jejich úkoly vymezil v listopadu 1943:[39]) oberlandráti ho měli informovat o všech důležitých událostech, dohlížet na provádění všech politických směrnic, pozorovat účinek vydaných nařízení a pokynů, přispívat k odstranění nedostatků ve správě; ve zvláštních politických případech a v případě nouze měli bezprostřední nařizovací právo. Od září 1944 měli sledovat totální nasazení a jeho vliv na válečné hospodářství a veřejný život.[40])

„Správy z příkazu říše."

Správní agenda moravských oberlandrátů, kterou v říši vyřizovaly „vyšší" správní úřady, přešla po 15. 6. 1942 na německé odd. Zemského úřadu v Brně. Název tohoto odd. zněl: Zemský president v Brně – správa z příkazu říše (Der Landespräsident in Brünn – Reichsauftragsverwaltung). Vedoucím byl vicepresident Schwabe. Sídlo odd. bylo v místnostech zrušené úřadovny říšského protektora na dnešním nám. Rudé armády č. 1.

Ještě v době působení brněnské úřadovny říšského protektora převzal Schwabe se svými spolupracovníky část její agendy, hlavně dohled nad zemským úřadem a dosazování německých okresních hejtmanů. Po zrušení úřadovny zvýšilo vliv a význam německého vicepresidenta nařízení K. H. Franka ze 14. 4. 1942 o účasti vicepresidenta na poradách oberlandrátů. Po 15. 6. 1942 přešla pak tato další agenda oberlandrátů na Moravě na odd. Zemský president v Brně – správa z příkazu říše: německá státní a národní příslušnost, arizace hospodářských podniků, určování matričních obvodů a jmenování matričních úředníků, změny jmen, spolupůsobení při povolování zbraní, záležitosti hraničního pásma, podpora Němců v zahraničí, nepřátelský majetek, podklady pro odškodnění, ochrana německé krve a cti, německý majetek v nepřátelské cizině, schvalování vysvědčení o způsobilosti k manželství, ochrana něm. národních symbolů, některé záležitosti protiletecké ochrany, majetek občanů USA a stavebně policejní záležitosti veřejných staveb.[41])

Správní agendu oberlandrátů, kterou v říši vyřizovaly „nižší" správní úřady, převzala oddělení správ z příkazu říše při okresních úřadech. Jejich vedoucími byli většinou němečtí okresní hejtmani. Užívali názvu „Okresní hejtman v... – správa z příkazu říše" (Der Bezirkshauptmann in... – Reichsauftragsverwaltung). Podstatnou část správní agendy brněnského oberlandrátu převzal Okresní hejtman v Brně – správa z příkazu říše. S oberlandrátem si vyměnil sídlo, takže sídlil v budově filosofické fakulty na Sirotčí ul. č. 7. Německým okresním hejtmanem byl Schmälzlein a po něm Pelzl.[42]) Jeho štáb tvořili vedoucí pracovníci něm. zdravotnického úřadu, veterinárního odd., pracovního úřadu, lesního dohlédacího úřadu, odd. cenového dohledu, jednatel pobočky Zemského svazu pro zemědělství a lesnictví a německý okresní školní inspektor.

[39]) Výnos něm. stát. ministra z 13. 1. 1943; StA Brno, B 252, k. 86.
[40]) Výnos něm. stát. ministra z 10. 11. 1944; StA Brno, B 252, k. 86.
[41]) StA Brno, B 252, 02; agenda v poněkud odlišném výčtu byla stanovena v prvních prováděcích směrnicích z 23. 5. 1942, uveřej. ve Věstníku říš. protektora r. 1942, str. 118.

Oddělení Okresní hejtman v Brně – správa z příkazu říše vykonávalo tuto agendu: válečné obhospodařování výživy (lístky a poukazy na potraviny), něm. zdravotnictví (něm. zdravotnický úřad), veterinární záležitosti, doprava, pojištění. Tyto druhy agend vykonával brněnský hejtman jako „vedoucí hejtman" (Geschäftsführender Bezirkshauptmann) pro Brno-město a okresy Brno-venkov, Boskovice a Vyškov; ve věcech něm. zdravotnictví dohlížel dokonce na zdravotnická zařízení a zdravotníky i v okresech Hodonín, Kyjov, Uh. Hradiště, Uh. Brod a Zlín; podobně tomu bylo v záležitostech veterinárních. Další agendu jako záležitosti zbraní a výbušnin, hraničního pásma cizineckého policie, pasy a víza, chov holubů, vystavování propustek, protiletecká ochrana vykonával jen pro Brno-město a okres Brno.

Okresní hejtman v Brně – správa z příkazu říše převzal také matriční agendu pro okres Brno. Od 15. 11. 1942 byli matriční úředníci v Brně (Sirotčí 7), v Modřicích, Židlochovicích, Ivančicích a Tišnově. Okr. hejtman pečoval o věcné potřeby německého četnického komanda. V lednu 1943 převzal ještě od oberlandráta-inspektora povolování telefonního a telegrafního styku s cizinou.

Oddělení z příkazu říše vzniklo také u městského úřadu. Původně přešla na Vrchního starostu zem. hlav. města Brna – správu z příkazu říše jen matriční agenda. Spolu s ní přešel jako vedoucí správy z příkazu říše Jos. Rogmann, který vedl matriční agendu na oberlandrátě. Do března 1943 vedl také vojenskou evidenci a od 1. 4. 1944 německý zdravotnický úřad v Černopolní ul. č. 22.

Při policejním ředitelství v Brně vzniklo rovněž oddělení říšské správy. Sídlo mělo na Orlí ul. č. 30. K jeho utvoření došlo až v listopadu 1942 (začalo působit 16. 11). Vzniklo z pasového a cizineckého odd. policejního ředitelství, které převzalo od policejního odd. Okr. hejtmana v Brně – správy z příkazu říše policejní agendu pro město Brno: vystavování propustek, občanských průkazů, záležitosti zbraní a výbušnin, cizinecké policie, chovu holubů, vystavování pasů a víz. V únoru 1943 převzalo protileteckou ochranu a v březnu 1943 vojenskou evidenci pro město Brno.[43])

Z uvedeného přehledu je patrno, jak se „všeobecná" okupační správa měnila; vždyť některou agendu vykonávaly během čtyř let postupně až čtyři různé úřady, jako např. věci cizinecké policie, pasy, víza, propustky (gestapo, oberlandrát, okr. hejtman – správa z příkazu říše a pro Brno správa z příkazu říše při policejním ředitelství). Změny by byly dále pokračovaly, kdyby je nezakázal K. H. Frank výnosem ze 7. 12. 1942. Zákaz změn zdůvodňuje tím, že by škodily mínění o německé správě a přinesly by zneklidnění obyvatelstva.[44]) A to nebylo pro nacisty žádoucí, neboť po neúspěších na východní frontě musela se v té době i „všeobecná" okupační správa zaměřit výhradně na podporu války.

[42]) Willi Schmälzlein, městský vrchní sekretář z Hofu, zástupce oberlandráta v Brně a vedoucí II. ref., který vypracovával plány na germanizaci a prováděl je. Dr. Fr. Pelzl se stal něm. okresním hejtmanem v Brně až r. 1945.
[43]) StA Brno, B 252, k. 14, 02–04; B 254, k. 1, Ho 301.
[44]) StA Brno, B 252, k. 14, 03.

Ludvík Kubíček

BOJ O NĚMECKÉ DEMOKRATICKÉ DIVADLO V BRNĚ

Počátkem března 1938, kdy Komunistická strana Československa burcovala všechny poctivé demokraty do společné fronty na obranu republiky, byla z iniciativy KV KSČ v Brně zřízena v Brně pobočka pražského „Klubu českých a německých divadelních pracovníků". Jejím úkolem bylo čelit pokusům henleinovců o zglajchšaltování (usměrnění v duchu nacismu) německého divadla v Brně a německého kulturního života vůbec.

Troufalost brněnských henleinovců rostla ze dne na den, protože již nový rok 1938 začal podle jejich představ: předák agrární strany Rudolf Beran v článku, uveřejněném ve „Venkově" 1. ledna 1938, vyhlásil politiku otevřené spolupráce s německým fašismem. Žádal, aby do vlády byli přijati zástupci Národního sjednocení a slovenští luďáci a vyslovil se pro dalekosáhlé ústupky dle požadavků henleinovské Sudetendeutsche Partei (SdP – sudetoněmecká strana), s níž prý je třeba počítat.

Impulzem ke zvýšení aktivity byl pověstný projev Hitlera v říšském sněmu dne 20. 2. 1938, v němž hovořil o 10 miliónech utlačovaných Němců v sousedních státech (Československu a Rakousku), jimž bylo znemožněno spojit se s nacistickou Třetí říší. Hitler mluvil o nutnosti ochrany těchto soukmenovců, kteří prý sami nejsou s to zajistit si svoje požadavky a světonázorová práva.

Sebevědomí henleinovců bylo posíleno hladkým obsazením Rakouska nacisty dne 13. 3. 1938, jež nasvědčovalo, že Hitlerově diplomacii se podaří podobným způsobem zmocnit se i Československa. Vůdce SdP Konrad Henlein vydal manifest, v němž vítal anexi Rakouska a vyzýval všechny Němce v ČSR, aby se spojili v jednotné frontě na půdě SdP, která prý bude přijímat nové členy pouze do 31. 5. 1938. Po několika dnech se k SdP připojila německá agrární strana, příští den němečtí živnostníci, další den odešli z vlády zástupci německé křesťansko-sociální strany.

Ministr zdravotnictví dr. Ludwig Czech, zástupce německé sociálně demokratické strany, byl ministerským předsedou Hodžou donucen podat demisi, již oznámil 25. března, a do čela německé sociální demokracie se vetřel kariérista a dnešní revanšista Wenzel Jaksch. – A když vláda ČSR dne 2. dubna 1938 oficielně uznala nacistickou okupaci Rakouska, mohli si henleinovci dovolit otevřený teror vůči těm, kteří odmítli podřídit se jejich přáním.

Politické byro ÚV KSČ projednávalo 8. ledna 1938 Beranův novoroční článek. Zpráva z tohoto zasedání hovoří o tom, že v době, kdy reakční živly „hrozí ovlivnit tak nebezpečně další vnitropolitický vývoj, nabývá zvýšené vážnosti příkaz vytvoření široké fronty všech demokratických, antifašistických a dělnických stran, jak o to soustavně usiluje KSČ . . ."[1])

V duchu tohoto usnesení postupoval i KV KSČ v Brně, který od ledna připravoval založení pobočky Klubu v Brně.

Prvním impulzem k ustavení tohoto spolku byl mezinárodní kongres divadelních pracovníků v Moskvě v r. 1935,[2]) kde vzešel návrh na ustavení protifašistických klubů divadelních pracovníků. Po návratu československých delegátů z Moskvy byly navázány kontakty mezi českými a německými demokratickými herci v Praze, o což měl největší zásluhu režisér Národního divadla v Praze Hanuš Thein.

Založení klubu doporučil tehdejší president dr. Beneš, protože to bylo v souladu s jeho koncepcí vytváření demokratické fronty proti fašismu, která by podporovala jeho západně orientovanou politiku.[3])

Klub českých a německých divadelních pracovníků v Praze byl založen v r. 1936. Jeho členy se zásluhou propagátorské činnosti Václava Vydry st. stali téměř všichni členové Národního divadla. V Městských divadlech pražských byli propagátory Klubu Gollová, Svobodová, Lotar a Vnouček. Soubor Divadla E. F. Buriana se přihlásil jako kolektiv.

Z německých členů se o Klub zasloužili především Bedřich Falk a Walter Taub, ale zejména Eliška Warenholzová, která vždy dovedla opatřit finanční prostředky pro činnost Klubu.

V říjnu 1936 byla založena pobočka Klubu v Moravské Ostravě, kde členy přípravného výboru byli režisér Jan Škoda, profesor Ludvík Svoboda, redaktor Vilém Nový, Valentin, Almas a Demel. První valná hromada se konala 25. 1. 1937. – Ostravská pobočka měla svoje spolkové místnosti v kavárně Opera a jejich schůzí se kromě 75 členů zúčastňovali hosté z různých demokratických a protifašistických organizací.

Klub českých a německých divadelních pracovníků usiloval o společenské sblížení českých a německých herců demokratického smýšlení a staral se i o jejich zabezpečení hmotné. Přestože byl formálně spolkem nepolitickým, zúčastňoval se pravidelně všech akcí namířených proti fašismu a válce.

Německé divadlo v Brně používalo budovu dnešního Státního divadla v Brně společně s Českým národním divadlem, které mělo k dispozici i budovu Starého divadla na Veveří ulici.[4]) Kromě toho mělo německé divadlo k dispozici budovu Reduty na dnešním Náměstí 25. února a další scénu v bývalém Německém domě na dnešním Náměstí Rudé armády.[5]) – Oficielním provozovatelem německého divadla v Brně byl „Deutscher Theaterverein" (Německý divadelní spolek), jemuž

[1]) Rudé právo 11. 1. 1938.

[2]) Viz sborník „Veliká pochodeň", Brno 1959, vydaný k 75. výročí českého divadla v Brně; ve sborníku je reprodukována i fotografie čs. účastníků tohoto kongresu.

[3]) „Klub umělců 1937–1947", novoročenka k roku 1947, Praha 1946, dále jen „novoročenka".

[4]) Provoz v divadle na Veveří ulici zahájen 6. 12. 1884; v roce 1952 byl provoz zastaven a budova pro chatrný stav stržena.

[5]) Německý dům, postavený v osmdesátých letech 19. století, byl baštou německého nacionálního šovinismu; při dobývání Brna na sklonku druhé války byl vypálen a pak odklizen.

byla divadelní koncese udělena v r. 1919, kdy se v budově Státního divadla v Brně začalo hrát česky.[6])

Členům a stoupencům SdP jistě nebylo po chuti, že museli účinkovat ve hrách Karla Čapka „Bílá nemoc" a „Matka" a v dalších hrách s podobnou tematikou. – Jistě jim nebylo po chuti ani založení brněnské pobočky Klubu českých a německých divadelních pracovníků dne 1. března 1938. Ustavující schůze se zúčastnilo 120 českých a německých divadelních pracovníků. „Klub si vytkl za cíl nejen sblížení herců obou národností, ale také semknutí všech pokrokových obyvatelů Brna pro podporu divadla, umění a kulturní činnosti vůbec. Hodlá již v nejkratší době vystoupit na veřejnost řadou větších česko-německých uměleckých podniků", čímž byl dán nejkrásnější příklad nacionální snášenlivosti a demokratické spolupráce, jak říká zpráva v Moravské rovnosti.[7])

Ustavení pobočky Klubu bylo povoleno výměrem zemského úřadu v Brně ze dne 9. 3. 1938, adresovaným ústředí spolku v Praze II., Lützowova 32. – Výbor spolku měl dvojí obsazení funkcí, v nichž se střídali čeští členové s německými. Na ustavující valné hromadě, konané v Grandhotelu, byli členy výboru zvoleni: Českým předsedou režisér Josef Skřivan,[8]) německým Leopold Kopka,[9]) místopředsedy Jaroslav Lokša a Karl Ranninger, jednateli František Forman a Walter Windholz, zapisovateli Stanislav Hejný-Vysloužil a Oskar Willner, pokladníkem František Kuranda; dalšími členy byli Anděla Novotná, Milan Sachs, Antonín Balatka a Marie Řezníčková, z německých herců Heinz Fischer a Wascha Hochmann, revizory účtů byli Josef Horňák a dr. Karl Freund.[10])

Prvním společným vystoupením bylo česko-německé představení Čapkovy Bílé nemoci, hrané v divadle Na hradbách v sobotu 12. března 1938. Divadelní recenze o tomto představení v brněnském tisku zanikly, protože příští den, 13. března 1938, došlo k násilnému obsazení Rakouska a jeho připojení k nacistickému Německu.

Pozvánka na toto představení říká, že

„Tímto představením předstupují čeští a němečtí divadelníci poprvé společně před divadelní veřejnost brněnskou. Toto představení budiž manifestací a symbolem oněch cílů, k nimž směřuje naše společné snažení;... Občané a přátelé, všichni, kdož jako my věříte v sílu umění a jeho prostřednictvím chcete sloužit myšlence národnostního smíru, demokracii a svobodě, pomozte nám v našem konání. Připojte se k nám, čekáme Vás a podáváme Vám ruku k společnému dílu!"

Před představením promluvil profesor brněnské university dr. J. Krejčí, který vyzval demokratické a mírumilovné obyvatelstvo města Brna k dosažení vysokého cíle, který si vytkli čeští a němečtí herci společným provedením nejvýš aktuální Čapkovy hry. První polovinu představení sehráli herci českého divadla, druhou polovinu herci němečtí, a tak se představení stalo manifestací a symbolem společného cíle, boje proti všem formám násilí.[11])

---

[6]) Prvním představením byla Janáčkova Její pastorkyňa, provedená dne 23. 8. 1919.

[7]) Moravská rovnost 3. 3. 1938, str. 4.

[8]) Josef Skřivan, režisér a herec, komunista, čelný funkcionář hnutí levicové inteligence, působil v Brně trvale od r. 1932. – Zahynul v Osvětimi 4. 10. 1942.

[9]) Leopold Kopka, zaměstnanec německého divadla v Brně, sociální demokrat, čelný funkcionář odborové internacionály divadelních zaměstnanců; žije ve Vídni.

[10]) Státní archiv Brno (StAB) B 26, spolky zaniklé v letech 1934–1954, č. 81.029/39.

[11]) Dle vzpomínky Leopolda Kopky.

Henleinovci i němečtí demokraté měli eminentní zájem na tom, aby získali vliv na vedení divadla, a to i po stránce hospodářské. Německé divadlo, subvencované státem i zemí, bylo silně zadluženo, a henleinovci chtěli hnát divadlo do konkursu, aby se lacino zmocnili majetku divadla. – Demokraté v dohodě se starostou města Brna dr. Spazierem zahájili jednání s Národní záložnou zemědělskou, Živnostenskou bankou a Starobrněnskou záložnou, aby tyto ústavy vykoupily směnky německého divadla. Významnou úlohu přitom sehrál dr. Karl Sonnenfeld, který v městské radě zastupoval blok židovských stran (židovský blok byl koalován s národními socialisty, s jejichž zástupcem se střídal v městské radě).[12])

Než však došlo ke sjednání dohody, byla provedena soudní dražba, v níž byl fundus německého divadla (kulisy, inventář atd.), jenž měl miliónovou hodnotu, prodán za pouhých 130 000 Kčs henleinovci ovlivněné „Obci pro stavbu divadla", která jej dala k dispozici henleinovské skupině.[13])

Moravská rovnost soustavně upozorňovala na nezdravé poměry v německém divadle a v článku „Kam půjde německé divadlo v Brně?" napsala:

„V čele pracovního souručenství personálu německého divadla je rakouský příslušník a henleinovec H. Baumann. Tento pán snaží se zanášet do divadla (neklid – dopl. autor) a vést je v duchu henleinovských protidemokratických štvanic. Domáhá se svolání valné hromady Theatervereinu za účelem provedení nových voleb výboru, který doufá úplně ovládnout a obsadit jej henleinovci..."[14])

Demokratická skupina – pravděpodobně v dohodě se starostou města – se snažila zajistit si vliv jiným způsobem. Městská rada v Brně vydala členu Klubu českých a německých divadelních pracovníků v Brně Oskaru Willnerovi dne 14. dubna 1938 písemné prohlášení, že souhlasí s tím, aby k provozu německého divadla v Brně používal budovu Reduty za stejných podmínek a ve stejném rozsahu jako dosavadní koncesionář, za předpokladu, že mu bude udělena divadelní koncese.[15]) – Koncese již byla připravena a Willner byl dokonce písemně vyzván, aby si koncesi vyzvedl na policejním ředitelství.[16]) Koncese mu však vydána nebyla na zákrok zemského presidenta Jana Černého, který se snažil v duchu „vládní linie" vyřešit kritickou situaci, k níž došlo násilným obsazením budovy Reduty henleinovci 14. 4. 1938, tedy v den, kdy městská rada vydala Willnerovi písemný příslib.

„Ve středu (13. 4. – pozn. aut.) v noci vyvrcholila dlouho připravovaná akce henleinovců k ovládnutí německého divadla v Brně teroristickým obsazením německého Schauspielhausu v Redutě."[17]) Presidium města Brna sice rozhodlo, aby Reduta, která byla majetkem města, byla policejně vyklizena, ale policejní ředitelství s provedením tohoto rozhodnutí váhalo dva dny.

Pracovní souručenství herců uspořádalo večer 13. 4. 1938 pracovní schůzi, na níž 42 demokratických herců odmítlo podřídit se kategorickým požadavkům henleinovců, kteří jim pak nebezpečně vyhrožovali. Demokraté opustili schůzi a po-

---

[12]) Ověřeno v rozhovoru s Josefem Schramkem a doc. dr. Jaroslavem Dřímalem, archivářem města Brna.

[13]) Moravská rovnost 26. 4. 1938, str. 5.

[14]) Tamtéž, 30. 3. 1938, str. 2.

[15]) Zápis o schůzi městské rady v Brně dne 20. 6. 1938.

[16]) Tamtéž, 21. 4. 1938, str. 5.

[17]) Moravská rovnost 16. 4. 1938, str. 1.

žádali o ochranu policejní ředitelství, které rozpustilo neohlášenou schůzi a předáky henleinovců Baumanna a Gerlicha předvedlo ke zjištění totožnosti na policejní ředitelství. Henleinovci ihned zmobilizovali německého konzula hraběte Bethusi-Huca, který na policejním ředitelství intervenoval ne příliš vybíravým způsobem. – „Germánský původ" Hanse Baumanna byl poněkud pochybný, protože bylo zjištěno, že jeho skutečné jméno je Johann Petr Novák. –

Na závažnost této henleinovské provokace upozornila Moravská rovnost, která napsala:

„Teroristické metody, jichž užili v tomto případě henleinovci při řešení „kulturních otázek", tj. při pokusu o usměrnění německého divadla brněnského, jsou varovným znamením. Ukazují jasně, jakých metod použijí henleinovci všude tam, kde se jim demokratická část německého obyvatelstva staví v cestu a kde státní moc nedosti energicky se zastává demokratických občanů proti henleinovskému teroru".[18])

Henleinovští herci, jejichž mluvčím byl Baumann, uveřejnili v henleinovské „Die Zeit" a v brněnské „Tagesbote" provokativní ultimatum městu Brnu a zemskému úřadu. Žádali okamžité udělení koncese nacistické skupině herců, odmítali jakýkoliv zásah státu a města do záležitostí německého divadla a striktně odmítli spolupráci s vedoucími činiteli demokratické skupiny herců. Vyhrožovali zahraničním zásahem, nebudou-li jejich požadavky splněny do 48 hodin. – Je třeba konstatovat, že postoj brněnské radnice vůči henleinovcům byl pevný, zatímco zemský úřad ukázal krajní nemohoucnost a snažil se učinit zfašizované skupině herců maximální ústupky v otázce vydání koncese. – Stejně oportunistické stanovisko hájili při jednání na zemském úřadě v Brně zástupci ministerstva školství, proto demokratická skupina herců se obrátila na presidenta republiky, předsedu vlády a další významné činitele.[19]) Ti však zůstali hluší i k prohlášením významných brněnských veřejných a kulturních činitelů.

Henleinovští herci byli hmotně zajištěni, protože hráli dál na scéně v bývalém Německém domě, zatímco demokraté zůstali úplně bez prostředků. Pro podporu demokratických herců byl vytvořen zvláštní výbor, který jim zajistil lidskou existenci. – Ve svízelné situaci pomohly i organizace pražské.

Pražský Klub ve spolupráci s Osvobozeným divadlem, Lidovým divadlem a Německým lidovým divadlem (Deutsches Volkstheater) uspořádal ve prospěch brněnských demokratických herců zvláštní představení Voskovcovy a Werichovy hry „Pěst na oko" ve středu 4. 5. 1938. Divadlo bylo dáno k dispozici zdarma a všichni účinkující se zřekli honoráře, aby byl výtěžek pokud možno největší.[20])

Henleinovci se všemožně snažili zvrátit usnesení presidia a rady města Brna, že Reduta zůstane uzavřena, dokud nebude rozhodnuto o koncesionáři. „Tagesbote", z níž byli krátce předtím vyhozeni židovští redaktoři, a která se prakticky stala orgánem SdP, začala strašit bolševickým nebezpečím. Snažila se veškerou vinu svalit na Moravskou rovnost, která jediná kalí vodu. „Tagesbote" přitom úplně pominula brněnský tisk, který se – včetně agrární „Svobody" – postavil na stranu demokratických herců. – Lidovecký „Den" napsal, že nechce mít v německém divadle ani skrytou, tím méně zjevnou iredentu nebo totalitní propagandu a vyslovil

[18]) Týž úvodník Moravské rovnosti.
[19]) Moravská rovnost 22. 4. 1938, str. 2.
[20]) Moravská rovnost 28. a 29. 4. 1938.

ochotu podporovat každé divadlo, odpovídající demokratickým názorům občanů ČSR. – Agrární „Svoboda" ironicky konstatovala, že se nehraje, „poněvadž čistokrevní Němci, vedení panem Novákem s přívěsným jménem Baumann, nemohou dělat kulturu s těmi, co páchnou demokratismem a mají odpor proti totalitní otročině".[21])

Moravská rovnost vysoce ocenila jednotný postoj zástupců všech politických stran ve schůzi městské rady 22. 4. 1938, kteří svorně – proti 4 hlasům henleinovců – odmítli drzé ultimatum. Zástupce KSČ Hynek Konečný přesvědčivě dokázal, že henleinovcům se nejedná o dohodu, protože dohodu za žádnou cenu nechtějí, aby mohli rozvracet, skandalizovat a podkopávat republiku. Současně doporučil, aby presidium uvážilo, zda by Reduta neměla být otevřena a předána demokratům. – Moravská rovnost ocenila neohrožené vystoupení mluvčího demokratického bloku, který na průhledné vyhrůžky henleinovců odpověděl, že ČSR je sedmkrát menší než Třetí říše, že však bude sedmkrát tvrdší, bude-li toho třeba, a že se budeme bránit a že se ubráníme.[22])

Otázkou Reduty se 26. 4. 1938 zabývalo městské zastupitelstvo, které rozhořčené teatrální projevy henleinovců vyslechlo jako nutné zlo. Pozornost se však zbystřila v okamžiku, když nacista dr. Branczik hovořil o tom, že městská rada není tak prozíravá jako zemský úřad a pražské ústřední úřady, které vůči henleinovcům projevují podstatně větší ochotu, a že bude muset být poučena, aby se podřídila přáním henleinovců. – Považuji za vhodné uvést část projevu mluvčího demokratického bloku, tak jak ji uveřejnila Moravská rovnost:

„My jsme z celé věci politikum nedělali, nemůžeme však za to, že nás dělí od pánů ze SdP světový názor. V republice je naprostá většina demokratů, celý československý národ je demokratický. Konrad Henlein se v Karlových Varech přiznal k světovému názoru nám cizímu.

My Češi máme na paměti, co se odehrávalo v této staroslavné síni před staletími, kdy v rozhodném okamžiku se stavové tři dny radili a dohodnouti se nemohli. Tehdy přišel Žerotín a mečem vyhnal vadící se pány. – My nechceme se zde ve vážných okamžicích svářet, aby nepřišel lid a tak jako Žerotín nás nevyhnal za to, že se nedovedeme sjednotit a jej vést. Nechceme a nedopustíme, aby se v Redutě hrálo politicky, chceme, aby se tam hrálo německy, aby v Redutě byla pěstována kultura Goetheho, Beethovena a Thomase Manna".[23])

Jeho projev byl přerušován pustým řevem nacistů, ale demokratičtí zástupci všech českých i německých stran jej odměnili potleskem. Vystoupení nacisty dr. Branczika, který podrážděně reagoval na slova mluvčího demokratického bloku a nazval Thomase Manna zrádcem německého národa,[24]) jen přispělo k utvrzení jednoty. Proto výsledek hlasování byl stejný jako v městské radě: z 88 přítomných jen 13 henleinovců hlasovalo proti návrhu, aby Reduta zůstala do rozhodnutí uzavřena.

Ministerstvo školství však s rozhodnutím nespěchalo, nespěchal ani předseda vlády Hodža, který otevřeně paktoval s henleinovci a se slovenskými, maďarskými a polskými iredentisty.

[21]) Denní tisk 22. 4. 1938.
[22]) Moravská rovnost 24. 4. 1938, str. 8. – Zápis o schůzi městské rady v Brně 22. 4. 1938.
[23]) Zápis o schůzi m. zastupitelstva 26. 4. 1938; Moravská rovnost 28. 4. 1938, str. 5.
[24]) Cit. zápis o schůzi m. zastupitelstva 26. 4. 1938.

Demokratičtí herci marně hledali spravedlnost u vyšších úřadů. Snažili se německou veřejnost v Brně informovat o skutečné podstatě sporu, ale „Tagesbote" odmítla uveřejnit jejich prohlášení. Proto vydali prohlášení ve formě otevřeného dopisu redakci „Tagesbote". Kritizovali v něm nacistické pojetí umění, odmítali zdravit vztyčenou pravicí a pozdravem „Sieg-Heil!", jak to požadovali henleinovci, kteří dokonce žádali zavedení „arijského paragrafu" na brněnské scéně, ačkoliv to bylo v rozporu s ústavou republiky.[25])

Článek Moravské rovnosti o prohlášení 42 demokratických herců končí ostrou kritikou zemského úřadu v Brně, protože „jest nejvýš načase, aby henleinovskému teroru a nerozhodnosti ‚jistých instancí' byl učiněn energický konec. Karlovarský sjezd SdP docela jasně ukázal, oč i v tomto případě běží. Jakákoliv další ústupnost a ‚nerozhodnost' po tom, co se stalo v Karlových Varech, nemůže ovšem již býti považována za ‚nerozhodnost', nýbrž za něco mnohem vážnějšího!"[26])

Zemský úřad v Brně, přesněji řečeno zemský president Jan Černý, neměl absolutně zájem na tom, aby byly rázně odmítnuty drzé požadavky nacistů. Proto při jednání, které vedl zemský vicepresident Drbal a jehož se zúčastnili zástupci ministerstva školství a ředitel německého divadla v Praze Eger, byla evidentní snaha o docílení kompromisu. Demokratickým hercům bylo ne zcela zastřenou formou doporučeno, aby se podrobili diktátu henleinovců.[27])

Prvním příjmem demokratických herců byl výtěžek představení, uspořádaného v Redutě 28. 5. 1938 na oslavu narozenin presidenta dr. Beneše. – Henleinovci „na počest" presidenta republiky při představení v divadle Na hradbách 30. 5. 1938 řvali svoje „Sieg-Heil!" docela bezostyšně. Měli spolehlivé informace a znali zbabělý postoj zemského úřadu i ministerstev.

Pro toto představení byla Reduta zapůjčena spolku „Arbeiter- und Bildungsverein", jednomu z nejstarších dělnických spolků u nás. Stejně tak byla rozhodnutím městské rady zapůjčena pro představení Langrovy „Jízdní hlídky" dne 11. června 1938, jež bylo provedeno pod záštitou zemského vojenského velitele generála Vojtěcha Luži a starosty města dr. Spaziera. Představení uvedl předseda Arbeiter- und Bildungsvereinu profesor Gajdeczka, který vyzvedl lidsky jímavé hrdinství Langrova díla proti barbarskému heroismu Niebelungů.

Představení, jehož se zúčastnila značná část českého obyvatelstva a představitelé veřejného a kulturního života, zanechalo hluboký dojem. Režie H. L. Fischera změnila závěr druhého jednání: divoká přestřelka umlkla, jeviště se zvolna zatemňovalo a za pomalého spouštění opony se ozvala hymna „Kde domov můj?", do níž se přelilo toužebné vzpomínání vojáků v daleké Rusi na vzdálenou vlast.

Recenze v Lidových novinách, jejichž autorem je spisovatel Čestmír Jeřábek, uznale ocenila režijní umění H. L. Fischera, svědčící „nejen o hlubokém proniknutí k dramatickému jádru hry, ale i o vzácném porozumění pro citový odstín této příznačné české písně hrdinské", stejně jako výkony jednotlivců.[28]) – Stejně kladně ocenily provedení i ostatní brněnské listy.

---

[25]) Požadavek v duchu norimberských rasových zákonů, podle nichž byla dalekosáhle omezena činnost osob zejména židov. původu. – Moravská rovnost 27. 4. 1938, str. 5.

[26]) Týž článek. – Karlovarský sjezd SdP schválil 24. 4. 1938 8 bodů pověstného programu na rozbití republiky; program byl podkladem memoranda, které SdP předložila vládě ČSR 7. 6. 1938.

[27]) Moravská rovnost 26. 4. 1938, str. 5.

[28]) Lidové noviny 13. 6. 1938, ranní i odpolední vydání.

Demokratičtí herci nechtěli být odkázáni na podporu veřejnosti, a proto v červenci sehráli na výstavišti Brechtovu „Žebráckou operu", a 30. července zahájili sérii představení Shakespearova „Snu noci svatojanské", pro který si vybrali kouzelné prostředí Napoleonského zámečku na Nivkách v blízkosti výstaviště.

„Po Žebrácké opeře, hrané v rámci rovných, betonových linií rozpadávajícího se výstaviště, nyní tato kouzelná poezie letního večera, hraná v parku barokového zámečku. Hochmannovi (režisér W. Hochmann – pozn. aut.) podařilo se rozbít obvyklou úzkou hereckou divadelní scénu. Nehráli jen herci; hrálo celé široké prostranství sadu, mýtiny, křoviska, sluje i prostranné schodiště a fasáda zámku... Sen noci svatojanské ukázal nám opět, že j e s t ještě německé divadelní umění a že žije jedině v rukou německých pokrokových lidí...", napsal o premiéře divadelní referent Rovnosti 3. 8. 1938.

Otázka Reduty byla ještě několikrát projednávána v městské radě, která konečně 20. 6. 1938 rozhodla, že dá budovu Reduty bezplatně k dispozici spolku Demokratische Theatergemeinde des Neuen deutschen Theaters (Demokratická divadelní obec Nového německého divadla v Brně), dostane-li od příslušného úřadu koncesi. Učinila tak po prohlášení Oskara Willnera, který se 8. června písemně vzdal příslibu, daného mu městskou radou dne 14. 4. 1938, ve prospěch Demokratické divadelní obce. – Tímto opatřením bylo o žádosti henleinovců definitivně rozhodnuto.[29]) – Zemský úřad dne 30. 6. 1938 vydal nové koncese k provozování německého divadla, a to henleinovcům na provoz v budově bývalého Německého domu, a demokratickým hercům pro budovu Reduty. – Tím však otázka nebyla sprovoděna ze světa.

Ve schůzi městské rady 26. 8. 1938, která schválila obšírný návrh na podmínky propůjčení Reduty a hmotné zajištění divadla se strany města Brna, došlo k provokačním vystoupením henleinovců, zejména Zorna, který znovu vyhrožoval světovou veřejností. Dr. Branczik chtěl seslabit nepříznivý dojem ze Zornova vystoupení a hovořil o ochotě k dalšímu vyjednávání. Radní Klusáček jeho slova rázně odmítl s tím, že na vyjednávání bylo času dost, ale oni nechtěli jednat. „Jen prohlášení Zornovo jsme slyšeli, v němž se nám hrozilo odvoláním k světové veřejnosti. Nemáme ze světové veřejnosti obav. Je v zájmu brněnských exponentů SdP, aby nenechali vůdce sudetoněmecké strany v pochybnosti o tom, že český lid dosud souhlasil s tím, že vláda jde v ústupcích až po hranice možností, a že klidně a zdrženlivě sledoval jednání, ale že jeho klid a zdrženlivost mají také své meze, a že už jsme u těchto mezí." – To je dikce stručného zápisu o projevu radního Klusáčka.[30])

Těmito slovy navázal na projev komunisty Hynka Konečného, který dokázal, že otázka německého divadla v Brně je nedílnou součástí rozbíječské politiky SdP, jejíž zástupci chtějí dnes hovořit o ohrožení německé kultury v Brně. Ale s reprezentanty barbarského fašismu je těžké mluvit o kultuře...[31])

Zástupci SdP podali nové odvolání proti rozhodnutí městské rady, obrátili se telegramem na lorda Runcimana[32]) se žádostí o zákrok, a goebelsovská propaganda

---

[29]) Zápis o schůzi městské rady 20. 6. 1938.

[30]) Zápis o schůzi městské rady 26. 8. 1938.

[31]) Tamtéž.

[32]) Moravská rovnost 31. 8. 1938, str. 4.

spustila novou sérii štvavých útoků na Československo, „které znemožňuje německý kulturní život v Brně".

Bylo tedy definitivně rozhodnuto ve prospěch německých demokratických herců, kteří se bez výhrad postavili na obranu republiky proti německému fašismu. Svoji odhodlanost k boji vyjádřili v dopise presidentovi republiky, v jehož závěru se říká:

„V této době, v dobrých i zlých chvílích, musí se na obranu republiky postaviti všichni Češi a Němci, kteří kdy byli nositeli pravé kultury. V tomto boji, pane presidente, chceme státi my, demokratičtí čeští a němečtí divadelní pracovníci, v prvních řadách."[33])

V těžkých dnech před Mnichovem, kdy se rozhodovalo o osudu Československa, byly v Redutě provedeny adaptace a byl zvýšen počet sedadel. Divadlo připravilo rozsáhlý dramaturgický plán, ale k zahájení provozu v pomnichovské republice již nedošlo.

„Oznámení posledně jmenovaného spolku (Demokratické divadelní obce – dopl. aut.) o plánovaném zahájení divadelního provozu dne 3. prosince 1938 nebylo již vzato na vědomost a provozování divadla bylo z důvodů veřejného klidu a pořádku zakázáno (výměr zemského úřadu č. 46 949(38). – Německé divadelní obci (henleinovcům – pozn. aut.) byla 24. 1. 1939 koncese rozšířena výměrem č. 5379/39-I/7 i na městskou Redutu."

Takový byl konec německého demokratického divadla v Brně, jak o tom říká zpráva o vývoji německého divadla v Brně, určená pro oberlandráta.[34])

Ve změněných poměrech po Mnichově zanikl i Klub českých a německých divadelních pracovníků.

Činnost ostravské odbočky ochabla již v květnu. Antonín Kurš chtěl uspořádat večer autorů, daných nacistickou vládou na index, ale většina německých herců odmítla spolupráci s prohlášením, že jedinou vládou, kterou respektují Němci na celém světě, je vláda Třetí říše. Tato většina z Klubu vystoupila a vplula do vod SdP. Členy Klubu zůstalo pouze 5 německých herců, jimž byl ze spolkových prostředků umožněn ještě včas odjezd do zahraničí. – Podle pokynu policejního ředitelství byla svolána na 12. 10. 1938 mimořádná valná hromada, jež rozhodla o rozpuštění Klubu.[35])

Podle nařízení vlády druhé republiky museli být z Klubu vyloučeni němečtí antifašisté, čímž existence Klubu ztratila smysl. Proto na valné hromadě 17. 10. 1938 byl Klub českých a německých divadelních pracovníků rozpuštěn. Na jeho místo pak nastoupil „Klub umělců", jenž byl důstojným pokračovatelem pokrokových demokratických tradic rozpuštěného spolku i v obtížných podmínkách po Mnichově i za okupace. Svědčí o tom bohatý přehled činnosti, jež byla dvakrát na řadu měsíců přerušena stanným právem.

V době, kdy fašizující český tisk psal o Karlu Čapkovi jako o „veřejném nepříteli", uspořádal Klub umělců 29. 12. 1938 vzpomínkový večer na K. Čapka. – Zdeněk Nejedlý přednesl 26. 1. 1939 přednášku na téma Češi dříve a nyní. – Profesor Albert Pražák hovořil na pietní oslavě 28. října 1939 o odvěké české

[33]) Moravská rovnost 18. 9. 1938, str. 4.
[34]) StAB B 252, 4, PA 3050.
[35]) Novoročenka Klubu umělců.

víře ve svobodu. – Radostné překvapení zažili členové 7. listopadu 1939, kdy přišel neohlášen Julius Fučík a bez jakékoliv přípravy začal hovořit o Leninově díle a Velké říjnové revoluci.

V Klubu umělců přednášela řada významných osobností, které padly v boji s nacismem. Bedřich Václav hovořil 18. 1. 1940 o nové české lyrice, historik umění Pavel Kropáček přednášel v Klubu dvakrát. Poprvé o výtvarném umění na prahu zítřka, dne 10. 2. 1941, před rozbitím I. ilegálního ÚV KSČ, jehož byl blízkým spolupracovníkem. Podruhé přednášel 20. dubna 1942 o historismu a malířství. Krátce poté, po atentátu na Heydricha, neušel ani on svému osudu, o němž alegoricky hovořil ve svých přednáškách. –

Novoročenka Klubu umělců k novému roku 1947 udává, že za okupace padlo 55 jeho členů, nepočítaje v to ty, kteří byli zatčeni pro svůj rasový původ a jejichž kartoteční listy musely být vyřaděny. Proto nelze stanovit přesné číslo obětí z řad členů, mezi nimiž nacházíme Julia Fučíka, Pavla Kropáčka, lékaře Miloše Nedvěda, hudebního skladatele Víta Nejedlého, redaktora Evžena Rošického, Václava Sinkule, Vratislava Šantrocha-Harta, spisovatele Vladislava Vančuru a Jaroslava Kratochvíla a další představitele českého kulturního života.[36])

Řada bývalých členů Klubu, jimž bylo dopřáno dožít se osvobození, byla vládou republiky vyznamenána vysokými státními vyznamenáními a tituly.

Brněnský Klub českých a německých divadelních pracovníků nebyl po Mnichově rozpuštěn a dokonce nebyl ani mezi spolky, jejichž činnost zastavilo policejní ředitelství koncem října 1938, protože prý jsou „okrajovými složkami" KSČ. Klub formálně zanikl 23. 9. 1939, kdy byl vymazán ze spolkového rejstříku policejního ředitelství, jak je zřejmo z poznámky na oznámení ze dne 9. 10. 1939, jímž funkcionáři Klubu Josef Skřivan, František Forman a František Kuranda oznamovali zánik Klubu.[37])

Prvořadým úkolem Klubu na přelomu let 1938–1939 bylo umožnění odjezdu ohroženým německým demokratickým hercům do zahraničí. Většině se to podařilo, ale řada z nich padla do spárů gestapa. Zahynuli Willi Rolden, Walter Swoboda, Herbert Wiesner, Otto Ritter a mnozí jiní. Snad poslední z nich byla Lieselotte Pehamová, zastřelená nacisty v lednu 1945.[38])

Zahynuli i někteří čeští členové a příznivci Klubu. Režisér Josef Skřivan zahynul v Osvětimi, stejně jako ředitel brněnského divadla Václav Jiříkovský. Generál Luža padl v r. 1944 v přestřelce, profesor Vladimír Helfert zemřel krátce po osvobození po návratu z koncentračního tábora. – Přesný počet obětí z řad českých i německých členů Klubu nelze zjistit, protože dosud nebyl rekonstruován seznam jeho členů.

Brněnský Klub sehrál kladnou úlohu v kritické době před Mnichovem díky účinné podpoře demokratické veřejnosti. Komunistická strana Československa věnovala činnosti Klubu českých a německých divadelních pracovníků i kolektivu německých demokratických herců mimořádnou péči a podporu, a to i poté, kdy její činnost byla úředně zastavena. Podstatně odlišný však byl postoj jiných politických stran, např. sociální demokracie; její čelný předák ministr Rudolf Bechyně již na

[36]) Tamtéž.
[37]) StAB B 26, seznam zaniklých spolků, č. 81.029/39.
[38]) Dle vzpomínky Leopolda Kopky.

jaře 1938 poslal demokratickým hercům částku 5000 Kč s doporučením, aby demokratické divadlo zastavilo činnost.[39])

Ve změněných poměrech po osvobození v roce 1945 německé divadlo v Brně zaniklo. Ale historie Klubu českých a německých divadelních pracovníků, i když poměrně krátká, a společný boj českých a německých demokratů proti barbarskému nacismu na kulturní frontě je nedílnou součástí historie. Je i dokladem správného chápání významu společného postupu v boji proti nebezpečí válek a proti fašismu ve všech jeho podobách.

Je to historie neprávem zapomenutá. Vždyť i Novoročenka Klubu umělců k novému roku 1947 se o existenci brněnského Klubu nezmiňuje. Jednatel tohoto Klubu Hanuš Thein, který stál u kolébky Klubu českých a německých divadelních pracovníků, napsal 31. 3. 1947, že o existenci brněnské odbočky nevěděli. Vzdor tomu, že výměr o povolení ke zřízení brněnské odbočky byl adresován pražskému ústředí a přestože pražský Klub spolu s pražskými divadly uspořádal v Osvobozeném divadle představení hry „Pěst na oko", jejíž výtěžek byl věnován na podporu brněnských demokratických herců.[40])

Tato studie je první splátkou na velký dluh vůči Klubu českých a německých divadelních pracovníků, v jehož čele stál nezapomenutelný Josef Skřivan, a vůči německému demokratickému divadlu v Brně, jehož členové stáli v těžkých dnech před Mnichovem v prvých řadách obránců republiky.

[39]) Pamětní spis. dr. Josefa Babáka.
[40]) Opis dopisu poskytl Leopold Kopka.

Bohumil Marčák

NĚKOLIK POZNÁMEK K BRNĚNSKÉMU PŮSOBENÍ IVANA OLBRACHTA

Jedním z období, které v historii brněnské Rovnosti zasluhuje mimořádnou pozornost, je období mezi II. a III. sjezdem KSČ, složitá vývojová etapa, která zahrnuje všechny rysy střetnutí nového pojetí politické práce a činnosti strany s pozůstatky sociálně demokratické praxe.

Bolševizace dávala za úkol nejširší spojení strany s masami pracujících, cestu strany do čela mas a třídy. To ovšem vyžadovalo důslednou změnu v politice i v organizační struktuře strany. Starý organizační princip, převzatý od sociální demokracie, který činnost mladé komunistické strany zužoval na tradiční prostředky (parlament, tisk, schůze), už stačit nemohl. Vliv KSČ bylo nutné posílit nejen politickým, ale i organizačním nástupem komunistů tam, kde život proletariátu pulzoval nejintenzivněji – do závodů. Proto v organizační struktuře strany dochází k výstavbě závodních buněk a kromě jiného také k zakládání jejich časopisů. Celý tento proces narazil právě v Brně na odpor. Jak známo, nejen v Brně, nicméně nám jde právě o brněnskou situaci.

Události, které se v první polovině roku seběhly, velmi podstatně ovlivnily na krátký čas cestu Rovnosti. Situace v tehdejším XVI. kraji (brněnském) je dnes v hrubých rysech objasněna.[1]) Je také známo, že rozpory, které vypukly ve vedení brněnské krajské organizace na počátku dvacátého pátého roku, měly hlubší kořeny a byly staršího data. Je také dostatečně známé rozložení sil.[2]) Pravice měla v rukou vedení kraje, zatím co Rovnost byla řízena stoupenci levice. Rozpory byly zřejmé. Když např. pravice svolala protidrahotní demonstraci do zahrady Dělnického domu, Rovnost alarmovala lidi do ulic. Pravda je nesporně na straně Rovnosti. Zápas, ke kterému se schylovalo, nebylo lze rozhodnout na zahradě, byť by šlo o zahradu Dělnického domu.

Když vlna mohutných demonstrací a protidrahotních bojů vrcholila, došlo k rozbíječskému vystoupení sekretáře pražského kraje KSČ poslance Josefa Bubníka. Rozhodnutím politbyra byl Bubník ze strany vyloučen a jeho vyloučení se stalo signálem k otevřenému vystoupení pravice.

[1]) Viz např. Václav Peša, Rovnost v letech 1924–1925, Sborník Matice moravské, roč. 82/1963, str. 225–232.
[2]) Tamtéž.

Rovnost vyslovila okamžitě a zřetelně s Bubníkovým vyloučením souhlas.[3]) Zprávu o vyloučení uveřejnila na první straně a pohotově přinesla úvodník, který nenechává na pochybách o tom, na jakém stanovisku redakce stojí.

Tento úvodník, v němž je mimo jiné předložena stranické veřejnosti otázka, zda se nebezpečí omezuje jen na Bubníka, vyšel 20. února 1925. Ve stejný den se konala schůze důvěrníků Velkého Brna, na které pravice prosadila rezoluci proti vyloučení Bubníka.

Téhož večera se pravice zmocnila Rovnosti a s okamžitou platností suspendovala redaktora Rovnosti Vladislava Buriana. Vedením redakce pověřila svého čelného představitele Jaroslava Roučka. (Zodpovědným redaktorem Rovnosti byl do 22. února 1925 Edmund Burian.)[4]

Rovnost se na několik týdnů stala orgánem brněnské pravice a podává na svých stránkách svědectví, která dnes dovolují bezpečně rekonstruovat politickou platformu této skupiny. „Držitelé" Rovnosti zaútočili proti levicové většině ÚV KSČ a v podstatě ani neskrývali, že jim jde vlastně o obnovení jejich dřívějších pozic. Odmítavé stanovisko k masovým bojům vysvětlovali např. takto: *„V dobách klidu je neprozřetelností plýtvat revolučním nadšením* tak, aby zevšednělo a scházelo pak v těch dnech, kdy nastoupila doba revolučních činů."[5]) Toto stanovisko je vedlo až k zradě bojů, které v dubnu 1925 vedl ostravský proletariát.

Když Rudé právo uveřejnilo výzvu ke generální stávce, která byla odpovědí na ostravské události, vystoupila pravice v Rovnosti s poznámkou, ve které se mj. říká: „Aby nevznikl omyl, konstatujeme, že povely ku stávce *nemůže* vydávati redakce časopisu, třebaže ústředního, nýbrž zodpovědné orgány strany, tj. výkonný výbor nebo představenstvo M.V.S. (Mezinárodního všeodborového svazu – pozn. aut.) Bez řádného usnesení těchto korporací a bez jejich podpisu je každá výzva ke stávce neplatná."[6])

Situací v KSČ se zabývala Komunistická internacionála. Kromě jiného doporučila odstranění tvůrců brněnského memoranda, tzn. vůdců brněnské pravice.[7])

Cílem těchto poznámek není ovšem výpočet událostí, jak se seběhly v dubnu 1925, poté, kdy bylo otištěno stanovisko Komunistické internacionály a kdy došlo k novému nástupu levice. Také tyto otázky jsou dostatečně vylíčeny v nejrůznějších studiích, které objasňují také „změnu vlády" v Rovnosti. Jde mně o období po odchodu Roučka, které dosud není dostatečně objasněno a zmapováno.

Pro jasnost bude třeba v několika větách upozornit na průběh událostí po schůzích Krajského výkonného výboru, které se konaly 21. a 23. dubna 1925. Josef Haken, Bohumír Šmeral, Antonín Zápotocký a Čeněk Hruška zde tlumočili usnesení Exekutivy Komunistické internacionály a pomáhali je prosadit, což se, jak známo, také podařilo.

Dne 26. dubna uveřejnila Rovnost Roučkovo prohlášení nadepsané „Odcházím".[8]) Do redakce se vrátil Edmund Burian. Zdálo by se, že situace byla vyřešena.

---

[3]) Rovnost 20. února 1925: „Vyloučení poslance Bubníka ze strany."

[4]) Rovnost 22. února 1925, str. 4: „V důsledcích usnesení důvěrníků Velkého Brna . . .". Změna zodpovědného redaktora je oznámena v „Redakčním sdělení" na str. 3.

[5]) Rovnost 12. dubna 1925, str. 1: „Vážné problémy." Podtrženo v originále.

[6]) Rovnost 8. dubna 1925, str. 3: „Přehmat". Podtrženo v originále.

[7]) Viz Václav Peša, Rovnost v letech 1924–1925.

[8]) Rovnost, str. 4.

Očekávali bychom nástup redakce k nelítostné likvidaci pravého nebezpečí. Jenže v úvodníku Rovnosti o odchodu Roučka čteme postesknutí, že k tomuto odchodu mohlo dojít „jen z unáhlenosti".[9]) Nepodepsaný autor úvodníku apeloval na Roučka, aby své rozhodnutí změnil!

Sehrát rozhodující úlohu v boji s pravicí a změnit kurs Rovnosti ke skutečné bolševizaci připadlo v příštích týdnech Ivanu Olbrachtovi.

O rozsahu Olbrachtova brněnského působení existují různé názory. Autoři zpravidla časové rozpětí nikterak přesně neurčují. Ivan Olbracht délku svého pobytu charakterizoval takto: „. . . působil jsem v ní (tj. v Rovnosti – pozn. aut.) několik týdnů, nebo několik málo měsíců."[10])

Bezpečné svědectví o délce pobytu nevydávají ani současníci. Výjimku tvoří údaj, který mně poskytl bývalý tajemník výkonného výboru XVI. kraje František Smetana, jehož tehdejší vztahy s Ivanem Olbrachtem jsou mimo pochybnost. Smetana uvádí, odvolávaje se na soukromou korespondenci s Olbrachtovou rodinou, že Ivan Olbracht přišel do Brna 4. května 1925.

Závažnost Smetanova svědectví dotvrzuje skutečnost, že první článek, který je možno (byť jen hypoteticky) přisoudit Ivanu Olbrachtovi, je v Rovnosti otištěn bezprostředně dva dny na to, 6. května.[11])

Od tohoto dne můžeme v Rovnosti sledovat serii článků sjednocených jazykem, stylem a myšlenkovým obsahem, který na sebe v mnoha případech navazuje. Tyto statě nejsou podepsány. Vyslovit domněnku, že je psal Ivan Olbracht, opravňuje několik charakteristických znaků.

Tón, kterým útočí na tzv. bubníkovce, není vlastní žádnému z redaktorů a nikomu z dosavadního autorského aktivu redakce. Nepodepsaný autor se dovolává zkušeností z míst, která obvykle nebývají v dosahu brněnského novináře. Kromě jazykové a stylové vytříbenosti je důležité a rozhodující porovnání textů těchto článků s Olbrachtovými brněnskými projevy. Kromě toho všechny tyto statě, glosy a poznámky, o kterých zde vyslovuji domněnku, že je psal Ivan Olbracht, obsahují tématiku, která byla zcela zřetelně středem Olbrachtova zájmu a brněnského poslání. Každá tato zájmová oblast je doložena z několika stran.

Olbracht byl vyslán do Brna, aby v Rovnosti a prostřednictvím Rovnosti bojoval proti pravému nebezpečí, které hrozilo ze strany brněnských bubníkovců. Do této oblasti patří články typu „Marné námahy",[12]) „BRNO",[13]) „Co soudí o Roučkovi a jeho spojencích moravské dělnictvo"[14]) atd. Připouštíme-li logickou domněnku, že autorem těchto článků je Olbracht, pak musíme připsat Olbrachtovo jméno k útočné poznámce, ve které se nepodepsaný autor ptá, odkud vzali bubníkovci peníze na vydávání vlastního časopisu.[15])

Boj proti bubníkovcům je jen jedna stránka bolševizačního procesu, druhou tvoří výstavba sítě dělnických dopisovatelů a časopisů závodních buněk.

---

[9]) Cituji doslova: „Namáhali jsme se, abychom je udrželi (šlo o Jaroslava Roučka a Ferdinanda Franze, oba redaktoři Rovnosti, odešli zároveň – pozn. aut.). Byli jsme sami překvapeni jejich rozhodnutím. A dnes ještě chceme veřejně k nim promluviti, aby další své kroky uvážili . . ." Rovnost 28. dubna 1925, str. 1: „Roučkův odchod ze strany".

[10]) Ivan Olbracht: „V boji proti likvidátorům". Rovnost 20. srpna 1950, str. 5.

[11]) Rovnost 6. května 1925, str. 3: „Marné námahy".

[12]) Tamtéž.

[13]) Rovnost 7. května 1925, str. 1.

[14]) Rovnost 8. května 1925, str. 2.

[15]) Rovnost 14. května 1925, str. 6: „Odkud mají Bubník a Rouček peníze na nový deník?"

V úvodních odstavcích byla zmínka o smyslu organizační přestavby KSČ, úsilí proniknout do života proletariátu na závodech. Významnou úlohu při plnění tohoto úkolu měl sehrát komunistický tisk právě za pomoci dělnických dopisovatelů. Prostředkem politiky strany na závodech měly být časopisy závodních buněk.

Program bolševizace tisku Ivan Olbracht formuloval v úvodníku nadepsaném „Zbolševizujte svůj tisk! Dopisujte do Rovnosti."[16]) Vyslovit domněnku, že autorem tohoto úvodníku je Ivan Olbracht, umožňuje nápadná shoda myšlenkového postupu s Olbrachtovým projevem na I. konferenci dělnických dopisovatelů Rovnosti.[17]) Je zajímavé v této souvislosti porovnat také záznam policejního agenta, který o průběhu konference referoval.[18])

Brněnský kraj se v budování časopisů závodních buněk opozdil.[19]) Ze zprávy Rovnosti o průběhu I. konference dělnických dopisovatelů je zřejmé, že na Brněnsku dosud žádná ze závodních buněk svůj časopis nevydávala. Nasvědčuje tomu také to, že Rovnost teprve 4. července 1925 oznámila, že v XVI. kraji KSČ vyšly první závodní časopisy.[20])

Uskutečněním I. konference dělnických dopisovatelů Rovnosti a vydáním prvních závodních časopisů v XVI. kraji byly splněny dva důležité úkoly, pro které byl Olbracht do Brna vyslán. Obě akce jsou součástí bolševizačního procesu v komunistickém tisku, a dal k nim, jak se dočteme v Rovnosti, na Brněnsku podnět právě Ivan Olbracht.[21])

Bylo by samozřejmě nesmyslné se domnívat, že až do května 1925 se v Rovnosti dělnický hlas vůbec neozval. Rovnost si kontakt se závody udržovala. Při výstavbě sítě dělnických dopisovatelů šlo v tomto období ovšem o víc. I. konference dělnických dopisovatelů Rovnosti se stala mezníkem, od kterého také zde přerostla dělnická korespondence v systematicky a cílevědomě vedené hnutí, což mělo své praktické důsledky k akceschopnosti dopisovatelského aktivu.

Účast Ivana Olbrachta na výstavbě dopisovatelské sítě se neomezovala jen na Brno. Dne 9. července 1925 se v Rovnosti dočteme o Olbrachtově vystoupení na

[16]) Rovnost 19. května 1925, str. 1. „Zbolševisujte svůj tisk! Dopisujte do Rovnosti!".

[17]) Viz Rovnost 28. května 1925, str. 1: „První konference dělnických dopisovatelů Rovnosti."

[18]) Policejní agent tehdy zaznamenal toto: „Redaktor Ivan Olbracht uváděl, že základem pro závodní časopis musí být závodní buňka, která si zvolí svého dopisovatele a kolportéra, kteří budou mít na starosti závodní časopis. Jest proto nutné v prvé řadě ve všech závodech pilně zakládat buňky. Brno v tomto ohledu jest bohužel ještě daleko vzadu. Úkolem dopisovatele bude sbírat zprávy ze závodů, tyto dát opisováním nebo v sekretariátě na psacím stroji nebo cyklostylem rozmnožit a věcí kolportéra pak bude, aby jejich obsah udělal přístupným všemu dělnictvu v závodě. To se může díti tím způsobem, že se buď rozdají spolehlivým členům kom. organisace přímo, nebo se vylepí na místech nenápadných (na záchodě, umývárně apod.) Pisatelé i rozšiřovatelé musí zůstat v tajnosti. Venku k rozšiřování takových časopisů použito bude pouličních závodních buněk a spolehlivých kolportérů hlavně z komunistické mládeže. Toto rozšiřování rovněž díti se bude nejlépe vylepováním na místech, o nichž lze předpokládat, že tam vylepený leták nebude snadno stržen . . . Při rozdávání časopisů těchto nutno dbáti též jejich agitačního významu, a proto musí obsahovati též přiměřené agitační výzvy nebo krátké článečky." SA Brno, B 26, fasc. 2180, čj. 832/25.

[19]) Viz Rovnost 28. května 1925, str. 1: „První konference dělnických dopisovatelů Rovnosti". Doslovný text této zmínky zní: „Brněnský kraj se v budování buněk dělnické korespondence i závodních časopisů za některými ostatními kraji poněkud opozdil. Je třeba, aby nyní bylo dohnáno, co bylo zmeškáno. Včera byl k tomu učiněn počátek. Je třeba v usilovné drobné práci pokračovati a výsledek se jistě dostaví."

[20]) Rovnost 4. července 1925, str. 1.

[21]) Rovnost 9. května 1925, str. 1: „Brněnské továrny promluvily."

krajské konferenci dělnických dopisovatelů v Přerově.[22]) Tato zpráva zároveň upozorňuje, že Olbrachtův pobyt v Brně se prodloužil podle všech okolností až do první poloviny července, kdy se ovšem pravděpodobná stopa velmi rychle ztrácí až úplně zaniká.

Jednou z nevyjasněných otázek zůstává Olbrachtův vliv na kulturní rubriku Rovnosti. Lze téměř s jistotou říci, že sem vůbec nepsal. Výjimku tvoří glosa k padesátinám S. K. Neumanna.[23]) Nejasný zůstává také Olbrachtův podíl na redakci nedělní přílohy Rovnosti, nazvané Rudé osení. V červnu se zde objevují verše S. K. Neumanna, Vladimíra Majakovského a Josefa Hory, autorů, které sem mohl uvádět Olbracht. Zřetelněji o Olbrachtově přítomnosti svědčí povídka Heleny Malířové „Hodinářky."[24]) V každém případě je zřejmé, že těžiště Olbrachtovy činnosti leží v politické části listu.

[22]) Rovnost 9. července 1925, str. 3: „Zmodernisování komunistického tisku."

[23]) Na autorství upozorňuje Miroslav Nosek ve výboru Olbrachtových statí „O umění a společnosti." Čs. spisovatel 1958, poznámka ke str. 197.

[24]) Rovnost 28. června 1925, nedělní příloha Rudé osení.

Bohumil Samek

OBNOVA TŘÍ DOMŮ V RADNICKÉ ULICI

(Z činnosti soudobé památkové péče v Brně.)

Na podzim 1963 započala Stavební a bytová údržba města Brna se stavebními pracemi na památkové obnově dalších domů v Radnické ulici, náležejících historicky významnému bloku Staré radnice. Nákladem převyšujícím 2 mil. Kčs budou adaptovány domy Radnická č. 4, č. 6 a část domu č. 8 (původně samostatný, nazývaný kdysi domem syndikovým) pro kulturní potřeby parku kultury a oddechu (klubovny a přednáškové sály), zoologické zahrady (výstavní síně akvaristů) a krajského střediska památkové péče, které získá ve druhém patře domu Radnická 4 ateliery svých restaurátorských dílen.

Adaptační práce navazují po delší přestávce na úspěšnou obnovu nárožního domu Radnická 2, upraveného v letech 1957 až 1960 na sídlo krajského střediska památkové péče. Projekt na dům Radnická 2 vypracoval brněnský atelier Státního ústavu pro rekonstrukci měst a památkových objektů (ing. M. Příleský). Dalších projekčních prací na radničním bloku se ujal Krajský projektový ústav pro výstavbu měst a vesnic v Brně (inž. V. Mazal). Zde vznikla jednak nová objemová studie řešící celý radniční blok (1961), jednak vlastní projekt další etapy rekonstrukce uvedeného celku (1963).

Tak jako snad všechny úpravy památkových budov je také rekonstrukce domů na Radnické ulici – vedle nutnosti citlivého nakládání s uměleckými hodnotami objektů – především náročným úkolem technickým. Kromě celkově zchátralého stavu jde totiž o původně samostatné měšťanské domy značného stáří, jimž změny majitelů a způsobu využití přinášely s sebou časté stavební úpravy, které rozrušovaly kompaktní zdivo. Zvláště když se do nich koncem XIX. století rozšířila ze sousední radnice městská administrativa a kdy došlo ke komunikačnímu spojení všech podlaží jmenovaných domů.

V souvislosti ze zamýšlenými stavebními úpravami provedlo Muzeum města Brna uměleckohistorický průzkum stavebního bloku Staré radnice. O hlavní části jeho výsledků byla veřejnost informována v minulém ročníku tohoto časopisu.[1]) Vedle

[1]) B. Samek, Brněnská radnice. Brno v minulosti a dnes V, 1963, 168–196. Zde jsou také vyloženy dějiny oné části domu Radnická 8, přiléhající k severní zdi radniční věže, která ještě spadá do současné etapy stavební obnovy.

areálu radnice nejsou ani další domy bez zajímavosti a významu pro dějiny profánní architektury v Brně.

Rozlehlá nárožní dvoupatrová budova *Radnická 2* skrývá v sobě středověké jádro. Je jím zadní část domu, jmenovitě jedna místnost obdélníkového půdorysu v přízemí, zaklenutá dvěma poli křížové žebrové klenby a k ní přiléhající průjezd do dvora. V něm na kamenných přízedních pilířích sedí klenební pasy z buchotovitých cihel o rozměru 9×13×26 cm. Středověké zdivo je i v prvním patře této části domu.

Po mnoha stavebních úpravách, renesančních i barokních (portál nese letopočet 1706, další úpravy fasády jsou ještě pozdější), je velmi obtížné udělat si představu o rozloze a funkci gotické stavby. Směr klenebních polí a lomeného oblouku jímž je průjezd otevřen do dvora naznačuje, že středověký dům byl hlavním průčelím obrácen do Radnické ulice. Zlom na hlavní fasádě pak napovídá, že dnešní zástavba zabírá šířku dvou středověkých parcel.

Gotická místnost z poloviny XIV. století, v brněnské profánní architektuře svým stářím i rozsahem dochování ojedinělá, je nejvýraznější a nejcennější částí domovního interiéru. Vedle ní tu najdeme ještě několik kamenných portálků ze XVI. století. Z barokní přestavby je cenná architektura vnější fasády, v interieru pak nástěnné romantické malby orientálních krajin v místnostech prvního patra.

Dům *Radnická č. 4* je jednotnou barokní stavbou na středověké parcele. Stavebníkem byl bohatý kupec rakouského původu (z Mödling) Hans Lang, který roku 1649 dostal v Brně měšťanské právo.[2]) Někdy před 1665 získal Lang od Jana Knöffeliho z Ebenthalu starý dům, který zřejmě celý zbořil a 1666 přistoupil k vybudování novostavby.[3]) Tohoto roku totiž proběhla v Langově domě dvě komisionelní jednání (28. dubna a 5. května) z nichž vyplývá, že vedle starého sklepa byl vyhlouben na straně k Regentanzovu domu (dnešní dům Radnická č. 6) sklep nový.[4]) Letopočet 1666 je vytesán také na vlysu portálu, jímž se vjíždělo do průjezdu. Stavba byla provedena z lomového kamene a z cihel. Jak ukázaly některé nálezy pod omítkou (např. na fasádě delšího dvorního křídla) bylo při ní použito také starého stavebního materiálu.

Dům si zachoval původní vzhled a rozsah dodnes v podstatě neporušený. Jeho dvojtraktová disposice byla řešena tak, že středem domu procházel průjezd do dvora, přístupný z ulice kamenným portálem s bosovaným ostěním a edikulou v prolomeném frontonu. Po jeho stranách byly velké místnosti (kvelby). Ze seznamu místností nacházejících se v domě roku 1669 je zřejmé, že stavba byla tehdy již hotova.[5]) Byla dvoupatrová, cele podsklepená a vedle tří krámů měla v přízemku velkou kuchyni, výčep, stáj a další příslušenství. V patrech byly byty, celkem čtyři jednotky. Dvě v hlavní budově a dvě v kratším křídle ve dvoře, přístupné po samostatném točitém schodišti.

V popise 1669 je třeba si povšimnout konstatování, že kuchyně v prvním patře

[2]) Archiv města Brna, rkp. 75, fol. 79.
[3]) Záznam o držbě: 1642 – Jan Knöffeli, 1665 – Hans Lang. AMB rkp. 13, fol. 53 v.
[4]) AMB rkp. 103, fol. 287 až 290.
[5]) AMB SR fasc. R 37a.

(a také ve druhém, neboť obě patra mají stejný půdorysný rozvrh) je osvětlena jedním oknem ze dvora. Podle sledu vyjmenovaných místností byla kuchyně hned za „komorou s jedním oknem na ulici", zaklenutou valenou klenbou s výsečemi. Ve zdivu kuchyně bylo odpadní potrubí z kamenných kvárdů provrtaných otvorem o průměru asi 8 cm. Objevilo se po sejmutí omítek a vedlo z druhého patra k patě vnější zdi na dvoře, kde byla odpadní jáma. Okno kuchyně je dodnes dochováno,

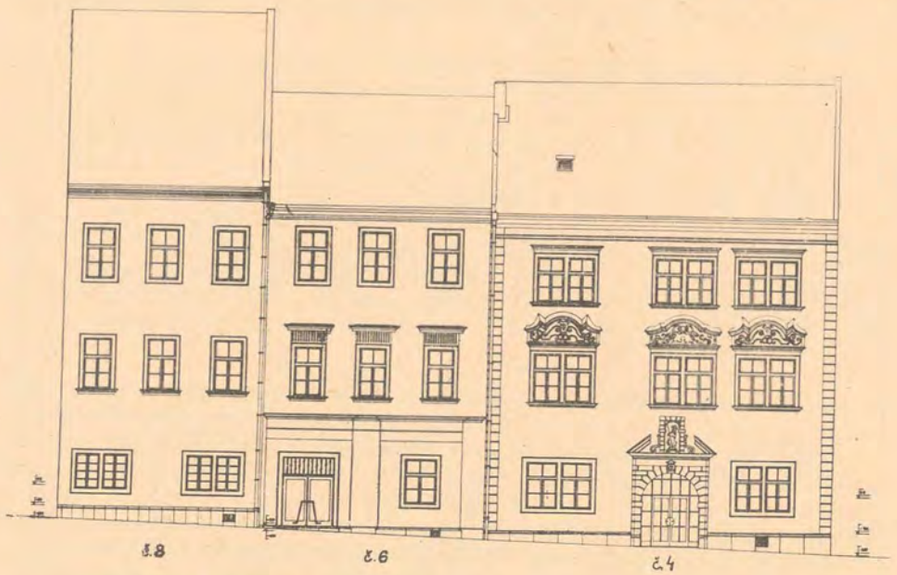

Průčelí domů Radnická č. 8 až č. 4. Návrh rekonstrukce ing. V. Mazala.

vede však do předsíně, kde je nápadné svým kamenným ostěním s parapetní římsou zcela exterierového charakteru. Je stejné jako ostění oken dvorního křídla budovy. Uvedeme-li tato zjištění do souvislosti se skutečností, že podsklepení průjezdu do dvora nápadně končí asi čtyři metry před dnešní obvodní dvorní zdí, tedy před okenní osou kuchyňských oken, lze podat jediné vysvětlení: Do pater hlavní budovy se původně vstupovalo po těsném jednoramenném schodišti; hloubka domu byla původně menší. Obvodní dvorní zeď hlavní budovy navazovala zcela logicky na příčku mezi krámem a kuchyní v přízemku a na zeď dělící komoru a kuchyni v patrech.

Asi po stu letech od vzniku domu přestala nepohodlná komunikace do patra vyhovovat novému požadavku bydlení a byla nahražena dnešním trojramenným schodištěm. Do nové vnější zdi, posunuté do dvora, byla však zasazena raně barokní kamenná ostění oken. Nad oknem z kuchyně, které nyní vedlo do schodišťové síně, byla odstraněna návojová římsa. Posunutím dvorní obvodové zdi přiblížila se hranice domu do nevýhodné blízkosti ke studni ve dvoře. Proto byla zasypána. Její

kamenná obruba, asi 30 cm pod dnešní úrovní dvora, byla zčásti narušena nárožním opěrným pilířem, zbudovaným při rekonstrukci domu Radnická 2.

Při příležitosti stavebních úprav v zadní části domu došlo zřejmě také k pokusu přizpůsobit strohou raně barokní fasádu hlavního průčelí novému uměleckému vkusu. Nad sdružená okna prvního patra byly umístěny bohatě zprohýbané návojové římsy a zrcadlo pod nimi vyplněno úponkovým ornamentem.

Sondami se také zjistilo, že dnešní tunel v přízemí, spojující dvůr našeho domu s dvorkem při radnici, vznikl novodobým rozšířením původního vstupu do místnosti sloužící 1669 jako nálevna a jejím zmenšením o jedno klenební pole. Na zdi průchodu se nalezly odsekané patky klenby.

Další úpravy se týkaly vesměs drobných detailů v interiéru, zvláště když 1893 dům přešel ze soukromé držby do majetku města Brna. Tehdy byl komunikačně napojen na sousední dům Radnická 6 a v patrech zřízeny úřadovny městské správy. Hruběji se zasáhlo do přízemku uliční fasády, kde na místě oken byly vylámány velké obchodní výlohy a vjezd do garáže. Také v někdejším průjezdě byla při novém využití snížena úroveň podlahy a zdi potaženy cementovou omítkou. Jinak zůstala poměrně kvalitní raně barokní architektura, vzácná ve své jednotnosti hlavní a dvorní budovy, bez závažnějších výtvarných škod.

V několika místnostech v patrech domu jsou zbytky malířské výzdoby. Ve světnici prvního patra hlavní budovy, osvětlené z ulice jedním sdruženým oknem, se pod moderními líčkami nachází několik vrstev nástěnných maleb. V nepatrných zlomcích lze zjistit vrstvu z XIX. století klasicistního charakteru s gryfy. Pod ní je ve značném rozsahu dochována romantická malba s exotickými rostlinami (palmy), pnoucími se až na valenou klenbu místnosti: Pestrobarevní ptáci, letící i stojící ve volné krajině, v níž jsou patrny i drobné architektury a figurální stafáž. Směrem k vrcholu klenby se malba omezuje na šedozelené tónování. V místech kde je tato barevná vrstva oloupaná se objevují další dvě: jednak světlé valéry, kde na neurčitém pozadí se rýsuje perspektivně malovaný vertikální hranol, konečně pak nejspodnější sytá malba, z níž byla odkryta girlanda na patce klenby.

Ve druhém patře je ve světnici osvětlené z ulice dvěma okny líčkami překrytá a pekováním značně narušená malba na zdi s figurálními komposicemi v oválných medailonech, zrušená širokým černým mřížováním. Sousední místnost má stěny své hlubší poloviny pokryty vertikálními pásy s nepřesně malovaným páskovým ornamentem. Na stropě je oválné zrcadlo s figurální komposicí v oblacích. Výzdoba této místnosti byla již roku 1953 restaurována malířem R. Polákem.

V prvním patře dvorní budovy je opravená nástěnná výzdoba s květy v místnosti osvětlené ze dvora čtyřmi okny. Nepatrné zbytky nástěnné malířské výzdoby z XIX. století byly nalezeny nově ve druhém patře kratšího křídla dvorní budovy. Jde o krajinu s drobnou figurální stafáží nevalné kvality, poměrně málo zachovanou.

Dnešní šířka domu *Radnická 6* odpovídá středověké parcele. Do hloubky je členěna způsobem obvyklým v našich zemích koncem XV. a v XVI. století. V suterénu za „pivními" sklepy do ulice následuje schodiště, za nímž se rozkládají tak zvané suché sklepy směrem do dvora. V přízemí pak za síní a světnicí do ulice bylo situováno schodiště, ústící v patrech do střední síně, odkud se chodilo do místností obrácených do ulice i do „zadní světnice". Když se majitelem domu stal 1627 zlatník Christian Regentanz, který v té době získal v Brně měšťanské právo, sahala

stavba až k radnici.[6]) V době Regentanzově to však již nebyl středověký dům, ale rozsáhlá renesanční stavba, jaké v našich městech vznikaly na dvou i více středověkých parcelách. Také je známo, že Regentanzův dům nedodržoval uliční linii. Jeho průčelí bylo posunuto šikmo zpět. Na dnešní stavbě lze tento starý stav hledat jen s obtížemi. Jakýmsi opěrným bodem by snad mohl být blok kamenného zdiva ve sklepě a na něm spočívající lomený, cihlami vyklenutý oblouk, který se nápadně zvedá nad líc valené klenby.

V takovémto domě bydlil Christian Regentanz až do roku 1666. Jak jsme se již zmínili, stavěl tehdy jeho soused Hans Lang svůj nový dům (Radnická 4), při čemž vyhloubením nového sklepa způsobil vychýlení průčelí Regentanzova domu směrem do ulice. Stavební komise, jednající o případu 28. dubna a 5. května 1666 a opětovně 19. dubna a 19. srpna následujícího roku rozhodla, že Lang musí nahradit všechnu škodu.[7]) Ten se však dohodl s Regentazem na kupu. Polovinu Regentanzova domu, sousedící s radnicí, odprodal pak Lang městské radě. 12. srpna 1667 žádal Hans Lang o povolení přestavby druhé půlky Regentanzova domu tak, aby přední domovní zeď mohla být poněkud předsunuta. Ve své žádosti vysvětluje, že by se tím vyrovnala uliční fronta, takže průčelní zeď nového domu by navazovala na nároží jeho novostavby (Radnická 4) a sledovala by přímou linii k domovní bráně bývalého Regentanzova domu. Komise zjistila, že ulici tato úprava neuškodí.[8])

Barokní dům je nenáročnou stavbou, do jejíhož zdiva byly pojaty části starého stavu jak v hlavní budově, tak ve dvoře. Během existence domu byly podniknuty některé stavební úpravy v interiéru, vesměs užitkového rázu. Po odkrytí zdiva se zjistilo několikeré přeložení vstupních otvorů a zazdívky. Největší je úprava místnosti v prvním patře budovy ve dvoře. Její severní zeď, kterou hraničí s domem Radnická 4, byla rozčleněna dvěma poli slepých arkád se segmentovým obloukem na přízedních pilířích. Arkáda byla však dodatečně zazděna. Při propojování domů Radnická 6 a Radnická 4 byly zde pak proraženy vstupy do sousedních místností. Dnes plochostropá hospodářská místnost pod ní, v přízemí, má mírně zvýšenou úroveň podlahy a byla původně zaklenuta valenou klenbou. Po jejím snesení byla zeď do dvora nově vyzděna a přiražena k západní zdi průchodu spojujícího dvůr se sousedním domem. Tato zeď má v sobě středověké zdivo až do výše prvního patra a byla původně obvodní zdí hlavní budovy. Průchod vznikl obdobně jako v sousedním domě Radnická 4 zmenšením zadní místnosti.

Do barokního domu se původně vstupovalo z ulice kamenným portálem, vedoucím do síně při hraniční zdi domu Radnická 8. Odtud se vcházelo do střední části domu, kde bylo schodiště do patra a v pokračování síně vedl užší tunel do dvora. Graficky list z roku 1844 J. G. Martiniho informuje také o tom, že místnost po boku vstupní síně byla osvětlena z ulice jedním oknem s obloukovým záklenkem.[9])

Dům Radnická 6 zůstal v soukromých rukou až do roku 1892, kdy ho koupilo město pro zvětšující se administrativu. Do doby po tomto datu je třeba klást ony posledně jmenované stavební úpravy. Tehdy bylo zrušeno i schodiště do patra a proražena spojení se sousedními domy. Projekt nové adaptace počítá opět s výstavbou schodiště nového.

[6]) AMB rkp. 13, fol. 53.
[7]) AMB rkp. 103, fol. 312 až 315, 322 až 324.
[8]) AMB rkp. 1259, fol. 109.
[9]) J. G. Martini, 1844. Brünn. Mědiryt 154×107 mm. Sbírka vedut Muzea města Brna, inv. č. 2403.

Milena Flodrová

K POČÁTKŮM KNIHTISKU V BRNĚ

Nelze říci, že by dosavadní literatura věnovala počátkům knihtisku v našich zemích malou pozornost. Už sám raný výskyt a poměrně rychlé rozšíření tohoto důležitého vynálezu mohučského zlatníka Jana Gutenberga u nás lákalo badatele k jeho poznání a bližšímu osvětlení. Zájem badatelů se však zprvu obracel k nejstarším tiskům a prvotiskům, ale později se tato pozornost rozšířila i na tisky a tiskárny mladší. Než i tak zde zůstává nadále oblast dílčích problémů. To tím spíše, že u mnohých prací o knihtisku jde jen o drobné poznámky k jednotlivým prvotiskům či tiskům, aniž se vždy přihlíželo k vzájemným souvislostem, konkrétním historickým podmínkám a celkové situaci vývoje. Proto je tu i nadále potřeba uceleného výkladu, který by řešením širších celků přinášel dokonalejší pohled na složitou a přitom zajímavou otázku, kterou počátky a rozšíření knihtisku u nás bezesporu jsou. Zpracování takového uceleného výkladu si však nutně vyžaduje řadu nových pohledů na jednotlivé otázky, aby se tak vytvořil mozaikově celistvý obraz.

K prvním místům v českých zemích, kde našel knihtisk svůj domov, patří také Brno. Je prvním moravským městem, kde je doložena tiskařská práce již v roce 1486, a řadí se tím tedy též před Prahu, kam bylo černé umění přeneseno až o rok později. K tomu ovšem přistupují některé zvláštní a zajímavé rysy brněnské tiskárny, které nám umožňují poznat i různé okolnosti, za nichž se knihtisk v našich zemích šířil. V Praze znamená rok 1487 skutečný počátek pozdějšího bouřlivého rozšíření knihtisku, zatímco v Brně jde jen o epizodu trvající třináct let. Tato epizoda nevytvořila souvislou tradici, na niž by ihned navázali další tiskaři, nýbrž tvoří jen uzavřený celek působnosti dvou cizozemských tiskařů, Konráda Stahela a Matyáše Preinleina.

Vědecké bádání o brněnské tiskárně z let 1486–1499[1]) naráželo a naráží dosud na naprostý nedostatek archívních pramenů, takže badatelé jsou odkázáni jen na prvotisky samé, popř. na drobné zprávy z jiných souvislostí. Je až s podivem, že

[1]) Prvním, kdo se začal zajímat o zpracování brněnských prvotisků, byl Petr Cerroni (1753–1826), guberniální sekretář, v jehož rozsáhlé rukopisné pozůstalosti nacházíme mnoho poznámek a postřehů o brněnském tisku vůbec (viz Státní archív, Cerroniho sbírka G 12, sv. 46–49). Jednou z jeho přípravných prací pro větší studii je také popis jednotlivých brněnských prvotisků, jichž sám počítá deset. V úvodu své práce se zmiňuje také stručně o okolnostech, které působily na to,

třináctileté působení tiskárny nezanechalo v písemném materiálu brněnské městské agendy ani ty nejmenší stopy, které by mohly blíže osvětlit zajímavé otázky, jako lokaci tiskárny, její provoz, personální vybavení, produkci apod. Snad se to stalo tím, že tiskárna v Brně byla jakousi neorganickou složkou města a město pro ni nevytvořilo podmínky. Nezapadala do jeho života a nenalezla v něm také živý odraz. Tomu nasvědčuje také to, že po odchodu Matyáše Preinleina v roce 1499 do Olomouce ztrácí Brno na tiskárně zájem na celých sto let a teprve v roce 1601 počíná vlastní historie brněnského knihtisku. Je ovšem třeba vidět také to, že knihy měšťanů, které by snad byly tiskárnu zachytily, jsou dochovány až z doby pozdější.[2]) Ale ani rejstříky lozunků z let 1487, 1499,[3]) ani knihy berní z let 1477–1510[4]) a městská kniha z let 1391–1515[5]) nemají zmínky o impressores či impressi.[6])

V době působení tiskárny v Brně patřila už Morava králi Matyášovi Korvínovi, který ji získal za bojů s Jiřím Poděbradským olomouckým mírem z roku 1478. Město Brno, které stálo z počátku vlády Jiřího proti němu, jím bylo donuceno vojenskou silou k poslušnosti, a když Jiří vyměnil dosavadní německou patricijskou správu města za českou z řad střední řemeslnické vrstvy, přiklonilo se na jeho stranu docela. Ne však na dlouho. Další zdárný a klidný vývoj města byl přerušen vystoupením Matyáše Korvína a papeže proti Jiřímu. Ve sporu šlo o známé nábožensko-politické otázky. V Brně se opět dostali k moci katoličtí a němečtí straníci uherského krále a Říma, hospodářsky silnější než dosavadní řemeslnická vrstva. Město

---

že byli do Brna povoláni cizí tiskaři z Itálie, a má za to, že se tak stalo na popud olomouckého biskupského administrátora Jana Vitiče.

Jeho názory přejímá i Beda Dudík ve své práci Geschichtliche Entwicklung des Buchdruckes in Mähren vom Jahre 1486 bis 1621, Brünn 1879, str. 13. (Toto dílo vyšlo v českém překladu v ČMM VII, str. 103–108.) Rozšiřuje jen údaje o jednom ze dvou brněnských tiskařů, Konrádovi Stahelovi z doby, kdy ještě působil Stahel v Benátkách, a blíže osvětluje vliv olomouckého biskupství na produkci brněnské tiskárny.

Souhrnným vylíčením dějin knihtisku v Brně, nebo alespoň dalším zkoumáním prvotisků se pak po delší čas nikdo neobíral. Zmínky o působení brněnské tiskárny od roku 1486–1499 najdeme jen v menších monografických pracích, např. Josefa Volfa (První knihtiskárna v Brně, Lidové noviny 1925, č. 501), nebo Richarda Martinčíka (Doba kočujících knihtiskařů na Moravě, Bibl. 1934, 65/7, 129/31, nebo naopak v souhrnném vylíčení dějin knihtisku ať už na území našeho státu (Josef Volf, Dějiny českého knihtisku do r. 1848, Praha 1926, str. 127), či ve světovém měřítku (dr. Marie Černá, Stručné dějiny knihtisku, Praha 1948, str. 51–52).

V roce 1928 vydává brněnský tiskař Rudolf Rohrer faksimile prvotisku Clementa von Gracz, Von alten paden dye von natur haysz sind, a připojuje ještě k němu osmistránkový vysvětlující text, který však není žádným přínosem bádání o brněnských prvotiscích.

Faksimile jiného brněnského prvotisku vydává v roce 1932 Zdeněk V. Tobolka. Jde o Psalterium secundum chorum Olomucense, vydané v Monumenta Bohemiae typographica sv. XI./1932. Tobolka jej vydává ve vzorné typografické úpravě s osmistránkovým doslovem, v němž shrnuje dosavadní znalosti a bádání o prvotiscích v Brně. Tobolkova studie je také poslední celistvou prací věnovanou tomuto speciálnímu tématu brněnských kulturních dějin, odborně a vědecky fundovanou. Recenzi této edice a její další prohloubení provedl Jaroslav Dřímal v ČMM 57/1933, str. 385–386.

[2]) Kupř. nejstarší kniha měšťanů brněnských je z roku 1559, rkp. 2769.

[3]) Archív města Brna, rkp. 22–25.

[4]) Archív města Brna, rkp. 9.

[5]) Archív města Brna, rkp. 48.

[6]) Tiskárna tedy nebyla zřejmě součástí města a jeho hospodářskokulturního života, byla spíš jen trpěným podnikem někoho jiného, v tomto případě olomoucké kapituly, jak zřejmo z dalšího výkladu. Zajímavé ovšem je i to, že ani v olomouckých kapitulních pramenech není o ní zpráv. Stejně tak městský archív olomoucký tuto tiskárnu ve svých pramenech nemá zachycenu. Důvody této skutečnosti lze hledat patrně v tom, za jakých okolností brněnská tiskárna vznikla a pracovala.

Antonín Procházka, Dívka s věnečkem, olej-tempera, plátno, 93×70 cm, dat. 1922.
(Foto: Oldřich Toman, Muzeum města Brna)

Linka Procházková, Ochozská vápenka, olej-tempera, plátno, 69,5×92,5 cm, dat. 1928.
(Foto: Oldřich Toman, Muzeum města Brna)

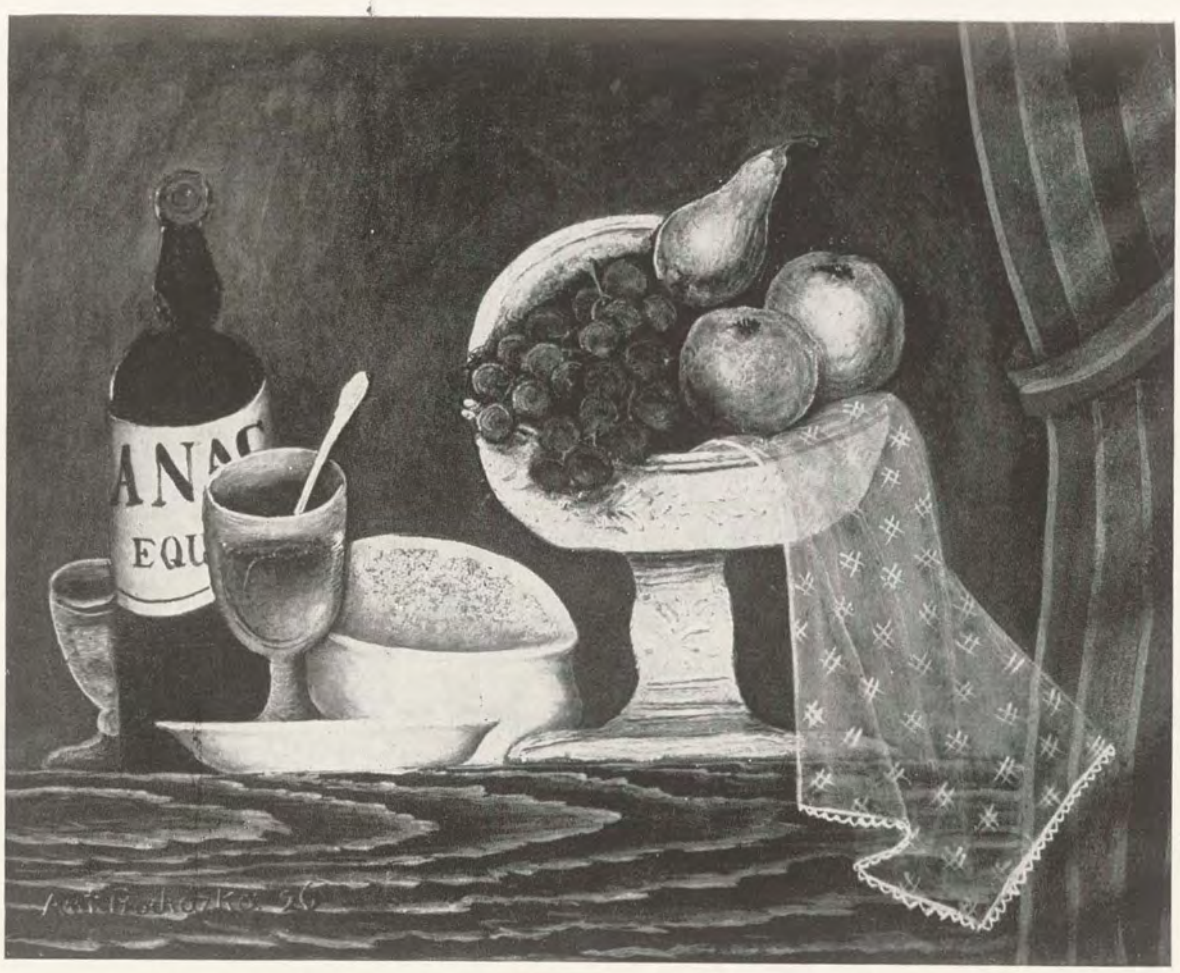

Antonín Procházka, Stříbrná miska, kombinovaná technika, plátno, 48×60 cm, dat. 1926.
(Foto: z pozůstalosti L. Procházkové)

Antonín Procházka, Kočka, kombinovaná technika, překližka, 51,5×62 cm, dat. 1927.
(Foto: z pozůstalosti L. Procházkové)

Antonín Procházka, U benzinové pumpy, enkaustika, překližka, 80,5×111 cm, dat. 1929.
(Foto: z pozůstalosti L. Procházkové)

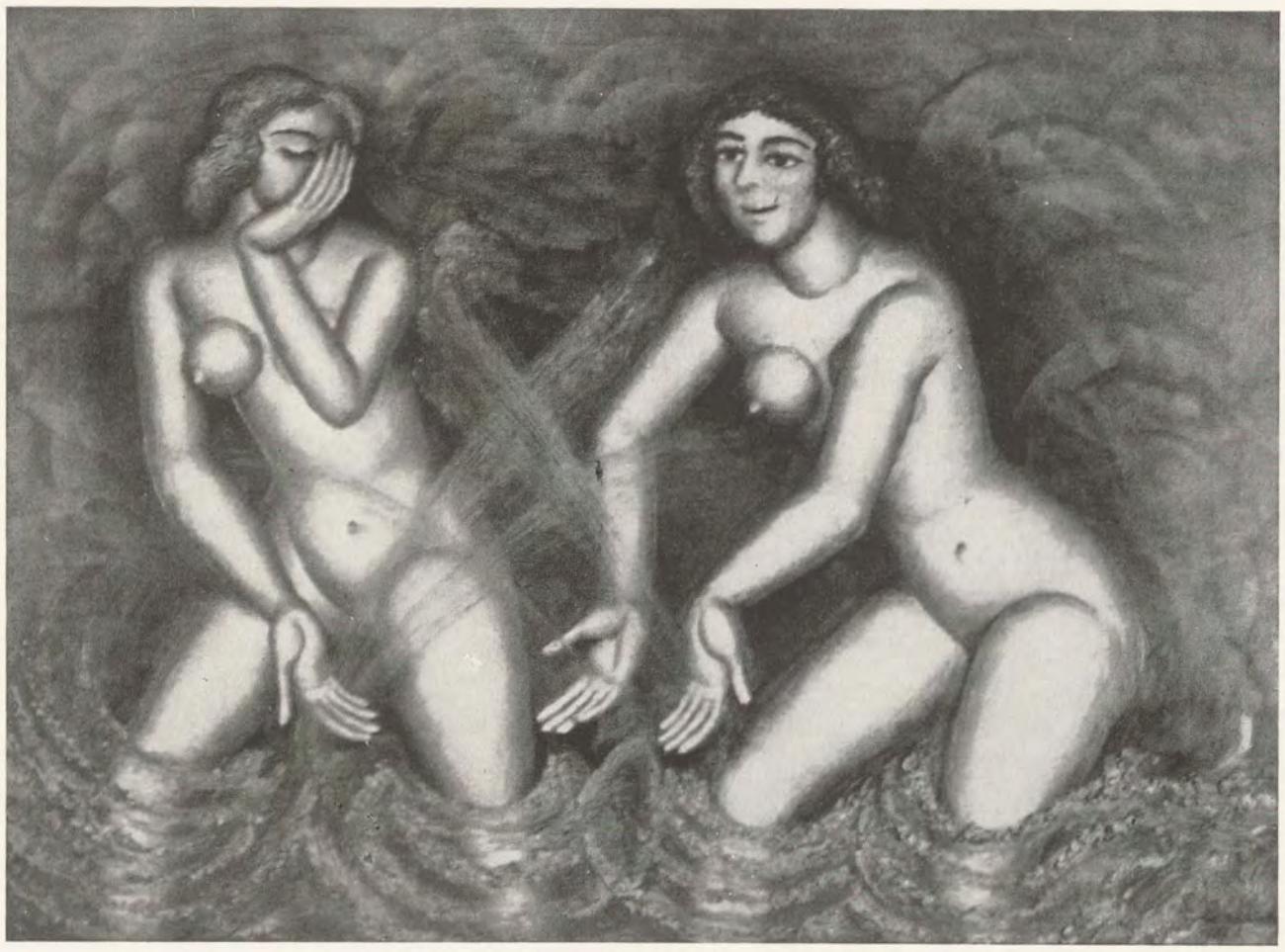

Antonín Procházka, Ženy v koupeli, enkaustika, překližka, 80×110,5 cm, dat. 1929.
(Foto: z pozůstalosti L. Procházkové)

Antonín Procházka, Jitro, olej, plátno, 54×65 cm, dat. 1945.
(Foto: z pozůstalosti L. Procházkové)

tím bylo vtaženo do deseti let úporných bojů, které je zcela vyčerpaly hospodářsky a těžce poničily. Ztráty na majetku měšťanů a města samého byly tak velké, že je nebylo možno takřka padesát let úplně zahladit. K tomu nepříjemné zasahování šlechty do různých hospodářských výsad měšťanů (vaření piva) pak situaci ještě více přiostřovalo. Celé XVI. století znamená proto pozvolné zacelování ran města. Je pochopitelné, že v takto rozvráceném a hospodářsky ochablém prostředí XV. a částečně i XVI. století nemohla ještě najít natrvalo uplatnění tiskárna. Město ji ke svému životu nepotřebovalo. Stává se proto trvalou součástí města až na samém počátku XVII. století, kdy už je Brno opět silným centrem země a kdy kulturní vývoj pokročil natolik, že tisk se stal nepostradatelnou součástí šíření vzdělanosti, vědomostí a do jisté míry i zábavy.[7])

Přímý podnět zřízení tiskárny v Brně je nutno proto hledat jinde než ve vynucené potřebě města. Je to podnět zcela mimo městské hradby a zájem měšťanů. Z tohoto důvodu ani tiskárna se zřejmě nesžila s prostředím za třináct let své činnosti a zaniká ihned, jakmile přestává podnět, který ji vyvolal k životu, dostatečně silně působit.

Olomoucký biskupský administrátor Johannes Vitesius dal vytisknouti v roce 1484 v Benátkách Breviarium Olomucense. Tento muž měl k Moravě přímý vztah, protože sám pocházel z Prostějova. Byl to vzdělaný a schopný diplomat, který ve službách Matyáše Korvína ještě jako varadínský biskup uzavřel mnoho diplomatických jednání a podnikl řadu důležitých politických cest, na nichž osobně poznal a plně ocenil význam vynálezu knihtisku. Proto také, když se stává olomouckým správcem po smrti Tasa z Boskovic, který umírá v roce 1482, je jeho předním zájmem opatřit olomoucké diecézi důstojné liturgické knihy v dostatečném počtu.

Záhy proto zadává tisk Breviaria benátské tiskárně, v níž působili i někteří sedmihradští tiskaři, s nimiž se Johann Vitesius seznámil patrně už v Sedmihradsku při své návštěvě Mikuláše Csupory, sedmihradského vévody. Mezi tiskaři, kteří tiskli objednané Breviarium (a byli patrně ze Sedmihradska), je jmenován i Konrád Stahel, pozdější tiskař brněnský.[8])

Stahelovo jméno se však objevuje mezi tiskaři už dříve, a to v roce 1482 v Pasově, kde tiskne společně s Matyášem Preinleinem a Benedictem Mayerem.[9]) Stahel tedy musel přesídlit do Benátek s Preinleinem někdy koncem roku 1483, aby se mohl už v následujícím roce podílet na tisku olomouckého Breviaria. Přes poměrně krátkou benátskou epizodu se oba tiskaři nadále sami nazývají impressores Venetii. V benátské dílně se tedy pravděpodobně seznámili blíže s Johannem Vitesiem a jeho zakázkou pro Olomouc a snad také na jeho přímé pozvání přesídlili s vlastní tiskárnou na Moravu. Olomoucká kapitula potřebovala, jak už řečeno, řadu liturgických knih, a proto bylo výhodnější, aby tiskárna byla blíže, běžně dosažitelná a aby obstarávala produkci požadované literatury. Zůstává ovšem otázkou, proč se tedy oba tiskaři usadili právě v Brně a nikoliv přímo v Olomouci.

---

[7]) F. Šujan, Dějepis Brna, Brno 1928, str. 215 n.

[8]) Explicit Breviarium secundum morem ecclesiae Olomucensis, impressum Venetii per Andream Corvum burciensem de Corona, Martinum burciensem de Czeidino et Conradum Stachel de Blaubern socios sub anno incarnationis dominice MCCCCLXXXIIII di XXVIII mensis septembris laus deo.

[9]) Např. Pseudo-Eusebius Cremonensis, Epistola de morte s. Hieronymi etc., Pataviae, Conradus Stahel et Benedictus Mayr, 1482. Nebo: Henricus Institoris, Epistola contra quondam Conciliistam archiepiscopum Crainensem, Pataviae, Conradus Stahel et Benedictus Mayr, 1483.

Olomouc byla přece v roce 1478 místem vyhlášení míru po válce mezi Matyášem Korvínem a předčasně zemřelým Jiřím Poděbradským, byla sídlem vysokých duchovních hodnostářů a byla církevním centrem Moravy. Škody, které utrpěla za česko-uherských válek, nebyly zdaleka tak rozsáhlé jako v Brně a konečně oba tiskaři vyřizovali zakázky především, ba lze říci výhradně, olomoucké kapituly, která patrně také vykonávala nad tiskárnou dohled. Ale ani archívní prameny v Olomouci nedávají odpověď na tuto otázku. Lze se domnívat, že si město nepřálo zřízení podobné tiskárny? Mám za to, že ani otázka místa pro tiskárnu zde nehrála roli, protože kapitula by jistě svým vlivem zasáhla v její prospěch, kdyby to považovala za nutné a potřebné. Je tedy třeba hledat důvody umístění tiskárny do Brna jinde.

Měli snad oba tiskaři k Brnu osobní vztah?

Archívní prameny mlčí i o tom. Nemáme ani zpráv, že by vyřizovali jedinou zakázku speciálně pro Brno. Doc. Dřímal ve své recenzi Tobolkova vydání Psalteria Olomucensis v roce 1932[10]) se pokusil nalézti osobní příbuzenský vztah obou tiskařů k Brnu. Podařilo se mu najít určité stopy, založené především na shodě jmen:

V Brně byla totiž usazena v druhé polovině XV. století rodina Stahelů, rodina zámožná, která se přistěhovala do města mezi léty 1442–1477 neznámo odkud. Naskýtá se zde myšlenka, zda nepřišla právě v době česko-uherské války, kdy se pohyb obyvatelstva jistě oživil, a zda nepřišla rovněž ze Sedmihradska. Nedostatek dokladů však způsobuje, že jde zatím jen o dohad. Jisté však je, že její první člen v Brně, Jiří Stahel, byl sládkem a koupil majetek po Mikuláši Grimovi a Maternovi Attlovi, takže mu patřil ve třetí městské čtvrti dům v ceně 26 hř. Vlastnil dále půl vinice v Nosislavi za 31 hř., půl vinice na Horním konci ve Starovičkách za 17 hř., jednu celou vinici tamtéž za 40 hř. a jiné půl vinice za 18 hř. Obnášel tedy jeho majetek celkem 132 hř. a Jiří Stahel proto patřil k bohatší patricijské vrstvě.

Více však o této rodině nelze zjistit. V knize berní z let 1477–1510[11]) je drobná zmínka u roku 1506 o tom, že ve třetí městské čtvrti má dům Valentin Stahl a majetek asi za 100 hř. Shodovalo by se tedy to, že oba jmenovaní Stahelové, Jiří i Valentin, měli domy ve třetí městské čtvrti (ovšem bez bližší lokace) a majetek kolem 100 hř., že tedy snad jde o pokračování rodiny. Dlužno ještě přiznat, že příjmení Stahel je dosti vzácné a neobvyklé, zvláště v Brně, takže shoda je nápadná. Ke zmíněnému zápisu, který je datován rokem 1506, je dále bez jakékoliv souvislosti na druhém řádku připsáno: Item de artifino. Není tu však již uvedena výše poplatku, ani o jakou dílnu jde a jaké profese byl Valentin Stahel. Nedostatečnost důkazů a pramenů dovoluje tak vyvodit pouze domněnku, že jde snad o dílnu staré tiskárny, které tato brněnská rodina Stahelů poskytla útočiště po čas její činnosti. Tuto domněnku podporuje to, že Stahelové nejsou brněnští starousedlíci, jak už bylo řečeno, a že tedy mezi nimi a Konrádem Stahelem byl příbuzenský vztah. Po přechodu Matyáše Preinleina do Olomouce roku 1499 se brněnská tiskárna zastavila a zanikla. Dílna, nebo snad jen místnost, kde byla v době svého působení umístěna, však mohla nadále v měšťanském domě Stahelů zůstat a podle vytvořené tradice se mohla nazývat dále artifina, s níž bylo třeba v berní knize počítat. Na jiném místě se uvedená berní kniha zmiňuje ještě jednou o jméně Stahel v Brně.[12]) Ale

[10]) Viz pozn. 1 na konci.
[11]) Archív města Brna, rkp. č. 9.
[12]) Tamtéž, fol. 151b.

poznámky, sestávající jen ze dvou slov: Stahel czymerman a nedatované, lze užít jen pro doplnění obrazu o tom, že rodina Stahelů skutečně v Brně byla.

Jméno Matyáše Preinleina pak v Brně vůbec neexistuje.

Jiný možný důvod přesídlení benátských tiskařů do Brna a ne do Olomouce je třeba hledat v tom, že v Brně sídlil cenzor liturgických děl Pavel Reyhel z Ivančic. Tuto myšlenku vyslovil Z. Tobolka a rozvedl dále Jar. Dřímal.[13]) Pavel Reyhel, pocházející z bohaté a vzdělané rodiny ivančické, studoval na universitě ve Vídni, kde se seznámil i se základy knihtisku. Byl proto vysoce povolán k tomu, aby byl nejen kritickým cenzorem liturgických děl vůbec, ale především korektorem brněnských tiskařů pro svou dokonalou znalost latiny, gramatiky, češtiny a zeměpisu. Olomoucká kapitula měla jistě zájem na tom, aby její liturgické knihy, které si v tiskárně objednávala, byly bez chyb a nedorozumění. Je škoda, že archívní prameny mlčí o tom, kde v Brně bydlel, protože by se snad dalo též předpokládat, že sám jistě bohat, nabídl i svůj dům za sídlo malé tiskárně, která jinak v Brně zatím nenacházela pochopení.

Tyto dvě eventuality jsou tedy jediným možným vysvětlením, proč Konrád Stahel a Matyáš Preinlein zvolili za své místo působení Brno a nikoliv Olomouc, ačkoliv právě na popud z Olomouce do Brna přesídlili. Pravděpodobnější a přirozenější je ovšem možnost pohostinství rodiny Stahelů, což podporuje také to, že smrt Konráda Stahela, jehož jméno tím rokem mizí z dějin moravského knihtisku, způsobila odchod Matyáše Preinleina v r. 1499 z Brna do Olomouce. Je totiž možné, že Konrád zemřel a Stahelova rodina odmítla nadále hostit a podporovat podnik Preinleinův, který s ní nebyl spřízněn a který trpěla jen po dobu života svého příbuzného. Tím podnět, který snad působil, že tiskárna byla umístěna v Brně, oslábl a nebylo tudíž důvodu, aby se nadále v městě zdržovala. Snad proto odchází Preinlein do Olomouce, ničím nevázán, blíž ke zdroji zakázek.

Charakter produkce tiskárny byl určován takřka výhradně zakázkami olomoucké kapituly, ale přesto bylo třeba bojovat se silnou konkurencí.[14]) Je tedy s podivem, že i za nepříznivých podmínek se tiskárna v Brně udržela plných třináct let a že zanechala devět prvotisků vkusné grafické výzdoby a úpravy.[15]) Všechny prvotisky uvádějí ve svých explicitech, že vznikly v Brně, jen na dvou jsou však tiskaři jmeno-

[13]) Cit. recense doc. Dřímala v ČMM 57/1933.

[14]) Kupř. špýrský měšťan Petr Drach dal na vlastní náklad vytisknouti Missale Olomucense u mistra Johanna Sensenschmidta a dal je prodávat Heinrichem Petzensteinerem v Bamberku, jak o tom píše Dudík v citované práci. Dílo vzbudilo velký ohlas a šlo rychle na odbyt. Kupovalo se i na Moravě v Rajhradě a dokonce i v Olomouci a Znojmě. Tím se zavřel odbyt Stahelovi a Preinleinovi. I později museli brněnští tiskaři zápasit s konkurencí. Georgs Stöchs ze Sulzbachu vytiskl roku 1498 v Norimberku Agenda secundum chorum Olomucense a rok nato nové vydání Missale Strigoniense. V tomtéž roce byl vytištěn ve Štrasburce na náklad Johanna Reinarda, alias Grüningera, Ordo psalterii iuxta ordinem ecclesiae Olomucensis.

Tato silná konkurence dokresluje obraz produkce tiskárny, která musela pravděpodobně využívat hospodářské podpory někoho jiného, protože sama by asi nestačila svými příjmy krýt svou režii. Snad byla jejich podporovatelem již jmenovaná rodina Stahelů v Brně, která jako rodina zámožná určitě měla prostředky.

[15]) Tobolka ve svém vydání Psalteria podotýká, že učitelem obou tiskařů, nebo alespoň zcela jistě Konráda Stahela, byl benátský tiskař Erhard Ratdolt, který patrně také postoupil Stahelovi technické vybavení své benátské dílny při odchodu obou tiskařů na Moravu. Soudí tak podle shodných typů písma a grafické úpravy, která je evidentní.

váni. Protože jejich grafická úprava a typy písma se shodují, lze tedy soudit, že všech devět prvotisků má společnou provenienci.[16])

Vzhled prací brněnských tiskařů dosahuje vysoké úrovně. Tisky jsou sázeny pečlivě, v jednoduché grafické úpravě, která působí právě svou jednoduchostí. Znali bod, dvojbod, čárku, maltézský kříž dvojí velikosti (6 a 8 mm). Noty nedovedli tisknout, ty se vpisovaly ručně do čtyřlinkové osnovy, kterou patrně převzali dle Quidona z Arezza.[17]) Iniciály netiskli, vynechávali pro ně místo, v některých prvotiscích tiskli reprezentanty. Tam, kde jsou iniciály provedeny v dochovaných prvotiscích, jsou doplněny ručně (kronika uherská), a patrně až u příjemce, či na jeho přání po zakoupení tisku.[18])

Tematická náplň tisků byla určována zakázkami olomoucké kapituly a většinu tedy tvoří spisy církevní (4 ks), spisy právnické jsou zastoupeny dvěma exempláři, historická práce je jedna, rovněž jedna je učebnice latiny a konečně i jeden spis populárně naučný ve verších a německém jazyku. Na tehdejší dobu je to produkce dosti rozmanitá. Všechny prvotisky jsou tištěny s opravdu vzornou péčí, tiskových chyb je minimálně, téměř nejsou.

Jako první brněnský tisk se uvádí spis *„Agenda secundum chorum Olomucensem"* 1486, října 7. Brno.
4° c. s. 23 l. 108ff. černý a červený tisk. Notové linky červené. GWK 470, H 371, Panzel Annal. I 263, 1.– Dochováno: UKOL sign. 48691.

Prvotisk je velmi pěkně zachován, má vzornou typografickou úpravu. Typy písma připomínají gotikoantikvu 15. století. Číslování podle archů. V textu jsou vynechána místa pro iniciály. Notové linky jsou tištěny s textem. U olomouckého výtisku jsou noty doplněny na fol. 39a a iniciála 0 na fol. 96 ve slově Obsecramus. Typy písmen pro text pod notami jsou komponovány do stojatého obdélníku, zatímco ostatní text je sázen širšími typy.

Obsahem prvotisku jsou předepsané modlitby a nápěvky při svěcení liturgických potřeb během roku, dále modlitby a obřady pro různé příležitosti (např. Benedictio salis et aquae, Baptismus pueri masculi, Introductio mulieris post partum, In vigilia pasche benedictio ignis aj.). Olomoucký prvotisk byl v hojném používání, čemuž nasvědčují četné přípisy rukou 16. století, ať už je to obsah spisu, či doplňující a vysvětlující glosy. Prvotisk byl vydán ještě roku 1498 v Norimberku.

---

[16]) Moraviae Jus Municipale, o němž se Cerroni domnívá, že patří do skupiny brněnských prvotisků a počítá jich proto deset, je dílem Georga Stuchse, vytištěné v Norimberce kolem roku 1498, viz GWK 5578.

Copinger ve svých doplňcích k Hainovi uvádí na str. 602 brněnských prvotisků jedenáct a počítá mezi ně dvojí vydání Clementa von Gracze (1485 a 1495 – o tom viz níže) a spis Paulina de Lemberg-Ludovica de Prusia, Trilogium animae, vytištěné údajně v roce 1495. Tento poznatek přebírá Copinger od Haina, kde je citována práce pod č. 10.008, ale je u ní poznámka, že ji ani Hain neviděl a že údaje o ní čerpal z neznámého pramene. Ostatní literatura o tomto spisu mlčí.

Dr. V. Dokoupil mne laskavě upozornil na nedávný objev v Polsku, kde Alodia Kawecka-Gryczowa našla v knihovně Ossolinských údajně brněnský tisk dosud neznámého almanachu na rok 1488. Zmiňuje se o něm ve své práci: Katalog inkunabulow biblioteki žakladu im. Ossolinskich we Wroclawiu, Wroclaw 1956, str. 5, č. 11. Cituji: Almanach lat. ad annum 1488 (Brno, Conr. Stahel et Math. Preunlein 1487/8) 2°, 1 list, černý a červený tisk.

Foto uvedeného prvotisku je v cit. knize v UK Brno, sign. ST-357.664. Z letmého pohledu na nepříliš dobrou fotokopii lze snad soudit na příbuznost provenience, bylo by však třeba originál vidět. Podobně se prvotisky zabývá také maďarský badatel Borssa.

[17]) Tobolka, cit. práce.

[18]) Většina dochovaných prvotisků iniciály nemá, nebo jsou doplněny jen částečně, což by pochopitelně nebylo možno, kdyby tiskárna dodávala prvotisky hotové a doplněné.

Explicit: Agenda secundum veram Rubrucam Olomucensis ecclesiae: in inclita Ciuitate Brunna Impressa: feliciter finit: Anno salutis Milesimoqudringentesimo-octuagesimosexto: Die Septima mensis Octobris.

Chronologicky druhým prvotiskem je právnické dílo *„De modo studendo in utroque iura"*, napsané Johannem Jacobem de Canis, profesorem práva na padovské universitě v druhé polovině XV. století, vytištěný v Brně v roce 1488.
4° c. s. 23 l. 22ff. GWK 5976, H 4325, dochován: UKOL sign. 60852, UK Praha sign. 41 F 60adl. UK Brno PT 2-381. 124.
Explicit: Impressum in inclita ciuitate Brunna, Anno salutis MCCCCLXXVIII.

Prvotisk je velmi pěkně zachován a typy písma jsou shodné s ostatními prvotisky. V textu jsou opět vynechána místa pro iniciály, které nejsou doplněny. Od druhého článku jsou na jejich místa předtiskovány reprezentanty. Tisk je jednobarevný, černý. Obsahem díla jsou jednotlivé vysvětlující články církevního a světského práva. Je jich celkem dvaadvacet (např. Donum sapientiae a deo primum expetendum ostenditur. De vitanda venere. De arte oratoria iuris consultis necessaris, aj.) Cerroni připomíná, že toto dílo vytiskl již v roce 1483 a pak v roce 1485 v Padově magister Matheus Cerdonis.

Prvotisk *„Expositio omnium titulorum juris civilis et canonici (1488,–Brno)* od Sebastiana Branta je dnes už nezvěstný. Není o něm nic bližšího známo, protože se nedochoval. Byl, podle sdělení Cerroniho, v soukromém majetku kardinála Migazziho ve Vídni a hraběte Ignáce von Bathyar, biskupa sedmihradského.
4° GWK str. 674: „Nicht nachweisbar", H 3724, Panzel I. 2634, Denis 1926.

O samém spisovateli Cerroni ví, že se narodil roku 1458 ve Štrasburku, studoval v Basileji pod vedením Andrease Helmoniho a roku 1489 se stal doktorem práv. Přednášel do roku 1494, pak se vrátil do Štrasburku, kde se stal postupně advokátem, syndikusem, arcikancléřem a císařským radou. Brant psal také knihy historické. Zemřel 21. května 1521. Jeho Expositio bylo ještě mnohokrát vydáno po Brně: roku 1490 v Basileji, roku 1504 znovu v Basileji u Michala Fastra, u něhož bylo vydáno ještě roku 1515, a roku 1578 v Benátkách. Nelze tedy o prvotisku říci nic bližšího.[19])

Snad nejrozšířenějším brněnským prvotiskem byla *„Chronicon rerum Hungarie"*, napsaná dějepiscem a právníkem Johannem Thuroczem, který měl kromě uvedených vzdělání i theologické. Narodil se kolem roku 1420 a svou kroniku výslovně věnoval králi Matyášovi. Vytištěna v Brně 20. března 1488.
2° c, s. 36 l. 168ff. 41 dřevorytů v textu a 1 velký dřevoryt představující vpád Tatarů okolo roku 1200 do Uher. Na dřevorytech je zobrazeno sedm nejpřednějších osob království uherského a řada uherských králů od Attily až po korunovaci Matyáše Korvína roku 1464. Dřevoryty vesměs nejsou kolorovány. Titulní list je bohatě zdoben motivem popínavého akantu a ornamentální výzdoby.
Panzer I. 263,2, Hellebrant 154, Proctor 9493, Schreiber 4394, Apponyi I 14, Brunet V, 1852, Ebert I 321, Maittaire 501, H. C. 15517. Explicit: Illustrissimorum hungarie regum chronica In inclita terre Moraviae ciuitate Brunensi lucubratissime impressa finit felicius. Anno salutis MCCCCLXXXVIII die XX Martii.

Kronika má zajímavou dedikaci, v níž vystupuje jako dedikátor také tiskař Konrád Stahel osobně, což potvrzuje to, že měl k Uhrám osobní vztah. Nakladatelem

---

[19]) Cerroniho sbírka ve Státním archívu v Brně, G 12, sv. 46.

díla je budapešťský knihkupec Theobaldus Fehér. Kronika sama počíná vlastní historií Uher od Hunů a končí porážkou Tatarů.
Dochována: UKOL sign. II 48280, UK Praha sign. 41 C 49, UK Brno sign. MkP 87, AP 89, Státní archív Brno sign. G 21, Městský archív Brno sine sign.

Z antické odborné literatury vytiskla brněnská tiskárna dílo Aelia Donata, *„Ars minor"* (1491,– Brno), oblíbenou středověkou učebnici latiny.
4° 30ff. GWK 8890, dochováno UKOL sign. 48785.
Explicit: Explicit Donatus minor In inclita ciuitate Brunna Impressus. Anno salutis MCCCCLXXXXI.

Prvotisk je zcela nezdoben, jednotlivé odstavce jsou odděleny jen iniciálami provedenými ručně a červeně. Donatův spis byl oblíbenou učebnicí latiny, což dosvědčuje i její několikeré vydání v Německu a Itálii (1479, 1480, 1491, 1497). Její jedinou ozdobou je iniciála P na samém počátku knihy, která je provedena jako dřevoryt a představuje vyučujícího papeže s naslouchajícími žáky u nohou. Je doplněna ornamentálním vinným listem.

Prvotisk *„Missale Strigoniense"* (1491, listopadu 21. Brno), je dnes rovněž v originálu nedostupný, protože jeho exemplář je uložen ve vídeňské národní knihovně H. C. 11431. Cerroni, který měl tento tisk v ruce, podotýká, že je to první případ foliování listů u brněnských tiskařů a že explicit zní: Impressum Brunnae: impensis Theobaldi Feger conciuio budensis librarii per ingeniosos ac magnarum industriarum viros Conradum Stahel et Matheum Preinlein impressores venetos. Anno Milesimo quadringentesimo nonagesimo primodie vero nouembris vicesima prima.

Ostřihomský misál obsahuje obvyklé liturgické stati, je tiskařsky velmi podoben ostatním prvotiskům brněnským a potvrzuje jména obou tiskařů.

Výjimku v odborné a církevní literatuře, kterou brněnská tiskárna produkovala, je populárně naučné dílko v německém jazyku: *„... von allen paden dye von natur haysz sind"* od málo známého autora Clementa von Gracz (1495,– Brno).
8° 18ff. H 5470, explicit: Getruckt zu Brünn MCCCCLXXXXV.

Na rubu titulního listu jsou v pěti odstavcích shromážděny základní rady nemocným. Dílo pak samo je psáno v 710 staroněmeckých rýmech, v nichž jsou popsány nejznámější léčebné lázně Evropy. Výzdoba není žádná, jen na titulním listě je dřevoryt představující koupající se osoby. Originál prvotisku je méně znám,[20]) spíše je známo jeho faksimilové vydání brněnským tiskařem Rudolfem Rohrerem v roce 1928, které je dobře dochováno v Archívu města Brna sign. H 2562.

Posledními z dochovaných prací Stahelových a Preinleinových jsou opět knihy církevní. Především je to *„Statuta Synodalia ecclesie Olomucensis (1848, Brno).*

Úvodem spisu je vytištěna listina olomouckého biskupa Stanislava de Thurzo, adresovaná všem duchovním olomoucké diecéze, jíž zdůvodňuje důležitost Statut a zároveň jejich závažnost pro všechny příslušníky diecéze. (Actum in castro Wyssaw tertia die mensis Maii. Anno incarnationis domini MCCCCLXXX).
Explicit: Impressum Brunae, dochováno: UKOL sign. 60839.

---

[20]) Originál prvotisku je uložen v Britském muzeu.
Clement von Gracz má pravé jméno Hans Folz, jak uvádí GKW. Copinger cituje na straně 602 ve svých dodatcích dvě vydání této knihy. První v roce 1485, což by bylo o rok dříve, než se traduje příchod Stahela a Preinleina do Brna, a druhý v roce 1495, jak se všeobecně uvádí. První letopočet přejímá z Haina a má ho v závorce, takže sám o správnosti pochybuje, ale pro úplnost jej cituje. Jde tu zřejmě o běžnou chybu v letopočtu, kde místo 8 je 9. Všeobecně je znám prvotisk z roku 1495.

Za Stanislavovou listinou je dřevoryt anděla držícího znak olomouckého biskupství a rodový erb Thurzů. V tomto prvotisku jsou již iniciály tištěné, většími typy, černě. Stránkování chybí.

Druhou z posledních prací brněnských tiskařů je honosný tisk *„Psalterium secundum ritum ac consuetudinem chori ecclesiae Olomucensis" (1499,– Brno).*
2° 2col. 10ff. H 13503, Tobolka: Monumenta Bohemiae typographica sv. 11, 1932,

Na titulním listě je dřevoryt sv. Václava s odznaky hodnosti v pravé ruce a vyobrazením orla. Pod ním je nápis Sanctus WCeS. Pravá noha postavy spočívá na ležícím českém lvu. Po obou stranách stojí dva andělé. Pravý drží u Václavových nohou znak dómské kapituly v Olomouci, levý drží znak Stanislava Thurzo. Na dorzu titulního listu je dedikace tiskaře Stahela biskupovi. Je zde podepsán také korektor díla M. Paulus Reyhl de Ewancziecz. Na konci pak je opět anděl se znakem Moravy a Brna a letopočtem 1499. Explicit: Impressum Brunae.

Tisk je černý a červený, vyniká vzornou typografickou úpravou. Faksimile prvotisku dochováno v UK Brno, sign. 9619, SA Brno sign. G 21.

Rokem 1499 končí třináctileté působení brněnské tiskárny, protože Matyáš Preinlein odchází do Olomouce a jméno Konráda Stahela mizí zcela. Brno tak ztrácí svou tiskárnu na plných sto let až do roku 1601, který je vlastním začátkem knihtisku v Brně.

Milada Hlaváčková

K VÝSTAVĚ OBRAZOVÝCH, GRAFICKÝCH A SOCHAŘSKÝCH PŘÍRŮSTKŮ MUZEA MĚSTA BRNA V LETECH 1958–1962

Vytváření a doplňování obrazových, grafických a sochařských souborů významných umělců, kteří se svým dílem zapsali do historie výtvarného umění Brna, zůstávalo donedávna pouze v omezené míře uskutečnitelným přáním Muzea města Brna. Tím radostnějším přínosem, těžko docenitelným svou uměleckohistorickou hodnotou, se pro jeho sbírky stal konvolut 48 obrazů dvou z významných členů zakladatelské generace moderního českého umění, národního umělce Antonína Procházky a zasloužilé umělkyně Linky Procházkové. Soubor, doplněný řadou skic, několika grafickými listy a obsáhlou fotodokumentací jejich malířského díla, byl muzeem získán jako podstatná část pozůstalosti zásluhou paní Niny Píškové, inž. Konstantina Raclavského, paní Marie Růžičkové a paní Marie Szabové, přímých dědiců zesnulé umělkyně. Jejich neobyčejně cenným darem se stala původní muzejní sbírka obrazů A. a L. Procházkových obsáhlým celkem, který umožňuje presentaci díla obou umělců již v značné celistvosti slohového vývoje od období názorového přimknutí se k programu Osmy až ke konečné fázi jejich uměleckého zrání.

Veřejnosti byly obrazy A. a L. Procházkových poprvé předloženy výstavou přírůstků, uskutečněnou na Hradě v roce 1963. Jejich instalace byla pojata chronologickým způsobem, kombinovaným s průběžným srovnáváním tvůrčích výsledků obou umělců v jednotlivých údobích. Tato metoda nejen umožnila nástin vzájemné kontinuity jejich vývojové cesty, ale naznačila přitom i její hranice upozorněním na charakteristické rysy výtvarné povahy obou uměleckých individualit, jejichž kořeny třeba hledat v samé podstatě psychického založení a konečně i v různých objektivních podmínkách jejich tvůrčího růstu.

Nejstarším obrazem získaného souboru je portrét Babičky od L. Procházkové, jehož výrazový účin je podložen expresivní skladbou barvy, traktované uvolněným, až vzrušeným rukopisem. Je jediným dílem souboru, patřícím ještě k období společného názorového sepětí A. a L. Procházkových s programem Osmy, jehož plodem je nápadná výrazová analogie řady jejich obrazů sklonku prvního desetiletí dvacátého století.

Rok vzniku portrétu se stává významným mezníkem této dosud společné cesty obou umělců. A. Procházka ji v této době opouští, aby se v poměrně širokém časovém rozpětí, uzavřeném rokem 1924–1925, vyrovnával s kubistickým názorem, který skutečně převratným způsobem zasáhl do světového výtvarného umění dva-

cátého století. Kubismus je ovšem svou jednostranností cizí harmonickému založení Procházkovy osobnosti. Láká však jeho neklidný intelekt a živou obraznost svou experimentální a spekulativní povahou, nápovědí dosud netušených cest v oblasti výrazu, formy a výtvarné techniky. V roce 1916 maluje Procházka svého Zpěváka. Obraz navazuje a v určitém smyslu uzavírá první fázi Procházkova kubistického vývoje, zaměřenou k postupnému potlačování smyslových hodnot skutečnosti, k ztrátě jejích trojrozměrných kvalit a k omezení sdělnosti jejího obsahu. Motiv lidské postavy, hlavy a zátiší, jímž se tematický okruh kubistického obrazu v principu vyčerpává, zde prochází vývojem od prosté geometrisace tvaru k jeho rozkladu na segmenty, nazírané z různých pohledových ohnisek. Prostor nabývá abstraktní povahy a dosud platné vztahy mezi linií, barvou a světlem jsou stále ostřeji narušovány. V rámci tohoto vývoje patří Zpěvák k celkem uzavřené skupině obrazů Procházkova orfistického období první světové války. Z neutrálního pozadí hnědých a hnědorůžových ploch vystupuje, vázána trhavým rytmem linií a křivek, komposice plošných a prostorových tvarů, vzdáleně připomínajících ozvuky úryvků skutečnosti. Živelně dynamická skladba a syrová barevnost obrazu navozují pocit napětí, nervosity a disonance. Jsou jistým odrazem válečné atmosféry, která rozleptává harmonický jas umělcovy osobnosti tíživým neklidem, jsou jeho instinktivní reakcí proti anarchii a nesmyslné krutosti války.

Dlouho potlačovaný zájem o smyslovou realitu počíná v další fázi Procházkova vývoje nezadržitelně, i když pouze ojedinělými detaily, pronikat do kubistické konstrukce tvaru a prostoru. Všemi dosažitelnými i nemalířskými prostředky, objevenými kubismem, usiluje umělec stále intensivněji o postižení smyslové kvality skutečnosti a její látkové struktury. Proto například v Dívce s věnečkem, malované roku 1922, střídá plochy pojednané splývavým rukopisem s vysoko vrstvenou pastou, zdrsnělou pískem a ornamentálně rytou, proto do ní vlepuje i textil a reálným světlem modeluje tvar. Stupňovaným kontrastem těchto velmi hmotných částí s neskutečným obrazovým prostorem a komposicí dociluje pak zajímavého rozporu, typického pro všechny jeho obrazy z počátku dvacátých let. Stejně příznačnou (a to nejen pro toto období Procházkovy tvorby) je vysoká kultivovanost barevné komposice obrazu, rozvinuté v rámci kubistického názoru v tlumené harmonii hnědých, šedých a zelených tónů.

Zmnožování smyslově ověřitelných prvků skutečnosti v obrazu a postupné scelování objemu výraznou konturou naznačuje v dílech následujícího roku již názorně způsob Procházkova vyrovnání se s problematikou kubismu. Také komposice Studenta, datovaná rokem 1923, je těmito momenty určena, i když vnitřní kompaktnost hlavy je dosud narušována tvarovými deformacemi, podmíněnými pohybem pohledového ohniska. K neobyčejně živému charakteru obrazového povrchu a k diferenciaci látkové struktury tvarů přispívá zde nově uplatněná technika enkaustiky, kombinovaná s pastou a pískem různé hrubosti.

Nejmladším z kubistických obrazů získaného souboru a jedním z mála zátiší roku 1923 jsou Procházkovy Noviny, jejichž komposice chladně zbarvených ploch již do určité míry navozuje představu reálného prostoru.

Nelze popřít, že obrazy L. Procházkové, nedotčené ve svém vývoji problematikou kubismu, postrádají jisté velkorysosti a výbojnosti Procházkova výtvarného projevu a že jim je cizí ctižádost k nalézání nových zákonitostí v oblasti výtvarné formy. Objevují však prostý půvab věcí kolem nás, jsou prozářené úsměvnou harmonií a proteplené čistým citem, plným intimního kouzla a poezie. Tyto vlastnosti určují

jejich pravou hodnotu. Charakterizují i květinová zátiší dvacátých let, k nimž patří Fuchsie z roku 1921, Cinie, datované rokem 1924 a Tacety jako dílo roku 1926, v nichž malířka usiluje o vyjádření barevné a tvarové osobitosti květiny pomocí, (a to patrně vlivem A. Procházky), stále častěji uplatňované reliéfně nanášené barevné pasty a enkaustiky. Poetisující a konečně i primitivisující přízvuk poznamenává svým výrazem i krajiny L. Procházkové. Lze jej postihnout v nedatovaném Starém Brně stejně jako v komposičně sevřené Ochozské vápence z roku 1928, či v St. Raphaelu, jehož hodnoty prostorové jsou dovršeny kvalitami harmonicky vyvážené barevné skladby.

Jedním z umělecky nejvýznamnějších obrazů souboru je Procházkova Stříbrná miska z roku 1926. Nový věcný vztah malíře ke skutečnosti, poplatný době, se v zátiší projevuje snahou o monumentalisaci prostých věcí, sloužících člověku, podaných v zjednodušených, látkově diferencovaných tvarech. Novým prvkem, jímž obraz vyrůstá z hranic kubistického názoru, se stává zkonkretisovaný prostor, vyznačený úzkou stolní deskou. Pozadí obrazu je nahrazeno neutrální hnědou plochou, z níž předměty vystupují s naléhavou plastičností, postižené ve svých charakteristických profilech, podmíněných ještě kubistickým pohybem pohledového ohniska. Rozumově jasná komposice, barevná zdrženlivost a kultivovanost přibližují obraz klasicistnímu výtvarnému projevu. Svým vzácně harmonickým výrazem se pak zátiší řadí k nejvýznamnějším Procházkovým dílům druhé poloviny dvacátých let.

Také primitivistické tendence, jimiž se poválečné české umění vyrovnává se společenskoumělecką problematikou dvacátých let, pronikají ve druhé polovině desetiletí do díla A. Procházky a živeny rostoucím citovým vztahem malíře ke skutečnosti určují jeho poetický a záměrně naivní výraz. Osobitý, neopakovatelný půvab těchto Procházkových obrazů je do jisté míry stupňován určitou vnitřní rozporností jejich skladby. Stereometrické zjednodušení tvaru tu kontrastuje s veristickým popisem detailů, jeho plastičnost a látková diferenciace s určitým nezájmem o prostorové kvality, naivnost tvarového pojetí s rafinovanou kultivovaností barevného pojednání, založenou na bohatých výrazových možnostech enkaustiky. Syntézou všech těchto znaků však vzniká podivuhodně jednolitý a harmonický výraz slunné pohody, vlastní téměř všem Procházkovým obrazům této doby. Je jím prozářeno i úsměvné Poprsí muže, datované rokem 1927, stejně jako půvabná a živočišně přirozená Kočka z téhož roku, Dáma se slunečníkem či Promenáda v Mentonu, malované v roce 1928. Žijí v nich obyčejní lidé, kteří v atmosféře sváteční idyly vychutnávají drobné radosti života a těší se z jeho darů a kteří svým přirozeným optimismem zjasňují život kolem sebe. Okouzlení smyslovou krásou prosté skutečnosti a zaujetí výtvarně lákavým, látkově rozlišeným detailem pronikají i do Procházkovy komposice U benzinové pumpy, datované rokem 1929. Malíř modeluje tvar reliefním způsobem, stříká plochy náznakově vyjádřeného pozadí, hněte oblaka do plastického ornamentu a do kol auta vsazuje šrouby s maticemi. Podobným způsobem maluje v témže roce i obraz Ženy v koupeli. Zdá se však, že námět láká malíře především možností věnovat se problému stavby lidské postavy a harmonicky vyváženého vztahu dvou pohybujících se figur.

Také Procházkovy krajiny konce dvacátých let vyznačuje malířův prohlubující se zájem o hmotnou skutečnost a smyslový vztah k ní. Panoramatický motiv Krajiny s kostelem z roku 1930 například výrazně napovídá umělcův záměr postihnout jeho prostorové kvality, i když výsledkem není ještě malířsky jednotně vyjádřená optická celistvost krajinného výseku, stále ještě skládaného z rozporně pojatých částí tvarově a barevně isolovaných. Výrazným znakem obrazu se stává dramatičnost jeho výrazu, podmíněná dynamickým pojetím oblohy s dominantou šikmic hmotných slunečních paprsků.

Podobným vývojem postupného zhmotňování tvaru a uplatňování smyslové krásy věcí prochází koncem dvacátých let i Procházkovo zátiší, jež lákavou problematikou výtvarné formy poutá v této době zvýšenou měrou malířův zájem. Zvláštní přitažlivost těchto zátiší je opět do značné míry ovlivněna dráždivou rozporností obrazové stavby. V Zátiší s ovocem z roku 1928 se například kříží úsilí malíře o vybudování optického prostoru a plně plastického tvaru s pozůstatky kubistického názoru, nápadnými v motivu nepodepřené stolní desky, v uplatňování různých pohledových ohnisek, v rozdílně chápané plasticitě tvaru a jeho látkovosti, vyjádřených opět technikou enkaustiky, i v jisté velkorysosti obrazové stavby. Motivicky velmi blízké Zátiší se džbánem, malované L. Procházkovou v roce 1930, respektuje proti tomu velmi důsledně optické zákony objektivní reality a jeho půvab spočívá v tiché a harmonické kráse tvarů a barev, v níž smyslové a citové okouzlení malířky životem a jeho dary nachází svůj osobitý výraz.

Počátkem třicátých let, na prahu své umělecké zralosti, začíná A. Procházka ve svém stále výraznějším úsilí o harmonické vyjádření života hledat odpověď na otázky, týkající se ideové a formální problematiky výtvarného díla, v umění minulosti. V této souvislosti lze snad připustit, že ani určitá výrazová příbuznost jeho Muže s lulkou, malovaného v roce 1932, s gotickými deskovými obrazy českého mistra Theodorika, daná jistou analogií fysiognomie, komposice i citového obsahu, není náhodná. Významnými momenty, které určují obsah Procházkova díla této doby, je rostoucí přesvědčení umělce o pravdivosti smyslů a rozumu, humanismus se svou vírou v mravní velikost člověka a vědomí společenské závažnosti umění, spojené se stále naléhavější potřebou kontaktu s divákem. Touto cestou dochází v jeho obrazech k ideovému i formálnímu sblížení s díly antické a renesanční kultury. Jeho výrazným příkladem je Zápas, malovaný roku 1931, jehož vnitřní příbuznost s archaickým řeckým uměním je podtržena jak vnější volbou námětu, tak komposicí, blízkou řeckým plastikám chrámových štítů. Zvláštní půvab obrazu spočívá v jeho poetickém výrazu podloženém osobitou zkratkou malovaného i modelovaného tvaru, kombinací účinu ilusivního světla s reálným i ornamentálním pojednáním detailu. K Zápasu lze slohově přiřadit jako jeden z mála Procházkových sochařských pokusů i nedatovanou Hlavu ženy, provedenou v kolorované sádře, která svým typem i plastickým pojednáním potvrzuje zaujetí malíře kulturou starého Řecka.

Hlavním tematickým okruhem obrazů L. Procházkové se v období jejího tvůrčího dozrávání stává dětství, mládí a mateřství jako náměty uměleckému naturelu malířky nejbližší. Je to svět hravé bezstarostnosti, ale i tichého, světu vzdáleného zasnění, svět smyslového a citového okouzlení krásou života. Prostředkem k jeho uměleckému postižení se vedle světla stává barva v nové skladbě kombinované techniky temperoolejové, která i v díle A. Procházky počíná koncem dvacátých let nabývat nového významu. Několika nánosy stále průsvitnějších olejových vrstev na suchém temperovém podkladě dosahuje malířka, například ve své Kartářce z roku 1931, nejen vysoké účinnosti v plasticitě tvaru, ale i barevné svítivosti a dojmu jistého odhmotnění, adekvátního výrazovému záměru obrazu. Příklad antického a především renesančního umění nabývá značné váhy ve třicátých letech i v díle L. Procházkové. Stává se určitým inspiračním zdrojem Rozmluvy, datované rokem 1934, prozářené výrazem úsměvné zasněnosti, i její Země z roku 1936, apotheosy mateř-

ství, jejíž tvarová hmotnost je odlehčena a oduševněna průzračným dívčím úsměvem matky, kojící své děti. Italisující ranně renesanční přízvuk výrazně zaznívá v Září, malovaném roku 1937. Útlá a křehká postava dívky zabírá téměř celou výšku úzkého formátu obrazu, jehož prostor je ve srovnání s většinou figurálních obrazů L. Procházkové vyjádřen s neobyčejnou konkrétností. Lyrismus a harmonie smyslového a citového prožitku, žhavá barevnost, vlastní i Dívčí hlavě z roku 1947, nabývá v těchto obrazech umělecké zralosti malířky svého umocněného výrazu.

Blízký vztah k humanistické kultuře italské renesance charakterisuje i pozdní vývojové období A. Procházky. Jeho svědectvím je v získaném souboru obrazů nedatovaný návrh ke gobelinu Paridova soudu s dominantou Špilberku v pozadí. Inspirován starým mytologickým námětem, usiluje jím umělec o postižení své dávné ideje věčné krásy a harmonie jako trvalých hodnot, které mohou prozářit život člověka a usměrnit jeho cestu.

K posledním obrazům umělcova života patří Jitro, malované v roce 1945. Jeho dynamická komposice, vycházející z prudkého, diagonálou určeného pohybu mužského a koňského těla a dramatisující účin světla vstřebávajícího lokální barvu, výrazně naznačuje, že posledním inspiračním zdrojem, již zcela nevyužitým, se v životním díle A. Procházky stává umění baroku.

Druhý soubor přírůstků Muzea města Brna v uplynulých letech tvoří obrazy, grafika a plastika brněnské provenience dvacátého století. K nejstarším z nich patří dva obrazy F. Süssera, výrazně poznamenané tíživou atmosférou válečných let. Harlekýn s dívkou z roku 1943 je z rodu klaunů F. Tichého. Bída života a hořká resignace pronikají maskou komedianta a zasahují svým smutkem tvář děvčátka. Prolínají i komposicí a určují skladbu barev. Jsou jedinou pravdou ve světě bezpráví a nejistoty. V Ukřižování, datovaném rokem 1946, dosahuje umělec navázáním na své výtěžky počátku třicátých let zajímavých výsledků v rozvíjení problematiky moderní malířské formy. Symbolický příměr válečného utrpení člověka se v obraze promítá do komposice imaginárního prostoru i do tvarů skládaných z ploch barevně expresivního účinu. Také Májová kytice B. Laciny, malovaná roku 1959, hovoří podobenstvím. Radostný životní pocit vyzařuje z májového průvodu, koncentrován básnickou metaforou v kytici tulipánů a v jásavém ohňostroji květů nad hlavami zástupu. Výrazný podíl na lyrickopoetické intonaci obrazu má barevná skladba čistých nelomených tónů s dominantou oslnivé modři v horní polovině komposice.

Krajina je v souboru přírůstků zastoupena konstrukčně zaujatým jižním motivem Amalfi F. Kalába a obrazem Koně s fůrou V. Drápala z roku 1961, jehož sugestivní výrazovost je založena na žhavé barevnosti akcentované těžkou žlutí žňového pole. Jiná výrazová poloha charakterisuje studii J. Dvořáčka Z Pavlovic, malovanou v roce 1960. Věčný řád přírody a její koloběh, harmonický souzvuk oblohy a země vlévají klid do duší lidí srostlých s půdou a předurčují klidný rytmus komposice tvarů a barev.

E. Weirauch, K. Kryl a F. Bič jsou autory čtyř brněnských vedut datovaných rokem 1961. Weinrauchovo starobrněnské zákoutí, malované z nadhledu, upoutává poetisujícím přízvukem své barevné zkratky, plošná redukce Krylovy komposice Domy, budované z obdélníků prostupujících se skleněných stěn, pak zvláštním zaujetím malíře pro látkovou a barevnou kvalitu skutečnosti. Kultivovanost výtvarného přednesu Bičových monotypů Hvězdárna a Slévárna je podmíněna distingovanou stylisací tvaru, linie a barvy.

Jiný, tematicky uzavřený konvolut uměleckých děl protifašistického obsahu byl zakoupen z výstavy Svědectví palety, pořádané Muzeem města Brna v roce 1962. Soubor tvoří kromě kvaše F. Kocourka, Apokalyptický jezdec fašismu, malovaného v letech 1956–57, řada grafických listů brněnských umělců mladší a střední generace. Patří sem kresba B. Laciny NATO(M) z roku 1961, výmluvná svým symbolickým příměrem, grafické listy J. Dvořáčka, komentující reportérsky pohotovým, dramatickým jazykem světové politické události současné doby a citově křehké listy J. Vláčila z cyklu Nezapomeňte!, vytvořeného suchou jehlou roku 1960. Grafiku členů brněnské tvůrčí skupiny Profil, J. Hadlače, D. Chatrného a J. Šindlera, lze charakterizovat souběžným úsilím umělců vyslovit se k společensky závažným otázkám dneška nekonvenčním, moderním výrazem, přetvářejícím smyslovou skutečnost a postihujícím její vnitřní obsah. Jestliže v D. Chatrného karikaturách linorytového cyklu Tvář wehrmachtu z roku 1960 je toto úsilí vyjádřeno výtvarnou nadsázkou podloženou pronikavým postřehem a vtipem, pak tragické výrazové polohy dřevorytů Lidické ženy dosahuje J. Šindler strohostí linie, která svírá tvar produchovnělý bolestí soustředěnou v tvářích a gestech žen-mučednic. Hadlačovy dřevoryty, k nimž patří Pastýř, datovaný rokem 1957 a Člověk a hvězdy z roku 1959, se svými černobílými dramaty ploch a linií stávají monumentálním grafickým symbolem nadějí života a hrůzy smrti, prožívaných moderním člověkem.

Z plastiky zasluhuje pozornost především sádrový model národního umělce V. Makovského k pomníku Vítězství Rudé armády nad fašismem z roku 1954 a původní model k sousoší Nový věk, dokončenému roku 1958, které získalo na bruselské světové výstavě Expo 58 Velkou cenu. Svou společenskouměleckou závažností patří obě díla k nejvýznamnějším plastikám naší doby, zasvěceným boji o osud a budoucnost člověka. Z tvorby J. Kubíčka získalo Muzeum města Brna tři vysoké reliefy tesané ve dřevě. Adam a Eva z roku 1918 patří k nejstarším dílům sochaře. Myšlenka harmonické rovnováhy mužského a ženského prvku uskutečněné v jednotě prvního lidského páru je zde sochařsky zhodnocena kompaktním, záměrně zjednodušeným tvarem úsporně vtesaným do kmene stromu. Jistě ne náhodou připomíná jeho výraz svou citovou bezprostředností a naivitou výtvarný projev lidového umělce. Pregnantně jasná myšlenka reliéfů Dvě ženy a Matka s dítětem je zhmotněna v přehledné komposici vyvážených objemových vztahů, která s citovou opravdovostí hovoří svým drsným jazykem o hlubokém lidském zaujetí životem prostého člověka, utvářeným prací. Je-li tento život ohrožen, je povinností umění jej bránit. Vždyť temný mrak stroncia ohrožuje samou podstatu života. Tím účinnější musí být zbraň umělce, vyslovujícího své memento. Jeho naléhání podřizuje F. Šenk ve svém měděném reliéfu Stroncium, tepaném v roce 1959, celý bohatý rejstřík svých technických a výrazových možností k postižení zrůdnosti tohoto nebezpečí. Věda ve službě ne již smrti, ale životu, se stává roku 1959 námětem sádrové plastiky M. Axmana, nazvané Operace. Skupina postav se v tajemném, zasvěceném obřadu sklání nad operačním stolem, vázána dostřednou kompozicí plnou vnitřního napětí, skrytého pod maskou zdánlivého klidu. Námětově bohatý soubor soch je uzavřen dílem S. Lacinové, realisovaným roku 1961 v pálené hlíně. Její Ráno nastavuje zrcadlo duši dítěte, objevujícího svět křehkými tykadly smyslů. Klíčem k uchopení jeho psychy se sochařce stává silné citové zaujetí, které hledá svůj plastický výraz v tvarové zkratce přetvářející skutečnost měřítkem její vnitřní pravdivosti.

Žeň Muzea města Brna uplynulých pěti let není tedy malá, zvláště pokud jde

o kvalitu získaných přírůstků. Oba soubory obsahují díla, která z posic progresivního společenského a uměleckého názoru hodnotí skutečnost své doby a která určitým způsobem dokumentují výtvarný život Brna ve dvou z jeho posledních dobových úseků. Jejich systematické doplňování a presentace v rámci ucelených souborů výtvarného umění Brna minulosti i současnosti bude jedním z významných úkolů Muzea města Brna v příštích letech.

Základní literatura:

A. Kutal, Antonín Procházka, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1959.
J. B. Svrček, Linka Procházková, Nakladatelství československých výtvarných umělců, Praha 1960, Nové prameny sv. 28.

Vlastimil Válek

NAD TŘEMI KNIHAMI VZPOMÍNEK FRANTIŠKA HALASE STARŠÍHO

Brno prožilo na rozhraní století a za první republiky řadu rušných událostí, které se přímo nabízely, aby byly zachyceny ve vzpomínkách. Šlo o události, které se začleňují do pokrokové tradice města: vedle významných činů na kulturní frontě (často zachycovaných předními spisovateli ve vzpomínkách – např. *Č. Jeřábkem* v knize *V paměti a v srdci*) to byly bouře a stávky textilních dělníků, politické boje, boje za lidská práva, sportovní dělnické slavnosti, dělnické oslavy prvních májů. To samozřejmě ovlivnilo celý brněnský život.

František Halas starší, otec básníka Františka Halase, brněnský textilní dělník a dělnický funkcionář, byl přímým účastníkem těchto dějů. Jeho deníkové záznamy o životě rodiny i o dílčích bojích na cestě dělnictva k socialismu mu umožnily, aby po druhé světové válce vydal tři knihy samostatných vzpomínek. Jsou to: *Kemka* (1950), *Bez legend* (1958) a *Máje a prosince* (1959).

Chceme-li správně posoudit hodnotu Halasových vzpomínek, je třeba srovnat je s jinými dělnickými vzpomínkami vydanými po druhé světové válce; teprve potom vysvitne jejich specifikum.

V literatuře tohoto žánru je nejčastějším typem vzpomínkový sborník (např. *1921, Komunisté vyprávějí, Veliká cesta* aj.). V něm je možno shrnout vyprávění více osob, i takových, které by samy vzpomínky nesepsaly a za nimiž je nutno zajít a jejich vyprávění zachytit. Obraz doby tak lze vytvořit pomocí řady samostatných dílčích pohledů. Popudem k vydání sborníku bývá obyčejně výročí; u nás to bylo 40. výročí založení KSČ. Ve sborníku ovšem hraje důležitou roli pořadatel i redaktor, který mu výběrem, úpravami a seřazením příspěvků vtiskuje určitý charakter. Autor vzpomínkové črty je tu součástí celku, jemuž se musí podřídit.

Vedle sborníků najdeme ovšem ojediněle i samostatné autorské paměti, vyšlé z pera dělníka. Jsou to např. knihy *Hrst vzpomínek Antonína Trousila* (1962) a *Z naší rodinné kroniky Anny Třesohlavé* (1962).

Stranický funkcionář a typograf Antonín Trousil podává své vzpomínky v chronologické posloupnosti a vypráví v první osobě zážitky ze svého života. Kniha netvoří souvislý dějový celek, ale skutečnou hrst vzpomínek. Je rozdělena do samostatných kapitol, které se věnují vždy jednomu problému a podle jeho závažnosti nás zaujmou více či méně. Jsou to črty spojené osobou vypravěčovou. Na mnohých místech jim vadí kusost podání, zejména tam, kde autor píše o věcech

známých (např. v kapitolce o první světové válce). Zato tam, kde má Trousil možnost promluvit o nezpracovaných problémech, rozrůstají se jeho kapitoly do hloubky i do šířky (zachycení spolkového života, dělnické tělovýchovy, vyprávění o stranickém tisku). Touha vychovávat mladou generaci ho strhne místy k frázi politické i novinářské.

Zcela jinak postupovala Anna Třesohlavá, zachycující události v rodině tkalce na vesnici od roku 1890 do první světové války. Popud k vydání knihy daly autorce, stejně jako Trousilovi, vnější okolnosti (žádost, aby vyprávěla na besedách o svém životě). Její práce se snaží být dílem uměleckým, autobiografickým románem. Svědčí o tom způsob zpracování. Autorka zvolila vyprávění v osobě třetí. Jako celek nepůsobí kniha jednolitým dojmem, ale spíše vzbuzuje zdání, že sedíme s vypravěčkou na besedě a ona odvíjí klubko svého vyprávění tak, jak to dělají vesnické ženy: místy přeskakuje od věci k věci, ale v podstatě nejde (jak bychom čekali) po událostech historických a pro vývoj společnosti důležitých, nýbrž po skutečnostech, které znamenají něco v životě vesnice a v životě rodiny na vesnici žijící (narození dětí, stěhování, požár, smrt, stavba železnice, koupě a prodej pozemku, svatby, poutě atd.). Nedala si tedy autorka práci s důkladným vytříděním faktů, které do vzpomínek zařadila. Přesné časové určení se mihne jen zcela výjimečně, přes závažné politické události (např. rok 1905 nebo boje o hlasovací právo) se přenese s lehkostí. Nejvýraznějším přínosem knihy je vykreslení života rodiny tkalce na přelomu století.

Třesohlavá zachytila ve svých memoárech život tkalcovské rodiny, Halas píše v *Kemce,* která obepíná stejné časové rozmezí jako kniha Třesohlavé, o životě textilního dělníka. Rozdíl mezi oběma vzpomínkovými knihami je značný. Vyplývá ze života obou autorů, který si vynutil i rozdílné základní zaměření jejich prací. Halasovi šlo především o vyjádření toho, čemu Třesohlavá věnovala v knize místa nejméně: „. . . vylíčil jsem své dětství i mládí dělnického chlapce a dvacet let bojů textilního dělníka a funkcionáře sociálně demokratické strany v starém Rakousku".[1])

Těchto dvacet let bojů je doba od 11. června 1894, kdy Halas nastoupil práci v „textilní lidomorně Kemce", do 1. srpna 1914, kdy „rukoval jako statisíce ostatních záložníků rakousko-uherské armády".[2]) Je jim věnována rozsáhlá druhá část knihy s názvem *Dělníkem.* V první části *(Dětství)* Halas krátce a útržkovitě vypráví o svém mládí, o nemocném otci, starostlivé matce, umírajících sourozencích, tuberkulóze a bídě.

Těžisko knihy leží v kapitole druhé, v níž nás seznamuje Halas s pracovním postupem a s poměry v textilní továrně, s životními a platovými podmínkami textilních dělníků, s brněnskými dělnickými 1. máji, se srážkami mezi četnictvem a dělníky, se životem v Dělnickém domě, s nezaměstnaností, která nutila dělníky hledat si práci v Německu, s dělnickými schůzemi, s vyhranými i prohranými stávkami, s odborovou organizací dělníků v Kemce a jejím bojem za práva svých členů. Halas se vždy více staral o jiné trpící, o dělnictvo, než o vlastní rodinu. To se také obráží v jeho vzpomínkách, v nichž jsou zmínky o rodinném životě velmi kusé. Zato často podrobně reprodukuje jednání některých schůzí, hlavní myšlenky z projevů funkcionářů, postupy jednotlivých dělnických bojů. Textilní Brno je město

[1]) Bez legend, str. 7.
[2]) Kemka, str. 111.

s bohatou revoluční tradicí. Stávkové hnutí tu proběhlo už ve 40. letech 19. století a do Halasovy doby se několikrát opakovalo. Tato tradice působila na dělnictvo Brněnska a ovšem také na Halase, jehož vzpomínky sledují postupné uvědomování revolucionizujícího se proletariátu.

Valtr Feldstein hodnotí v doslovu Halasovu knihu takto: „Jsou to prosté, upřímné a rázovité vzpomínky dělníka, jednoho z těch nepatrných, obětavých a hrdinných bojovníků, kteří společné věci a společnému vítězství dovedli dát vše. Nenajdeme tu ovšem celkové politické hodnocení tehdejší doby, širší perspektivu historického procesu, směřujícího k první světové válce. Ale právě to prosté líčení jednoho lidského osudu, příběhy dělnické rodiny a jejích věrných průvodců, bídy, nezaměstnanosti, tuberkulózy, to je veliké a působivé svědectví, které nám dává poznat onu dobu lépe než jakákoliv teoretická úvaha. A přesto se tu setkáváme i s četnými kladnými a zápornými stránkami dělnického hnutí, i s některými jeho tehdejšími vedoucími představiteli sociálně demokratickými."[3])

S Valtrem Feldsteinem je možno souhlasit. Toto hodnocení se však netýká jen *Kemky,* ale plným právem je možno rozšířit jeho platnost i na třetí Halasovu vzpomínkovou knihu, obsahově i tematicky s *Kemkou* korespondující, *Máje a prosince.* Mezi *Kemkou* a *Máji a prosinci* – dvěma knihami sledujícími boje dělnické třídy na Brněnsku v rozdílných historických podmínkách – leží 6 let autorova života. Tyto roky neprožil Halas doma, ale na ruské frontě, v ruském zajetí a v československých legiích na Rusi. Vedl si deník, na jehož podkladě mohl po druhé světové válce sepsat *„Sibiřskou anabasi" ve vzpomínkách bývalého dělníka a textilního důvěrníka,* jak zní podtitul vzpomínkové knihy *Bez legend.* Už před založením KSČ počítá Halas s tím, že jednou své vzpomínky napíše. Do deníku si poznamenává: „Bylo by pro mne ulehčením, kdybych své vzpomínky na legie dovedl napsat tak, aby dělnická třída se už nikdy s měšťáctvem nespojila, aby použila každé příležitosti ke zničení vládnoucí buržoazie, spřeženců kapitalismu . . . Přál bych si, aby mé vzpomínky byly varovným hlasem, kam vede sociálně demokratická výchova, a aby názorně ukázaly, že k nesmlouvavým cílům vede jen revoluční marxisticko-leninská výchova!"[4])

Tomuto cíli se Halas nezpronevěřil. Jeho legionářské vzpomínky se snaží podat skutečný, „bezlegendový" a nezkreslený obraz poměrů na ruské frontě, v zajetí a pak především v čs. legiích (Halas je obětavě pomáhal budovat). Deník byl Halasovi základem. S jeho pomocí si dokázal vybavit řadu detailů, osob, vojenských rozkazů, rozmluv a bitev. S jeho pomocí ukazuje zrádcovskou úlohu některých legionářských vůdců, protibolševické akce, k nimž byli prostí legionáři nuceni, smýšlení vojáků i postupné „bolševizování" legií.

Hledisko, z něhož Halas kriticky události hodnotí, je hledisko prostého člověka, dělníka, zpočátku svedeného na scestí, ale brzo procitnuvšího, a proto bojujícího proti vedení legií a sympatizujícího s bolševiky. Halas – dělnický bojovník a agitátor, nevstupuje do Rudé armády. „Dlouho a vážně jsem se nad touto otázkou zamýšlel. Došel jsem k prozatímnímu závěru, že zůstanu v legiích, a to proto, že je v nich většina dělnictva, která potřebuje mezi sebou dobré socialisty."[5])

[3]) Kemka, str. 115.
[4]) Bez legend, str. 8.
[5]) Bez legend, str. 35.

Halas byl důvěrníkem 11. roty I. legionářského pluku a působil na příslušníky roty velmi blahodárně. Vysvětloval jim pravou úlohu legií, objasňoval v mezích možností politiku bolševické strany a dosáhl toho, že 11. rota odmítala později vykonávat trestné výpravy proti bolševikům. Postavila se také proti Štefánikovu rozkazu č. 588, jímž byly rušeny plukovní a rotní výbory, a vyvíjela i jinou politickou aktivitu, nepříjemnou vedení československých legií. Halasovi jeho politická činnost v legiích vynesla vyloučení z armády, vězení a práci v trestanecké rotě.

Přínos vzpomínek je třeba vidět především v tom, že Halas posuzuje činnost legií neoficiálně, zdola, že hodnotí všechny činy z pozic proletáře. I když je jeho pohled úzký, i když nehodnotí události v širších perspektivách a dívá se na ně subjektivně, strhává jeho kniha falešné pozlátko, které dlouho na legiích lpělo.

V knize *Bez legend* cituje Halas projev, který pronesl k vojákům o vánocích 1918: „Doma nám bude viset na stromečku dárek – Československá republika. Ale ne socialistická republika, to mějte na paměti. Budeme mít ve vlasti stále ještě tři vrahy národa: kapitalismus, militarismus, klerikalismus. Naším úkolem bude doma proti nim bojovat.“[6])

Jak proti nim bojovalo brněnské dělnictvo a sám Halas, to ukazuje třetí vzpomínková kniha *Máje a prosince.* Začíná autorovým návratem z Ruska, při němž Halas vzpomíná na své dětství a mládí. Zde se překrývá děj *Májů a prosinců* s *Kemkou.* S *Kemkou* však mají *Máje a prosince* více styčných bodů. Už v první knize věnoval Halas hodně místa dělnickým svátkům práce, při nichž pracující manifestovali za svá práva. Máje jsou i ve třetí knize pro Halase ztělesněním dílčích etap v bojích dělnické třídy; k nim ve dvacátých letech přibývají ještě prosince jako další revoluční tradice.

I v třetím memoárovém vyprávění, sahajícím do března 1939, využívá Halas vydatně svého deníku. Zatímco v knize *Bez legend* citoval deník jen na několika místech, našly si deníkové záznamy v *Májích a prosincích* místo častěji. Slouží zde jako souvislé dokumenty vedle řady jiných materiálů – článků z Rovnosti, soudních protokolů, archívních dokladů a nepublikovaných prací jeho syna, básníka Františka Halase. Svému synovi věnuje Halas dosti místa. Spolu s Halasem starším můžeme sledovat dělnické jádro básníkovo, které v něm v podstatě nikdy neumlklo. Projevovalo se už v počátcích jeho literární tvorby, jak na to otec vzpomíná, a bylo posilováno jeho veřejnou činností organizátorskou i politickou (na podzim 1921 začíná Halas mladší organizovat komunistickou mládež). Neumlklo v něm ani tehdy, když se stal už známým básníkem a dostal za sbírku básní státní cenu. Věnoval ji stávkujícím dělníkům. Obraz Halase básníka, zachycený v *Májích a prosincích,* je přínosem pro pochopení jeho života a díla.

V povaze Frant. Halase st. je, že neudělal osou svého vyprávění syna básníka, ale že do středu knihy staví boje dělnictva proti kapitalismu. *Opět doma – opět v boji,* zní název druhé kapitoly, a to charakterizuje celou práci. Radikální Halas kritizuje sociálně demokratické vůdce z levicových pozic, organizuje dělnictvo, snaží se mu otevírat při každé příležitosti oči, říká pravdu o legiích, které byly doma neprávem heroizovány – a střetává se proto se státní mocí, která ho často soudí a zavírá na Cejl. Halas, zapsaný na černé listině ještě z doby předválečné, ocitá se neustále mezi nezaměstnanými a perzekvovanými: „23. května 1923 pouštím z klece pěnkavku,

[6]) Str. 54–55.

která mě svým jarním zpíváním rrrošťák! rrrošťák! těšila, a sám jsem šel do ‚klece‘. Byl jsem opět zaopatřen na Cejlu, zatímco žena si podala žádost o žebračenku.“[7]) Přesto zůstal Halas nezlomen. Hledal práci všude, ve Svitávce, v Brně (kde v Obřanech od r. 1928 bydlel) i na jiných místech, byl dočasně zaměstnáván i propouštěn, ale nikdy neochabl v boji. Na každém pracovišti, ať tam působil jakkoli krátce, organizoval dělnictvo. Vždy odhaloval politiky nepřátelské dělnické třídě, vždy demaskoval v mezích svých možností sociálně demokratické vůdce. Ve třicátých letech se postavil spolu s jinými dělníky i proti fašismu. Nazval-li tedy poslední kapitolu *Májů a prosinců „Nic není ztraceno, když jsme neztratili sebe“,* charakterizoval tím nejen celé dělnické hnutí, do kterého se od devadesátých let aktivně zapojil, ale také sám sebe.

Halas, který nejednou upozorňuje, že píše vzpomínky tvrdou dělnickou rukou, „je prost spisovatelské ctižádosti“.[8]) Šlo mu však o to, aby burcoval a zanechal mladším generacím svědectví. Proto chtěl odít své vzpomínky do nejlepšího roucha a přizval k práci nad nimi spisovatele. *Kemku* upravil jeho přítel z legií Václav Kaplický, druhé dvě práce brněnský spisovatel Ludvík Kundera. Ani jeden z nich nesetřel Halasovu osobitost, která se projevila v myšlení i ve stavbě věty. Přece však je nutno konstatovat, že Kunderova účast měla pro Halase význam větší. Jeho citlivá ruka dokázala vykouzlit působivé obrazy (např. v kapitole *„Z Ruska přes sedm moří domů – a vzpomínání na dětství a mládí“* z knihy *Máje a prosince),* dokázala maximálně využít všech Halasových předností – otevřenosti, touhy po pravdě, zanícení pro spravedlivou věc a především Halasových bohatých zážitků. Kundera také dokázal zaktualizovat formu, oprostit ji co nejvíce od tradičních způsobů ztvárnění a využít kratších a působivějších celků. Kundera i Halas se mohli opřít o deník, který dokázal evokovat dobu a události poměrně přesně i po velkém časovém odstupu. Proto úloha dokumentu v knize *Bez legend* vzrůstá a v *Májích a prosincích* je už základním stavebním kamenem (vyjma 1. kapitolu, která tvoří samostatnou životopisnou a žánrovou črtu), takže se z knihy stává na mnohých místech montáž deníkových záznamů, novinových článků, archívních dokumentů a jiných materiálů. Halasova třetí kniha se tak nejvíce odlišila od předchozích a nejvíce se přiblížila literatuře faktu. Právě proto je živá a působivá.

Všude do Halasových vzpomínek proniká naše dnešní současnost, i když ne všude přímo. Na některých místech Halas sám poměřuje minulost současností, jinde nás samy zobrazované události nutí srovnávat. Tato aktualizace také vzpomínky oživuje a zpestřuje (na rozdíl od Trousila, který aktualizuje své výklady často násilně, a na rozdíl od Třesohlavé, která své vyprávění neaktualizuje téměř vůbec).

Srovnáme-li Halasovy práce s jinými dělnickými memoáry, vidíme, že od vzpomínkových sborníků se liší především jednotnou koncepcí, stavební sevřeností a jednotícím pohledem. Společné s nimi mají jen to, že „redaktorskou úpravu“ u Halase vykonali Kaplický a Kundera. Myslím, že k prospěchu věci (jak je možno soudit z některých pasáží *Májů a prosinců,* kde jsou přetiskovány celé části deníku).

Trousilovy a Halasovy vzpomínky mají sice také některé společné rysy, ale jen pokud jde o ideový přístup k materiálu. Halasovo zkoumání minulosti jde všude

[7]) Máje a prosince, str. 95.
[8]) Máje a prosince, str. 136.

více do hloubky, je promyšlenější a hlavně méně „vychovatelské". Z toho vyplývá, že je lidem přístupnější. Nejzřetelnější je to například při vykreslení první světové války. Trousil nám v této části knížky neřekl téměř nic nového, Halas náš pohled obohacuje. Nejde jen o to, že Halas věnuje těmto letům celou knihu a Trousil jen několik stran, ale jde o přístup k psaní vzpomínek vůbec. Halas se na zpracování pamětí připravoval, dělal si průběžné poznámky a z nich těžil. Trousil pouze vybírá z paměti – a v ní se často uchovají jen obrysy událostí. Odtud potom vyplývá Trousilova rozdrobenost na rozdíl od Halasovy sevřenosti. Odtud vyplývá také to, že Trousil si vypomáhá zařazováním běžně známých paralel se současností, zatímco Halas přesvědčuje nikoli slovy, ale samými fakty.

Nejzávažnější však zůstává skutečnost, jednou už zdůrazněná, že Halas se cílevědomě a systematicky na psaní svých pamětí připravoval, že mu bylo už dříve jasné, čeho chce svými pamětmi dosáhnout. Vědomí tohoto jasného cíle se zřetelně projevilo v obsahu i ve formě. Zatímco Halas probral ve spolupráci s Kaplickým a Kunderou materiál, který během života shromáždil, a vyřadil věci podružné, neprosela Třesohlavá události, kterými se v knize zabývá, ale zařazovala je tak, jak si je v paměti vybavovala. Zatímco Halas vyzvedl ve svých vzpomínkách to, co směřovalo vpřed a co se podílelo na tvorbě dneška, brala Třesohlavá to, co život dal, a nediferencovala. Konečně od Třesohlavé se po formální stránce liší Halas ještě tím, že se nepokouší napsat biografický román (který chtě nechtě do jisté míry stylizuje), ale sděluje fakta a zase fakta, protkaná tu více, tu méně výkladem osobního vztahu k nim a zachycením vlastních prožitků.

Halasovy vzpomínky tedy podle našeho názoru nejlépe ze všech jmenovaných knih informují o minulosti a jsou nejčtivější, díky svému obsahu i formě, které zvláště Kundera věnoval velkou pozornost. Jsou to paměti dělníka, který celý život bojoval za práva pracujících – a součástí tohoto boje jsou i jeho vzpomínky.

Halasovy memoáry nehodnotí dobu široce a souhrnně. Tento úkol si autor nemohl klást a ani nekladl. Halas byl bojovníkem na svém místě, řadovým vojákem, a z těchto pozic obhlíží dílčí úsek fronty a bojiště, kterými prošel. Má právo se mýlit, má právo pohlížet na věci svýma očima, má právo říci, co si myslí. Tohoto práva Halas používá, a proto působí autenticky. Vždyť i tento vymezený a osobní pohled vnáší jasno do revoluční minulosti textilního dělnictva v Brně a do života čs. legií v Rusku. Vždyť právě tento pohled, vzácně jednotný po celý dlouhý život Halasův, vzbuzuje obdiv nad životní cestou poctivého člověka a revolucionáře. Bez napsání těchto vzpomínek by bylo naše poznání minulých let o něco chudší, o něco méně plastické. Díky jim našlo Brno knihy, které živě odhalují kus jeho slavné dělnické minulosti.

ROZPRAVA

sborníku

BRNO V MINULOSTI A DNES

Č. 6

Jaroslav Dřímal

SOCIÁLNÍ SLOŽENÍ A MAJETEK OBYVATEL BRNA V LETECH 1365 AŽ 1509

OBSAH

I. Městská sbírka a berně, berní knihy a rejstříky a metodický postup . . . . . 185 [5]
II. Sociální skladba a majetek obyvatel Brna r. 1365 . . . . . 191 [11]
III. Sociální skladba a majetek obyvatel Brna r. 1442 . . . . . 228 [48]
IV. Sociální skladba a majetek obyvatel Brna r. 1477 . . . . . 243 [63]
V. Sociální skladba a majetek obyvatel Brna r. 1509 . . . . . 259 [79]
VI. Vývoj sociálního složení a majetku obyvatel v l. 1365 až 1509 274 [94]
Závěr . . . . . 289 [109]

I. Městská sbírka a berně, berní knihy a rejstříky a metodický postup

Jeden důležitý zdroj příjmů panovníka z královských měst byly částky, které města zeměpánovi odváděla a hradila je zdaňováním svých obyvatel. Po dlouhém a složitém vývoji se ustálily na určité výši pro každé královské město a byly placeny ve dvou splátkách, první na sv. Jiří (23. dubna) a druhé na sv. Václava (28. září), nebo na sv. Michala (29. září), nebo na sv. Havla (16. října). Města vybírala k uvedeným termínům na úhradu povinností vůči zeměpánovi od svých poplatníků určité sumy, vyšší než ty, které dávala do královské komory, aby měla finanční prostředky na úhradu městských potřeb.[1])

Částky opatřované pravidelným zdaňováním obyvatel měst na úhradu pevně stanovených platů odváděných po ukončení dlouhého vývoje dvakrát do roka do královské komory se nazývají v latinských pramenech nejčastěji collecta, exaccio, losunga, česky lozunk nebo sbírka.[2]) Přidržuji se pro ně názvu městská sbírka jako pojmenování nejlépe vyhovujícího a svým původem českého a odlišuji je tak od pevně stanovených obnosů, které města z peněz na sbírce vybraných dávala dvakrát do roka do královské komory.

Pro částky odváděné panovníkovi bývá v latinských pramenech užíván nejčastěji název berna nebo losunga, česky se jim říká berně, lozunk nebo plat. Je tedy patrno, že v pramenech se pojmenování lozunk užívá jak pro vyšší částky, které město vybíralo od měšťanů, tak pro nižší sumy placené z vybraného panovníkovi.[3]) Tato nepřesnost vedla často k omylům, záměnám a nesprávnému ztotožňování toho, co město vybíralo a platilo. Proto pojmenování lozunk v této souvislosti je nepoužitelné a pak zbývají ze starých českých názvů jenom berně a plat. Poněvadž pojmenování plat je příliš obecné, říkám částkám placeným od královských měst po složitém vývoji pravidelně dvakrát do roka do královské komory městská berně.

---

[1]) Částky odváděné panovníkovi v l. 1409–1414 od moravských královských měst otiskl z jihlavské městské knihy III *F. Hofmann,* Jihlava v husitské revoluci (Havlíčkův Brod 1961), str. 13. O jejich vývoji na Moravě *J. Dřímal,* Městská berně královských měst moravských od polovice 15. stol. do r. 1526, Brno v minulosti a dnes 4 (1962), str. 85–124.

[2]) Doklady uvádějí *B. Mendl,* Knihy počtů města Brna (Brno 1935), str. 17–18 a *Hofmann,* Jihlava, str. 12.

[3]) Viz stvrzenky Karla z Vlašimě na Úsově, Ladislava Podmanického z Podmanína, Mikuláše Uhra ze Santova, Dobeše Černohorského z Boskovic, Ladislava Kaczinkaye a Petra Herzoga z l. 1459 až 1490 v Archivu města Brna, které cituje v poznámkách *J. Dřímal,* Městská berně, str. 97–99.

Tak jsou od sebe odlišeny městská sbírka, vybíraná po dokončeném vývoji pravidelně dvakrát do roka od obyvatel královských měst, a městská berně, kterou město jako celek odvádělo dvakrát do roka panovníkovi. Termíny městská sbírka a městská berně přesně odlišují specifické a dokonale vymezené daňové a finanční transakce. Městská sbírka a městská berně jsou tak odděleny od jiných daní vybíraných v městech, jako byla korunovační berně, obecná berně, mimořádná berně čili „pomoc", berně proti Turkům ap.[4])

Městské sbírce byli podrobeni všichni, kdo trpěli s městem a měli majetek nebo živnost v městě zdanitelnou. Nepodléhali jí ti, kteří byli vyňati z městského práva, tedy šlechta, církevní ústavy a duchovní osoby, pokud měly majetek pokládaný za církevní. Ale jmění zdanitelné v městě a držené od šlechtických nebo duchovních osob v zásadě městské sbírce podléhalo a bylo od ní osvobozeno jenom na základě starého, vydrženého práva nebo z vůle panovníka. Naopak zase městské sbírce nepodléhal majetek měšťanů zapsaný v zemských deskách nebo položený mimo městskou jurisdikci a nepojatý do nemovitostí v městě zdaněných.

Městská sbírka se platila z domů, sladoven, masných krámů, chlebných lavic, kupeckých krámů, dvorů, dvorců, polí, cihelen, jatek, kováren, koželužen, lázní, luk, mlýnů, dvorů soukenických rámů, sýpek, vinic, zahrad, rent, movitostí, řemesel, živností a jiného majetku. Postupovalo se tak, že nemovitosti, movitosti, renty a jiné jmění byly oceněny a bylo určeno, kolik se na jednu sbírku vybírá z jedné hřivny nebo kopy, po případě jaká částka se z toho či onoho majetku odvádí, a různé statuty městské rady určovaly, kolik se na jednu sbírku platí z řemesel a z živností. Často však jedna sbírka nestačila na potřeby města a proto se vybíralo jeden a půl nebo dvě sbírky, tj. platilo se z hřivny nebo kopy jmění a z řemesla či z živnosti jeden a půlkrát nebo dvakrát více, než bylo určeno na jednu sbírku.

Městská sbírka byla zapisována do městských knih a ve 14. stol. se pro ni vyvinuly dva důležité typy knih městského finančního hospodářství: berní knihy a berní rejstříky, kterým lze též říkat rejstříky městské sbírky. Tyto knihy a rejstříky se různě kombinovaly a v jednotlivých městech různě vyvíjely.[5])

---

[4]) K stejným výsledkům dospěl též *Hoffmann*, Jihlava, str. 12. *F. Graus*, Městská chudina v době předhusitské (Praha 1949), str. 18, pozn. 11 užívá pro označení městské sbírky název městská dávka. To je pojmenování nově utvořené a mohlo by vésti snadno k záměně, poněvadž v městech bylo dávek více. *R. Nový*, Městské finanční knihy doby předhusitské a husitské, Zápisky katedry čs. dějin a archivního studia Karlovy university IV (1960), str. 36, odmítá termín městská sbírka, poněvadž v sobě skrývá aspekt dobrovolnosti vylučované berní praxí, a rozhoduje se pro označení lozunka v jeho zčeštělé podobě. Aspekt dobrovolnosti ve slově sbírka se však objevuje teprve při srovnání s různými dobrovolnými sbírkami nové doby, s nimiž se ovšem městská sbírka srovnávat nesmí. Je otázka, jestli stačí k odmítnutí starého českého názvu, který byl vytvořen v době, kdy se městská sbírka vybírala, patří do staré české daňové terminologie a plně vyhovuje. Proto je třeba dáti přednost českému pojmenování městská sbírka před cizím názvem lozunk, který byl nadto ve 14. až 16. stol. užíván ve dvojím významu a vedl často k záměně dvou různých věcí. Později *Nový*, Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526 (Praha 1963), str. 25 říká městské sbírce městská berně.

[5]) Pro rozdělení městských knih viz *V. Vojtíšek*, O studiu městských knih českých, VČA 24 (1915); znovu bylo otištěno ve Výboru rozprav a studií (Praha 1953), str. 81 a násl. Některé knihy a rejstříky berní popsal *Nový*, Městské finanční knihy, str. 29–41. K jeho práci je třeba aspoň poznamenat, že „libri hereditatum" (str. 29, 33 aj.) nejsou knihy dědické, jak Nový opakuje po *K. Polesném*, Dědické knihy (registra hereditatum) města Znojma z r. 1363 a 1397, zvl. ot. z VIII. a IX. Výroční zprávy čes. stát. ref. reál. gymnasia ve Znojmě (Znojmo 1928). Hereditas v této souvislosti neznamená dědictví, nýbrž staročeskou dědinu, tj. nemovitost, a proto je třeba překládat

Berní kniha je soupis nemovitostí, živností i jiného jmění s odhadem pro daňové účely nebo s určením, kolik se z uvedeného majetku a živností na městskou sbírku platí. Berní rejstřík je výčet toho, co bylo v některém termínu po případě termínech na městskou sbírku předepsáno a zaplaceno nebo jenom zaplaceno.

Berní kniha bývala obyčejně vedena pro delší dobu a zpravidla se v ní prováděly změny, které v majetku jednotlivých poplatníků nastaly, berní rejstřík sloužil buď pro jednu nebo několik málo sbírek. Berní knihy a rejstříky se ovšem různě kombinovaly a teprve po delším vývoji se ve 14. a 15. stol. plně vyhranily.[6])

Poněvadž městská sbírka byla placena z nemovitostí, rent, movitostí, řemesel, živností a jiného majetku, jsou berní knihy vysoce důležitým pramenem pro společenskou strukturu obyvatel měst a obsahují nepřeberné množství jiných nesmírně cenných a důležitých údajů, které při pravidelném doplňování dovolují sledovat vývoj města. Jejich nevýhodou je, že si všímají jenom poplatníků, kteří měli nějaký zdanitelný nemovitý majetek a nevěnují pozornost ostatním.

Berní rejstříky zaznamenávají všechny, kteří na sbírku platili, po případě o kterých berníci předpokládali, že by platit měli, ale zato jsou v berních rejstřících jenom záznamy o tom, co bylo na sbírku vyměřeno a zaplaceno. Ani berní knihy ani berní rejstříky neberou zřetel na rodinné příslušníky poplatníků a na chudé obyvatele měst, kteří neměli z čeho přispívat na městskou sbírku, a málo se zmiňují o šlechtě, duchovenstvu a jiných lidech v městě nezdaněných.

Přes vypočítané nedostatky je cena berních knih a rejstříků pro sociální a majetkovou strukturu, velikost, topografii měst a řadu jiných věcí jedinečná a města, která mají berní materiál zachován, možno poznávat daleko lépe a dokonaleji než města, jejichž berní knihy a rejstříky se nezachovaly. Brno má berní knihy a rejstříky poměrně dobře zachovány a na Moravě mu jenom Znojmo může po té stránce konkurovat. Proto je možno velmi dobře sledovat, jaká byla v určitých dobách sociální diferenciace brněnských obyvatel a jaký měli majetek, a závěry při tomto hodnocení učiněné přerůstají svým významem dějiny města.

Od polovice 14. stol. do nastoupení Habsburků má Brno berní knihy založené r. 1365, 1442, 1477 a 1509. Kniha z r. 1365 je spojena s berním rejstříkem a knihy z r. 1442, 1477 a 1509 byly užívány tak dlouho, než byly pořízeny knihy nové a proto není mezi nimi mezer. Mezi knihami z r. 1365 a 1442 byly ještě jiné, které se nezachovaly.[7])

Z berních rejstříků zůstaly v Brně výtahy z rejstříků r. 1343, 1345–1347, 1350 až 1360, rejstřík sbírky na sv. Michala r. 1348, rejstřík z r. 1365 spojený s berní knihou a zápisy o příjmech a vydáních městské sbírky z l. 1362–1365, které vydal B. Mendl.[8]) Na ně se připojují výčty městských dluhů z r. 1372, finanční jednání

„knihy nemovitostí", po případě při ponechání staročeského výrazu „knihy dědin". Viz V. Brandl, Glossarium (Brno 1876), str. 25. Později *Nový* v práci Městské knihy, str. 24–25 znojemské berní knihy správně definoval, ale v podtitulu na str. 190–191 užil opět názvu dědická kniha. Na různých místech citované práce zkatalogisoval všechny české a moravské berní knihy a rejstříky do r. 1526 a uvedl starší literaturu.

[6]) Poněkud jiné, méně přesné údaje uvádí Slovníček archivní terminologie (Praha 1954), str. 22.

[7]) AMB, rkp. čís. 17, 8, 9 a 10. Berní knihu z r. 1365 vydal *B. Mendl*, Knihy počtů města Brna z let 1343–1365 (Brno 1935), str. 281–401. Výčet brněnského berního materiálu do r. 1526 i z mladší doby podává *J. Dřímal*, Archiv města Brna (Brno 1956), str. 138–139. Viz též *Nový*, Městské knihy, str. 40–44.

[8]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 1–280. AMB, rkp. čís. 14 a 16.

s markrabětem Janem r. 1372, sumární účetní závěrky městské sbírky z l. 1366 až 1376, výčet městských dluhů z r. 1377 a jednání s markrabětem Joštem o městskou sbírku r. 1377. Další berní rejstřík je z r. 1367 a pak následují rejstříky sbírek na sv. Michala r. 1387, 6. dubna, 7. června a 12. června r. 1389, na sv. Jiří r. 1432, na sv. Michala r .1471, na sv. Jiří r. 1479 a 1487, na sv. Michala r. 1499 a 1504, na sv. Jiří r. 1510, na sv. Jiří a Michala r. 1514 a na sv. Michala r. 1518.[9])

Zachovaný materiál přímo vybízí k tomu, aby byla zjištěna sociální struktura a majetek obyvatel Brna r. 1365, 1442, 1477 a 1509, poněvadž pro uvedená léta jsou k dispozici snadno zjistitelné texty berních knih s nepřeberným množstvím údajů o společenské diferenciaci, pořízené písařem, který tu nebo onu knihu napsal. Pro jiné roky je naproti tomu velmi obtížné a často úplně nemožné přesně zjistit, které pozdější změny, škrty a přípisy platily k stanovenému datu.

Jakmile totiž chceme v berní knize určit zápisy platné k některému jinému roku než k tomu, v němž byla kniha založena, je třeba individuálně hodnotit několik tisíc změn, škrtů a přípisů v knize učiněných. Při jejich třídění selhává mnohdy i nejpřesnější paleografická kritika a zevrubná znalost písma písařů, kteří se na vedení knihy podíleli, neboť změny, škrty a přípisy lze zařazovat podle údobí, v nichž jsou doloženi ve službách Brna písaři pověření vedením berních knih, ale pravidelně je není možno klást k přesně vytčenému roku. Teprve od konce 15. stol. bývají přípisy přesně datovány a je u nich poznačeno, že nemovitost byla připsána na sv. Jiří nebo Michala toho či onoho roku.

Z berních knih se odvodí mnoho důležitých poznatků o poplatnících, kteří měli nemovitý majetek, ale nejsou v nich zapsáni zdanění obyvatelé, kteří nevlastnili žádné nemovitosti. Všem lidem podrobeným městské sbírce věnují pozornost berní rejstříky, které si ovšem všímají jenom částek na sbírku předepsaných a zaplacených a ne zdaněného jmění. Proto pro dosažení maxima úplnosti údajů je třeba spojit a kombinovat poznatky získané z berních knih i z berních rejstříků.

Je to velmi usnadněno tím, že z r. 1365 se zachovala berní kniha spojená s rejstříkem a že z pozdější doby máme knihy a rejstříky vzdálené od sebe jenom jedním rokem. Za rok nenastaly velké změny a proto údaje dvojic knih a rejstříků z l. 1477–1479 a 1509–1510 lze bez obtíží uvádět do vzájemné souvislosti. Jenom mezi rejstříkem z r. 1432 a knihou z r. 1442 uplynul interval desíti let politicky velmi bohatých na změny, ale i v tomto případě není mezi oběma prameny nepřeklenutelná propast a jejich podrobné srovnání ukazuje, že není námitek proti jejich použití k osvětlení poměrů v jednom roce, když ke kumulaci jejich údajů bude zachován náležitý kritický postoj.

Vyložené vlastnosti zachovaných pramenů způsobily, že v následujících výkladech jsou věnovány samostatné kapitoly společenské diferenciaci a majetku obyvatel Brna r. 1365, 1442, 1477 a 1509 založené na spojení a kombinaci příslušných berních knih a rejstříků. Nejprve je vždycky sestavena přehledná tabulka o sociálním rozvrstvení a majetku, potom jsou zhodnoceny jednotlivé druhy nemovitostí, jiného jmění, řemesel a živností a v závěru jsou poplatníci rozděleni na tři vrstvy. Předně na městskou chudinu, která nemohla samostatně vyrábět nebo provozovat živnost a byla nucena hledat pramen obživy v závislém postavení, a na nejchudší řemeslníky a živnostníky, inklinující k městské chudině. Za druhé na střední vrstvu

[9]) AMB, rkp. čís. 15 a 18–30.

složenou z řemeslníků a živnostníků, kteří měli výrobní prostředky, provozovali samostatně řemeslo či živnost nebo žili z renty a měli majetek do určité výše, a z obyvatel s majetkem od tří hřiven. A konečně na patriciát a nejbohatší měšťany s výrobními prostředky, s řemeslem, s živností nebo s rentou a s majetkem nad stanovenou hranici.[10])

V závěrečné kapitole jsou sestaveny dvě přehledné tabulky o sociálním rozvrstvení obyvatel Brna a jejich majetku r. 1365, 1442, 1477 a 1509 s vypočítaným poměrem v procentech pro všechny tři vrstvy a různé druhy zdaněného jmění, řemesel a živností. Na jejich podkladě je s přihlédnutím k zachovaným berním rejstříkům podán výklad o sociálním vývoji Brna od polovice 14. do počátku 16. stol., je poukázáno na nejdůležitější příčiny a úseky toho vývoje a výklady jsou zasazeny do hospodářských, společenských a politických dějin českého státu. V celé práci jsou předmětem zkoumání jenom majetek, řemesla a živnosti podrobené městské sbírce a není brán zřetel na zemské statky a jiné jmění měšťanů, které nebylo zdaněno v městě.

Všechny tabulky v rozpravě otištěné jsou děleny na úseky věnované vnitřnímu městu, předměstím, majitelům domů a poplatníkům bez domů. Údaje berního materiálu jsou místy nezřetelné a připouštějí rozličný výklad a proto různí badatelé mohou z berních knih a rejstříků vypočítat o téže věci rozdílná čísla podle toho, jak budou posuzovat zápisy nalezené v pramenech.

Někteří měšťané sídlící uvnitř hradeb měli v předměstí nemovitosti odhadnuté a zdaněné v místě jejich majitele ve vnitřním městě. Proto cena takových nemovitostí je v tabulkách zahrnuta v majetku jejich majitele ve vnitřním městě a při rozboru ocenění příslušných nemovitostí je poznamenáno, kde v předměstích ležely. Je k nim přihlíženo při stanovení podílu městské chudiny.

Údaje o ocenění majetku a o předpisech i platech na městskou sbírku jsou v berních knihách a rejstřících v hřivnách a groších, jenom výjimečně v kopách a zcela ojediněle ve zlatých a vídeňských denárech. Hřivny jsou pak děleny na poloviny, čtvrtiny, osminy a loty. Všude je počítáno v pražských groších.

Velká pestrost peněžních údajů kladla na sestavení tabulek nemalé početní nároky a byla uvedena na společného jmenovatele tak, že při velkých částkách bylo všechno přepočteno na hřivny a groše, menší částky byly spočítány v groších. Konečné součty byly všude převedeny na hřivny a groše. Při uvádění čísel z tabulek v textu jsem částky zaokrouhloval na celé hřivny a vynechával zbytky grošů, poněvadž zůstatky v groších po převodu na hřivny jsou bezvýznamné, najdou se v tabulkách a zbytečně by zatěžovaly a rozmnožovaly četné číselné údaje.[11])

V rozpravě není řešeno, jak se na městské sbírce podílela jednotlivá řemesla a živnosti, jak se Brno vyvíjelo v době poděbradské od r. 1442 do počátku českouherských válek a jaký byl pravděpodobný počet obyvatel Brna. Rovněž nejsou hodnoceny místopisné údaje, kromě dělení na vnitřní město a předměstí.

Podíl řemesel souvisí s řemeslnicko-výrobní strukturou Brna a její spolehlivé vyřešení vyžaduje, aby příslušná čísla byla provázena poznatky o řemeslné výrobě a obchodu. Vývoj Brna ve věku poděbradském od r. 1442 do počátku odboje města

[10]) Obyvatelstvo v Brně dělím na vrstvy podle *F. Grause*, Chudina městská v době předhusitské (Praha 1949) a dělítko mezi vrstvami přizpůsobuji brněnským poměrům v tom či onom roce.

[11]) Za pomoc při počítání tabulek děkuji své manželce Tili.

proti králi Jiřímu předpokládá podrobný paleografický rozbor berní knihy z r .1442. Odhad počtu obyvatel obvyklými prostředky byl již několikrát podán, ale nevyhovuje.[12]) Bádání v tomto směru pokročí vpřed jenom tehdy, když bude proveden podrobný diplomatický a paleografický rozbor berních knih a rejstříků a když se provede konfrontace jejich údajů s jinými zachovanými prameny, aby byl zjištěn vývoj a úplnost berního materiálu. Hodnocení místopisných údajů je třeba spojit s topografií města.

Řemeslnicko-výrobní struktura Brna, vývoj města v době poděbradské, odhad počtu obyvatel a topografie Brna do r. 1526 byly zpracovány současně s touto studií, ale nemohly býti do ní pojaty, aby nadměrně nevzrostl její rozsah. Proto jim budou věnovány samostatné články.

[12]) Počet obyvatel Brna k r. 1365 odhadl *B. Mendl,* Sociální krise měst ve století čtrnáctém, ČČH 32 (1926), str. 278. Pro 15. a 16. stol. přinášejí zmínky o počtu brněnských obyvatel *J. Dřímal,* Sociální boje v Brně ve 20. letech 16. století, Brno v minulosti a dnes 1 (1959), str. 274–277 a 282 až 283. *Tentýž,* Sociální boje v moravských královských městech ve 20. letech 16. století, Brno v minulosti a dnes 5 (1963), str. 121, 122, 127, 129 a 132. *J. Marek,* Lidnatost Brna ve 14. až 16. století, Brno v minulosti a dnes 2 (1960), str. 125–147. *Tentýž,* O velikosti moravských měst v minulosti, Vlastivědný sborník moravský 15 (1960), str. 297. V citovaných článcích se najdou odkazy na starší literaturu a v Dřímalových pracích je upozorněno, že údaje o velikosti Brna bude třeba podrobit revisi.

II. Sociální skladba a majetek obyvatel Brna r. 1365

Berní kniha z r. 1365 spojená s rejstříkem vznikla v době, kdy vývoj a přesné oddělení knih a rejstříků nebylo ještě ukončeno. Vydal ji Bedřich Mendl a v úvodě své edice ji pečlivě paleograficky zhodnotil a věcně rozebral.[13])

Jeho údaje dobře slouží při používání knihy, ale je k nim třeba připojit několik poznámek. Kniha nebyla první, kterou město mělo. Dosvědčuje to zápis v berním rejstříku z r. 1348, kde se praví: Item pauperes residentes sub Purzelpuhel habent domos taxatas in antiquo registro pro 21 mar., dederunt $1^1/_2$ mar. [14])

Ze zápisu plyne, že chudí usazení pod Puhlíkem (Denisovy sady) měli domy odhadnuté ve starém rejstříku na 21 hřiven, že kterých zaplatili $1^1/_2$ hřivny. Odhad majetku byl v berních knihách a všechen berní materiál, který se do r. 1365 zachoval, jsou berní rejstříky nebo výtahy z rejstříků a záznamy o vyúčtování městské sbírky. Zápis tedy dosvědčuje, že byla berní kniha starší než kniha z r. 1365, ale že se ztratila. Ztracená kniha byla r. 1348 již několik let v provozu, říká se jí stará a užívalo se jí patrně až do založení knihy z r. 1365. Je o ní zmínka také r. 1355, kdy městská rada nařídila, aby se do knihy zapsaly vinice, ze kterých se vozí do Brna víno.

Kniha z r. 1365 byla po prvé užívána při vybírání městské sbírky započaté 5. listopadu, ke které se vztahuje berní rejstřík s knihou spojený. Vybírání sbírky trvalo velmi dlouho a teprve 28. června r. 1366 předali chudí poplatníci v předměstské Hutterově ulici berníkům svůj příspěvek ve výši 18 gr. Uvedená data jsou mezníky pro vznik a užívání rejstříku spojeného s knihou.[15])

Vydavatel knihy Mendl si uvědomoval, že kniha sloužila po delší dobu, publikoval ve své edici pod čarou celou řadu škrtů, oprav a přípisů v knize učiněných a zjistil, že do knihy byla dodatečně zapsána celá řada zápisů písařem, který psal berní rejstříky z r. 1387 a 1389. Mendl tyto zápisy též otiskl a upozornil na dohady starší literatury, že by jejich autorem mohl býti slavný humanista a městský písař brněnský Jan z Gelnhausen.[16])

[13]) *Mendl,* Knihy počtů, str. 105–150 a 279–417.

[14]) *L. c.,* str. 154.

[15]) CDM VIII, str. 270, č. 331. *Mendl,* Knihy počtů, str. 277 a 399–400.

[16]) L. c., str. 111–117 a 121–122. Důkaz o tom, že zmíněné přípisy v berní knize a rejstříky z r. 1387 a 1389 psal skutečně Jan z Gelnhausen podal *J. Dřímal,* Brněnské městské knihy, právo a listiny za písaře Jana z Gelnhausen, Sborník archivních prací VIII/1 (1958), str. 117–118.

Mendl viděl v zápisech správně důkaz, že rejstřík z r. 1365 obsahoval údaje důležité pro berní ocenění domů i v době pozdější a srovnával ho pro potvrzení správnosti svého tvrzení s rejstříkem z r. 1367. Poněvadž však nerozlišoval přesně mezi berní knihou a rejstříkem, nedospěl k závěru, že pozdější škrty a přípisy publikované pod čarou jeho edice i záznamy z r. 1387 a 1389 zachycují majetkové změny, které nastaly ve jmění poplatníků za užívání knihy, a že kniha sloužila jako podklad k sestavování berních rejstříků.

Z tohoto zjištění plyne, že do tabulky poplatníků a jejich jmění z r. 1365 patří jenom údaje učiněné při založení knihy a z přípisů a škrtů pouze ty, které jsou započítány do souhrnu majetku k r. 1365 a sloužily k stanovení městské sbírky vypsané k 5. listopadu. Všechny ostatní pozdější záznamy a změny zachycují pozdější stav a musejí býti při sestavování tabulky pro r. 1365 vyloučeny.

Majitelé domů jsou v berní knize uvozeni slovem item a poplatníci bydlící v nájmu se uvádějí za příslušnými majiteli domů slovem ibidem. Někdy se však písař zmýlil a označil slovem item poplatníka bez domu a slovem ibidem někoho, kdo měl dům. V takovém případě je ve všech tabulkách přihlíženo ke skutečnému postavení poplatníka a ne k označení písaře.

U některých chudých podruhů není uvedeno ani jejich jméno a je udáno jenom jejich zaměstnání nebo že běží o nějakou ženu, chudého ap. Na takové zápisy je třeba brát zřetel a v připojené tabulce 1 jsou pokládány za označení poplatníků bez domů a majetku.

Z tabulky plyne, že r. 1365 byli v Brně zapsáni v berní knize jednak poplatníci trpící s městem, jednak majetek šlechty a duchovenstva. Pod jménem poplatník v této tabulce se nesmí rozumět ten, kdo skutečně platil, nýbrž obyvatel Brna nebo majitel nemovitosti zapsaný jako samostatná berní jednotka do berní knihy. Devět objektů nebylo odhadnuto, dvě městiště ve vnitřním městě a nejméně 21 budov v předměstích byly pusté. Všechny pusté objekty nelze spočítat, poněvadž některé jsou zmíněny jenom obecně bez udání počtu. Pusté stavby je třeba odečíst od počtu poplatníků uvedeného v tabulce.

Poplatníků trpících s městem bydlilo uvnitř hradeb ve svých vlastních domech 434 a měli za 10 842 hř. majetku, 651 obyvatel ve vnitřním městě nevlastnilo své obydlí a jejich jmění bylo oceněno na 1746 hř. V předměstích sídlilo 486 poplatníků s 2504 hř. majetku ve vlastních domech a 222 podruhů s 167 hř. jmění žilo před městskými branami v nájmu. Celkem bylo v Brně 1793 poplatníků pod městskou jurisdikcí a měli za 15 261 hř. majetku.[17])

Je nápadné, že ve vnitřním městě bylo ve vlastním domě 434 poplatníků a v předměstích jich bylo 486, tedy více než uvnitř městského opevnění, a že naopak v hradbách bylo zapsáno 651 lidí bez vlastního obydlí, kdežto před branami jich bylo jenom 222. Žilo tedy ve vnitřním městě mnohem více lidí v nájmu než v předměstích a lze to vysvělit větší výstavností budov a snadnější možností obživy v městě

[17]) Vypočítaná čísla jsou vyšší než uvádí *Mendl*, Sociální krise, ČČH 31/1925), str. 558 a jinde, který počítá k r. 1365 v Brně 1705 poplatníků. Mendl nebral zřetel na ty, kteří na sbírku nic nezaplatili. Domnívám se, že mé výpočty jsou správnější a vystihují přesněji stav než zjištění Mendlovo, poněvadž poplatníka zapsaného v knize je třeba počítat, ať zaplatil nebo ne. Částka 15.261 hř. je o 2 hř. vyšší než obnos, který se dostane součtem hřiven u obyvatel ve vnitřním městě a v předměstích. Je to proto, poněvadž v částce 15.261 hř. je přihlíženo i ke zbytkům grošů, které jsou v údajích o jmění obyvatel ve vnitřním městě a v předměstích vynechány. Obdobný případ je i v jiných údajích a poněvadž běží všude o nepatrné částky, není na ně v dalších výkladech upozorňováno.

1. Poplatníci a jejich jmění podle hlavní knihy berní z r. 1365.

Jmění v hřivnách podle berního odhadu	Vnitřní město				Předměstí				Celkem	
	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů			
	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách
0			477		33		196		706	
Do 3 hř.	101	137 3 g.	60	75 48 g.	219	274 52 g.	12	12 24 g.	392	499 63 g.
3–10	141	795 56 g.	71	397	172	854 60 g.	8	49 32 g.	392	2097 20 g.
11–20	77	1153 42 g.	22	345 16 g.	27	401 48 g.	4	60	130	1960 42 g.
21–30	36	890 16 g.	8	211 48 g.	17	404	2	46	63	1552
31–40	20	715 56 g.	4	141	7	240			31	1096 56 g.
41–50	11	501 24 g.			2	90 32 g.			13	591 56 g.
51–60	11	596	3	166 60 g.	2	106 32 g.			16	869 28 g.
61–70	5	321 48 g.	1	68	2	126 56 g.			8	516 40 g.
71–80	3	230 32 g.							3	230 32 g.
81–90	3	252 12 g.	1	85 56 g.					4	338 4 g.
91–100	7	668	1	100					8	768
111–120	2	234 24 g.							2	234 24 g.
131–140	1	133 48 g.							1	133 48 g.

Pokračování tab.

Jmění v hřivnách podle berního odhadu	Vnitřní město				Předměstí				Celkem	
	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů			
	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách
141—150			1	142					1	142
151—200	4	735 48 g.							4	735 48 g.
201—250	5	1142 32 g.							5	1142 32 g.
251—300	1	280							1	280
351—400	2	763 48 g.							2	763 48 g.
401—450	1	432							1	432
701—762	1	761 32 g.							1	761 32 g.
Neodhadnuto	2		2		5				9	
Pusté	2	2			21	18			23	20
Renty		96 40 g.		13 8 g.		4 40 g.				114 24 g.
Měšťané celkem	436	10844 49 g.	651	1746 44 g.	507	2522	222	167 56 g.	1816	15281 21 g.
Šl. d. nem.	53	395 42 g.	1	23 48 g.	6	87 55 g.			60	507 17 g.
Šl. d. renty		1083 45 g.		50 48 g.		210 45 g.				1345 10 g.
Celkem	489	12324 8 g.	652	1821 12 g.	513	2820 36 g.	222	167 56 g.	1876	17133 48 g.

než před branami, kde byla převážná část obydlí velmi malých a často bídných domků, které se snadněji získávaly a stavěly na volných prostranstvích s dostatkem stavebních míst než větší objekty ve vnitřním městě s omezenou plochou sevřenou těsným krunýřem městských hradeb. Čísla o obydlích poplatníků neznamenají počet domů nebo budov v městě a předměstí. Ten byl jiný a bude určen teprve v dalších výkladech.

Nesmí se tedy z lepšího číselného poměru mezi „domácími pány a nájemníky" v předměstí než ve vnitřním městě usuzovat na příznivější sociální postavení poplatníků před hradbami proti poplatníkům uvnitř městských hradeb. Stačí vzpomenout, že z celkového odhadu 15 281 hř. pro celé Brno měli poplatníci ve vlastním domě uvnitř hradeb 10 842 hř. a poplatníci s obydlím před hradbami jenom 2504 hř. a že jmění obyvatel v nájmu bylo odhadnuto uvnitř hradeb na 1746 hř. a před branami na pouhých 167 hř. a není třeba již dalších slov a důkazů o tom, že nejlépe situovaní Brňané měli r. 1365 své sídlo ve vnitřním městě a že na předměstí se uchylovali lidé méně zámožní.

Zajímavé poznatky přináší tabulka pro rozdělení zmíněných 15 261 hř. mezi 1793 poplatníků.

Plných 706 obyvatel nemělo žádný majetek a 392 lidí mělo jmění do tří hřiven v hodnotě 499 hř. Bylo tedy 1098 brněnských poplatníků buď úplně bez majetku nebo měli velmi nepatrné jměníčko do 3 hřiven a z toho plných 477 poplatníků bez jmění bylo soustředěno ve vnitřním městě. To jasně ukazuje, že pracovní příležitost uvnitř městských hradeb koncentrovala do vnitřního města poplatníky bez jakéhokoliv majetku.

Hlavním zaměstnáním obyvatel uvnitř města byly řemesla a obchod. Koncentrace poplatníků bez jmění v městských hradbách tedy dosvědčuje, že z největší části pracovali v řemeslné výrobě a v obchodě.

Jiný poměr byl u obyvatel se jměním do tří hřiven. Těch sídlilo 161 s majetkem 212 hř. v městě a 231 s 287 hř. jich bylo v předměstích. Drobným poplatníkům s nepatrným jměním do tří hřiven se tedy lépe dařilo před hradbami, kde snadno získávali trpasličí nemovitosti, než uvnitř města, kde je tížila konkurence těch, kteří byli štědřeji obdařeni pozemskými statky.

Další skupina 653 poplatníků měla majetek od 3 do 70 hřiven v celkové hodnotě 8713 hř., tj. více než polovici jmění obyvatel trpících s městem. Plných 410 takových lidí s 6328 hř. bylo soustředěno ve vnitřním městě a 243 s 2384 hř. jich mělo bydliště před městskými hradbami. Byly tedy z této kategorie poplatníků asi dvě třetiny lidí a jmění soustředěny uvnitř hradeb a jedna třetina poplatníků i jmění byla zdaněna v předměstích.

A konečně 30 poplatníků mělo statky od 71 do 762 hřiven v celkové hodnotě 5730 hř. Všichni bydlili ve vnitřním městě a měli více než jednu třetinu všeho majetku zdaněného u poplatníků, kteří trpěli s městem. Byli to nejbohatší měšťané, kteří soustředili ve svých rukou největší jmění, a tvořili malou, ale mocnou a hospodářsky silnou vrstvu, která měla v Brně velký vliv.

Jmění všech brněnských poplatníků bylo velmi diferencováno a tabulka 1 názorně ukazuje, kolik obyvatel mělo majetek vymezený určitými hranicemi a jak vysoká částka jim byla pro městskou sbírku odhadnuta. Z čeho se to jmění skládalo a jak se prováděl jeho odhad, bude vyloženo níže při rozboru jednotlivých druhů majetku.

Na tomto místě stačí poznamenat, že mimo jiné byly zdaněny renty, které jsou v berní knize rozděleny na dvě skupiny. Jedny byly zdaněny u věřitelů a jsou proto

v tabulce 1 započteny v jejich majetku, který rozmnožovaly. Druhé byly zdaněny a uvedeny mezi odhadem jmění dlužníků, kteří renty platili a jejichž majetek renty zatěžovaly a nezvětšovaly. Proto byly ze jmění dlužníků vyloučeny a spočítány zvláště, poněvadž jinak by nesprávně majetek dlužníků zvyšovaly a zkreslovaly skutečnost. Měšťané měli takové renty založené kapitálem 114 hř., šlechtě a hlavně duchovním ústavům byly oceněny na 1345 hř. Podrobně budou renty zhodnoceny na jiném místě.

Kromě rent mělo 60 příslušníků šlechty a duchovenstva v Brně ještě různé nemovitosti v ceně 507 hř. Byly to hlavně městiště a domy, nějaké vinice, masné krámy, chlebné lavice, dvůr a mlýn. Ve vnitřním městě jich bylo za 419 hř. a byly v rukou 54 majitelů, v předměstí jsem jich napočítal 7 v ceně 87 hř. a mělo je 6 lidí a institucí.

Sečtou-li se všichni poplatníci trpící s městem, pusté doby i objekty šlechty a duchovenstva, dostaneme r. 1365 pro celé Brno 1876 berních jednotek se 17 133 hř. odhadnutého jmění. Z toho bylo ve vnitřním městě 489 poplatníků s domy se 12 324 hř. majetku a 652 poplatníků bez domů s 1821 hř. V předměstích se uvádí 513 poplatníků s domy a 2820 hř., podruhů žilo před hradbami 222 a měli jmění za 167 hř. 56 gr.

Velmi důležitou složkou právě zmíněného jmění byly městiště a domy. Jejich ocenění je sestaveno v tabulce 2.

K užívání tabulky je třeba poznamenat, že král Jan Lucemburský dovolil 8. září r. 1323 brněnským měšťanům, aby všechny berně a jiné dávky i pomoci platili z městišť podle jejich hodnoty a ne z domů. Janovo privilegium osvobozovalo domy a zdaňovalo pozemky, na kterých domy stály. Bylo výhodné pro majitele velkých, výstavných domů a pobízelo ke stavbě nových budov nezatížených daněmi, postihovalo však držitele rozměrných městišť s malým domem a nutilo ke stavbám větších budov, dělení rozlehlých parcel a k jejich výměně za menší plochy. R. 1365 si toto privilegium vykládali tak, že ve vnitřním městě odhadovali pro účely městské sbírky městiště a v předměstí domy. O důsledcích tohoto postupu bude ještě řeč.[18])

V tabulce jsou zachycena všechna městiště zapsaná v berní knize ve vnitřním městě a objekty označené jako dům v předměstích. Nejsou v ní budovy používané uvnitř hradeb a v předměstích k hospodářským účelům jako sladovny, masné krámy, chlebné lavice, kupecké krámy, cihelny, dvory, dvorce, jatky, kovárna, koželužna, lázně, mlýny, dvory soukenických rámů a sýpky, i když se ve vypočítaných stavbách bydlilo. Proto je z tabulky jenom patrno, kolik bylo v Brně budov označených v berní knize jako městiště a domy. Ostatním stavbám jsou věnovány samostatné výklady a teprve na jejich konci bude zjištěno, kolik bylo v Brně obývaných budov označovaných obyčejně jako domy.

Ve vnitřním městě byla 2 městiště pustá a v předměstích bylo pustých 21 domů. Ve skutečnosti bylo před hradbami pustých objektů více, ale jejich přesný počet nelze určit, poněvadž na některých místech se mluví jenom obecně o pustých budovách bez konkrétních údajů.[19]) Některé pusté domy byly odhadnuty a byl jmenován jejich majitel, u jiných se o nich neříká nic bližšího. Všechny je třeba pokládat na

[18]) CDM VI, str. 179, č. 240. O Janově privilegiu se zmínil již *Mendl*, Sociální krise, ČČH 31 (1925), str. 560 a 561 a Knihy počtů, str. 125–126, ale nerozvedl všechny následky privilegia a nepoukázal na rozdíl, který byl r. 1365 mezi vnitřním městem a předměstím.

[19]) Viz např. *Mendl*, Knihy počtů, str. 386.

2. Odhad městišť a domů podle hlavní knihy berní z r. 1365.

Výše odhadu městišť v hřivnách	Vnitřní město			Předměstí			Celkem		
	počet		odhad městišť v hřivnách	počet		odhad domů v hřivnách	počet		odhad objektů v hřivnách
	maj.	městišť		maj.	domů		maj.	objektů	
0				34	34		34	34	
Do 3 hř.	158	163	234	252	261	331 29 g.	410	424	565 29 g.
3 – 10	196	204	1137 32 g.	135	141	607 48 g.	331	345	1745 16 g.
11 – 20	65	65	1001 32 g.	4	5	76	69	70	1077 32 g.
21 – 30	10	10	241 32 g.				10	10	241 32 g.
31 – 40	2	2	66				2	2	66
Neodhadnuto	1	2					1	2	
Pusté		2	2		21	6 32 g.		23	8 32 g.
Měšťané celkem	432	448	2682 32 g.	425	462	1021 45 g.	857	910	3704 13 g.
Šlechta a duchoven.	53	57	327 10 g.	4	5	7 55 g.	57	62	335 1 g.
Celkem	485	505	3009 42 g.	429	467	1029 36 g.	914	972	4039 14 g.

neosazené a odpočítat od domů s poplatníky. V dalších výkladech je k tomu přihlíženo.

Kromě toho jsou ve vnitřním městě označena jako pustá ještě další dvě městiště, ale jsou odhadnuta, je uveden jejich majitel a platí z nich městskou sbírku. V předměstích jsou takové domy nejméně dva. Všechny byly osazené poplatníky, neboť jsou odhadnuty, je znám jejich majitel a platí z nich městskou sbírku.[20])

Poznámky o pustých domech uvnitř hradeb i v předměstí dosvědčují, že někteří majitelé domů si nemohli v Brně opatřit to, co potřebovali pro svou výživu a pro výživu své rodiny, opouštěli své budovy bez prodeje a osazení novým majitelem a odcházeli z města. Městiště uvnitř městských zdí byla opuštěna méně, ale mnozí vlastníci malých domečků v předměstích ponechávali své málo cenné nemovitosti jejich osudu a odstěhovali se jinam, aby zkusili své štěstí. Na jejich místo však nastupovali jiní a začínali tam, kde jejich předchůdci ztroskotali.

[20]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 332, 336, 390 a 392.

Ve vnitřním městě mělo 432 poplatníků trpících s městem 446 městišť odhadnutých na 2680 hř. a v předměstích 425 obyvatel vlastnilo 441 domů v ceně 1015 hř. V celém Brně 857 měšťanů mělo 887 městišť a domů za 3696 hř.

Pravidelně jeden poplatník měl jeden dům, jenom vyjímečně jich měl více. Ve vnitřním městě jedenáct měšťanů mělo po dvou městištích a dva poplatníci po třech. Kromě toho 11 usedlých, kteří bydlili ve vnitřním městě a měli tam městiště, drželi před hradbami 11 domků odhadnutých na 28 hř. 32 gr.

V předměstích samých mělo pak po dvou domech šest poplatníků. Pět městišť ve vnitřním městě bylo rozděleno mezi dva majitele. Před hradbami byl takový případ jeden.

Plných 163 městišť ve vnitřním městě bylo odhadnuto pod 3 hř., 204 byla oceněna od 3 do 10 hř., 65 mělo hodnotu 11 až 20 hř., jenom 10 městišť bylo v kategorii od 21 do 30 hř. a pouhé dvě v pásmu od 31 do 40 hř. Když se srovnají ceny zaplacené za prodané domy s oceněním městišť, zjistí se, že za domy se platilo třikrát až šestkrát více, než jaká byla odhadní cena městišť.[21])

Byl to následek Janova privilegia o vyměřování sbírky z městišť a ne z domů. Městiště měla daleko menší cenu než dům a proto byl jejich odhad daleko nižší než cena domů. To bylo pro obyvatele vnitřního města velmi výhodné, neboť z nižšího odhadu městišť platili méně než z vysokého ocenění domů a ušetřili na každé sbírce mnoho hřiven dobrých pražských grošů.

Městiště na hlavních ulicích a tržištích byla oceněna výše než v postranních uličkách. Různý odhad městišť v téže ulici znamená, že některá městiště byla větší a jiná menší, a stejný odhad ve stejných místech dosvědčuje, že městiště byla stejných rozměrů.

Poněkud jinak než v hradbách tomu bylo v předměstích. Tam se neodhadovala městiště, nýbrž domy. Celkem 34 domečků bylo tak malých, že nebyly vůbec oceněny, 261 jich bylo odhadnuto pod tři hřivny, 141 domů stálo od 3 do 10 hřiven a jenom pět budov bylo zařazeno do skupiny od 11 do 20 hř.

Z toho plyne, že většina budov v předměstích byly ubohé příbytky chudých, ale že ve srovnání s poměry ve vnitřním městě byly odhadnuty velmi vysoko, poněvadž u nich se oceňovaly pozemek i stavba. To bylo nevýhodné pro obyvatele předměstí, neboť podle odhadů svých domků platili na sbírku poměrně více než měšťané uvnitř hradeb. Dobře to osvětluje skutečnost, že 446 městišť ve vnitřním městě bylo odhadnuto na 2680 hř. 32 gr. a 441 domů v předměstích na 1015 hř. 45 gr., tedy jenom o jeden a půlkrát méně než plochy v areálu hradeb, kde byly neskonale lepší podmínky pro řemesla, živnosti a obchod než před městskými branami.

Ještě plastičtěji to vynikne, když se vypočítá průměrné ocenění městišť a domů. Ve vnitřním městě byl průměrný odhad jednoho městiště 5 hř. 56 gr., v předměstí byl jeden dům průměrně oceněn na 2 hř. 13 gr. a celoměstský průměr na jedno městiště po případě dům činil 4 hř. 9 gr. To nad jiné jasněji dokládá, že městiště ve vnitřním městě byla odhadnuta mnohem níže než malé domky a domečky před hradbami.

Kromě obyvatel pod městskou jurisdikcí mělo ve vnitřním městě 53 různých duchovních a šlechticů 57 městišť v ceně 327 hř. a v předměstích 4 duchovní drželi 5 domů za 7 hř. 55 gr. Celkem vlastnilo v Brně 57 lidí nepodléhajících městu 62 městišť a domů odhadnutých na 335 hř.

[21]) Doklady uvádí *Mendl*, Knihy počtů, str. 127.

V berní knize byly nemovitosti duchovenstva a šlechty pečlivě odhadnuty, ale jenom 22 jejich majitelů platilo na městskou sbírku. Ostatní na ni nepřispěli a nenesli její břemeno.

Městská rada si na to často stěžovala a markrabě Jan Jindřich 31. března r. 1353 nařídil, aby žádný šlechtic a duchovní pro příště nenabýval v Brně dům a aby ti, kteří v městě již dům mají, drželi své budovy jenom po čas jejich života a nesměli je odkázati, prodati, darovati nebo poručiti nikomu jinému než měšťanovi. Markrabě k tomu dodával, že i když šlechta a duchovenstvo dávají příspěvek na městskou sbírku, neplatí z ostatního svého majetku a neslouží městu tak jako měšťanští obyvatelé, jejichž berní zatížení stále roste.[22])

Berní kniha z r. 1365 ukazuje, že slova listiny byla oprávněná, že město mělo velké potíže, když do jeho středu pronikal cizí, neměšťanský prvek, a že při založení knihy nebyla zjednána náprava. Ze šlechty měli r. 1365 domy Smil z Letovic, Petr Hecht z Rosic, Vok z Holštejna, Ješek z Doubravice, Ješek z Kravař, Drslav z Kravař, Unka z Majetína a páni z Želetavy, z Mostiště, z Lelekovic, z Meziříčí, z Kunštátu a Lysic, ze Šternberka a z Bílovic. Páni z Bolehradic, z Boskovic a z Lichtenštejna měli dokonce po dvou městištích a 2 městiště měl také markrabě, jehož areál byl odhadnut na 25 hř.

Z církevních hodnostářů drželi dům v Brně probošt z Olbramovic, probošt brněnských dominikánek u sv. Anny Mikuláš, probošt z Nové Říše, probošt olomoucký a klášter dolnokounický, žďárský a velehradský. Mezi pěti domy v předměstích měl dva kněz Lukáš z Hradu.[23])

Ostatní šlechta a duchovní, kteří měli v Brně domy, byli daleko méně významní než ti, kteří byli vyjmenováni. Často byli vlastníky brněnských domů kněží nebo jeptišky z řad brněnských měšťanů a své domy měl kostel sv. Jakuba i kaple sv. Mikuláše, která do r. 1878 stávala na dnešním náměstí Svobody.

Řada domů byla v rukou brněnské kapituly na Petrově, v uličce Pod Horou sv. Petra (Petrská), která vedla z Horního trhu (nám. 25. února) na Petrov, a v Malé ulici pod školou (Biskupská), kterou se šlo s Petrova k Brněnské bráně. Bylo to celkem 23 domů. Tyto domy začínaly městištěm Petra z Rosic, končily budovou Jana z Bobrové a tvořily celé bloky domovního majetku přerušované na několika místech měšťanskými domy. Mezi nimi je jmenována i brněnská škola.

Městišť a domů měšťanů trpících s městem, šlechty a duchovenstva a pustých bylo dohromady ve vnitřním městě 505, patřily 485 majitelům a byly odhadnuty na 3009 hř. V předměstích bylo v majetku 429 poplatníků 467 domů za 1029 hř. 36 gr. Pro celé město je v berní knize zapsáno v držení 914 majitelů 972 městišť a domů za 4039 hř. Vyjádřeno v poměrných číslech mělo 50,9 % brněnských obyvatel městiště a domy a jejich hodnota činila 23,6 % všeho majetku podrobeného v Brně r. 1365 městské sbírce.[24])

[22]) CDM VIII, str. 161, č. 203.

[23]) Všechny zápisy o zmíněných domech lze snadno vyhledat podle rejstříku u *Mendla*, Knihy počtů.

[24]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 59, udává podle rejstříku z r. 1348 pro vnitřní město 535 domů a pro předměstí 503 domy. Mendl počítá za samostatný dům dělená městiště, kupecké krámy a jiné nemovitosti, které nejsou v berní knize označeny jako městiště a dům, jsou hodnoceny v této práci samostatně a jsou sečteny teprve na konci přehledu o nemovitostech jako obytné budovy. Součet těchto nemovitostí se blíží Mendlovu odhadu domů.

Důležitou složkou nemovitostí brněnských měšťanů byly sladovny. Ve vnitřním městě mělo 11 poplatníků $8^3/_2$ sladoven za 95 hř. 16 gr., v předměstích drželo 5 obyvatel $3^2/_2$ sladoven za 55 hřiven a v celém Brně 16 měšťanů mělo v majetku $11^5/_2$ sladoven odhadnutých na 150 hř. 16 gr. Každý majitel sladovny měl svůj dům, tvořili 0,9 % brněnských poplatníků a sladovny participovaly na zdaněném jmění v městě 0,9 %.

Nejnižší odhad sladovny byla hřivna, nejvyšší 22 hřiven, 9 jich bylo oceněno do 10 hřiven a 6 od 11 do 20 hř. Průměrně byla jedna sladovna odhadnuta na 10 hř. 45 gr. Ve srovnání s domy bylo ocenění sladoven poměrně vysoké, poněvadž v nich bylo provozováno výnosné řemeslo.

Žádný měšťan neměl dvě sladovny, a nejméně 5 sladoven bylo rozděleno na polovici, tj. bylo používáno dvěma sládky. Když spojíme rozdělené objekty, přijdeme k závěru, že v Brně bylo r. 1365 asi 14 sladoven.

Deset z nich je zdaněno ve vnitřním městě, ale to neznamená, že ležely uvnitř hradeb. Tam byly odhadnuty proto, poněvadž ve vnitřním městě bydlil jejich majitel. Sladovny Henslina Steblera, Henslina z Komína, sladovníka, Mikuláše Umblaufa, Oldřicha Sawrczopha a Petra sladovníka, odhadnuté v městě, ležely v předměstí[25]) Před Židovskou branou, tj. zhruba mezi koncem dnešní třídy Vítězství, nádražím a poštovní budovou. Je velmi pravděpodobné, že také zbývajících pět sladoven zdaněných ve vnitřním městě stálo na předměstí, ale že to nelze zjistit, poněvadž nejsou v knize již podruhé zapsány. Lze tedy všech 10 sladoven odhadnutných uvnitř hradeb hledat před městskými branami.

Významný cech v Brně byli řezníci a berní kniha uvádí řadu masných krámů, ve kterých prodávali maso. Masné krámy stály v řadách na Dolním a Horním tržišti (nám. Svobody a nám. 25. února) a byly zdaněny v místech bydliště jejich majitelů.

Všechny masné krámy byly v rukou poplatníků ve vnitřním městě. Před hradbami se uvádí jenom masný krám Peška Rebela, pekaře, odhadnutý za 3 hř. ve čtvrti Před Brněnskou branou, která stála na konci ulice Dominikánské a Starobrněnské, a je velmi pravděpodobné, že i ten ležel v městě a byl v předměstí jenom zdaněn podle bydliště svého majitele.

Plných $39^1/_2$ krámu za 263 hř. 48 gr. patřilo 20 majitelům domů a 10 krámů za 54 hř. mělo 9 poplatníků bez vlastního bydliště. Celkem je v knize zapsáno $50^1/_2$ krámu v ceně 320 hř. 48 gr., které byly rozděleny mezi 30 majitelů. Jejich vlastníci tvořili 1, 67 % brněnských obyvatel a masné krámy se podílely 1,86 % na majetku odhadnutém r. 1365.

Krámy byly oceněny od hřivny do 24 hřiven a zdá se, že jejich odhad se příliš nelišil od cen, za které se prodávaly.[26]) Průměrné ocenění jednoho krámu činilo 6 hř. 17 gr. Šest měšťanů mělo po dvou krámech, probošt z Olbramovic a Henslin Překazil drželi po třech krámech a Pavel Smelczlin a Jakub Gauschalch jich vlastnili každý sedm.[27])

Takové soustředění více masných krámů v jedněch rukou ukazuje, že výnosný prodej masa lákal některé zámožné řezníky ke skupování několika krámů, aby nabízeli své zboží na několika místech a participovali co možná největším podílem na

[25]) *Mendl,* Knihy počtů, str. 292, 310, 326, 346, 350 a 364.
[26]) Doklady o cenách masných krámů při prodeji otiskl *Mendl,* Knihy počtů, str. 130–132.
[27]) *Mendl,* Knihy počtů, str. 295, 367, 311, 338 a 358; str. 288 a 325; str. 302 a 398.

dovozu zboží do města na úkor ostatních. Za řezníky to činili také jiní. Tři masné krámy měl probošt z Olbramovic a jeden krám držel pekař Pešek Rebel.

Není pochyby o tom, že si krámy nechávali proto, poněvadž jim dostatečně vynášely. Na druhé straně však chudí řezníci byli často nuceni vysekávat ve svých domech, které nebyly tak výhodné pro obchod jako masné krámy, a sotva byli spokojeni s tím, že se masné krámy staly předmětem spekulace lidí, kteří mnohdy ani nepatřili k jejich cechu, a kumulace více krámů v jedněch rukou mohla ovlivnit i dovoz masa do města a ceny prodávaného zboží.

Níže než masné krámy byly odhadnuty chlebné lavice. Stály na Dolním a Horním trhu (nám. Svobody a 25. února) vedle masných krámů.

Chlebné lavice drželi poplatníci s domy i bez domů. Ve vnitřním městě 11 domácích pánů mělo odhadnuto $14^5/_2$ krámu za 54 hř. a 3 obyvatelé bez vlastního bydliště vlastnili $6^2/_2$ krámu za 29 hř. 16 gr. Na předměstích 4 poplatníci drželi 4 krámy za 7 hř. 32 gr. a kromě jednoho měli své domy. Krámy byly oceňovány podle bydliště svých majitelů, ale všechny ležely na Dolním a Horním trhu. V celém Brně bylo odhadnuto $24^7/_2$ krámu za 90 hř. 48 gr., které byly rozděleny na 18 majitelů. Bylo tedy v berní knize r. 1365 zapsáno 28 chlebných lavic, které participovaly 0,52 % na odhadu všeho jmění v Brně a byly v majetku 1 % poplatníků.

Nejnižší odhad chlebné lavice byla hřivna a nejvyšší 8 hř. a jejich ocenění se přibližovalo k jejich kupní hodnotě.[28]) Průměrně byla jedna chlebná lavice oceněna na 3 hř. 16 gr. Někteří poplatníci měli více chlebných lavic. Čtyři obyvatelé měli po dvou, jeden jich měl $2^3/_2$, jeden tři a z toho dvě od kláštera dominikánek a sv. Anny a vnučka Mutniczerové, jeptiška v herburském klášteře, držela dokonce $4^2/_2$ chlebné lavice.[29])

Obdobně jako masné krámy se také chlebné lavice dělily na polovice a byly používány dvěma pekařskými mistry. Stejně jako masné krámy mohly býti i v majetku lidí, kteří nevykonávali řemeslo, a o jejich soustřeďování v rukou některých obyvatel by se mohlo opakovat totéž, co bylo řečeno u masných krámů.

Nečetné, ale významné byly kramářské kotce v Kramářské ulici, která se později jmenovala Ševčovská, vedla souběžně o něco severněji s nynější ulicí Průchodní a byla zbořena počátkem 20. stol., když její okolí bylo přestavěno do dnešní podoby.[30]) Kotců je v berní knize uvedeno celkem 7. Tři z nich jsou zároveň krámy a samostatná obydlí, čtyři jsou ve spojení s městištěm jejich majitele.[31])

Kotců bylo nepochybně více než 7. Dosvědčuje to berní rejstřík z r. 1348, který jich výslovně uvádí nejméně 12, a z ostatních zápisů se dají předpokládat další.[32]) Kupecké krámy byly často spojeny s okolními domy a zdá se, že berní kniha z r. 1365 jmenuje jenom takové, které byly samostatné obytné budovy.

Sedm kotců patřilo sedmi majitelům a byly oceněny od 3 do 6 hřiven. Vlastnilo je 0,4 % poplatníků, tvořily 0,2 % majetku odhadnutého r. 1365 pro městskou sbírku a jejich průměrný odhad byl 4 hř. 45 gr.

[28]) Doklady uvádí *Mendl,* Knihy počtů, str. 129 a 130. Doklad pro ocenění na 12 hř. se však vztahuje na dva krámy a ne na jeden.
[29]) *Mendl,* Knihy počtů, str. 312, 313, 347, 352, 281, 325.
[30]) *B. Bretholz,* Geschichte der Stadt Brünn (Brno 1911), str. 203–204 lokalisoval kramářské kotce na nynější náměstí 25. února mezi Radnickou a třídou Vítězství. Tuto lokalisaci odmítl již Mendl, Knihy počtů, str. 70.
[31]) *Mendl,* Knihy počtů, str. 296, 300, 303 a 320.
[32]) *Mendl,* Knihy počtů, str. 90–92.

Důležitou nemovitostí brněnských měšťanů byly r. 1365 dvory a dvorce. Údaje o nich se najdou v tabulce 3.

3. Odhad dvorů a dvorců podle berní knihy z r. 1365

Výše odhadu dvorů v hřivnách	Vnitřní město				Předměstí						Celkem		
	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy			poplatníci bez domů			počet		
	počet poplatníků /dvorů/	odhad dvorů v hřivnách	počet poplatníků	odhad dvorů v hřivnách	počet poplatníků	počet dvorů	odhad dvorů v hřivnách	počet poplatníků	počet dvorů	odhad dvorů v hřivnách	poplatníků	dvorů	Odhad dvorů v hřivnách
1 — 10	2	6	1	9	16	17	104	1	1	2 32 g.	20	21	121 32 g.
11 — 20					20	19	275 40 g.				20	19	275 40 g.
21 — 30			1	30	10	9	222 16 g.				11	10	252 16 g.
31 — 40					2	2	72				2	2	72
41 — 50			1	45	1	1	49 32 g.				2	2	94 32 g.
51 — 60	2	120									2	2	120
61 — 70	2	140	1	68							3	3	208
121 — 130	1	130									1	1	130
211 — 220	1	214									1	1	214
301 — 310	1	305									1	1	305
Neodhadnuto					1	3					1	3	
Pustné					1	2	11 32 g.				1	2	11 32 g.
Šlechta a duch.						1						1	
Celkem	9	915	4	152	51	54	734 56 g.	1	1	2 32 g.	65	68	1804 24 g.

Dvory a dvorce byly podle bydliště jejich majitelů odhadnuty ve vnitřním městě i před hradbami, ale ležely všechny v předměstích. Poloha některých není blíže určena, ale o jiných dvorech přesně víme, že byly před Veselou branou, která stávala

na konci ulice Veselé a České, v okolí Švábky (část třídy Obránců míru od Údolní), před Běhounskou branou, jež uzavírala konec Běhounské ulice, v Jirchářích (okolí Vlhké), v okolí Křenové, na Dornychu a v osadě Swellerově.[33]) Mnoho dvorů bylo v Králově Poli a nejvzdálenější ležely v Heršpicích, Černovicích a Ostopovicích.[34])

Dva dvorce v Jirchářích oceněné na 11 hř. 32 gr. byly pusté a patřily Mikulášovi Wernaschovi, jeden v předměstí před Veselou branou náležel augustiniánskému klášteru, nebyl odhadnut a neplatil na městskou sbírku. Tyto dvory je třeba odpočítat při zkoumání polních hospodářství, které patřily Brňanům.

Ve vnitřním městě bylo odhadnuto 13 dvorů za 1067 hř. Devět patřilo majitelům domů a 4 vlastníci neměli domy uvnitř hradeb, měli však obytnou budovu ve svých dvorech. Tři z těch dvorů byly odhadnuty celkem na 9 hř. a byla to malá hospodářství, ale cena ostatních desíti se pohybovala od 30 do 305 hř. Dva byly oceněny za 30 až 45 hř., ale ostatní stály od 120 hř. výše, Petr Stubner měl v Heršpicích dvůr a pozemky v úhrnné ceně 214 hř. a Albert Cum ruffis finibus měl dvůr a pozemky za 305 hř.[35])

Žádný z měšťanů, kteří sídlili ve vnitřním městě, neobdělával své pozemky sám. Všichni na nich nechávali pracovat námezdné síly a získaných plodin a produktů užívali k výživě svých rodin a čeledí a k výhodnému prodeji na městských trzích, kde bylo dostatek kupců. Ukládali své zisky z řemesel, živností a obchodu do pozemkové renty a zvyšovali její pomocí výsledky svého hospodářského podnikání.

Poněkud jinak tomu bylo u 49 držitelů 51 dvorů a dvorců odhadnutých v předměstích za 723 hř. Jejich majitelé přímo sídlili ve svých dvorech a dvorcích a někteří z nich se sami zabývali zemědělstvím. To platí zejména o 16 obyvatelích, kteří měli 17 dvorců oceněných od 1 do 3 hřiven v celkové částce 104 hřivny. U další skupiny 20 poplatníků s 19 dvorci za 275 hř. 40 gr. lze již v některých případech předpokládat užívání námezdných sil a zbývajících 13 lidí s dvorci od 21 do 50 hřiven v úhrnné ceně 343 hř. 48 gr. nechávalo své pozemky zcela určitě obdělávat najatými dělníky a platí o nich totéž, co bylo řečeno o měšťanech z vnitřního města, kteří ukládali své zisky do pozemkové renty.

Pro výši odhadu dvorů a dvorců jsou dva doklady, že v Králově Poli byly Jiljímu Čechovi odhadnuty za 9 hř. a Maříkovi za 6 hř. tak, jak je koupili.[36]) Dva doklady je příliš málo, než aby z nich bylo lze soudit na poměr odhadu a kupní ceny dvorů a dvorců v berní knize. Ale poměrně vysoká ocenění polních hospodářství napovídají, že se odhady od prodejních cen příliš nelišily.

Všech dvorů zapsaných v berní knize bylo 68, stály 1804 hř. 24 gr. a drželo je 65 poplatníků. Jenom 3,3 % brněnských poplatníků vlastnilo dvory a dvorce, ale jejich zemědělské nemovitosti činily 10,52 % všeho majetku odhadnutého pro městskou sbírku.

V berní knize nejsou zapsána všechna pole, která Brňané r. 1365 vlastnili. Mnoho chudých majitelů domků v brněnském předměstí mělo kousek políčka a pomáhalo si jejich obděláváním opatřovat nejnutnější potřeby k své obživě. Berní kniha je uvádí bez zmínky o tom, že měli roztříštěné kousky polí, ale berní rejstřík z r. 1348

[33]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 317, 321 a 343; 301; 318; 340; 343; 325; 358.
[34]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 323; 295; 317; 203.
[35]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 295 a 343.
[36]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 400.

jich vypočítává 20 na Ponávce, 30 v osadě Heřmanově, v Hartlůvce (někde na počátku dnešní ulice Veveří), ve Švábce (třída Obránců míru v okolí nám. Sovětských hrdinů) a jinde.[37])

Tyto trpasličí podsedky nelze tak přesně podchytit jako dvory a dvorce zapsané v berní knize. Jejich existence však ukazuje, že chudí obyvatelé v předměstích se chápali i polního hospodářství, aby nasytili sebe a svou rodinu. Ve svém podnikání nebyli vždycky úspěšní. Svědčí o tom zprávy o pustých dvorcích, které jejich majitelé opustili bez prodeje a osazení novým držitelem, poněvadž odešli jinam, když se nemohli udržet prací a obděláváním kousku políčka před hradbami Brna.

Kromě dosud zmíněných nemovitostí měli brněnští obyvatelé ještě řadu různých realit, které byly z největší části odhadnuty ve vnitřním městě, poněvadž tam bydlili jejich majitelé, ale až na malé výjimky ležely v předměstích. Přehled o těchto nemovitostech je sestaven v tabulce 4.

4. Cihelny, jatky, kovárny, koželužny, lázně, louky, mlýny, dvory soukenických rámů, sýpky a zahrady podle berní knihy z r. 1365

Druh nemovitosti	Vnitřní město			Předměstí			Celkem		
	poplatníci s domy			poplatníci s domy			počet		Odhad objektů v hřivnách
	počet		odhad objektů v hřivnách	počet		odhad objektů v hřivnách	poplatníků	objekty	
	poplatníci	objekty		poplatníci	objekty				
Cihelny	2	2	5 32 g.	1	1		3	3	5 32 g.
Jatky	1	1	60				1	1	60
Kovárna				1	1	2	1	1	2
Koželužna	1	1	10				1	1	10
Lázně	2	2	3	7	7	120	9	9	123
Louky	1	1	10				1	1	10
Mlýny	3	3	790	1	1	80	4	4	870
Dvory sou soukenických rámů	1	1					1	1	
Sýpky	19	20	32 16 g.				19	20	32 16 g.
Zahrady	4	4	43	3	3	15	7	7	58
Celkem	34	35	953 48 g.	13	13	217	47	48	1170 48 g.

Henslin Lukner, majitel zahrady ve vnitřním městě, oceněné na 21 hřiven, neměl dům. Jeho zahrada je uvedena ve výčtu poplatníků s domy pro zjednodušení tabulky.

[37]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 149.

Cihelny byly ve vnitřním městě oceněny dvě, jedna za $1^1/_2$ hř. a druhá za 4 hř., ale obě ležely před hradbami. V předměstí je uvedena jedna cihelna Před Židovskou branou, ale ta nebyla odhadnuta.[38])

Jatky byly v Brně jedny u mlýnského náhonu pod Denisovými sady, r. 1365 patřily Smilovi z Líšnice a přispívaly na městskou sbírku 60 hř. Zřídil je r. 1342 měšťan Matyáš Mořiců a byly pro své majitele vždycky zdrojem vysokých příjmů.[39])

Kovárna je uvedena jenom jedna za 2 hř. ve čtvrti Před Židovskou branou, koželužnu oceněnou 10 hř. měla vdova po Voytlinovi, která bydlila ve čtvrté městské čtvrti. Kovárnu a koželužnu měl každý kovář a koželuh, ale o těch není v berní knize zmínka a uvádějí se patrně jenom ty, u kterých to vyžadovalo jejich zdanění. Koželužna Voytlinové ležela pravděpodobně před Židovskou branou v Jirchářích, kde stály i ostatní koželužny.[40])

Velmi důležitá nemovitost byly mlýny, které byly oceněny čtyři, a to tři ve vnitřním městě za 790 hř. a jeden v předměstí za 80 hř., ale všechny ležely před městskými hradbami. Jeden patřil křižovnické komendě, stál na mlýnském náhonu poblíž bývalého Sladovnického mostu, byl odhadnut na 80 hř. a neplatil sbírku, poněvadž jeho majitelem byla církevní instituce. Ostatní tři byly v měšťanských rukou. Na 310 hř. byl odhadnut mlýn Jana Alrama na Dornychu, 300 hř. stál mlýn Smila z Líšnice pod Puhlikem (Denisovy sady) a ze 180 hř. platil na sbírku mlýn Petra Smelczlina na Ponávce.[41])

Mlýny byly velmi důležitými a výnosnými hospodářskými podniky. Patřily nejbohatším brněnským měšťanům, byly odhadnuty nejvýše ze všech nemovitostí a nepochybně podle toho svým majitelům také vynášely.

Lázní bylo r. 1365 odhadnuto 9 za 123 hř.

Dvě byly oceněny v městě, ale jenom jedna z nich skutečně ležela uvnitř hradeb v Minoritské ulici poblíž kláštera minoritů, byla spojena s městištěm svého majitele Oty ze Smolína a byla i s městištěm odhadnuta na 2 hř., tedy velmi nízko. Druhá patřila Kunešovi, kovářovi, ležela ve čtvrti Před Židovskou branou a stála 3 hř.[42])

Sedm lázní bylo oceněno i leželo v předměstích. Jedna byla odhadnuta za 4 hř., dvě po 14 hř., tři po 18 hř. a jedna za 24 hř. Celkem bylo r. 1365 uvedeno v předměstích 7 lázní za 120 hř. Značné částky, za které byly odhadnuty, svědčí o jejich dobré prosperitě.[43])

Louka je uvedena jenom jedna. Patřila Petrovi Smelczlinovi, byla oceněna za 10 hř. a ležela v Kobylnicích. Brněnští měšťané měli mnoho luk u svých dvorů a dvorců, ale ty jsou zahrnuty v ceně objektů, k nimž patřily. Také na venkově byla řada nemovitostí brněnských měšťanů, ale ty nepodléhaly městské sbírce. Proč byla do ní zahrnuta louka ve vzdálených Kobylnicích, nelze přesně určit.[44])

Dvůr soukenických rámů není v berní knize z r. 1365 uveden. Předpokládám jeden ve vnitřním městě, poněvadž jeho existence je doložena četnými doklady.[45])

[38]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 348, 357, 359 a 394.
[39]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 319; CDM VII, str. 315, č. 434 a str. 332, č. 458.
[40]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 355 a 365.
[41]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 319, 357, 358 a 360.
[42]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 91, 312 a 335.
[43]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 356, 360, 372, 375, 389 a 399.
[44]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 357. O majetku Brňanů na venkově viz *J. Mezník*, Venkovské statky brněnských měšťanů ve 14. a 15. stol., Sborník Matice moravské 79 (1960), str. 129–147.
[45]) Viz *Mendl*, Knihy počtů, str. 547, heslo Ramkof.

Sýpek bylo zdaněno ve vnitřním městě 20 za 32 hř. 16 gr. a mělo je 19 majitelů. Sýpky byly malé stavby určené pro uskladnění zemědělských produktů a různých jiných věcí a třeba že byly všechny odhadnuty uvnitř hradeb, bylo jich v městě jenom pět. Poloha tří je neznámá, jedna byla v Panenské a jedna ve staré České ulici, tj. v dnešní Františkánské. Ostatních 15 sýpek bylo roztroušeno ve všech předměstských čtvrtích.[46])

Zahrady jsou zapsány ve vnitřním městě čtyři v odhadní ceně 43 hř. Jenom jedna z nich ležela uvnitř hradeb, ostatní byly v předměstí. Před hradbami pak byly zdaněny tři další zahrady oceněné na 15 hř. Celkem bylo r. 1365 zaregistrováno u 7 majitelů 7 zahrad za 58 hř.[47])

Není pochyby o tom, že v Brně bylo zahrad mnohem více, ale ty byly zahrnuty do odhadu domů, dvorů, mlýnů a jiných objektů, u kterých stály. Do berní knihy byly pojaty takové zahrady, u kterých toho bylo třeba k jejich zdanění, poněvadž nebyly spojeny s jinou nemovitostí.

Cihelen, jatek, kováren, koželužen, lázní, luk, mlýnů, dvorů soukenických rámů, sýpek a zahrad bylo celkem 48, mělo je 47 majitelů a byly odhadnuty na 1190 hř. Drželo je sice jenom 2,6 % brněnských obyvatel, ale participovaly 7,2 % na odhadu jmění pro městskou sbírku.

Po zhodnocení dosud zmíněných nemovitostí lze přikročit k stanovení počtu obytných budov, které pravděpodobně sloužily bydlení nebo hospodářské funkci a bydlení. Ve vnitřním městě k nim patří městiště se svými budovami, dělená městiště, poněvadž na nich vyrůstaly samostatné domy, kramářské kotce samostatně vytčené, lázeň a dvůr soukenických rámů. V předměstí mohou býti za obytné budovy pokládány nemovitosti uvedené jako domy, domy dělené na polovici, sladovny, dvory a dvorce, cihelny a lázně.

Souhrn údajů, které o nich byly zjištěny, lze sestavit do tohoto přehledu obytných budov v Brně r. 1365.

Obytné budovy ve vnitřním městě:	
Městiště zapsaná v berní knize	505
Městiště rozdělená na polovici	5
Kramářské kotce	7
Lázeň	1
Dům soukenických rámů	1
Vnitřní město celkem	519
Obytné budovy v předměstích:	
Domy zapsané v berní knize	467
Domy dělené na polovici	1
Sladovny	14
Dvory a dvorce na území Brna	52
Cihelny	3
Lázně	8
Jatky	1
Mlýny	4
Předměstí celkem	550

[46]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 243, 349, 353 a 357; 281, 286, 295, 300, 303, 304, 314, 320, 324, 339 a 343.
[47]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 340, 347, 350 a 351; 358, 360 a 361.

Vnitřní město a předměstí dohromady 1069 budov.

Kromě toho berní kniha zaznamenává ještě ve vnitřním městě 51 masných krámů, 28 chlebných lavic, neuvedený počet kupeckých krámů v Radnické, 5 sýpek a 1 zahradu. Odjinud víme, že v městě byl též klášter dominikánský, minoritský, augustiniánský a dominikánek u P. Marie, o kterých se kniha nezmiňuje, poněvadž neměly nic společného s jurisdikcí města. V předměstí jmenuje se 1 koželužna, 1 kovárna a 15 sýpek a 6 zahrad.

Rejstřík r. 1348 uvádí ve vnitřním městě 535 domů a 503 domy na předměstí,[48]) rejstřík z r. 1367 zapisuje ve vnitřním městě 485 poplatníků s vlastním domem.[49]) Jsou tedy mezi jednotlivými údaji značné rozdíly.

Jsou způsobeny jednak různou úplností zápisů, jednak rozdílným hlediskem berní knihy a rejstříků. Z povahy berního materiálu plyne, že je různě úplný podle svého založení a podle vybírané sbírky. Proto jsou často v berních rejstřících časově blízkých nestejné údaje.

Berní kniha pokládá za samostatného poplatníka toho, kdo měl městiště, ostatní poplatníky uvozuje slovem ibidem jako podruhy. Na některých místech se písař zmýlil a napsal item u podruha, ale tuto chybu lze snadno opravit, poněvadž z výčtu nemovitostí se lehce pozná, jestli měl poplatník městiště nebo ne. U rejstříků taková korektura není možná a jsme odkázáni na písaře, jestli napsal item nebo ibidem. Když se písař zmýlil, přenáší se chyba u rejstříku na všechny výpočty, kdežto při počítání poplatníků v berní knize byla vždycky opravena. Kromě toho se městiště dělila, na jednom městišti se usazovali dva poplatníci a podle toho, jak je písař označil, jsou zapsáni jako majitelé domů nebo podruzi.

Pro předměstí jsou údaje berní knihy podrobnější než zápisy v rejstříku, poněvadž v berní knize jsou zachyceny i nemovitosti, které ležely před hradbami a byly zdaněny v městě podle bydliště svých majitelů, kdežto rejstříky takové nemovitosti mnohdy vynechávají. Proto zprávy berní knihy jsou v mnoha směrech úplnější a spolehlivější než záznamy v rejstříku. Oba prameny je ovšem nutno srovnávat a poznatky z nich vytěžené konfrontovat.

Velmi důležitá nemovitost brněnských měšťanů byly vinice. Až do r. 1351 byla na městskou sbírku vybírána dávka z vína a v berním rejstříku z r. 1348 jsou o ní četné doklady.[50]) R. 1355 vydala však městská rada statut, v němž ustanovila, že do města smí dovážet víno jenom ten, kdo zapsal své vinice do berní knihy, že víno z vinic vložených do berních knih je osvobozeno od daní, že kdo přihlásil své vinice do berní knihy, ale nebydlí v městě, bude z nich platit jako ostatní a mimo to ještě bude dávat z vína jako z movitého majetku, tj. dvojnásobnou sazbu, a že doveze-li někdo do Brna víno, které se neurodilo na jeho vinicích, bude mu zabaveno a zaplatí hřivnu pokuty.[51])

Po ustanovení městské rady byly vinice zapisovány do berních knih a berní kniha založená r. 1365 nás o vinohradech v majetku brněnských měšťanů podrobně informuje. Její údaje jsou sestaveny v tabulce 5.

[48]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 59.
[49]) AMB, rkp. čís. 18, f. 2–41.
[50]) *Mendl*, Knihy počtů, předmluva, str. 56 a 98–99.
[51]) CDM VIII, str. 270, čís. 331.

5. Odhad vinic podle berní knihy z r. 1365

Výše odhadu vinic v hřivnách	Vnitřní město												Předměstí												Celkem					
	poplatníci s domy						poplatníci bez domů						poplatníci s domy						poplatníci bez domů											
	počet poplatníků	počet vinic				odhad vinic v hřivnách	počet poplatníků	počet vinic				odhad vinic v hřivnách	počet poplatníků	počet vinic				odhad vinic v hřivnách	počet poplatníků	počet vinic				odhad vinic v hřivnách	počet poplatníků	počet vinic				odhad vinic v hřivnách
		celá	1/2	1/4	1/8			celá	1/2	1/4	1/8			celá	1/2	1/4	1/8			celá	1/2	1/4	1/8			celá	1/2	1/4	1/8	
Do 3 hřiven	26	19	3	3	1	41 15 g.	20	15		6	1	26 8 g.	34	23		6	6	35 11 g.	6	5			3)	8 16 g.	86	62	3	15	8	110 50 g.
3—10	60	48	17	14	1)	348 26 g.	34	33	3	10		194 48 g.	26	25	6	4	4	157 32 g.							120	106	26	28	4	700 42 g.
11—20	32	37	9	35		475 16	10	10	7	4		145	7	14	1	1		98 16	3	3	1			42	52	64	18	40		760 32 g.
21—30	20	44	12	7		510 8 g.	6	12	2	8		171 48 g.	1	2	1			24							27	58	15	15		705 56 g.
31—40	9	22	5	13	2)	312	2	5	1			69													11	27	6	13		381
41—50	5	14	6	8	1	234 44 g.	1	5	2			46													6	19	8	8	1	280 44 g.
51—60	7	22	8	8		379																			7	22	8	8		379
61—70	3	13	3	3		200																			3	13	3	3		200
71—80	2	7				146																			2	7				146
Celkem	164	226	63	91	2	2646 45 g.	73	80	15	28	1	652 40 g.	68	64	8	11	10	314 59 g.	9	8	1			50 16 g.	314	378	87	130	13	3664 32 g.

Pozn.: 1) $^2/_3$ vinice. 2) $^2/_3$ vinice. 3) $^1/_{17}$ vinice

Z tabulky je patrno, že 314 poplatníků mělo 378 celých, 87 polovic, 130 čtvrtin a 13 osmin vinic oceněných na 3664 hř. To bylo 16,1 % všech poplatníků a 21,4 % majetku přiznaného k městské sbírce. Vinice šly v pořadí nemovitostí brněnských měšťanů hned po domech. Jenom domy mělo více lidí a jenom domy byly oceněny výše než vinice.

Nejvíce vinic drželi poplatníci s domy ve vnitřním městě. Bylo jich 164 a měli vinohradů za 2646 hř. Za nimi daleko zůstávali 73 obyvatelé bez domů uvnitř hradeb, jejichž vinice byly odhadnuty na 652 hř. V předměstích drželo 68 poplatníků s domy vinohrady jenom za 314 hř. a 9 podruhů mělo jich zapsáno za pouhých 50 hř. Zásadně nebyl tedy vyloučen z vlastnictví vinic žádný brněnský poplatník, ale hospodářské poměry způsobovaly, že se vinohrady soustřeďovaly hlavně v rukou bohatších vrstev ve vnitřním městě bez ohledu na to, jestli měli domy nebo ne.

Správnost tohoto závěru potvrzuje i skutečnost, že do 10 hř. vinic mělo 206 poplatníků, kterým byly jejich vinohrady odhadnuty na 811 hř., kdežto vinice od 11 do 80 hřiven mělo jenom 108 poplatníků, ale zato jejich nemovitosti se počítaly za 2853 hř. Nezámožní brněnští obyvatelé, kterým to dovolovaly jejich příjmy, ukládali část svých vydělků získaných řemeslem, obchodem a živností do vinic a z jejich vynosu posilovali své hospodářské postavení. Zůstávali však daleko za těmi, kteří měli dostatečné finanční prostředky a kupovali mnoho vinic, aby víno na nich vypěstované nalévali v městě a prodávali v sudech v okolí Brna i na značnou vzdálenost.

Jenom nepatrná část vinic Brňanů ležela v předměstích Brna. Tam nebylo místa pro rozsáhlé plochy vinohradů. Mnohem více jich měli brněnští měšťané v tehdejších samostatných osadách kolem města na Starém Brně, v Rybníkách zaniklých mezi Starým Brnem a Bohunicemi, v Bohunicích, v Manicích zaniklých u Žabovřesk, v Řečkovicích, v Obřanech, v Židenicích a v Černovicích.

Nejvíce brněnských vinohradů bylo však na jižní Moravě. Poněkud stranou od nich byly vinice v Letonicích (okres Vyškov). Mnohem soustředěnější byly vinohrady v Moravanech, Želešicích, Dolních Kounicích a Ivančicích, které spojovaly množství viničných hor brněnských měšťanů v Blučině, Židlochovicích a Němčičkách. Na ně navazovala velká skupina brněnských vinohradů v Nosislavi, Šitbořicích, Velkých Hostěrádkách, Křepicích, Kurdějově, Velkých Němčicích, Nové Vsi zaniklé u Velkých Němčic, Nikolčicích, Uherčicích, Starovicích, Hustopečích, Kobylí, Pouzdřanech, Popicích, Velkých Pavlovicích, Zaječi a Přítlukách. Jiný pás vinic zdaněných v Brně se kupil v Olbramovicích, Miroslavi a Šumicích a přes Práce končil až ve Znojmě, kde měl jeden měšťan devět čtvrtin vinic za 20 hř.[52])

Drobní poplatníci, kteří drželi malou viničku, mívali pravidelně svůj majetek v areálu města nebo jeho okolí. Bylo to nutné proto, poněvadž sami se svou rodinou na vinicích pracovali a to nebylo možné na vzdálených místech dostupných teprve po mnoha hodinách namáhavé chůze.

Zámožní měšťané, kteří měli rozsáhlé viniční hory daleko od Brna, neobdělávali své vinohrady sami. Ti si najímali pro práci na vinicích najaté síly a víno, které námezdnou prací získali, dováželi do města, aby výtěžek z nemovitostí, do kterých

[52]) Zaniklé osady určil posledně *V. Nekuda*, Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu, Brno 1961, str. 110 a 146. Kromě měšťanů měli vinice zapsané v berní knize kněží probošt z Olbramovic za 8 hř., Ota z Řečkovic za 8 hř. a Ota za 5 hř. (Mendl, Knihy počtů, str. 288). Poněvadž jsou nepatrné, nejsou odděleny od vinic měšťanů.

uložili část svých přebytků z řemesel, živností a obchodu, užívali opět pro výdělečnou činnost městské povahy.

Tak přicházelo z venkova do Brna mnoho peněz, které na jedné straně sloužily svým majitelům a přispívaly k prosperitě města, ale na druhé straně byly v konkurenčním boji obraceny proti těm, kteří byli chudí a nemohli počítati se zisky opřenými o výtěžek práce námezdných zemědělských dělníků. Kromě toho správa města regulovala dovoz vína do Brna ve prospěch bohatých, vrchnosti nerady viděly, že na jejich statcích hospodaří na vinicích brněnští měšťané, překážely jim v tom nejrůznějším způsobem a zvyšovaly desátky z vinic, a proto o víno a vinice docházelo v Brně často k dlouhým a ostrým sporům.[53])

Do nemovitostí jsou započítány také renty. Ty vznikaly několika způsoby. Nejčastější z nich byly, že majitel nemovitosti buď potřeboval peníze a opatřil si je tím, že se za ně zavázal platit ze své reality pravidelný roční úrok, nebo že odkázal nějakou částku na zbožné účely církevní instituci a zatížil za tím účelem svůj majetek ročním platem. Některé renty – ale v Brně jich nebylo mnoho – byly i velmi starého původu, domy byly jimi zatíženy hned od počátku svého vzniku, a takové platy patřily tomu, kdo dal domy postavit nebo komu původně patřila půda, na níž domy stály. Říká se jim obyčejně platy areální a vznikaly, když bylo budováno město a jeho části.[54])

Bylo již upozorněno, že berní kniha rozděluje renty na dvě skupiny. U jedné započítává kapitál, kterým renty byly pořízeny, do majetku dlužníků a dlužníkům předpisuje z toho kapitálu městskou sbírku, u druhé započítává základní kapitál do majetku majitelů rent a u vlastníků rent je také zdaňuje. Podle toho jsou renty též roztříděny v připojené tabulce 6.

Všech rent bylo v Brně 392, plynul z nich roční důchod 435 hř. a bylo v nich uloženo 2783 hř. kapitálu. Ten tvořil plných 16,2 % částky, z níž se vyměřovala městská sbírka a proto o velké důležitosti rent pro hospodářský život Brna není třeba dalších slov.[55]) Počet rent však nelze přesně zjistit, poněvadž u některých bohatých měšťanů je udán jenom souhrnně a není rozveden.

Nejvíce rent platili majitelé domů ve vnitřním městě. U těch bylo založeno 278 rent s platem 360 hř. a s kapitálem 2289 hř. Poplatníci bez domů dávali na 27 rent 31 hř. a byli za ně dlužni 232 hř. Nízké renty byly v předměstí. Ačkoliv se tam napočítá 87 rent, přece se na ně odvádělo jenom 42 hř. a bylo je možno vykoupit 261 hř.

Brno získalo od krále Jana Lucemburského právo vykupovat renty částkou, kterou byly zřízeny, a proto v Brně nebyly nevykupitelné věčné renty, které se např. na Starém Městě pražském udržely až do výbuchu husitské revoluce. Janova listina se sice nedochovala, ale její ustanovení byla pojata do Brněnské právní knihy písaře

[53]) Odkazy na některé práce o vinicích přináší *J. Dřímal,* Ocenění vinic na území Brna v brněnských hlavních knihách berních. Ceny, mzdy a měna 1963, čís. 4, str. 1–7 a 1964, č. 7.

[54]) O areálních platech a literatuře o nich viz *Mendl,* Knihy počtů, předmluva, str. 137–139.

[55]) O brněnských rentách psal *J. Meznik,* Vývoj ceny rent a rentového vlastnictví v Brně ve 14. a 15. stol. atd., Sborník prací fil. fak. brněnské university IX (1960), řada historická C 7, str. 203–213. Čísla, která udává, se poněkud liší od čísel, která jsem vypočítal. Berní kniha nemá všude všechny údaje a na četných místech je třeba počítat z placených částek základní kapitál nebo z kapitálu placené částky. Vodítkem při tom je součet nemovitostí a výše předepsané městské sbírky, ale i tak různé stanovisko k zápisům vede k různým výsledkům, které však nemění konečné závěry o rentách.

6. Renty podle berní knihy z r. 1365.

a) Renty zdaněné u dlužníků.

Majitel renty		Vnitřní město				Předměstí		Celkem	
		poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy			
		počet rent	renta v hřivnách	počet rent	renta v hřivnách	počet rent	renta v hřivnách	počet rent	renta v hřivnách
Měšťané	č.	13	9 28 g.	2	1 12 g.	3	51 g.	18	11 27 g.
	k.		60 40 g.		7 8 g.		3 40 g.		71 24 g.
Kožešníci	č.	1	32 g.					1	32 g.
	k.		3						3
Šenkýři	č.	8	5 32 g.	1	1	1	12 g.	10	6 44 g.
	k.		33		6		1		40
Měšťanstvo celkem	č.	22	15 28 g.	3	2 12 g.	4	63 g.	29	18 39 g.
	k.		96 40 g.		13 8 g.		4 40 g.		114 24 g.
Šlechta	č.	3	1 27 g.					3	1 27 g.
	k.		10						10
Duchovní	č.	176	168 59 g.	9	5 16 g.	73	33 60½ g.	258	208 7½ g.
	k.		1064 21 g.		50 32 g.		208 45 g.		1323 34 g.
Neznámí	č.	4	1 44 g.	1	3 g.		1 24 g.	6	2 7 g.
	k.		9 24 g.		16 g.		2		11 40 g.
Celkem	č.	205	187 30 g.	13	7 31 g.	78	35 19½ g.	296	230 16½ g.
	k.		1180 21 g.		63 56 g.		215 21 g.		1459 34 g.

b) Renty zdaněné u věřitelů.

Měšťané	č.	73	173 10 g.	14	24 26 g.	9	7 20 g.	96	204 56 g.
	k.		1109 40 g.		168 28 g.		45 56 g.		1323 60 g.

Renty zdaněné u dlužníků i věřitelů celkem

	č.	278	360 40 g.	27	31 57 g.	87	42 39½ g.	392	435 8½ g.
	k.		2289 61 g.		232 20 g.		261 13 g.		2783 30 g.

Jana, dokončené r. 1356, a v nejstarší městské knize z r. 1343 až 1376 je celá řada dokladů o tom, že se všechny renty v Brně vykupovaly.[56])

Ve čtyřicátých letech 14. stol. se renty kupovaly nejčastěji za čtyřnásobek až pětinásobek placené částky, v padesátých letech však nižších cen za renty rychle ubývalo a nějaký čas byla největší část rent pořizována v poměru 1 : 6. To znamená, že ve starší době dal majitel renty někomu 4 nebo 5 hř. a dostával za to od příjemce základního kapitálu jednu hřivnu ročně, kdežto od padesátých let musil dáti za 1 hř. ročního platu 6 hř. kapitálu. Kromě toho se však od šedesátých let získávaly renty v poměru 1 : 8 a 1 : 10, rent kupovaných za vyšší cenu přibývalo a od počátku 15. stol. převládaly renty, za které se dávalo desetkrát více než byla roční částka na rentu odváděná.[57])

Dokud bylo hospodářství na nižším stupni a byl citelný nedostatek peněz, musili dlužníci dávat ze čtyř hřiven jednu hřivnu renty. Když hospodářský vývoj pokročil a bylo více peněz, musil majitel renty zaplatit za jednu hřivnu ročního důchodu 6, 8 a později i 10 hř.

Renty zapsané v berní knize r. 1365 byly z ohromné většiny založeny v poměru 1 : 6, tj. za 6 hř. základního kapitálu platil ten, kdo těch 6 hř. přijal, ročně 1 hř. Jenom místy se vyskytuje poměr nižší nebo vyšší.

Ustanovení o vykupitelnosti rent odstranilo obavu, že se ten, kdo rentu platil, nikdy nezbaví svého břemene, a vedlo k velkému rozšíření rentovních platů. Církev zakazovala tehdy braní úroku jako lichvu a proto Brňané, kteří potřebovali hotové peníze, přijímali často od zámožných měšťanů i duchovních různé částky, platili z nich pravidelnou roční rentu a obcházeli tak zákaz v dávání úroku.

Takový způsob opatřování úvěru byl výhodnější než půjčky u židů, ale dlužníky ohromně zatěžoval, neboť je zavazoval k placení jedné hřivny ročně z každých šesti hřiven, které dostali. To bylo vlastně zúročení 16.66 %, tedy velmi vysoké a těžko únosné, když na některé nemovitosti vázla větší renta nebo několik rent menších.

K ilustraci tohoto tvrzení uvedu aspoň dva příklady.

Henzlin lazebník měl na předměstí v osadě Elendově lázeň za 14 hř. a čtvrtinu vinice na Špilberku za půl hřivny, tedy za $14^1/_2$ hř. majetku. Na jeho nemovitostech vázla renta kláštera v Oslavanech za 12 hř., kněze Petra Geblina za $4^1/_2$ hř., kostela sv. Jakuba za 1 hř. 56 gr. a Václava z Tišnova za 24 gr., tj. celkem za 18 hř. 48 gr. Základní kapitál, za který byly na majetku Henzlinově koupeny renty, převyšoval o $4^1/_2$ hř. odhad Henzlinových nemovitostí, a jejich majitel platil ročně renty 3 hř. 8 gr.[58])

Vdova po Janovi Schreibrovi měla dům v předměstí na Hrázi za 16 hř. a vinici v Nikolčicích za 6 hř. Na jejím majetku oceněném na 22 hř. měla kapitula u sv. Petra rentu za 15 hř. a kostel sv. Jakuba rentu z odkazu Jana za 10 hř., čili základní kapitál rent činil 25 hř., převyšoval o 3 hř. odhad majetku a vdova odváděla ročně na rentách $2^1/_2$ hř.[59])

Ve výčtu podobných případů by bylo lze pokračovat, ale co bylo řečeno, dostatečně stačí k osvětlení toho, jak renty byly tíživé. Stačí jenom vzpomenout, že v Brně

[56]) *E. F. Rössler,* Die Stadtrechte vor Brünn aus den XIII. und XIV. Jahrhundert (Praha 1852), str. 62, č. 119. AMB, rkp. čís. 39.
[57]) Doklady o ceně rent přináší *Meznik,* Vývoj ceny rent, str. 204–205.
[58]) *Mendl,* Knihy počtů, str. 372.
[59]) *Mendl,* Knihy počtů, str. 376.

bylo 392 rent, 435 hř. ročních platů a 2783 hř. základního kapitálu, a břemeno, které leželo v podobě rent na brněnských poplatnících, je dostatečně prokázáno.

Zatížení těch, kteří renty platili, bylo ovšem výhodné pro ty, kteří renty pobírali. Ve starší době si za čtyři hřivny koupili hřivnu ročního důchodu, r. 1365 potřebovali na hřivnu ročního platu šest a na konci 14. stol. osm a deset hřiven. V každém případě to bylo velmi výhodné uložení peněz, které vynášely od 20 % do 10 %, a proto ti, kteří měli hotové peníze, velmi rádi si za ně renty kupovali.

Všimněme si nyní rent, jejichž základní kapitál byl započten do nemovitostí dlužníků a byl u nich zdaněn, a rent zdaněných u jejich majitelů.

Rent zdaněných u dlužníků měli měšťané a kožešnický a šenkýřský cech jenom 29, dostávali z nich ročně 18 hř. a měli v nich 114 hř. základního kapitálu. Pouhé 3 renty, které ze základní sumy 10 hř. vynášely ročně 1 hř. 27 gr., měla šlechta. Ale zato duchovní pobírali 258 rent, které činily ročně 208 hř. a měly hodnotu 1323 hř. Celkem bylo zdaněno u dlužníků 296 rent s ročním důchodem 230 hř. a základním kapitálem 1459 hř.

Renty zdaněné u věřitelů měli jenom měšťané. Berní kniha jich uvádí 96, ale ve skutečnosti jich bylo více, poněvadž renty některých bohatých měšťanů jsou zaznamenány souhrnně. Ročně vynášely 204 hř. a jejich základní kapitál činil 1323 hř., tedy asi tolik, na kolik jsou vypočítány renty duchovních zdaněné u dlužníků. Částka z rent pobíraná byla však u duchovních poněkud vyšší než u měšťanů, poněvadž řada rent duchovních institucí pocházela ze starší doby, kdy na založení roční renty ve výši hřivny stačily čtyři nebo pět hřiven.

Zdanění rent v majetku duchovních osob v Brně povolil král Jan Lucemburský 8. září r. 1323. Do té doby odkazy na zbožné účely nepodléhaly zdanění, ale Jan nařídil, aby se z nich dávalo na městskou sbírku tolik, kolik se odvádí z hřivny měšťanského majetku.[60])

Od r. 1323 byly renty duchovních institucí a osob v Brně zdaněny a poněvadž v berní knize z r. 1365 je z nich městská sbírka vyměřována dlužníkům, zdálo by se, na první pohled, že z rent odváděli lozunky ti, kteří renty platili. Jak to skutečně bylo, ukáže rozbor ustanovení městského práva a zápisů o vzniku rent do městské knihy z l. 1343 až 1376.

Podle městského práva platil na sbírku ten, komu renta patřila. Dlužník byl povinen odvádět z renty příspěvek na sbírku jenom tehdy, když se k tomu výslovně zavázal.

V souhlase s tímto ustanovením je v městské knize řada zápisů, ve kterých ten, kdo platil rentu, vzal na sebe také vyrovnávání částek určených na městskou sbírku a ostatní povinnosti.[61]) R. 1356 byla učiněna úmluva, že Šimon sladovník bude z renty váznoucí na jeho domě platit na sbírku polovici a druhou polovici bude odvádět majitel renty, křížovník Milota.[62]) Často pak při vzniku renty není zmínka o placení městské sbírky a tudíž podle městského práva by měl sbírku platit majitel renty, tj. duchovní, který si rentu koupil.[63])

Uvedené příklady dosvědčují, že při kupování rent duchovními ústavy byl různý postup. Buď se ten, kdo rentu platil, zavázal k odvádění městské sbírky, nebo se

[60]) CDM VI, str. 121, čís. 150.
[61]) Např. AMB, rkp. čís. 39, f. 5a, 333a, 359b aj.
[62]) AMB, rkp. čís. 39, f. 355a.
[63]) Např. AMB, rkp. čís. 39, f. 175b aj.

dlužník a věřitel dohodli, že budou dávat městskou sbírku z polovice, nebo bylo vyrovnávání sbírky mlčky přenecháno duchovnímu majiteli renty.

Je teď otázka, jak se s tímto zjištěním srovnává skutečnost, že v hlavní knize berní z r. 1365 jsou příspěvky na městskou sbírku z rent duchovních osob počítány u těch, kteří renty odváděli, tedy u dlužníků. Klíč k vyřešení tohoto zdánlivého rozporu dvou pramenů se získá rozborem některých zápisů o vzniku rent, ve kterých se v různých obměnách říká, že koupený úrok má býti odváděn celý „losungam non defalcando", po případě že dlužník „losungam eciam expediet de censu... non defalcando".[64])

Ze zápisů plyne, že v určitých případech ti, kteří platili renty, sráželi majitelům rent to, co odváděli na městskou sbírku ze základních kapitálů, za které byly renty koupeny. Po tomto zjištění se vraťme k rozporu mezi tím, že v berní knize z r. 1365 není zaznamenán ani jeden případ, v němž by duchovní platil z renty příslušné částky na sbírku, ačkoliv podle městské knihy by je řada církevních institucí a osob měla odvádět sama. To lze vysvětlit jedině tak, že všechny renty duchovních byly zdaněny u dlužníků, poněvadž měšťanští berníci nemohli od klášterů, kostelů a kněží městskou sbírku tak snadno vymáhat jako od měšťanů. Ale dlužníci, kteří se k placení sbírky nezavázali, sráželi po jejím vyrovnání majitelům rent z ročních platů to, co ze základních kapitálů na sbírku odvedli.

Z toho plyne, že částka placená na sbírku z 1323 hř. základního kapitálu rent byla sice odváděna od dlužníků, ale že poplatníci, kteří se výslovně nezavázali k vyrovnávání městských břemen, sráželi svým věřitelům to, co na sbírku dávali. Nelze zjistit, kolik takových Brňanů bylo. Jisté jenom je, že berní zatížení brněnských poplatníků z rent bylo o něco nižší, jak se soudilo.

Všechen dosud zmíněný majetek byl pokládán za nemovitosti. Kromě toho jsou v berní knize zapsány také movitosti, ale ty nejsou podrobně rozepisovány a bývají uvedeny souhrnnou částkou.

Ze statutů městské rady víme, že každý měl pod přísahou oznámit berníkům všechen svůj nemovitý a movitý majetek. Neplatilo se však ze stříbrných nádob oceněných na méně než čtyři hřivny, pokud nebyly na prodej. Od sbírky byly osvobozeny i zbraně a stříbrné pásy, ale počítal se jenom jeden pás na osobu. Poplatník mohl též míti nezdaněné dvě krávy, jednoho koně a tolik potravin, kolik potřeboval do sv. Michala. Poněvadž sbírka se počínala pravidelně vybírat na podzim a Michala je 29. září, bylo od ní osvobozeno tolik potravin, kolik rodina potřebovala na rok.[65])

K movitému majetku se počítalo též zboží na prodej a proto je mnoho movitostí zapsáno u kramářů. Za movitosti se pokládaly i některé finanční pohledávky na domech, poskytnuté půjčky, různé jiné pohledávky a desátky z vinic, které dostávali měšťané.[66])

Přehled movitého majetku, který Brňané r. 1365 přiznali, je sestaven v tabulce 7.

Plných 298 poplatníků přiznalo movitosti do 10 hř. o celkové hodnotě 1000 hř. a z toho 156 lidí udávalo movitosti do 3 hř. v úhrnné částce 202 hř. Od 11 do 20 hř. přihlásilo 34 poplatníků movitosti za 540 hř., od 21 do 30 hř. zjistili berníci u 11 poplatníků movitý majetek za 295 hř. a nad 31 hřiven měli odhadnuty movitosti jenom nečetní jednotlivci. Dva měšťané měli movitého jmění po 200 hř.

[64]) Např. AMB, rkp. čís. 39, f. 108a, 293b, 294b aj.
[65]) *Rössler,* Die Stadtrecht, str. 387, čís. 179 a str. 388, čís. 180.
[66]) *Mendl,* Knihy počtů, str. 321, 350 a 353.

7. Odhad movitostí podle berní knihy z r. 1365

Movitosti v hřivnách	Vnitřní město				Předměstí				Celkem	
	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů			
	počet poplatníků	jejich movitosti v hřivnách	počet poplatníků	jejich movitosti v hřivnách	počet poplatníků	jejich movitosti v hřivnách	počet poplatníků	jejich movitosti v hřivnách	počet poplatníků	jejich movitosti v hřivnách
Do 3 hř.	46	65 36 g.	54	65 56 g.	49	65 16 g.	7	6 8 g.	156	202 52 g.
3—10	70	409	38	212 32 g.	28	142 48 g.	6	33	142	797 16 g.
11—20	19	302 48 g.	12	192	2	32	1	14	34	540 48 g.
21—30	8	217	1	30	1	24	1	24	11	295
31—40	3	120							3	120
41—50	1	50	1	40 56 g.					2	90 56 g.
81—90	1	90							1	90
91—100	2	200	1	100					3	300
101—110	1	110							1	110
121—130	1	130							1	130
151—200	2	400							2	400
Celkem	154	2094 20 g.	107	641 16 g.	80	264	15	77 8 g.	356	3076 44 g.

Největší část poplatníků přispívala tedy na městskou sbírku z movitosti malé hodnoty a jenom někteří Brňané jich měli za větší počet hřiven.

Celkem ohlásilo v Brně 356 poplatníků movitosti za 3076 hř. 44 gr. Bylo to 19,8 % z celkového počtu zdaněných a 20,2 % všeho odhadnutého majetku.

Jako u realit tak i u movitostí nejvíce poplatníků přiznávalo movitý majetek ve vnitřním městě. Tam mělo 154 majitelů domů movitostí za 2094 hř. a 107 lidí bez domů za 641 hř. 16 gr. Před městskými hradbami 80 obyvatelů s domy ohlásilo movitý majetek za 364 hř. a 15 podruhů za 77 hř.

Ohromná většina zapsaných v berní knize nepřispívala z movitostí na sbírku ničím. Bylo to v soulase s jejich sociálním postavením, které jim nedovolovalo opatřit si takový movitý majetek, z něhož se zdaňovalo.

Kromě majetku se platilo r. 1365 na sbírku také z řemesel a z živností. Bylo to hlavně z řemesel, z trhu, z výčepu a z výkroje suken. Jednou je zmíněna i dávka z lázně a kupectví a dvakrát z vína.

Písař u velmi mnoha poplatníků poznamenal, že platí de opere (z řemesla), a u jiných zase zapsal, že jsou zdaněni de foro (z trhu). Podle těch údajů lze stanovit, která zaměstnání platila z řemesla a která z trhu, a určit, z čeho odváděli dávku poplatníci, u kterých to písař do berní knihy nezanesl. U mnoha poplatníků s platbou z řemesla nebo z živnosti není však vytčeno jejich zaměstnání, a proto jsou v připojené tabulce počítáni mezi těmi, u nichž nelze zjistit, zda přispívali na sbírku z řemesla nebo z trhu.[67])

Někteří obyvatelé podle všech známek řemeslo vykonávali, ale dávka z řemesla nebo z živností jim nebyla předepsána. To nasvědčuje tomu, že při jejím vyměřování nebylo postupováno důsledně a že údaje o řemeslech a živnostech jsou značně kusé a neúplné.

Zásadně se r. 1365 platilo z řemesla a z trhu 8 gr., ale mnoho poplatníků zůstalo dlužno. Když byl zdaněn jenom z řemesla nebo z trhu, pozná se přesně, kolik dluží. Měl-li však poplatník vyměřenu částku ještě z nemovitostí a z movitostí, nelze určit, z čeho zůstal dlužen. V takovém případě jsem předpokládal, že dávku z řemesla nebo z živnosti odvedl a že sleva, která mu byla poskytnuta, se vztahuje na nemovitý a movitý majetek.

Se vším, co bylo řečeno, je třeba počítat v přehledu částek zaplacených na sbírku z řemesel a z živností sestaveném v tabulce 8. Pro nejasné údaje berní knihy jsou tyto částky značně nepřesné, ale přesto dovolují dobrý pohled na dávky z živností a řemesel.

Z řemesla platilo na sbírku 591 poplatníků 61 hř. 16 gr., z trhu dalo 105 obyvatel 7 hř. 61 gr. a nezjištěných 88 lidí odvedlo 10 hř. 3 gr. Více řemesel a živností mělo 28 Brňanů a na dávkách vyměřených od 11 do 42 gr. od nich vybrali 7 hř. 51 gr.

Tabulka ukazuje, že mnoho řemeslníků a živnostníků zůstalo předepsané částky na městskou sbírku dlužno. Z 591 řemeslníků složilo 8 gr. jenom 407 a 184 jich zaplatilo méně, 16 nakonec nedalo nic. Ještě hůře tomu bylo u dávky z trhu. Tu plně vyrovnalo jenom 39 poplatníků a 66 zdaněných nedostálo své povinnosti.

Nejlépe platili majitelé domů ve vnitřním městě. Hůře tomu bylo u majitelů domů v předměstí a nejšpatněji se scházely příspěvky na sbírku u podruhů uvnitř hradeb i před městskými branami. Na dávku z řemesla dalo předepsaných 8 gr. ve vnitřním městě z 233 poplatníků bez domů jenom 142 lidí a z 66 podruhů v předměstích jenom 20 osob. A z trhu složilo 8 gr. uvnitř hradeb z 69 Brňanů bydlících v nájmu pouhých 25 a před městskými hradbami dokonce ze 17 jenom 3.

To neklamně dokazuje, že dávka 8 gr. z řemesla a z trhu byla pro mnohé chudé řemeslníky a živnostníky neúměrně vysoká a že ji při nejlepší vůli nemohli zaplatit. Zejména chudí hokynáři, slanečkáři a vetešníci, kteří neodváděli svůj příspěvek na sbírku ve svých domech, ale na trhu, zůstávali mnoho dlužni a berníci byli šťastní, když od nich dostali 1 nebo 2 gr.

Lépe byla placena dávka z výčepu piva a vína. Ta byla 46 osobám předepsána ve výši 8 gr. a vynesla 4 hř. 57 gr. a 25 poplatníků na ni složilo v částkách od 10 do 80 gr. celkem 7 hř. 5 gr. místo předepsaných 12 hř. 50 gr.

[67]) Zaměstnání na skupiny de opere a de foro rozdělil *Mendl,* Knihy počtů, str. 145.

8. Částky zaplacené na městskou sbírku z řemesel a z živností podle berní knihy z r. 1365

Živnost, část města, označení poplatníků		Částka v groších odvedená na sbírku a počet poplatníků									Počet poplatníků a částka celkem
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	
Z řemesla. De opere Vn. město. Maj. domů		2		1	1	5		6	1	134	150 1140 g.
Vn. město. Popl. bez domů		7	7	17	9	18	2	23	8	142	233 1480 g.
Předměstí. Maj. domů		2	2	4	6	7	4	4	2	111	142 1002 g.
Předm. Popl. bez domů		5	4	8	7	16	3	3		20	66 298 g.
Brno celkem	p.	16	13	30	23	46	9	36	1	407	591
	č.	—	13	60	69	184	45	216	77	3256	61 gř. 16 g.
Z trhu. De foro Vn. město. Maj domů						2			1	8	11 79 g.
Vn. město. Popl. bez domů			9	16	4	8	2	4	1	25	69 326 g.
Předměstí. Maj. domů		1				1		1	2	3	8 48 g.
Předm. Popl. bez domů		2	1	7	1	2		1		3	17 56 g.
Brno celkem	p.	3	10	23	5	13	2	6	4	39	105
	č.	—	10	46	15	52	10	36	28	312	7 hř. 61 g.

Pokračování tab. 8

Živnost, část města, označeni poplatníků		Částka v groších odvedená na sbírku a počet poplatníků									Počet poplatníků a částka celkem
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	
Nezjištěno Vn. město. Maj. domů							1	2		23	26 201 g.
Vn. město. Popl. bez domů		1						4	2	6	13 86 g.
Předměstí. Maj. domů				1		1	1			34	37 283 g.
Předm. Popl. bez domů			1	1		2		1		7	12 73 g.
Brno celkem	p.	1	1	2		3	2	7	2	70	88
	č.	—	1	4		12	10	42	14	560	10 hř. 3 g.
Z výčepu. De propina Vn. město. Maj. domů				1						17	18 138 g.
Vn. město. Popl. bez domů		1		2		5		4	1	15	28 175 g.
Brno celkem	p.	1		3		5		4	1	32	46
	č.	—		6		20		24	7	256	4 hř. 57 g.
Z výčepu. Vyšší zdanění od 10 do 80 gr. Vn. město. Maj. domů											14 356(276)g.
Vn. město. Popl. bez domů											11 462(177)g.

Pokračování tab. 8

Živnost, část města, označení poplatníků	Počet poplatníků a částka celkem
Brno celkem. Popl.	25
Částka	12 hř. 50 gr. (7 hř. 5 gr.)
Výkroj sukna. De pannicidio. Od 8 do 240 gr. Vn. město. Maj. domů	14 1182 (999) gr.
Vn. město. Popl. bez domů	5 212 (188) gr.
Předměstí. Maj. domů	1 48 (32) gr.
Brno celkem. Popl.	20
Částka	22 hř. 34 gr. (19 hř. 3 gr.)
Více řemesel a živností. Od 11. do 42 gr. Vn. město. Maj. domů	14 274 (249) g.
Vn. město. Popl. bez domů	6 96 (70½) g.
Předměstí. Maj. domů	7 113 (113) g.
Předměstí. Popl. bez domů	1 16 (16) g.
Brno celkem. Popl.	28
Částka	7 hř. 51 gr. (7 hř. ½ gr.)
Z lázně Vnitřní město. Maj. domů	1 16 g.
Z vína. De vino. Od 4 do 80 gr. Vn. město. Popl. bez domů	2 1 hř. 20 gr. (4 gr.)
Z kupectví. De mercatura. Vn. město. Popl. bez domů	1 14 g.

Velmi odstupňována byla dávka z výkroje suken. Byla vyměřována 20 poplatníkům od 8 do 240 gr., mělo se na ní vybrat 22 hř. 34 gr., ale ve skutečnosti berníci z ní dostali jenom 19 hř. 3 gr.

Celkem bylo na dávce z řemesel a z živností předepsáno 905 osobám 148 hř. 41 gr., ale berníci z toho dostali jenom 117 hř. $51^1/_2$ gr. Plných 30 hř. $43^1/_2$ gr. zůstali řemeslníci a živnostníci dlužni.

V Brně bylo 1793 poplatníků pod městskou jurisdikcí. Z nich 905 obyvatel platilo dávky z řemesel a z živností a 888 zdaněných, tedy více než polovina, řemeslnické a živnostenské dávky neodvádělo.

Je zajímavé, že všechny dávky z řemesel a živností platí majitelé domů i podruzi ve vnitřním městě i v předměstí. Ukazuje to, že samostatným mistrem mohl býti poplatník s domem i bez něho bez ohledu na to, jestli bydlil uvnitř hradeb nebo před nimi. Dokonce i sukna krájelo 5 podruhů ve vnitřním městě a jeden majitel domu v předměstí.

Za to však nejbohatší měšťané neměli dávku z výkroje suken předepsánu, ačkoliv výkroj suken provozovalo nejbohatší měšťanstvo. Vysvětlení je třeba hledat ve statutu o výkroji suken z r. 1328, podle něhož laciná sukna mohl prodávat, kdo platil na sbírku aspoň z 12 hř., vzácnější barvená nebo nebarvené sukna směl krájet poplatník zdaněný z 30 hř. a vzácná sukna flanderská nebo brabantská byla vyhrazena těm, kteří odváděli na sbírku z 60 hř. Kdo měl majetku nad 30 nebo 60 hř., měl platit tolik jako jeho sousedé. Tomu je třeba rozumět tak, že poplatník s větším majetkem než bylo 30 neb 60 hř. platil jenom z toho majetku a od dávky z výkroje suken byl osvobozen.[68])

Velmi vzácná náhoda, že se z r. 1365 zachovala berní kniha spojená s berním rejstříkem, dovoluje určit, jak byla z odhadnutého majetku vybírána městská sbírka. A hodnota takových výpočtů je zvýšena ještě tím, že v berním rejstříku je udáváno, kolik měl poplatník zaplatit a kolik skutečně odvedl.

Městská rada jmenovala berníky Mikuláše Ebrana, Jana Anshelma, Jana Cum ruffis finibus, Mikuláše Tamara, Valtra Daleka a Marka Fuchse a uložila jim, aby vybírali na sbírku z jedné hřivny nemovitostí 2 gr. a z jedné hřivny movitostí 4 gr. Z řemesla a z živnosti se platilo 8 gr., z ostatních živností tak, jak bylo výše vyloženo. Částky z majetku, z řemesla a z živností byly vyměřovány všem podle stejné sazby, ať byli chudí nebo bohatí. Moderní daňová progrese nebyla zavedena a proto nemajetní poplatníci byli městskou sbírkou mnohem více tísněni než lidé, kteří oplývali pozemskými statky.

Berníci začali vybírat městskou sbírku 5. listopadu r. 1365 a jejich práce postupovala velmi pomalu. Někteří bohatí měšťané dali sice k disposici předem značné částky, ale málo poplatníků zaplatilo najednou, většina jich skládala berni po splátkách a mnoho neodvedlo tolik, kolik mělo. Někteří chudí platili společně až na jaře r. 1366 a teprve 23. června byl odveden příspěvek chudých kurařů.[69])

Částky na sbírku předepsané a zaplacené se od sebe značně liší, poněvadž mnoho zdaněných neodvedlo to, co po nich berníci požadovali. Berníci jim mnohdy z jejich platební povinnosti slevovali a připisovali, že poplatník vyrovnal sbírku „de gracia". Poplatníci jsou do tabulky zařazeni podle částek, které měli zaplatit, a ne

[68]) CDM VI, str. 289, čís. 374. Poněkud ve změněné formě byl statut pojat do sbírky statutů městské rady sestavené v rkp. čís. 1 a otištěné u *Rösslera*, Die Stadtrechte, str. 388, č. 181.

[69]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 281 a 399–400.

podle toho, co skutečně zaplatili, poněvadž pro sociální postavení obyvatel je směrodatnější předpis na sbírku než skutečné platby.

Často není v berní knize udáno, kolik měl poplatník zaplatit, a je jenom zapsáno, co odvedl. V takových případech je vypočítáno z uvedeného majetku a ze záznamů o dávkách z řemesel a z živností, kolik měl zaplatit. Někde jsou částky o tom, čím měl poplatník na sbírku přispět, vypočítány špatně. Těch případů není mnoho a chybně vypočítané předpisy byly ponechány bez korektur.[70])

V rubrice neudáno jsou zařazeni takoví poplatníci trpící s městem, kteří by podle výčtu svého jmění měli platit, ale není u nich žádná částka ani vyměřena, ani zaplacena. Šlechta a duchovenstvo nejsou však do položky neudáno zahrnuti a jsou jim věnovány dva samostatné řádky na konci tabulky podle toho, jestli na sbírku platili nebo ne.

Někteří chudí živnostníci neodvedli berníkům svůj příspěvek na sbírku v místě svého bydliště, ale na trhu. V berní knize je u nich poznamenáno „in foro" a pod tímto označením jsou shrnuti také v tabulce. Také chudí v Hutterově ulici, v Dolní Švábce a pod Puhlíkem zaplatili dohromady a byli souhrnně pojati na samostatných řádcích do tabulky. A nakonec je zmíněn i sumární příspěvek chudých barvířů, rybářů a kurařů, u kterých je však známá jenom zaplacená částka, ale ne počet těch, kteří na ni přispěli.

Podle vyložených zásad byla sestavena tabulka 9 o částkách předepsaných a zaplacených na sbírku r. 1365. Nejprve jsou v ní uvedeni obyvatelé, kteří neměli žádný majetek a nebyl jim předepsán žádný příspěvek na sbírku. Potom následují poplatníci s částkou od 1 do 7 gr., za nimi na samostatném řádku jsou spočítáni lidé, kteří měli odvést 8 gr., poněvadž 8 gr. bylo vyměřováno samostatným řemeslníkům a živnostníkům bez majetku, a pak jsou sestaveny jednotlivé skupiny poplatníků podle toho, kolik jim berníci určili, že mají na sbírku složit.

V celém Brně mělo se šlechtou, duchovenstvem i s pustými domy zaplatit 1877 poplatníků 748 hř., ale dalo jenom 628 hř. a 120 hř. zůstalo dlužno nebo jim byly z milosti prominuty. Vyjádřeno v poměrných číslech nebylo r. 1365 zaplaceno na městskou sbírku plných 16 % toho, co bylo na ni předepsáno.

Z nemovitostí, rent a movitostí měli poplatníci zaplatit 599 hř., z řemesel a živností bylo vyměřeno 148 hř. Byla tedy městská sbírka hrazena asi 80 % daní z majetku a z 20 % daní z řemesel a z živností. Berníci sami spočítali, že na sbírku vybrali 610 hř. $5^1/_2$ gr. Součet, k němuž jsem došel, je vyšší a domnívám se, že je správnější než záznam v berní knize.[71])

Plných 317 lidí nemělo žádný majetek a berníci po nich nechtěli, aby platili. To byli nejchudší Brňané zapsaní do berní knihy a bylo jich 195 ve vnitřním městě a 122 v předměstích. Rozbor plateb na městskou sbírku potvrzuje tedy to, co bylo zjištěno při hodnocení majetku, totiž že největší část sociálně nejhůře postavených obyvatel se soustřeďovala ve vnitřním městě, kde patrně nalézala nejvíce možností k své obživě.

Od 1 do 7 gr. bylo 98 poplatníkům předepsáno na sbírku $314^1/_2$ gr., ale oni dali jenom 261 gr., tedy o $53^1/_2$ gr. méně než měli. Ještě hůře platilo 323 Brňanů, kteří byli zdaněni 8 gr. Mezi těmi jsou všichni poplatníci bez majetku s dávkou z ře-

[70]) Např. Pilusch by měl platit 56 gr., ale měl předepsáno jenom 48 gr.; Petr z Tišnova by měl platit 42 gr. a měl vyměřeno jenom 38 gr. Viz *Mendl*, Knihy počtů, str. 287 a 346.

[71]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 401.

9. Částky předepsané a zaplacené na sbírku r. 1365

Sbírka v groších		Vnitřní město				Předměstí				Celkem	
		poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů			
		počet poplatníků	předepsáno zaplaceno	počet poplatníků	předepsáno zaplaceno	počet poplatníků	předepsáno zaplaceno	počet poplatníků	předepsáno zaplaceno	počet poplatníků	předepsáno zaplaceno
0		1		194		14		108		317	
1— 7	p.	10	37 ½	15	51	69	217	4	9	98	314 ½
	z.		34		51		170		6		261
8	p.	8	64	220	1760	17	136	78	624	323	2584
	z.		54		1089 ½		98 ½		285		1527
9— 20	p.	109	1536	97	1378	148	1984 ½	14	177 ½	368	5076
	z.		1274		1072		1479		125		3950
21— 30	p.	43	1065	29	721 ½	31	794 ½	5	123	108	2704
	z.		984		631		677		78		2334
31— 40	p.	45	1606 ½	18	639	22	768	3	112	88	3125 ½
	z.		1372 ½		582		653		102		2709 ½
41— 50	p.	35	1667 ½	12	561	14	636			61	2864 ½
	z.		1457		347		542				2436
51— 60	p.	17	957	5	285 ½	8	442	1	56	31	1740 ½
	z.		877		227		292		48		1444
61— 70	p.	16	1029	5	318	5	318	1	64	27	1729
	z.		894		242		280		62		1478
71— 80	p.	16	1235	10	790	1	78			27	2103
	z.		1138 ½		586		78				1802 ½
81— 90	p.	7	601	2	176	4	348			13	1125
	z.		593		24		348				965
91—100	p.	8	756	1	100	2	193	1	96	12	1145
	z.		755		100		132		93		1080
101—150	p.	26	3245	6	705	3	344			35	4294
	z.		3095		448		254				3797
151—200	p.	14	2396	2	318	4	620			20	3334
	z.		2221		316		584				3121
201—250	p.	8	1800							8	1800
	z.		1528								1528
251—300	p.	4	1092	2	566					6	1658
	z.		896		566						1462
301—400	p.	3	1108	2	720					5	1828
	z.		750		720						1470

Pokračování tab. 9

Sbírka v groších		Vnitřní město				Předměstí				Celkem	
		poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů			
		počet poplatníků	předepsáno zaplaceno	počet poplatníků	předepsáno zaplaceno	počet poplatníků	předepsáno zaplaceno	počet poplatníků	předepsáno zaplaceno	počet poplatníků	předepsáno zaplaceno
401—500	p.	3	1334							3	1334
	z.		408								408
501—600	p.	3	1639							3	1639
	z.		1626								1626
601—700	p.	1	649							1	649
	z.		649								649
701—1253	p.	7	6279							7	6279
	z.		5333								5333
In foro	z.			22		2		5		29	176
Neudáno		50		9		74		2		135	
Pusté		2				21				23	
Chudí Hetterorova	p.					11	18			11	18
	z.						18				18
Chudí D. Švábka	p.					37	16			37	16
	z.						16				16
Chudí Puhlík	p.					20	28			20	28
	z.						28				28
Chudí barvíři	z.										108
Rybáři	z.										58
Kuraři	z.										41 g. 2 d.
Šlechta a duch. platící	p.	22	475	1	47 ½					23	522 ½
	z.		320		47 ½						367 ½
Šlechta a duch. neplat.		31				6				37	
Celkem	p.	489	477 hř. 43½ g.	652	142 hř. 48½ g.	513	108 hř. 29 g.	222	19 hř. 45½ g.	1876	748 hř. 38½ g.
	z.		409 hř. 47 g.		111 hř. 35 g.		88 hř. 17½ g.		12 hř. 31 g.		628 hř. 1½g.2d.

mesel a živností, která činila právě 8 gr., a místo povinných 2584 gr. dali jenom 1527 gr., tedy o 1057 gr. méně než měli. Stejně špatně jako předchozí skupina přispívalo na sbírku 368 obyvatel zdaněných od 9 do 20 hř., neboť od těch čekali berníci 5076 gr., ale dostali jenom 3950 gr., a přišli tedy o celých 1126 gr.

Zůstávali tedy poplatníci zdanění od 8 do 20 gr. dlužni a velmi často jim z milosti musili berníci mnoho odpouštět. Obyvatel, kteří dostali slevu, bylo velmi mnoho, ale jednotlivé částky, které nezaplatili, byly malé.

Poplatníci zdanění od 21 grošů výše nezůstávali tak často dlužni jako obyvatelé s menšími daňovými výměry, ale zato jednotlivé částky, které jim byly promíjeny, byly daleko vyšší než u chudších obyvatel zatížených na sbírku položkami do 20 gr. Proto poplatníci s příspěvkem na sbírku od 31 gr. výše získávali jednotlivě při nezaplacení sbírky daleko vyšší obnosy než Brňané s malým majetkem.

Obecně lze říci, že platební morálka na městskou sbírku byla velmi špatná. Město se jistě snažilo, aby celou sbírku vybralo, berníci nepromíjeli městskou sbírku rádi a lehce a dávali se pohnout k jejím odpisům jenom tam, kde to bylo nutné. Svědčí o tom řada zabavených svršků a domácího nářadí, které berníci odňali dlužníkům neplnivším daňovou povinnost.[72])

Přes všechnu snahu, hrozby a exekuce proti liknavým musilo město značné částky promíjet, a proto je třeba usuzovat, že placení sbírky přesahovalo hospodářské možnosti mnoha brněnských obyvatel a bylo pro ně obtížným a těžkým břemenem. Přitom poplatníci zdanění od 1 do 20 gr. byli na tom nejhůře a velká jejich většina nebyla schopna zapravit to, co po nich výběrčí podle pravidel požadovali. Tito chudí a málo zámožní Brňané měli tedy velmi špatné sociální postavení a velmi mnoho příčin k nespokojenosti všeho druhu.

Dvacet devět drobných hokynářů, slanečkářů, překupníků a tendlérů odvedlo na sbírku 176 gr. na tržištích a ne v domech, v nichž bydlelo. Jedenáct chudých v Hutterově ulici zaplatilo 18 gr., 37 baráčníků v Dolní Švábce dalo 16 gr. a 20 osadníků pod Puhlíkem složilo 28 gr. To bylo tak málo, že nestálo za to zapisovat jednotlivě jejich příspěvky, a proto byly zaneseny souhrnně. Také chudí barvíři odvedli najednou 108 gr., chudí rybáři vybrali 58 gr. a chudí kuraři odevzdali 41 gr. 2 d.

Všichni jmenovaní patřili mezi nejdrobnější brněnské poplatníky a jejich grošíky byly na sbírku sháněny velmi těžce za pomoci městských biřiců.[73]) Proto o nich v plné míře platí to, co bylo o placení sbírky řečeno u nejchudších poplatníků, kteří ji odváděli samostatně a ne hromadně.

U plných 135 obyvatel, kteří by podle majetku měli býti podrobeni sbírce, není zmínka ani o jejím předepsání ani o zaplacení. Tři bohatí měšťané odvedli na sbírku více než po nich chtěli. Jan pekař zaplatil 158 místo 151 gr., Marek Fuchs dal 1088 místo 993 gr. a Jan Wyschawer přispěl 724 místo 544 gr. Přeplatky jim byly připsány k dobru pro příště. Městský písař Jindřich ze Sturmtalu zaplatil vyměřených 14 gr., ale byly mu vráceny, a Oldřich střelec dal místo peněz samostřil.[74])

Celkem 60 objektů, hlavně městišť a domů, patřilo šlechtě a duchovenstvu. Byly

[72]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 401.
[73]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 400.
[74]) *Mendl*, Knihy počtů, str. 283, 304 a 318; 306; 299. Jan Sophler vyrovnal 282 gr. tak, že dal 124 gr. a 8 fl. Byl tedy 1 fl. přijat v hodnotě $19^3/_4$ gr. (*Mendl*, str. 317).

v berní knize pečlivě odhadnuty a město se snažilo, aby z nich byla placena sbírka. Mohlo se při tom opírat o dvě privilegia. V prvním Václav II. 13. března r. 1292 nařídil, aby šlechtické domy v Brně platily berně uložené měšťanům, vyjma domy, které má šlechta svobodné od předků nebo je drží jako kostelní jmění. Druhé privilegium od Jana Lucemburského 10. září r. 1331 ustanovilo, že všechny statky duchovních mají bez ohledu na výsady nésti břemena, sbírky, pomoci a povinnosti ukládané městu.[75])

Prosazovat tato ustanovení nebylo však lehké. Jenom 23 šlechticů a duchovních zaplatilo $367^1/_2$ gr. z předepsaných $522^1/_2$ gr., 37 příslušníkům šlechty a duchovenstva nebyla sbírka vyměřena a ničím na ni nepřispěli. A to ještě často zaplatil něco na sbírku podruh, který v domě bydlil, ale majitel budovy nedal nic. Není třeba zdůrazňovat, že to bylo k velké škodě města, a že to městská rada nesla velmi těžce.

Poznatky získané rozborem majetku a částek placených na městskou sbírku dovolují rozdělit brněnské poplatníky na městskou chudinu s nejchudšími řemeslníky a živnostníky, na střední vrstvu a na patriciát s nejbohatšími měšťany.

Při určování městské chudiny, která nemohla samostatně vyrábět nebo provozovat živnost a byla nucena hledat pramen obživy v závislém postavení, je dobrou pomůckou dávka z řemesel a z živností, poněvadž se podle ní v mnoha případech poznají samostatní živnostníci a řemeslníci. Ale dávka nebyla důsledně vyměřována, neplatili ji četní lidé, kteří podle všeho samostatně vyráběli nebo provozovali živnost, a u 135 obyvatel, převážně nezámožných, nejsou záznamy o placení a předepsání sbírky. Proto dávka z řemesel a z živností nemůže býti jediným kritériem při zjišťování městské chudiny a musí býti spojena se zřetelem k majetku.

Když měl někdo majetek oceněný od tří hřiven výše, vlastnil buď rozlehlejší městiště ve vnitřním městě nebo domek s kouskem půdy pro zahrádku a políčko v předměstí, nebo vinici, nebo cenné movitosti, popřípadě některé ze zmíněných věcí. Takový člověk měl sice často velmi skrovné, ale přece jenom nějaké prostředky k své obživě, a proto jsem poplatníky s majetkem od tří hřiven výše k městské chudině nepočítal bez ohledu na to, jestli platili či neplatili dávku z řemesel a z živností.

V berní knize je řada dokladů o tom, že někdo neměl žádný majetek nebo trpasličí nemovitost do tří hřiven, měl vyměřenou dávku z řemesla nebo z živností, ale z milosti zůstal na ni několik grošů dlužen a bylo mu to povoleno. To platí o velkém počtu slanečkářů, hokynářů, překupníků, tendléřů, barvířů, rybářů, kurařů a jiných drobných řemeslníků a živnostníků, kterým se říká „pauperes". Často neodváděli své příspěvky na sbírku jednotlivě, ale platili dohromady. Takoví lidé sice podle definice k městské chudině nepatřili, poněvadž sami vyráběli nebo provozovali živnost, ale byli tak sociálně slabí, že inklinovali mnohem více k chudině než k živnostníkům a řemeslníkům.

S ohledem na všechny vyložené skutečnosti jsem počítal k městské chudině ty, kteří neplatili dávku z řemesel a živností a neměli žádný majetek nebo jejich jmění bylo odhadnuto do tří hřiven. Z chudých řemeslníků a živnostníků jsem přidal chudině takové, kteří neměli majetek a platili „in foro", zůstali něco z předepsané řemeslnické a živnostenské dávky dlužni a neměli nic nebo jmění do tří hřiven.

[75]) CDM IV, str. 385, č. 303 a VI, str. 328, č. 429.

10. Městská chudina s chudými řemeslníky a živnostníky, střední vrstva a patriciát s bohatými měšťany r. 1365.

Vrstva	Vnitřní město				Předměstí				Celkem			
	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci		jmění	
	počet	jmění v hřivnách	počet	jmění v hřivnách	počet	jmění v hřivnách	počet	jmění v hřivnách	počet	%	hřivny	%
Chudina O hř. Bez dávky			201		21		108		330			
Do 3 hř. Bez dávky	7	6	5	4 32g.	50	57 48g.	4	2 48g.	66		71	
O hř. In foro			22		2		5		29			
O hř. Dávka nez.			148		2		65		215			
Do 3 hř. Dávka nez.	8	7 32g.	3	3	23	20 32g.	2	2 16g.	36		33 16g.	
Do 3 hř. Neudáno	22	21 22g.	3		98	102 4g.			123		123 26g.	
Chudina Celkem	37	34 54g.	382	7 32g.	196	180 20g.	184	5	799	44,5	227 42g.	1,5
Střední vrstva	367	5 076 63g.	266	1398 12g.	290	2323 44g.	38	162 56g.	961	53,7	8 961 47g.	59
Pat.	30	5730 60g.	3	341					33	1,8	6 071 60g.	39,5
Celkem	434	10 842 49g.	651	1746 44g.	486	2504	222	167 56g.	1793	100	1 5261 21g.	100

Aby bylo patrno, kolik poplatníků bylo v každé skupině, jsou jejich příslušníci skupiny na samostatném řádku, a rovněž odděleně jsou k nim přiřazeni ti, o jejichž povinnosti platit sbírku nebylo nic uvedeno a měli majetek do tří hřiven.

K střední vrstvě jsou počítáni ti, kteří zaplatili celou dávku z řemesel a živností, i když neměli žádné jmění, a poplatníci s majetkem od tří do sedmdesáti hřiven bez ohledu na to, jestli dávku z řemesel odváděli nebo ne. Za horní hranici při

majetku střední vrstvy bylo zvoleno jmění do 70 hř., poněvadž majetek do zmíněné výše se počátkem druhé poloviny 14. stol. v Brně poměrně často objevoval, kdežto jmění od 71 hř. výše bylo již značně vzácné.

Poplatníci s odhadem jmění od 71 hř. výše jsou pokládáni za příslušníky patriciátu a nejbohatších měšťanů. Jiné dělítko než majetkové není možné, poněvadž od r. 1363 byla dosazena v Brně městská rada, ze které byli přední představitelé starého patriciátu vyloučeni, a proto nelze u nejvyšší vrstvy přihlížet k její účasti na správě města.[76])

Vyložené zásady byly použity při sestavení tabulky 10 o rozvrstvení 1793 poplatníků trpících s městem.

K městské chudině a chudým řemeslníkům a živnostníkům lze počítat 799 poplatníků s 227 hř. 42 gr. majetku, kteří tvořili plných 44,5 % obyvatel Brna zapsaných v berní knize, ale měli jenom 1,5 % všeho jmění. Z toho bylo 396 příslušníků chudiny s 71 hř. majetku, 280 nejchudších řemeslníků a živnostníků s 33 hř. 16 gr., kteří nezaplatili plnou dávku z řemesel a živností, a 123 lidí s jměním do tří hřiven v celkové částce 123 hř. 26 gr., u kterých nejsou zmínky o předepsání a placení berně.

Celkem 419 příslušníků chudiny a chudých řemeslníků a živnostníků žilo ve vnitřním městě a 380 jich bydlilo v předměstích. Uvnitř hradeb se rekrutovali hlavně z řad poplatníků bez domů, před branami z nich 196 mělo malé domečky a 184 žilo v nájmu jako podruzi.

Kromě městské chudiny zapsané v berní knize přebývalo v Brně mnoho příslušníků chudiny, o kterých se berní materiál nezmiňuje. Byli zaměstnáni u zámožných měšťanů, šlechty a duchovenstva jako tovaryši, učedníci, domovníci, služebníci, podruzi, nádeníci, pacholci, děvečky ap. Také v klášterech a v církevních domech se zdržovaly světské osoby, jako žáci, famulové a různí služebníci, a ti rovněž patřili k městské chudině. Ale počet těch, kteří nejsou zachyceni v berním materiálu, nelze číselně stanovit.

Střední vrstva byla nejpočetnější. Jsou k ní počítáni poplatníci od úplně nemajetných až po majitele jmění odhadnutého na 70 hř. Bylo jich 961 s 8961 hř. majetku a soustřeďovali 53,7 % obyvatel a 59 % jmění. Jejich nejchudší příslušníci inklinovali k chudině a nejbohatší se klonili k patriciátu.

Ve vnitřním městě mělo 367 živnostníků a řemeslníků domy a 266 bydlilo v nájmu. V předměstích naproti tomu jich 290 vlastnilo vlastní příbytek a 38 žilo v podruží.

Patriciát a nejbohatší měšťané jsou zastoupeni jenom 30 členy, tj. pouhými 1,8 % všech poplatníků. Měli však za 6071 hř. majetku, v němž bylo soustředěno plných 39,5 % nemovitostí, movitostí a rent brněnských měšťanů. Tvořili slabou, ale hospodářsky nejsilnější vrstvu s velkým vlivem a možnostmi a přes svůj malý počet podstatně zasahovali do správy města. Všichni byli soustředěni uvnitř hradeb, v předměstích měli jenom statky.

[76]) O brněnském patriciátu kolem r. 1365 viz *J. Meznik*, Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. stol., Brno v minulosti a dnes 4 (1962), str. 278 a násl.

III. Sociální skladba a majetek obyvatel Brna r. 1442

Hlavním pramenem pro poznání struktury a majetku obyvatel Brna r. 1442 je berní kniha, založená zmíněného roku písařem města Brna Václavem z Jihlavy. Václav byl v l. 1423 až 1442 městským písařem v Olomouci, r. 1442 přešel do služeb brněnské městské rady a hned po svém příchodu do města pořídil berní knihu, kterou sám napsal. Začal ji sestavovat po dosazení nové městské rady 13. prosince r. 1442 podkomořím Benešem z Boskovic a v obšírném zápise na počátku knihy výmluvně vyložil, jaké byly v Brně při vybírání sbírky poměry.[77])

Jedni poplatníci ukazovali na druhé, že platí málo, a sami tvrdili, že mají méně a že se po nich požaduje to, co je nad jejich možnosti. Z toho povstávalo mnoho sporů a nepřátelství, které den ze dne rostly, a nenávist ohrožovala bezpečnost osob i věcí. Na sbírku se málo vybíralo a nemohly býti zapraveny důchody komory a potřeby města.

Proto konšelé po mnoha schůzích s obecními staršími a celou obcí přikročili na rozkaz starších a obce k soupisu všeho majetku podléhajícího sbírce a za součinnosti starších zapsali do berní knihy všechny nemovitosti brněnských měšťanů a obyvatel, totiž domy, vinice, dvory, pole, statky a užitky s jejich pravou cenou. Každý měšťan a obyvatel měl pak přispívat na sbírku podle hodnoty svých statků a užitků pojatých do soupisu.

Ze starých berních knih a rejstříků bylo patrno, že dříve byly také poznamenávány dluhy měšťanů a kompensovány při sbírce proti statkům, ale tento zvyk neměl dále při řízení sbírky platit. Každý měšťan a obyvatel byl zavázán přispívat ze svých statků bez kompensace dluhů, neboť když chtěl užívat domů, vinic, dvorů a jiných statků, pokládali konšelé za spravedlivé, aby ze svého jmění dostiučinil městu při sbírce. Bohatší a prostřední, chudí i nuzní (dives vero ac mediocres, pauperes et degentes) čím více užívali města a obce, tím více měli přispívat na sbírku a nést ostatní břemena.[78])

Ustanovení o dluzích měnilo praxi o zdanění rent běžnou r. 1365 a přesně podle znění předmluvy k berní knize byly do ní zapsány jenom nemovitosti a zdá se, že byly skutečně odhadovány podle běžných prodejních cen. O rentách, movitostech

[77]) O činnosti Václava z Jihlavy v Olomouci *H. Kux*, Verwaltungsgeschichte der Stadt Olmütz (Olomouc 1942), str. 239–240. *F. Čáda*, Olomoucký kodex Václava z Jihlavy, Studie o rukopisech 1963, str. 77–154.

[78]) AMB, rkp. čís. 8, f. 1–2.

a dávkách z řemesel a živností v ní nejsou žádné zmínky a teprve později byly doplňovány zápisy o řemeslnických a živnostenských dávkách. Ty nás však v této souvislosti nezajímají.

Kniha byla užívána v l. 1442 až 1477 a za tu dobu bylo v ní učiněno několik tisíc škrtů a přípisů. Při všech údajích z knihy získaných bylo přihlíženo jenom k původním zápisům, které nezachycují stav z r. 1442 při založení knihy, a za původní zápisy byly pokládány zápisy, psané rukou zakladatele knihy Václava z Jihlavy při pořízení čistopisu pramene. Z pozdějších přípisů Václava z Jihlavy byl brán zřetel jenom na zřejmé opravy a doplňky původního textu. Zápisy učiněné jinými písaři zachycují pozdější stav a vývoj a proto nepatří do r. 1442. Údaje pojaté do knihy při jejím založení jsou sestaveny v tabulce 11.

Na první pohled je patrno, že do berní knihy r. 1442 byly pojaty hlavně nemovitosti, které platily na sbírku. Celkem 10 majetků nebylo odhadnuto a bylo zapsáno jenom 19 objektů šlechty a duchovenstva, ale toliko dva z nich byly oceněny na 90 hř. A poněvadž běží o berní knihu a ne o berní rejstřík, dovídáme se jenom o poplatnících, kteří měli nemovitý majetek. Na obyvatele bez nemovitostí nebrala kniha zřetele, a proto nejsou ani zahrnuti do tabulky.

Poplatníků s realitami, kteří trpěli s městem, přebývalo uvnitř hradeb ve svých vlastních domech 411 a měli za 30 078 hř. majetku, 31 poplatníků ve vnitřním městě nemělo své vlastní obydlí a jejich nemovitosti byly oceněny na $634^1/_2$ hř. V předměstích sídlili 303 poplatníci s $1572^1/_2$ hř. majetku ve vlastních domech a žádný podruh tam neměl nemovité jmění. Úhrnem bylo v Brně 745 poplatníků a měli za 32 285 hř. majetku. Poněvadž berní kniha zaznamenává berní jednotky a ne domy, neudávají čísla o poplatnících s domy počet obytných budov. Ten bude stanoven až po výkladech o budovách, které byly určeny pro rozličné hospodářské podnikání.

Plných 442 obyvatel s nemovitým majetkem se soustředilo ve vnitřním městě a jejich jmění činilo 30 712 hř. V předměstí byli proti tomu jenom 303 obyvatelé s $1572^1/_2$ hř. To ukazuje, že před městskými hradbami bydlili lidé s velmi malými statečky.

Tento úsudek plně podporuje skutečnost, že 207 poplatníků před hradbami mělo majetek do tří hřiven, který nebyl v berní knize odhadován. Proto u těchto 207 obyvatel je uvedeno jenom 8 hř. jmění a to velmi nepříznivě ovlivňuje poměr zámožnosti Brňanů v městě a v předměstích. Ale i když uvážíme, že zmíněných 207 majitelů malých domků mělo nějaký maličký majetek, který u jednotlivce nepřesáhl tři hřivny a není započten do celkové částky, nelze měnit úsudek o velkém a nápadném rozdílu v sociálním postavení poplatníků uvnitř hradeb a před nimi.

Zmíněných 207 lidí byli nejchudší majitelé realit v Brně a naproti tomu nejbohatší měšťan měl majetek za 812 hř. Bylo tedy jmění Brňanů velmi diferencováno a tabulka 11 to názorně ukazuje.

Celkem 115 poplatníků vlastnilo nemovitosti od 3 do 10 hř. v částce $818^1/_2$ hř. a 101 obyvatelů bylo ve skupině od 11 do 20 hř. s $1598^1/_2$hř. majetku. Za nimi se řadili další a úhrnem 485 poplatníků mělo jmění od 3 do 150 hř. oceněné na 18 671 hř. Statky odhadnuté od 151 do 812 hř. vykazovali 53 měšťané, kteří drželi za 13 606 hř. majetku. Ti soustřeďovali ve svých rukách největší jmění a ještě se k nim vrátíme.

Součet všech berních jednotek zapsaných v berní knize r. 1442 činí i se šlechtou,

11. Poplatníci a jejich jmění podle berní knihy z r. 1442.

Jmění v hřivnách podle berního odhadu	Vnitřní město				Předměstí				Celkem	
	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů			
	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	Počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách
Do 3 hř.					207	8			207	8
3—10	63	461½	8	76	44	281			115	818½
11—20	67	1067½	8	132	26	399			101	1598½
21—30	46	1201	7	186½	9	221½			62	1609
31—40	37	1372	5	190	5	170			47	1732
41—50	18	805	1	50	3	138			22	993
51—60	16	905			1	60			17	965
61—70	17	1127			1	62			18	1189
71—80	14	1066							14	1066
81—90	17	1457			1	83			18	1540
91—100	14	1349							14	1349
101—110	11	1165							11	1165
111—120	14	1612							14	1612
121—130	5	632							5	632
131—140	10	1360							10	1360
141—150	6	892			1	150			7	1042
151—200	28	4907							28	4907
201—250	8	1831							8	1831
251—300	5	1371							5	1371
301—350	3	996							3	996
351—400	2	753							2	753
401—450	3	1223							3	1223
451—500	1	500							1	500
501—550	1	538							1	538
651—700	1	675							1	675
701—812	1	812							1	812
Neodhadnuto	3		2		5				10	
Měšťané celkem	411	30078	31	634½	303	1572½			745	32285
Šl. a duch.	19	90			1				20	90
Brno celkem	430	30168	31	634½	304	1572½			765	32375

duchovenstvem a neodhadnutými 765. Z toho bylo 461 poplatníků ve vnitřním městě a 304 v předměstích a jejich statky byly oceněny na 32 375 hř.

Až dosud jsme věnovali pozornost jenom Brňanům s realitami. Obyvatel bez nemovitého majetku si berní kniha nevšímá, ti jsou zapsáni jenom v berních rejstřících. Z berního materiálu zachovaného v Brně je časově berní knize nejbližší berní rejstřík z r. 1432.[79])

Mezi berní knihou a berním rejstříkem leží doba desíti let, velmi bohatých na politické změny. S tím je třeba počítat, ale chceme-li se něco dovědět o poplatnících bez nemovitého majetku, musíme sáhnout po záznamech v berním rejstříku z r. 1432 a spojit je se zprávami berní knihy. Kdybychom místo berní knihy používali jenom rejstříku, dostali bychom údaje, které by nebylo lze srovnávat s tím, co je k disposici pro r. 1365, 1477 a 1509.

Rozdíl desíti let mezi knihou a rejstříkem způsobuje řadu potíží. Předně nedovoluje vyloučit z rejstříku poplatníky s nemovitým majetkem bez domů uvedené v berní knize a vybrat jenom lidi bez realit, kteří v knize nejsou. Za druhé není jisto, zda po desíti převratných letech byly v Brně r. 1442 stejné poměry jako r. 1432.

K tomu je třeba bedlivě přihlížet, ale pro nedostatek jiných pramenů nezbývá než hledat poučení o poplatnících bez nemovitého majetku v berním rejstříku. Při spojení jeho údajů s berní knihou se dostaneme k číslům značně nepřesným a bude nutno vždycky odčítávat 31 poplatníků s realitami bez domů ve vnitřním městě, poněvadž tolik lidí bylo v této skupině uvedeno v berní knize. Ale nemožnost vyplnit jinak mezeru ve zprávách o sociální struktuře Brna, nutí ke kombinaci záznamů berní knihy a berního rejstříku s vědomím všech úskalí, obtíží a nepřesností, které z toho plynou. Vývoj města za deset let bez válečných a živelných pohrom nemohl však býti tak pronikavý, aby se při kritickém obezřetném použití berní knihy a rejstříku k jednomu roku zásadně zkreslovala skutečnost.

Přehled o poplatnících bez domů podle rejstříku z r. 1432 je sestaven v tabulce 12.

Poplatníků bez domů bylo r. 1432 celkem 397 a zaplatili na sbírku 63 hř. 38 gr. Z toho mělo 299 obyvatel s berním příspěvkem 56 hř. 36½ gr. bydliště ve vnitřním městě a 98 podruhů zdaněných 7 hř. 1½ gr. se zdržovalo v předměstí. Byli tedy poplatníci bez domů většinou soustředěni uvnitř pevných hradeb, které je za husitských válek chránily před útokem pochodujících armád. Je možné, že za poměrného klidu r. 1442 se tento poměr poněkud změnil, ale pro nedostatek pramenů to nelze doložit, a proto nezbývá, než použít čísel získaných z rejstříku a pamatovat na jejich nepřesnost.

Plných 126 lidí nepřispělo ničím na sbírku, z toho 81 ve vnitřním městě a 45 v předměstí. Celkem 93 poplatníků složilo příspěvek od 1 do 11 grošů v částce 612½ gr. a 100 Brňanů dalo po 12 gr., úhrnem 1200 gr.

Jenom 58 poplatníků odevzdalo na sbírku od 21 do 70 gr. Byla tedy převážná část Brňanů bez nemovitosti r. 1432 chudá nebo málo zámožná.

Pro přibližný obraz o počtu poplatníků v Brně r. 1442 sečtěme údaje podle berní knihy v tabulce 11 a záznamy podle berního rejstříku sestavené v tabulce 12 s odečtením 31 majitelů realit bez domů zaznamenaných v berní knize ve vnitřním městě. Pro vnitřní město dostaneme 411 poplatníků s domy a 299 obyvatel bez

[79]) AMB, rkp. čís. 21.

12. Zdanění poplatníků bez domů podle berního rejstříku z r. 1432.

Příspěvek na sbírku v groších podle berního rejstříku z. r 1432	Vnitřní město		Předměstí		Celkem	
	poplatníci bez domů	celková částka v groších zaplacená od nich na sbírku	poplatníci bez domů	celková částka v groších zaplacená od nich na sbírku	poplatníci bez domů	celková částka v groších zaplacená od nich na sbírku
0	81		45		126	
1–11	61	445	32	167½	93	612½
12	84	1008	16	192	100	1200
13–20	16	277	4	66	20	343
21–30	40	1075	1	24	41	1099
31–40	2	71			2	71
41–50	10	437			10	437
51–60	3	174			3	174
61–70	2	133½			2	133½
Celkem	299	56 hř. 36½g.	98	7 hř. 1½g.	397	63 hř. 38 g.

vlastní budovy a pro předměstí 303 majitelů vlastního obydlí a 98 podruhů. Tak napočítáme v celém Brně 1112 poplatníků trpících s městem a toto číslo budeme s vědomím jeho nepřesnosti pokládat za aproximativní odhad obyvatel zapsaných r. 1442 v berním materiálu. Připočteme-li k tomu ještě nezdaněné domy šlechty a duchovenstva zanesené v knize, přijdeme k 1132 zdaněných v celém Brně.

Kdyby se určoval počet všech zapsaných v berním rejstříku, napočítalo by se ve vnitřním městě asi 459 poplatníků s domy a 299 bez domů a v předměstích 317 obyvatel s vlastním obydlím a 98 podruhů, tedy celkem v Brně 1173 zdaněných. Rozdíl mezi výpočty podle berní knihy a berního rejstříku je způsoben tím, že řada domů šlechty a duchovenstva, které nepřispívaly na sbírku, nejsou v knize zapsány, že tam nejsou zaneseny i některé jiné objekty a že záznamy rejstříku o poplatnících s domy nejsou tak přesné jako v knize.

Největší položku jmění uvedených poplatníků tvořily domy. Přehled jejich ocenění je v tabulce 13. Čísla v ní udaná nezachycují však všechny obytné domy v Brně, nazývané obyčejně domy. Nejsou v ní totiž objekty užívané k hospodářským účelům, ve kterých se také bydlilo, a počet obytných budov v městě bude stanoven až v dalších výkladech.

13. Odhad domů podle berní knihy z r. 1442 a berního rejstříku z r. 1432.

Výše odhadu domů v hřivnách	Vnitřní město			Předměstí			Celkem		
	počet			počet			počet		
	poplatníků	domů	odhad domů v hřivnách	poplatníků	domů	odhad domů v hřivnách	poplatníků	domů	odhad domů v hřivnách
Do 3 hř.				207	207	10	207	207	10
3–10	88	89	669½	52	57	377	140	146	1046½
11–20	80	80	1288½	30	31	454	110	111	1742½
21–30	66	67	1828	3	3	73	69	70	1901
31–40	62	63	2428	2	2	72	64	65	2500
41–50	35	35	1694	1	1	50	36	36	1744
51–60	27	27	1583				27	27	1583
61–70	5	5	350				5	5	350
71–80	15	15	1173				15	15	1173
81–90	5	5	450				5	5	450
91–100	9	9	897				9	9	987
101–110	1	1	110				1	1	110
121–130	5	5	642				5	5	642
131–140	2	2	269				2	2	269
141–150	5	4	600				5	4	600
151–60	1	1	160				1	1	160
161–200	4	4	770				4	4	770
201–210	1	1	210				1	1	210
Neodhadnuto	3	3		6	6		9	9	
Neodhadnuto pro osvobození od sbírky		49	90		8			57	90
Celkem	415	465	15212	301	315	1036	716	780	16248

Na rozdíl od berní knihy z r. 1365, kde byla odhadována městiště, jsou v berní knize z r. 1442 oceňovány domy. Ještě rejstřík z r. 1432 se na četných místech zmiňuje o městištích, ale při zakládání knihy r. 1442 se městská rada postavila na stanovisko, že pro vyměřování sbírky má býti směrodatný odhad domů. To vedlo k podstatnému zvýšení cen udávaných u domovního majetku, neboť městiště byla odhadnuta nízko, domy vysoko.

Pravidelně jeden poplatník měl jeden dům a zřídka kdy měl domy dva. Ve vnitřním městě byl v první čtvrti dům odhadnutý na 150 hř. dělen mezi Jana Ryšana a Hanuška Ryšana a v téže čtvrti měla vdova po Ondrouškovi jeden dům za 130 hř. a druhý za 30 hř. Ve čtvrté čtvrti držel Martin Perman jeden dům za 150, druhý za 60, třetí za 40 a čtvrtý za 8 hř.

V předměstích pak vlastnili zámožní měšťané sídlící v městě celkem 6 domů odhadnutých na 56 hř. Tyto domy jsou uvedeny v tabulce v předměstích, poněvadž tam stály.[80])

Cena domů byla velmi odstupňovaná. Plných 207 jich bylo odhadnuto pod 3 hřivny a nejvýše oceněný dům stál 210 hř. Ve vnitřním městě nebyl žádný dům lacinější než za tři hřivny a od 3 do 10 hř. jich bylo 89 v hodnotě 669½ hř. Dalších 80 domů stálo od 11 do 20 hř., celkem 1288½ hř., a potom bylo dalších 190 budov oceněno od 21 do 60 hř. Domy od 61 hř. byly již méně početné a bylo jich jenom 52. Úhrnem 416 měšťanských domů ve vnitřním městě bylo odhadnuto na 15 122 hř. Jeden dům uvnitř hradeb byl průměrně oceněn na 36 hř.

Jiný obraz poskytuje pohled na domy v předměstí. Tam 207 domů nestálo ani tři hřivny, 57 domů bylo oceněno od 3 do 10 hř. v částce 377 hř. a 31 jich bylo odhadnuto od 11 do 20 hř. za 454 hř. Do skupiny od 21 hř. výše bylo zařazeno jenom 6 domů a nejcennější stál 50 hř. Úhrnem se počítalo před městskými hradbami 307 domů obyvatel trpících s městem za 1036 hř.

V celém Brně uvádí berní kniha 723 domů obyvatel trpících s městem a oceňuje jejich budovy na 16 168 hř. Vyjádřeno v poměrných číslech mělo 62,7 % Brňanů své vlastní domy a částka, na kterou byly domy odhadnuty, tvořila 50,2 % všeho majetku podrobeného městské sbírce.

Kromě domů, které platily, bylo v Brně ještě 57 budov osvobozených od sbírky. Z toho stálo 49 ve vnitřním městě a 8 v předměstích a byly to domy městské rady, panovníka, šlechty, duchovenstva a židů. V berní knize jich bylo zachyceno jenom 19 a jenom 2 z nich byly odhadnuty na 90 hř. Ostatní zůstaly neoceněny, poněvadž nepřispívaly na městskou sbírku, a mnoho jich nebylo do knihy vůbec zapsáno. Proto je třeba doplnit údaje knihy záznamy v rejstříku.

Městské radě patřilo ve vnitřním městě šest objektů. Byly to Stará radnice a městiště radniční kaple v Radnické ulici, taverna na Horním trhu (nám. 25. února), městiště v Dominikánské ulici, kdysi v majetku pánů z Poděbrad, dvorec u Branky v Kobližné (Gagarinova) a dvůr soukenických rámů u dnešní Sukovy, držený společně s cechem soukeníků.[81])

Panovník měl v městském opevnění dvě budovy. Předně markraběcí dům na rohu náměstí Svobody a Zámečnické a dále mincovnu na Rybném trhu (nám. Družby národů). Markraběcí dům byl však odhadnut na 30 hř.[82])

[80]) AMB, rkp. čís. 8, f. 21b, 22a, 23a, 66b; 22a, 41a, 66b, 75b a 80a.
[81]) AMB, rkp. čís. 21, f. 10a, 12b a 29a.
[82]) AMB, rkp. čís. 8, f. 75b a rkp. čís. 21, f. 13a.

Šlechtě náleželo uvnitř hradeb 11 městišť. Vlastnili je páni z Lipé, z Rosic, Šlikové, z Lichtenštejna, z Kunštátu, kteří měli dva domy, z Boskovic, z Lomnice, z Valdštejna na Židlochovicích, ze Strážnice a rytíř Artléb. Dům pánů z Valdštejna a z Židlochovic byl oceněn na 60 hř.[83])

Kapitula u sv. Petra měla na Petrově, v Biskupské ulici a v okolí 21 domů. V berní knize z r. 1442 je jich jmenovitě vypočítaných jenom 15, ale rejstřík z r. 1432 uvádí 21 kapitulních domů a tento počet je správnější. Kromě toho bylo uvnitř hradeb 7 domů duchovních ústavů a osob. Byla to ve třetí čtvrti městiště blíže neuvedené kaple a kláštera pustiměřského a dolnokounického a ve čtvrté čtvrti městiště jakubských kaplanů, jakubského faráře, kláštera velehradského a kláštera třebíčského. Celkem měly církevní instituce ve vnitřním městě 28 domů, které nepodléhaly berni. V tomto počtu nejsou započítány čtyři kláštery, které byly stejné jako r. 1365.[84])

Židům patřily dva domy, které měly veřejnou funkci. Ležely v Židovské ulici (tř. Vítězství kolem kostela sv. Maří Magdaleny) a byly to židovská porážka a židovský špitál.[85])

V předměstí nebyly oceněny porážka pod Denisovými sady, která byla majetkem řeznického cechu. Panovník držel v předměstí u Mýta celnici, která rovněž nebyla odhadnuta. A konečně nebyly oceněny a zdaněny ve čtvrti Před Židovskou branou židovské městiště, v Jirchářích městiště kláštera kartuziánského, na Ponávce městiště plebána u sv. Jakuba, v Hradní stezce (okolí Komenského nám.) městiště kaplana Ady a na Křenové špitál sv. Štěpána. Pod jménem městiště se skrývají dvory.[86])

Další důležitou složkou nemovitostí brněnských měšťanů r. 1442 byly sladovny. Jedna z nich nebyla odhadnuta, byla zdaněna ve vnitřním městě, patřila Martinovi Permanovi a byla oceněna spolu s Permanovou lázní na 120 hř. Částka je počítána u lázně, poněvadž lázeň byla pravděpodobně cennější než sladovna. V předměstí ležely ještě další neoceněné sladovny ve čtvrti Před Židovskou branou a byly zapsány do knihy s domy. První Beneše ze Šlapanic stála i s domem za 50 hř. a druhá Merta Netnera, rovněž s obydlím, byla oceněna za 40 hř. Domy měly větší hodnotu než sladovny a proto jsou odhadní částky počítány u domů.[87])

Ve vnitřním městě bylo zdaněno 24 sladoven odhadnutých na 658 hř., poněvadž tam bydlili jejich majitelé, a v předměstích byly odhadnuty jenom dvě sladovny bez udání částky. Ale všechny sladovny ležely v předměstích, hlavně Před Židovskou branou. Tam je uvádí rejstřík z roku 1432.[88])

Nejnižší odhad sladovny bylo 10 hř. a nejvyšší 60 hř. Průměrně byla jedna sladovna oceněna na 25 hř. Průměrný odhad domů ve vnitřním městě činil 36 hř. a byl tedy jenom o 9 hř. vyšší než ocenění sladoven.

Žádný poplatník neměl dvě sladovny a nejméně jedna byla rozdělena mezi dva používatele. Celkem bylo v Brně 26 sladoven v držení 26 poplatníků a byly odhadnuty na 658 hř. Vyjádřeno v poměrných číslech mělo 2,2 % brněnských po-

[83]) AMB, rkp. čís. 8, f. 35b, rkp. čís. 21, f. 4b, 5a, 5b, 8b, 14a, 16a, 20, 32b a 36.
[84]) AMB, rkp. čís. 8, f. 48a a rkp. čís. 21, f. 5b, 14b, 15b, 17a, 24b a 30b.
[85]) AMB, rkp. čís. 21, f. 35a a 36b.
[86]) AMB, rkp. čís. 8, f. 82a a rkp. čís. 21, 33b, 40a, 42a, 44a, 46b a 55b.
[87]) AMB, rkp. čís. 8, f. 66b, 83b a 84b.
[88]) AMB, rkp. čís. 21, f. 39a, 39b, 40a, 40b, 41a, 41b, 42a a 44a.

platníků sladovny a podíl sladoven na majetku podrobeném městské sbírce lze určit na 2 %.

Další důležitá nemovitost byly masné krámy. Většina masných krámů byla dělena na polovici. Sekali tedy pravidelně dva řezníci v jednom krámě. Jenom sedm řezníků mělo celý krám pro sebe a dva řezníci měli po jednom a půl krámu.

Všechny masné krámy drželi poplatníci ve vnitřním městě. V majetku 31 majitelů domů bylo pět celých a dvacet osm polovic krámu za 581 hř., 18 řezníků bez vlastního domu vlastnilo dva celé a šestnáct polovic krámu za 210 hř. Celkem mělo 49 obyvatel 7 celých a 44 polovice krámů v ceně 791 hř. Bylo tedy v berní knize r. 1442 zapsáno 29 celých masných krámů, drželo je 4,2 % brněnských obyvatel a tvořily 2,5 % jmění odhadnutého pro městskou sbírku.

Masné krámy byly oceněny od 5 do 60 hř. Sedm polovic stálo od 5 do 10 hř. a nejběžnější cena byla od 11 do 30 hř., za kterou byly odhadnuty tři celé a devatenáct polovic krámu. Od 31 do 60 hř. byly odhadnuty jenom dva celé a dvě polovice krámu. Průměrná cena krámu byla 27 hř., průměrná cena polovice krámu 13½ hř.

Menší cenu než masné krámy měly chlebné lavice. Drželo je 9 majitelů domů a měli je odhadnuty za 59 hř. Nejnižší cena chlebné lavice byly 3 hř., nejvyšší 14 hř. Vlastnilo je 0,8 % poplatníků a připadalo na ně 0,2 % majetku odhadnutého pro sbírku. Jedna lavice nebyla odhadnuta. Patřila Mikulášovi Auspiczerovi a byla oceněna i s domem na 90 hř.[89]) Průměrně byla jedna lavice odhadnuta na 6 hř. 21 gr.

Mnoho nemovitostí bylo odhadnuto ve vnitřním městě, poněvadž tam bydlili jejich majitelé, ale objekty samy ležely v předměstích. Jsou shrnuty v tabulce 14.

Cihelna patřila Mikulášovi Polczmacherovi a byla oceněna na 19 hř. Kromě ní uvádí rejstřík z r. 1432 ještě městskou cihelnu na Ponávce, ale ta nebyla odhadnuta, poněvadž nebyla zdaněna.[90])

Z pěti dvorů odhadnutých ve vnitřním městě stály dvory Jana Haze a Mikuláše Poppla v předměstské čtvrti Před Židovskou branou. Hazův dvůr byl oceněn s mlýnem a lázní za 200 hř. a tato částka je započtena u mlýnů, Popplův dvůr stál 90 hř. Dvůr Petra perkmistra za 150 hř. byl podle berního rejstříku z r. 1432 v Hartlůvce (konec Husovy ulice), půl lánu vdovy Vachkové, u něhož není zapsán odhad, byl v Králově Poli a dvorec Martina Permana za 10 hř. je třeba hledat před Veselou branou.[91])

V předměstích byl odhadnut za 150 hř. dvůr Mikuláše Teufla na Ponávce a za 60 hř. dvůr Václava z Komína na Hartlůvce. Na Ponávce stál též městský dvůr, ale ten nebyl oceněn, poněvadž byl od městské sbírky osvobozen.[92])

Celkem uvádí berní kniha z r. 1442 osm dvorů v majetku sedmi poplatníků. Jejich odhadní cena byla 460 hř.

Mlýn uvedený ve vnitřním městě patřil Janovi Hazovi a byl tam odhadnut podle bydliště svého majitele za 200 hř. s dvorem a lázní, ale ležel pod Puhlíkem (Denisovy sady). Mlýn počítaný v předměstí patřil markraběti, ležel v ulici Proti sv.

[89]) AMB, rkp. čís. 8, f. 15b.
[90]) AMB, rkp. čís. 8, f. 41b a rkp. čís. 21, f. 47.
[91]) AMB, rkp. čís. 8, f. 24a, 46a, 47b, 66a a 48b; rkp. čís. 21, f. 4b, 39a a 42a.
[92]) AMB, rkp. čís. 8, f. 93 a 96b; rkp. čís. 21, f. 46b.

14. Cihelny, dvory, dvorce, lázně, louky, městiště, mlýny, dvory soukenických rámů, rybné sádky a zahrady podle berní knihy z r. 1442.

Druh nemovitosti	Vnitřní město			Předměstí			Celkem		
	poplatníci s domy			poplatníci s domy			počet		
	počet			počet					
	poplatníků	objektů	odhad v hřivnách	poplatníků	objektů	odhad v hřivnách	poplatníků	objektů	odhad v hřivnách
Cihelny	1	2	19				1	2	19
Dvory, dvorce	5	5	250	2	3	210	7	8	460
Mlýny	1	1	200		1		1	2	200
Lázně	4	4	180		1		4	5	180
Louky	1	1					1	1	
Městiště	1	2	2				1	2	2
Dvory soukenických rámů		1						1	
Rybné sádky	1	1	20				1	1	20
Zahrady	1	1	5				1	1	5
Celkem	15	18	676	2	5	210	17	23	886

Anně a nebyl oceněn, poněvadž jako zeměpanská nemovitost nepodléhal městské sbírce.[93])

Také lázně zdaněné ve vnitřním městě platily na sbírku podle sídla svého majitele, ale stály v předměstích. O lázni Jana Haze spojené s mlýnem a sladovnou byla již řeč. Na předměstí byla i lázeň Martina Permana odhadnutá se sladovnou na 120 hř. Prameny nepraví, kde je třeba hledat druhé dvě lázně, Antonína Nolla za 30 hř. a Petra Troyana rovněž za 30 hř., jejichž majitelé měli bydliště uvnitř hradeb. Je velmi pravděpodobné, že jsou totožné s lázní vdovy Helmsmidové ve čtvrti Před Židovskou branou a s lázní Smutzerovou v předměstské Ellendově ulici, které jsou zmíněny v rejstříku z r. 1432.[94])

O lázni počítané v předměstí víme, že patřila augustiniánskému klášteru a ležela v Hartlůvce. Nebyla oceněna, poněvadž neplatila na městskou sbírku.[95])

Celkem uvádí berní kniha z r. 1442 pět lázní. Patřily pěti různým majitelům a byly odhadnuty na 180 hř.

[93]) AMB, rkp. čís. 8, f. 24a a rkp. čís. 21, f. 39b a 56b.
[94]) AMB, rkp. čís. 8, f. 24a, 75a, 76b a 96b; rkp. čís. 21, f. 39b a 44b.
[95]) AMB, rkp. čís. 8, f. 96b; rkp. čís. 21, f. 51a.

Neodhadnutá louka zdaněná ve vnitřním městě patřila vdově Vackově a ležela v Komárově. Dvě městiště, byly patrně dvorce, patřily Bartošovi platnéřovi, byly oceněny za 2 hř. a byly položeny na Starém Brně mimo hranice města Brna. Dvůr soukenických rámů stál ve třetí čtvrti uvnitř města poblíž dnešní Vachovy ulice, neplatil městskou sbírku, a proto nebyl odhadnut. Rybné sádky byly odhadnuty ve III. čtvrti za 20 hř. u Hanuška Kremsírera.[96])

Sýpka není v hlavní knize berní zapsána žádná. Berní rejstřík z r. 1432 uvádí ve čtvrti Před Židovskou branou sýpku Hacklinovu a novou sýpku města. Zahrada za 5 hř. patřila Janovi Stablerovi a ležela před Měnínskou branou. Není pochyb o tom, že zahrad bylo v Brně mnoho. Ale byly spojeny s domy a s jinými objekty, a proto nejsou uváděny samostatně.[97])

Cihelny, dvory, dvorce, mlýny, lázně, louky, městiště, dvůr soukenických rámů, rybné sádky a zahrady mělo 17 poplatníků a byly oceněny za 886 hřiven. Vlastnilo je 1,4 % obyvatel zapsaných v berní knize a tvořily 2,7 % odhadnutého majetku.

Zhodnocení dosud zmíněných realit dovoluje stanovit počet obytných budov v Brně, které sloužily k bydlení nebo hospodářské funkci a bydlení. U vnitřního města byl ten počet zjištěn v tabulce 12. V předměstích musíme však k údajům o domech v tabulce 12 připočítat sladovny, cihelny, dvory, dvorce, mlýny a lázně, neboť sloužily hospodářské funkci i bydlení. Přitom je však třeba odečíst sladovnu Martina Permana spojenou s lázní, dvě sladovny zdaněné před hradbami a zapsané s domy a dvůr a lázeň Jana Haze oceněné s mlýnem, neboť ty byly spojeny s jinými nemovitostmi a tyto nemovitosti jsou počítány jako jednotka.

Souhrn získaných údajů je sestaven v tomto přehledu obytných budov v Brně r. 1442.

Obytné budovy ve vnitřním městě:

Domy zapsané v berní knize z r. 1442 a v rejstříku r. 1432		465
Obytné budovy v předměstích:		
Domy zapsané v berní knize r. 1442	315	
Sladovny	23	
Cihelny	2	
Dvory a dvorce	7	
Mlýny	2	
Lázně	4	
Předměstí celkem	353	
Vnitřní město a předměstí dohromady		818 budov.[98])

Kromě toho stály ve vnitřním městě čtyři kláštery a berní kniha v něm uvádí 29 masných krámů a 9 chlebných lavic.

Poslední nemovitost, o které je třeba pojednat, jsou vinice. Jsou sečteny v tabulce 15.

[96]) AMB, rkp. čís. 8, f. 28b, 45b a 47b; rkp. čís. 21, f. 29a.

[97]) AMB, rkp. čís. 21, f. 40a; rkp. čís. 8, f. 72b.

[98]) *J. Marek*, Lidnatost Brna ve 14. až 16. století, Brno v minulosti a dnes 2 (1960), str. 135 a 138 vypočítal z berní knihy z r. 1442 pro vnitřní město 472 domů a pro předměstí 301 dům. Sám jsem počítal počet domů kombinací zpráv z knihy a rejstříku. V berní knize jsou tisíce škrtů a přepisů a proto velmi záleží na tom, které zápisy jsou pokládány za původní z r. 1442, a údaje získané z textu jsou mnohdy nejasné a dají se rozličně vykládat. Tím lze vysvětlit rozdíly v počtech domů i jiných poznatků z knihy získaných.

15. Odhad vinic podle berní knihy z r. 1442.

Výše odhadu vinice v hřivnách	Vnitřní město												Předměstí						Celkem					
	poplatníci s domy						poplatníci bez domů						poplatníci s domy											
	počet poplatníků	počet vinic				odhad vinic v hřivnách	počet poplatníků	počet vinic				odhad vinic v hřivnách	počet poplatníků	počet vinic				odhad vinic v hřivnách	počet poplatníků	počet vinic				odhad vinic v hřivnách
		celá	1/2	1/4	1/8			celá	1/2	1/4	1/8			celá	1/2	1/4	1/8			celá	1/2	1/4	1/8	
1—10	29	1	12	9	8	204	4		2	2		34½	10		3	6	5	66	43	1	17	17	13	304½
11—20	27	4	13	23	6	439	7	1	4	2		135	7	2	1	6	1	105½	41	7	18	31	7	679½
21—30	36	4	22	60	7	1000	5		5	2	1	133	2	1		1	1	56	43	5	27	63	9	1189
31—40	18	5	12	30	9	666	2	1	1			72	3			8	1	109	23	6	13	38	10	847
41—50	18	4	16	37	5	838	1			3		50	1			2		46	20	4	16	42	5	934
51—60	15	4	10	38	8	841													15	4	10	38	8	841
61—70	5	1	3	19	5	341													5	1	3	19	5	341
71—80	9	9	7	17	4	682													9	9	7	17	4	682
81—90	8	4	8	36	7	690													8	4	8	36	7	690
91—100	8	2	8	37	1	775													8	2	8	37	1	775
101—110	4	3	5	21		427													4	3	5	21		427
111—120	4	3	2	14	6	465													4	3	2	14	6	465
121—130	5	4	5	32	3	622													5	4	5	32	3	622
131—140	7	5	6	38	4	958													7	5	6	38	4	958
141—150	2	7	1	15		294													2	7	1	15		294
151—160	2	4	2	8		312													2	4	2	8		312
161—200	6	5	4	58	13	1102													6	5	4	58	13	1102
201—455	8	6	13	146	20	2272													8	6	13	146	20	2272
Neodhadnuto							1		1				2	1			3		3	1	1		3	
Celkem	211	75	149	638	106	12928	20	2	13	9	1	424½	25	4	4	23	11	382½	256	81	166	670	118	13735

Z tabulky je zřejmo, že 256 poplatníků mělo 81 celých, 166 polovic, 670 čtvrtin a 118 osmin vinic oceněných na 13 735 hř. To bylo 22,4 % všech poplatníků a 42,4 % majetku přiznaného k městské sbírce. Hodnota vinic byla jenom o necelých 8 % nižší než hodnota domů a po domech největší počet Brňanů měl vinice.

Nejvíce vinic drželi majitelé domů ve vnitřním městě. Bylo jich 211 a měli vinohradů za 12 928 hř. Za nimi daleko zůstávali poplatníci bez domů uvnitř městských hradeb a poplatníci s domy v předměstích. Prvních bylo 20 a jejich vinohrady stály 424½ hř., druhých jsem napočítal 25 s vinicemi za 382½ hř. Byla tedy ohromná většina vinohradů soustředěna v rukou bohatých měšťanů ve vnitřním městě.

Malé viničky do 10 hř. v celkové hodnotě 304½ hř. drželo 43 poplatníků, vinice od 11 do 20 hř. patřily 41 obyvatelům a byly odhadnuty na 679½ hř. Vinohrady od 21 do 60 hř. vlastnilo 101 Brňanů a stály 2811 hř. Vinice od 61 do 455 hř. mělo 71 měšťanů a byly oceněny na 18 840 hř. Náležela tedy ohromná většina brněnských vinic nečetným bohatým Brňanům a ostatní je buď neměli nebo se musili spokojit s menšími vinohrady rozdělenými na řadu vlastníků. Pro ilustraci tohoto tvrzení ještě uvedu, že nejmenší vlastnictví vinic bylo oceněno na 2 hř. a největší na 445 hř.

Jenom 7 celých, 17 polovic, 41 čtvrtin a 34 osmin vinic za 969½ hř. leželo r. 1442 na území tehdejšího Brna. Dalších 10 celých, 14 polovic, 18 čtvrtin a 6 osmin vinohradů se prostíralo v bývalých samostatných osadách kolem města na Starém Brně, v Rybníkách, v Manicích, v Řečkovicích, v Medlánkách, v Obřanech, v Maloměřicích a v Židenicích. Ohromná většina viničních hor brněnských měšťanů byla však na jižní Moravě. Tam měli Brňané 64 celých, 135 polovic, 611 čtvrtin a 74 osmin vinic za 12 306½ hř.

V řadě míst, kde r. 1365 měli měšťané vinice, svůj majetek do r. 1442 ztratili. Byly to hlavně osady položené mimo hlavní soustředění brněnských vinohradů. Zato však zůstaly brněnské viničné hory v Želešicích, Dolních Kounicích a Ivančicích a přecházely odtud do Blučiny a Židlochovic. Druhá skupina se prostírala na rozsáhlém území v Nosislavi, Křepicích, Kurdějově, Velkých Němčicích, Nikolčicích, Uherčicích, Starovicích, Hustopečích, Boleradicích, Pouzdřanech, Popicích a Velkých Pavlovicích.

Jako v r. 1365, tak i r. 1442 mívali drobní poplatníci malé vinice pravidelně v areálu města nebo v okolí a zámožní měšťané vlastnili rozsáhlé vinohrady daleko od Brna. Rovněž ve způsobu obdělávání vinic nenastala r. 1442 změna proti dřívějším dobám, a proto lze výklady o vinicích uzavřít a obrátit pozornost k rozdělení poplatníků na městskou chudinu s chudými řemeslníky a živnostníky, na střední vrstvu a na patriciát se zámožnými měšťany.

Rozbor částek placených na sbírku v berním rejstříku r. 1432 ukazuje, že dávka z řemesla a z živnosti činila 12 gr. Lze tedy poplatníky bez domů, uvedené v rejstříku a sestavené v tabulce 12, kteří zaplatili 12 gr., pokládat za samostatné řemeslníky a živnostníky. Obyvatele s menšími platbami je zase možno považovat za lidi, kteří nebyli samostatní a neplatili řemeslnickou a živnostenskou dávku.

Nesmí se ovšem zapomenout na to, že mnoho samostatných řemeslníků a živnostníků nezaplatilo předepsanou dávku a složilo méně než 12 gr., ale nedostatek pramenů to nedovoluje zjišťovat. V předchozí kapitole bylo ostatně již vyloženo, že chudí řemeslníci a živnostníci, kteří nemohli zaplatit ani své dávky, inklinovali více k chudině než ke střední vrstvě. Ze stejných důvodů lze počítat k chudině

16. Městská chudina s chudými řemeslníky a živnostníky, střední vrstva a patriciát s bohatými měšťany r. 1442.

Vrstva	Vnitřní město				Předměstí				Celkem			
	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci		jmění	
	počet	jmění v hřivnách	počet	jmění v hřivnách	počet	jmění v hřivnách	počet	jmění v hřivnách	počet	%	hřivny	%
Chudina Sbírka 0 gr.			81				45		126			
Sbírka 1—11 gr.			61				32		93			
Jmění do 3 hř.					207	8			207		8	
Chudina celkem			142		207	8	77		426	37,3	8	?
Střední vrstva Sbírka 12—70g.			157				21		178			
Jmění 3—150 hř.	358	16472	31	634½	96	1564½			485		18671	
Střední vrstva celkem	358	16472	188	634½	96	1564½	21		663	58,1	18671	57,8
Patriciát	53	13606							53	4,6	13606	42,2
Celkem	411	30078	330	634½	303	1572½	98		1142	100	32285	100

majitele 207 malých domků a domečků, které nebyly oceněny ani na 3 hř. a jsou zachyceny v tabulce. Část těchto poplatníků jistě samostatně vyráběla, ale nedostatek pramenů je nedovoluje zjistit, a poněvadž většina obyvatel s domky do 3 hř. inklinovala spíše k chudině než k střední vrstvě, jsou k ní započteni všichni s upozorněním na nepřesnost tohoto odhadu.

K střední vrstvě patří ti poplatníci zapsaní v berním rejstříku z r. 1432, kteří přispěli na sbírku od 12 gr. výše, ale od jejich počtu je třeba odečíst 31 poplatníků bez domů ve vnitřním městě, kteří měli nemovitý majetek, neboť ti byli pojati do všech výpočtů z berní knihy založené r. 1442 a jsou uvedeni v tabulce 11. Z obyvatel sestavených v té tabulce počítám k střední vrstvě poplatníky s majetkem od 3 do 150 hř.

Poplatníky s jměním od 151 hř. do 812 hř. řadím mezi patriciát a bohaté měšťany. Majetková hranice mezi střední vrstvou a patriciátem je tedy proti r. 1365 zvýšena ze 71 hř. na 151 hř. Je to úměrné celkovému odhadu majetku Brňanů r. 1365 a r. 1442 a plně to vyhovuje brněnským poměrům v polovici 15. stol.

Podle vyložených zásad byla sestavena tabulka 16 o rozvrstvení 1142 poplatníků trpících s městem. Kdyby se obdobná tabulka sestavovala z berního rejstříku z roku 1432, nebyl by ve výsledcích příliš velký rozdíl.

K městské chudině a chudým řemeslníkům a živnostníkům lze počítat 426 poplatníků, kteří tvořili 37,3 % všeho obyvatelstva. Z toho bylo 126 lidí bez majetku, kteří neplatili městskou sbírku, 93 nemajetných s příspěvkem na sbírku od 1 do 11 gr. a 207 obyvatel předměstí s majetkem menším než 3 hř. První dvě skupiny jsou vypočítány z berního rejstříku z r. 1432 a třetí z berní knihy z r. 1442. Majetek městské chudiny nelze určit, poněvadž odhad nemovitostí do tří hřiven není uveden. Plných 142 příslušníků městské chudiny byli podruzi ve vnitřním městě a 244 jich bydlilo v předměstích.

Nedostatek pramenů nedovolil rozlišit přesně chudinu od řemeslníků a živnostníků u 207 majitelů malých domků i v jiných případech a poněvadž všichni nerozlišení byli zahrnuti do hospodářsky nejslabší vrstvy, bylo by nutno odhad o počtu chudiny o něco snížit. Na druhé straně patří však k chudině a k chudým řemeslníkům mnoho lidí nezapsaných v berním materiálu, jak to bylo vyloženo při stanovení vrstev obyvatelstva r. 1365.

K střední vrstvě počítám 663 poplatníků, tj. 58,1 % všech obyvatel. Měli jmění za 18 671 hř. a participovali 57,8 % na majetku oceněném pro městskou sbírku. Do střední vrstvy bylo pojato 178 poplatníků s příspěvkem na sbírku od 12 do 70 gr. uvedených v rejstříku z r. 1432 a 485 obyvatel s majetkem od 3 do 150 hř. spočítaných v berní knize.

Ve vnitřním městě bydlilo 546 zdaněných ze střední vrstvy s majetkem 17 106½ hř., před hradbami se jich zdržovalo 117 a měli jenom 1564½ hř. Žilo tedy jádro střední vrstvy uvnitř městských hradeb.

Patriciů a nejbohatších měšťanů bylo jenom 53, ale měli statky oceněné na 13 606 hř. Početně tvořili malou skupinku o 4,6 % všeho obyvatelstva, ale ve svých rukách soustřeďovali 42,2 % majetku zapsaného v berní knize. Sídlili ve vnitřním městě, měli však před hradbami četné nemovitosti a jejich vinice se rozbíhaly daleko od Brna po jižní Moravě.

IV. Sociální skladba a majetek obyvatel Brna r. 1477

R. 1477 zemřel brněnský městský písař Zikmund Knab z Rýmařova, jeho nástupcem se stal Jan Gartner a při převzetí úřadu založil novou berní knihu. Její čistopis vlastní rukou opsal a 3. července r. 1477 dokončil člen městské kanceláře Petr Pechrar. Kniha byla pořízena podle stejných zásad jako berní kniha z r. 1442 až na to, že do ní byly zapsány též poznámky o dávce z řemesel a z živností.[99])

V berní knize z r. 1477 jsou zapsáni jenom poplatníci s nemovitým majetkem. Zachoval se však berní rejstřík, v němž je zapsána městská sbírka vybíraná k sv. Jiří r. 1479, tedy brzy po založení knihy.[100]) Sbírka se vybírala na podkladě berní knihy a téměř všichni poplatníci zapsaní v knize jsou uvedeni též v rejstříku. Rozdíly jsou nepatrné a bezvýznamné a jsou-li velmi malé rozdíly v majitelích nemovitostí, nebudou jistě ani podstatné diference u poplatníků bez nemovitého majetku. Proto lze bez obav spojit údaje o obyvatelích bez nemovitého majetku čerpané z rejstříku s poznatky získanými o majitelích realit v berní knize a získat tak přehled o všech brněnských poplatnících r. 1477.

Zásady pro používání zápisů v knize k r. 1477 zůstaly stejné jako u knihy z r. 1442 a byla podle nich sestavena tabulka 17. Údaje o poplatnících bez nemovitého majetku byly převzaty z berního rejstříku a jsou na jejím prvním řádku.[101])

Hlavní důraz v berní knize byl kladen na poplatníky trpící s městem. Z jejich majetku nebyla odhadnuta ve vnitřním městě městská taverna na Horním trhu (nám. 25. února), radnice v Radnické ulici a dvůr soukenických rámů poblíž dnešní Vachovy, v předměstí pak nebyly oceněny stará porážka, nová porážka, městský dvůr a městský mlýn, poněvadž nepodléhaly městské sbírce. Majetek šlechty a duchovenstva není v knize zachycen úplně a je ho třeba poznávat i z rejstříku.

---

[99]) AMB, rkp. čís. 9, f. 160a. O Knabovi *J. Dřímal*, Notář Jan Thabrarr, ČMM 58 (1934), str. 59–60.

[100]) AMB, rkp. čís. 23.

[101]) Údaje v tabulce 23 se poněkud liší od čísel, které jsem sestavil v práci Sociální boje v Brně ve 20. letech 16. století, Brno v minulosti a dnes 1 (1959), str. 269 a n. Je to proto, poněvadž v tabulce 23 jsou použity jenom zápisy zapsané v berní knize z r. 1477 rukou Petra Pechrara při pořízení čistopisu knihy a jejich současné doplňky a opravy, kdežto v tabulce otištěné v Sociálních bojích bylo přihlíženo i k přípisům učiněným brzy po r. 1477. Ze stejných důvodů jsou poněkud odlišné tabulky o poplatnících Brna v r. 1509 otištěné v této práci a v Sociálních bojích, str. 278 a n. Rozdíly však nejsou podstatné, v ničem neohrožují závěry vyvozené z tabulek v Sociálních bojích. Naopak, nové tabulky tyto závěry plně zdůvodňují.

17. Poplatníci a jejich jmění podle berní knihy z r. 1477 a berního rejstříku z r. 1479.

Jmění v hřivnách podle berního odhadu	Vnitřní město				Předměstí				Celkem	
	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů			
	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách
0			141				38		179	
Do 3 hř.					147				147	
3— 10	36	262 1/2	5	39	33	231 1/2			74	533
11— 20	52	784 1/4	8	119 1/2	45	662			105	1565 3/4
21— 30	61	1569 1/2	6	165	19	528			86	2263 1/2
31— 40	33	1219 1/2	5	188 1/2	14	511 24 g.			52	1919 24 g.
41— 50	26	1203	2	95	5	225			33	1523
51— 60	26	1491	1	60	3	172			30	1723
61— 70	19	1262 1/2	1	64 1/2	2	123			22	1450
71— 80	25	1914			1	80			26	1994
81— 90	28	2407							28	2407
91—100	19	1817							19	1817
101—110	10	1057			1	102			11	1159
111—120	15	1746 1/2	2	230	1	116			18	2092 1/2
121—130	15	1751 1/2							15	1751 1/2
131—140	7	957 1/2							7	957 1/2
141—150	13	1919 24 g.							13	1919 24 g.
151—200	26	4713							26	4713
201—250	12	2604 1/2							12	2604 1/1

Pokračování tab.

Jmění v hřivnách podle berního odhadu	Vnitřní město				Předměstí				Celkem	
	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů			
	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách
251—300	12	3215 1/2							12	3215 1/2
301—350	9	2951 40 g.							9	2951 40 g.
351—400	2	732 1/2							2	732 1/2
401—450	8	3383 1/2							8	3383 1/1
451—500	2	948							2	948
551—600	1	552							1	552
601—650	1	602 1/2							1	602 1/2
651—700	1	660 1/4							1	660 1/4
701—876	2	1651							2	1651
Městská rada	1								1	
Celkem	462	43366 1/2	171	961 1/2	271	2750 56g.	38		942	47078 65g.
Šlechta a duch.	46	40			4				50	40
Brno celkem	508	43406 1/2	171	961 1/2	275	2750 56g.	38		992	47118 56g.

Poplatníků trpících s městem bydlilo uvnitř hradeb ve svých vlastních domech 461 a měli 43 366 1/2 hř. majetku, 171 obyvatel ve vnitřním městě nevlastnilo své obydlí a jejich jmění bylo oceněno na 961 1/2 hř. V předměstích sídlilo 271 poplatníků s 2750 hř. majetku ve vlastních domech a 38 podruhů bez nemovitostí žilo před městskými branami v nájmu. Celkem bylo v Brně 941 poplatníků pod městskou jurisdikcí a měli za 47 078 hř. majetku.

Obyvatel bez vlastního obydlí je nápadně málo. Uvnitř hradeb jich bylo jenom 171 a v předměstích pouze 38. To byl proti r. 1365 i r. 1442 hrozivý úbytek, který byl neklamným symptomem úpadku Brna.

Majetek šlechty a duchovenstva nebyl odhadnut. Jedině dům kartuziánského kláštera byl oceněn na 40 hř. Ve vnitřním městě bylo zapsáno do berní knihy a rejstříku 46 domů, z toho 21 budov kapituly jenom sumárně, a v předměstích jsou zmíněny 4 objekty vyšších stavů. Celkem se tedy z berní knihy a rejstříku dovídáme o 50 realitách v rukou duchovních a světských feudálů.

Úhrnem bylo v Brně 992 berních jednotek obyvatel trpících s městem, šlechty a duchovenstva. Plných 679 se jich uvádí ve vnitřním městě a 313 před městskými branami.

Velmi málo se r. 1477 dovídáme o obyvatelích ulice Hartlůvky, která stála před Veselou branou na úpatí Špilberku. R. 1365 tam bylo 31 poplatníků a 2 pusté domy, r. 1442 se tam uvádí 38 obyvatel, ale r. 1477 jsou tam zapsáni jenom 2 lidé. Hartlůvka přešla totiž pod jurisdikci brněnské kapituly, která nepřipouštěla na svém území zásahy brněnských berníků, a 17. května r. 1494 se po dlouhých sporech dohodla s městskou radou, že bude sama z Hartlůvky odvádět na městskou sbírku půl kopy na sv. Jiří a půl kopy na sv. Michala, jak tomu bylo více než sto let. Proto brněnský berní materiál se od r. 1477 zmiňuje v Hartlůvce o dvou až pěti poplatnících, kteří patrně patřili k městu a ne ke kapitule, a o ostatních nepřináší zprávy.[102])

Podívejme se nyní, jak 47 078 hř. odhadnutého majetku bylo rozděleno mezi 942 poplatníků trpících s městem.

Asi 179 obyvatel nemělo žádné jmění a 147 lidí v předměstí vlastnilo malé domky, které nestály ani 3 hř., a proto nebyly v knize oceňovány. Z poplatníků bez majetku bydlilo 141 ve vnitřním městě a jenom 38 v předměstí, ale majitelé malých domků sídlili všichni před městskými hradbami, poněvadž jenom tam bylo dostatek místa a možností pro stavbu vlastních nuzných obydlí chudiny.

Jmění ostatních Brňanů bylo odhadnuto od 3 do 876 hřiven a tabulka 17 názorně ukazuje, jak bylo odstupňováno od úplně nemajetných až po bohaté měšťany štědře obdařené pozemskými statky. Celkem 552 poplatníků mělo majetek od 3 do 150 hř. v částce 25 065 hř. a 76 měšťanů drželo statky od 151 do 876 hř. odhadnuté na 22 014 hř. Velká propast mezi bohatými a chudými a soustřeďování velkých majetků v rukách malé skupiny, kterou jsme pozorovali v předchozích kapitolách, je tedy opět plně prokázána.

179 poplatníků bez majetku uvedených na prvním řádku tabulky 23 podle berního rejstříku a majitelé 147 malých domků odhadnutých na méně než 3 hř., spočítaní na druhém řádku podle berní knihy, nebyli sociálně jednotní. Ukazuje to jejich příspěvek na městskou sbírku, sestavený v tabulce 18 z údajů v berním rejstříku.

Z tabulky je patrno, že 122 obyvatel bez majetku a majitelů malých domů neodvedlo samostatně na sbírku ani groš a že 77 jich zaplatilo příspěvek od 1 do 11 gr. Dalších 85 lidí složilo po 12 gr. a 42 poplatníků bylo zdaněno od 13 do 72 gr. Úhrnem od nich vybrali 39 hř. 54½ gr.

Velká většina Brňanů bez majetku a s malými domky byla tedy tak hospodářsky špatně postavená, že buď na sbírku vůbec neplatila, nebo na ni dávala méně než 12 gr., tj. méně než činila dávka z řemesel a z živností. To je důležitý poznatek,

[102]) AMB, rkp. čís. 9, f. 144b, rkp. čís. 23, f. 52a, rkp. čís. 24, f. 52a, rkp. čís. 25, f. 51a a 53a, rkp. čís. 26, f. 51 a 53a a rkp. čís. 27, f. 51a a 53a. O osudech Hartlůvky od 16. stol. viz *J. Tenora,* Hartlůvka, Hlídka 48 (1929), str. 366 a n.

18. Poplatníci bez domů a majitelé neoceněných domů podle berního rejstříku z r. 1479.

Berně v groších podle berního rejstříku z r. 1479	Vnitřní město		Předměstí				Celkem	
			poplatníci s domy		poplatníci bez domů			
	poplatníci bez domů a majetku	celková částka v groších zaplacená na sbírku	počet poplatníků	celková částka v groších zaplacená na sbírku	počet poplatníků	celková částka v groších zaplacená na sbírku	počet poplatníků	celková částka v groších zaplacená na sbírku
0	37		56		29		122	
1—11	5	35 ½	69	284	3	18	77	337 ½
12	75	900	4	48	6	72	85	1020
13—20	4	64 ½	14	225			18	289 ½
21—30	9	249	4	99			13	348
31—40	3	106					3	106
41—50	2	88 ½					2	88 ½
51—60	4	227 ½					4	227 ½
61—70	1	61 ½					1	61 ½
72	1	72					1	72
Celkem	141	28 hř. 12 ½ gr.	147	10 hř. 16 gr.	38	1 hř. 26 gr.	326	39 hř. 54 ½ gr.

k němuž se vrátíme při stanovení vrstev obyvatelstva r. 1477. Zatím stačí zjištění, že sociální struktura nemajetných poplatníků a držitelů malých domků nebyla sice jednotná, ale že ohromná většina těchto obyvatel patřila k nejchudším skupinám brněnského obyvatelstva.

Velmi důležitou složkou majetku brněnských poplatníků byly domy. Jejich přehled je sestaven v tabulce 19. Za domy nejsou pokládány hospodářské objekty, které nejsou v berní knize označovány jako domy.

Ve vnitřním městě mělo 462 poplatníků trpících s městem 466 domů odhadnutých na 22 459½ hř. a v předměstích 264 obyvatel vlastnilo 277 domů za 1944 hř. V celém Brně 726 jednotlivců drželo 743 domů za 24 433½ hř. Vlastní dům mělo 77 % obyvatel a domy tvořily 51,9 % všeho majetku odhadnutého pro městskou sbírku.

Jeden měšťan měl pravidelně jeden dům. Ve vnitřním městě byl v I. čtvrti jeden dům rozdělen a v jiných částech města měli dva poplatníci po dvou domech.

19. Odhad domů podle berní knihy z r. 1477 a berního rejstříku z r. 1479

Výše odhadu domů v hřivnách	Vnitřní město			Předměstí			Celkem		
	počet		odhad domů v hřivnách	počet		odhad domů v hřivnách	počet		odhad domů v hřivnách
	popl.	domů		popl.	domů		popl.	domů	
Do 3 hř.				155	162		155	162	
3— 10	50	51	397	32	33	245	82	84	642
11— 20	74	75	1131 1/2	53	56	832 1/2	127	131	1964
21— 30	75	76	1989	14	14	386	89	90	2375
31— 40	59	59	2179	7	7	254 1/2	66	66	2453 1/2
41— 50	41	41	1944 1/2	1	1	50	42	42	1994 1/2
51— 60	50	50	2902 1/2	1	1	60	51	51	2962 1/2
61— 70	19	19	1277 1/2				19	19	1277 1/2
71— 80	19	19	1443				19	19	1443
81— 90	15	15	1327				15	15	1327
91—100	17	17	1670				17	17	1670
101—110	10	10	1063				10	10	1063
111—120	5	5	591	1	1	116	6	6	707
121—130	7	7	887 1/2				7	7	887 1/2
131—140	2	2	275				2	2	275
141—150	6	6	895				6	6	895
161—200	9	9	1732				9	9	1732
201—300	3	3	735				3	3	735
Městská rada	1	2			2		1	4	
Šlechta a duch.		46	40		4			50	40
Celkem	462	512	22499 1/2	264	281	1944	726	793	24443 1/2

V předměstích drželi zámožní měšťané sídlící v hradbách jedenáct malých domků za 42 hř.[103])

V předměstích mělo 162 domů menší cenu než 3 hř., a proto nebyly odhadnuty, 84 domů uvnitř hradeb i před branami bylo oceněno od 3 do 10 hř. a 131 domů mělo hodnotu od 11 do 20 hř. To byly všechno menší domy a za nimi se řadilo 319 budov v ceně od 21 do 100 hř. Od 100 hř. výše bylo odhadnuto jenom 43 největších domů a nejcennější z nich stál 300 hř.

Průměrná cena jednoho domu poplatníků trpících s městem uvnitř hradeb byla kolem 49 hř. Hodnota domů v předměstích byla daleko menší. Jak bylo již řečeno, 162 jich bylo odhadnuto pod 3 hř., dalších 33 ocenili od 11 do 10 hř. a 56 jiných od 11 do 20 hř. Jenom 14 domů bylo zařazeno ve skupině od 21 do 30 hř., 7 jich najdeme v pásmu od 31 do 40 hř. a pouze po jednom domě bylo ohodnoceno za 50, 60 a 116 hř. Byl tedy rozdíl mezi cenou domů ve vnitřním městě a v předměstích větší než kdykoliv předtím.

Městské radě patřila ve vnitřním městě taverna na Horním trhu (nám. 25. února) a Stará radnice v Radnické. Panovník měl v městském opevnění markraběcí dům na rohu Dolního trhu (nám. Svobody) a Zámečnické a mincovnu na Rybném trhu.[104])

Šlechtě náleželo uvnitř hradeb 8 domů. Vlastnili je páni z Lipé a páni z Boskovic v Biskupské, páni z Lichtenštejna na Horním trhu, páni z Kunštátu v Dominikánské, páni z Pernštejna ve Veselé, páni z Kukvic v České, páni ze Strážnice v Jánské a páni z Tovačova v Měnínské.[105])

Kapitula u sv. Petra držela na Petrově 21 domů vypočítaných jmenovitě v rejstříku z r. 1432 a shrnutých r. 1477 jenom sumárně. Kromě toho bylo v městě 14 domů církevních ústavů a osob: kláštera louckého a rajhradského na Petrově, olomouckého biskupa a žďárského kláštera na Horním trhu, starobrněnských cisterciaček na Rybném trhu (nám. Družby národů), kláštera třebíčského čili komárovského a dolnokounického ve Veselé, kláštera královopolských kartuziánů, jakubského faráře, jakubských kaplanů a školy v Jakubské ulici, kláštera velehradského v Kobližné, kláštera tišnovského v Minoritské a kaple sv. Magdaleny v Židovské ulici (třída Vítězství). Celkem měly církevní instituce ve vnitřním městě 35 obytných domů. Jediný kartuziánský dům byl z nich odhadnut na 40 hř., ostatní nebyly oceněny. Kromě nich byly v Brně čtyři kláštery zmíněné hned v II. kapitole.[106])

V předměstích nebyly oceněny, poněvadž neplatily na sbírku, stará a nová porážka pod Denisovými sady, které byly majetkem řeznického cechu. Panovník držel v předměstí u mýta celnici a na Ponávce celní dvůr, které rovněž nebyly odhadnuty. A konečně nebyly zdaněny františkánský klášter sv. Bernarda na rameni Svratky pod Petrovem, založený r. 1451 Janem Kapistranem, špitál sv. Štěpána na Křenové a dům plebána u sv. Jakuba na Ponávce.[107])

---

[103]) AMB, rkp. čís. 9, f. 20a, 19b, 26b, 34a, 49b, 52a, 53b, 54b, 59a, 91b a 123a.

[104]) AMB, rkp. čís. 9, f. 34b, 38b, 62b a 64a, a rkp. čís. 23, f. 11b, 14a, 16a, 23a a 30a.

[105]) AMB, rkp. čís. 9, f. 33a, 42b, 49a, 92b a 104b a rkp. čís. 23, f. 5b, 6a, 9b, 13b, 17b, 19b, 33b a 37a.

[106]) AMB, rkp. čís. 9, f. 39a, 45a, 62b, 64a, 88a, 104b a 112a a rkp. čís. 23, f. 6a, 16a, 18a, 25b, 31b a 39b.

[107]) AMB, rkp. čís. 9, f. 123, 128b, 140b a 141a; rkp. čís. 23, f. 41b, 45a a 49b. O založení františkánského kláštera viz *J. Dřímal*, Biskup Vilém z Kolína, ČMM 55 (1931), str. 20 a n.

Sladovny byly odhadnuty ve vnitřním městě podle bydliště svých majitelů, ale ležely v předměstích jako r. 1442. Dvacet jeden poplatníků s domy mělo 14 celých a 10 polovic sladoven za 397½ hř. a 3 obyvatelé bez domů drželi 2 celé a jednu polovici sladovny odhadnuté na 55 hř. Úhrnem vlastnilo 24 měšťanů 16 celých a 11 polovic sladoven v hodnotě 452½ hř. To bylo 2,5 % všeho obyvatelstva a 1 % zdaněného majetku.

Nejnižší odhad sladovny bylo 5½ hř., nejvyšší 40 hř. Od 1 do 10 a od 21 do 30 hř. bylo oceněno po šesti sladovnách, 10 mělo hodnotu od 11 do 20 hř. a jedna nebyla odhadnuta. Jedenáct sladoven bylo rozděleno na polovici a užíváno od dvou majitelů. Celkem bylo v Brně asi 22 sladoven a jedna byla průměrně oceněna na 20½ hř. Tři měšťané měli po dvou sladovnách, ostatní drželi jednu sladovnu nebo její polovici.

Masné krámy byly v rukách měšťanů ve vnitřním městě. Z nich 51 majitelů domů mělo 17 celých a 36 polovic krámů za 1124½ hř. a 15 poplatníků bez domů drželo 8 celých a 7 polovic krámů za 283 hř. Úhrnem 66 Brňanů vlastnilo 25 celých a 43 polovic krámů odhadnutých na 1407½ hř. Patřily tedy masné krámy 7 % poplatníků a byla v nich uložena 3 % jmění podrobeného městské sbírce.

Nejnižší cena krámu byla 5 hř., nejvyšší 60 hř. Za ni byly odhadnuty 2 nejdražší krámy, nejlacinějších 5 celých a 8 polovic krámů stálo od 5 do 10 hř., 10 celých a 20 polovic krámů bylo oceněno od 11 do 20 hř. a hodnota ostatních se pohybovala od 21 do 50 hř. Průměrná cena jednoho krámu byla skoro 30 hř.

Jenom 25 majitelů mělo celý krám, 43 poplatníků drželo polovici krámu a dělilo se o něj s jiným uživatelem. Všech krámů bylo asi 47. Pravidelně patřil jednomu majiteli jeden krám nebo jeho polovice, pouze dva měšťané vlastnili po dvou krámech.

Chlebných lavic bylo v berní knize z r. 1477 zapsáno velmi málo. Poplatníci s domy ve vnitřním městě měli 4 chlebné lavice za 5 hř. a 2 obyvatelé bez domů uvnitř hradeb měli 2 lavice v ceně 38 hř. Dohromady bylo zdaněno jenom 6 lavic za 92 hř., mělo je 0,6 % brněnských obyvatel a tvořily 0,2 % majetku podrobeného městské sbírce.

Jeden poplatník měl jednu chlebnou lavici. Nejnižší odhad lavice byl 6 hř., nejvyšší 30 hř. a průměrný 15 hř. 21 gr.

Je velmi nápadné, že chlebných lavic stále ubývalo. Pekařské výrobky se nepochybně prodávaly jako dříve, ale pekařští mistři opouštěli chlebné lavice na Horním a Dolním trhu a nabízeli své zboží v krámech zřízených v domech, kde měli provozovny. Proto počet chlebných lavic stále klesal.

Jako v dobách dřívějších, tak také r. 1477 měli brněnští poplatníci řadu realit zdaněných ve vnitřním městě, ale položených v předměstích. Jsou sestaveny v tabulce 20.

Jediná cihelna zapsaná r. 1477 v berní knize patřila Mikulášovi Fruaffovi, byla odhadnuta na 18 hř. a ležela v předměstí na Hrázi. Tam bydlil i její majitel.[108])

Z dvorů a dvorců bylo oceněno 6 ve vnitřním městě za 227 hř. a 3 v předměstí za 182 hř., ale všechny ležely v předměstích. Dva byly odhadnuty po 100 hř., stály před Veselou branou a jeden patřil Servácovi z Telče a druhý Janovi Holému. Třetí dvůr byl Janduchův, nebyl oceněn a ležel U mýta, čtvrtý a pátý na Ponávce

[108]) AMB, rkp. čís. 9, f. 143b.

20. Cihelny, dvory, dvorce, lázně, louky, mlýny, dvory soukenických rámů, sýpky a zahrady podle berní knihy z r. 1477.

Druh nemovitosti	Vnitřní město			Předměstí			Celkem		
	poplatníci s domy			poplatníci s domy			počet		odhad objektů v hřivnách
	počet		odhad objektů v hřivnách	počet		odhad objektů v hřivnách	popl.	obj.	
	popl.	obj.		popl.	obj.				
Cihelny				1	1	18	1	1	18
Dvory, dvorce	4	6	227	3	3	182	7	9	409
Mlýny	1	1	300	1	1		2	2	300
Lázně	4	4	321 16 g.	1	1		5	5	321 16 g.
Louky				1	1	2 ½	1	1	2 ½
Dvory soukenických rámů	1	1		1	1	30	2	2	30
Sýpky	3	3	5	2	2		5	5	5
Zahrady	3	3	31	1	1	40	4	4	71
Celkem	16	18	884 16 g.	11	11	272 ½	27	29	1156 48 g.

za 80 a 102 hř. byly Řehoře a Jana Chochola. Sedmý dvůr patřil kartuziánskému klášteru, měl v Králově Poli pozemky, platil z nich původně 2 kopy 12 gr. na sbírku, ale 5. listopadu r. 1464 byl králem Jiřím od ní osvobozen. Jeden dvorec na Švábce náležel Linhartovi Švindacherovi a platil 4 gr., druhé dva v Jirchářské ulici patřily již zmíněnému Janu Holému a není u nich poznamenána odhadní cena.[109])

Oba mlýny byly postaveny na náhonu Svratky ve čtvrti Před městem. Jeden za 300 hř. držel Jindřich Span a byla při něm též lázeň a zahrada, druhý býval panovníka, byl 1. ledna r. 1461 darován králem Jiřím z Poděbrad městu, byl od sbírky osvobozen, a proto nebyl oceněn.[110])

O pěti lázních aspoň uvedu, že jedna ve IV. čtvrti uvnitř hradeb patřila městu a nebyla odhadnuta. Druhá stála před Židovskou branou na náhonu Svratky a byla s jiným majetkem sirotka Zlawingera oceněna na 500 fl., tj. asi 281 hř. 16 gr. Třetí lázeň kartuziánského kláštera za 40 hř. byla zbudována v Jirchářské ulici na Ponávce a čtvrtá před předbraním Brněnské brány byla patrně nejmenší,

[109]) AMB, rkp. čís. 9, f. 35b, 64a, 91b, 143a, 127b, 140 a 172b.
[110]) AMB, rkp. čís. 9, f. 26b a 124a.

poněvadž místo odhadu je u ní určeno, aby její majitel Matějek odváděl 16 gr. bez ohledu na výši vybírané sbírky. K těmto lázním musí býti připočtena i lázeň Jindřicha Spana, zmíněná při rozboru údajů o mlýnech.[111])

Louka je v berní knize zaznamenána jenom jedna, a to v Jirchářské ulici. Vlastnil ji Pavel Kangassl a stála $2^1/_2$ hř.[112])

Důležité dvory soukenických rámů byly dva. Jeden ve třetí čtvrti poblíž dnešní Vachovy nebyl odhadnut, druhý v předměstí v Jirchářské ulici náležel Mertovi Lescherovi a cenili ho na 30 hř.[113])

Sýpky ležely všechny před městskými branami. Bylo jich pět a najdeme je v ulici na Ponávce, na Křenové, U mýta a v Jirchářské. Jejich nepatrná cena způsobila, že většina jich ani nebyla odhadnuta.[114])

Zahrady bývaly pravidelně spojeny s jinými objekty a proto se o nich berní kniha nezmiňuje. Čtyři zahrady, které jsou výslovně jmenovány a odhadnuty na 71 hř., je třeba hledat před Brankou u ústí Kobližné (Gagarinovy), v Jirchářské ulici a ve čtvrti Před městem poblíž mýta.[115])

Cihelen, dvorů, dvorců, lázní, luk, mlýnů, dvorů soukenických rámů, sýpek a zahrad bylo dohromady 28, drželo je 26 zdaněných a byly odhadnuty na 1156 hř. 48 gr., tj. 2,4 % odhadnutého majetku. Jejich majitelé tvořili 2,7 % brněnských poplatníků.

Zhodnocení dosud zmíněných nemovitostí dovoluje určit počet obyvatelných budov, které sloužily buď bydlení nebo hospodářské funkci a bydlení. Podle zásad stanovených při výkladech o realitách r. 1365 lze sestavit tento přehled obytných budov v Brně r. 1477.

Obytné budovy ve vnitřním městě:

Domy zapsané v berní knize r. 1477 a v rejstříku r. 1479	512
Lázeň	1
Dvůr soukenických rámů	1
Vnitřní město celkem	514

Obytné domy v předměstích:

Domy zapsané v berní knize r. 1477 a v rejstříku r. 1479	281
Sladovny	22
Cihelna	1
Dvory a dvorce	9
Mlýny	2
Lázně	3
Dvůr soukenických rámů	1
Předměstí celkem	319

[111]) AMB, rkp. čís. 29b, 64a, 123a, 136a a 159a.
[112]) AMB, rkp. čís. 9, f. 133b.
[113]) AMB, rkp. čís. 9, f. 137 a rkp. čís. 23, f. 30a.
[114]) AMB, rkp. čís. 9, f. 29a, 61b, 103a, 128a a 137b.
[115]) AMB, rkp. čís. 9, f. 58b, 90b, 92a a 123b.

Vnitřní město a předměstí dohromady 833 budov.

Kromě toho byly ve vnitřním městě 4 kláštery, 47 masných krámů a 6 chlebných lavic. V předměstích stál jeden klášter a 5 sýpek.

Poslední, ale velmi důležitá nemovitost brněnských měšťanů byly vinice. Údaje o nich jsou sestaveny v tabulce 21.

Tabulka dosvědčuje, že 304 poplatníci měli 47 celých, 168 polovic, 663 čtvrtin a $199^1/_2$ osminy vinic oceněných na 19 566 hř. To byly 32,2 % všech brněnských poplatníků a 41,5 % majetku přiznaného k městské sbírce. Vinice tedy uhájily své místo hned za domy i r. 1477.

Nejvíce vinic drželi poplatníci s domy ve vnitřním městě. Bylo jich 251 a měli viničních hor za $18\,453^3/_4$ hř. Daleko za nimi zůstávalo 18 obyvatel bez domů uvnitř hradeb, kteří vlastnili vinohrady za $533^1/_2$ hř., a 35 majitelů domů v předměstích s vinicemi za 579 hř. Soustřeďovaly se tedy vinice v rukou bohatých domácích pánů ve vnitřním městě.

Tento úsudek plně podporuje pohled na množství vinohradů v majetku jednotlivých poplatníků. Celkem 66 lidí mělo vinic od 2 do 10 hř. v hodnotě 346 hř. a 45 obyvatel drželo vinohradů od 11 do 20 hř. odhadnutých na 709 hř. Patřilo tedy 111 Brňanům malé množství půdy, která plodila vinnou révu, a mnoho se jich musilo spokojit čtvrtinou nebo osminou obvyklé výměry.

Naproti tomu 99 jednotlivců vlastnilo vinice od 21 do 60 hř. v ceně 3833 hř. a 94 zámožných měšťanů mělo viničních hor od 61 do 385 hř. v celkové hodnotě 14 676 hř. Z toho plyne, že nejzámožnější Brňané nejvíce ukládali své výtěžky z řemesel a obchodů do nemovitostí užívaných k pěstování vína.

Na území Brna měli brněnští měšťané jenom 3 celé, 16 polovic, 48 čtvrtin a 45 osmin vinic za 1013 hřiven. V samostatných osadách kolem města na Starém Brně, v Rybníkách, v Bohunicích, v Kamenném Mlýně, v Manicích, v Řečkovicích, v Cacovicích a v Židenicích jim patřilo 5 celých, 19 polovic, 24 čtvrtin a $18^1/_2$ osmin vinohradů odhadnutých na $454^1/_2$ hř. A na jižní Moravě drželi Brňané 39 celých, 133 polovic, 591 čtvrtin a 136 osmin viničních hor v ceně 18 098 hř.

Byla tedy velká většina brněnských vinic položena poměrně daleko od města v místech vyjmenovaných r. 1442. Vinohrady v Křepicích a v Boleradicích však Brňané do r. 1477 pozbyli a za to získali nové v Ostopovicích, v Pravlově, v Přítlukách, v Újezdě, v Zaječí a ve Ždánicích, kde r. 1442 viničné hory neměli. Pro obdělávání vinic brněnských měšťanů platí totéž, co bylo řečeno v obou předcházejících kapitolách.

Majitelé rozsáhlých viničních hor se též zajišťovali proti konkurenci těch, kteří by mohli do města dovážet víno z jiných vinic. Proto 6. června r. 1476 prosadili ustanovení městské rady, že žádný člověk nemá býti přijat za měšťana s vinohrady nezapsanými do berní knihy. Tím bránili novým brněnským měšťanům vkládat do berních knih vinice, které v nich dříve nebyly zapsány, a zamezovali jim šenkovat v Brně víno vypěstované na takových vinohradech.[116])

Do berní knihy z r. 1477 je poznamenáno, kteří majitelé nemovitostí platili z řemesel a z živností. V knize z r. 1442 na řemeslnické a živnostenské dávky nebrali zřetel, ale později do ní poznamenali, že městská rada 18. června r. 1464 rozhodla, aby ten, kdo chce předkupovat a nalévat vína, platil na sbírku $1^1/_2$ hř. Později kon-

[116]) AMB, rkp. čís. 9, f. 2.

21. Odhad vinic podle knihy berní z r. 1477.

Výše odhadu vinic v hřivnách	Vnitřní město										Předměstí										Celkem							
	poplatníci s domy						poplatníci bez domů				poplatníci s domy										počet vinic							
	počet vinic						počet vinic				počet vinic																	
	počet poplatníků	celá	½	¼	⅛	odhad vinic v hřivnách	počet poplatníků	celá	½	¼	⅛	odhad vinic v hřivnách	počet poplatníků	celá	½	¼	⅛	odhad vinic v hřivnách	počet poplatníků	celá	½	¼	⅛	odhad vinic v hřivnách
1—10	44	1	11	18	21½	231 48 g.	7		1	4	3½	25½	15	1	3	10	2	87½	66	2	15	32	27	346 48 g.
11—20	32	4	18	25	9	499½	3			1		50	10	1	3	7	3½	159½	45	5	22	32	16½	709
21—30	23	3	10	33	7	599½	2		1	1		54	5	1	4	1		128	30	4	15	35	7	781½
31—40	32	2	18	27	4	852	2		1	2		69	2			3	1	71 24 g.	27	2	19	32	5	999 24 g.
41—50	25	6	13	42	12½	1140	1				3	45	3	1		6		133	29	7	13	48	15½	1318
51—60	12	1	5	24	8	682	1				3	60							13	1	5	24	11	742
61—70	6		3	19	5	409													6		3	19	5	409
71—80	11	2	7	30½	1	833½													11	2	7	30½	1	833½
81—90	7	1	4	29		605 24 g.													7	1	4	29		605 24 g.
91—100	12	3	8	41	5	1169													12	3	8	41	5	1169
101—110	6	3	6	17	4	634½													6	3	6	17	4	634½
111—120	3		2	19	6	353			2			230							5		4	19	6	583
121—130	4	1	2	17		496													4	1	2	17		496
131—140	3	1	2	10	3	403½													3	1	2	10	3	403½
141—150	2		1	8	9	287½													2		1	8	9	287½
151—160	1		1	4		159													1		1	4		159
161—200	13	4	11	63	33	2315 8 g.													13	4	11	63	33	2315 8 g.
201—385	24	11	31	201½	51½	6782½													24	11	31	201½	51½	6782½
Celkem	251	43	153	628	179½	18453 48 g.	18		5	8	3½	533½	35	4	10	27	6½	579 24 g.	304	47	168	663	199½	19566 40 g.

šelé 6. prosince r. 1471 ještě ustanovili, aby se z prodeje železa dávalo na 1 sbírku 8 gr. a z nalévání medoviny 12 gr. Kdo krájel barevná nebo vzácná sukna, odváděl na jednu sbírku 4 hř., a z výkroje obyčejných suken se na ni přispívalo 48 gr.[117])

Při zakládání berní knihy r. 1477 bylo na konec odhadu nemovitostí poznamenáno, jestli majitel realit platí z řemesla a z živnosti. Poplatníků bez nemovitého majetku si kniha nevšímá. Nejprve byla stanovena zásada, že pokud se podle různých statutů neplatí více, dává se na sbírku z řemesel a z živností 8 gr., tedy na jeden a půl sbírky 12 gr. a na dvě sbírky 16 gr. Později se však ukázalo, že drobné řemeslníky a živnostníky dávka 8 gr. velmi zatěžovala, a proto některým poplatníkům byla snížena a do berní knihy to bylo dodatečně poznamenáno.

Údaje z knihy získané jsou sestaveny v tabulce 22. Ti, kteří platili na jednu sbírku obvyklou dávku, jsou uvedeni v prvním sloupci tabulky označeném x. Poplatníci, kteří po provedené úpravě odváděli jiný příspěvek, jsou sečteni v dalších sloupcích, v jejich čele je uveden počet placených grošů.

R. 1477 se zdaňovalo kramářství, kupectví, pícnictví, řemesla, výčep medoviny, výkroj suken, železářství a vinné sklepy. Na sbírku platilo 23 majitelů nemovitostí z kramářství, 17 z kupectví, 4 z pícnictví, 322 z řemesel, 2 z výčepu medoviny, 12 z výkroje suken, 10 z železářství a 3 z vinného sklepa. Celkem odvádělo dávku z řemesel a z živností 393 zdaněných.

V berní knize je zapsáno 732 majitelů nemovitého majetku, kteří trpěli s městem. Jenom u 393 je poznamenáno, že platili dávku z řemesel a z živností, u 369 není o dávce zmínka. Zápisy o některých poplatnících nutí k předpokladu, že poplatníci samostatně vykonávali řemeslo nebo živnost, ale dávka z výkonu jejich zaměstnání není uvedena. Počet poplatníků s nemovitostmi nezatížený dávkou je příliš vysoký. Proto se zdá, že zápisy o dávkách z řemesel a z živností nebyly r. 1477 činěny důsledně.

V zachovaném berním rejstříku z r. 1479 je vyúčtováno jeden a půl městské sbírky. To znamená, že z řemesla a z živností se tehdy dávalo 12 gr. Proto u poplatníků bez nemovitého majetku, kteří zaplatili na sbírku od 12 gr. výše lze předpokládat, že odváděli řemeslnickou a živnostenskou dávku. Podle tabulky 24 bylo takových poplatníků ve vnitřním městě 99 a v předměstích 28, čili 127 celkem. Je možné, že Brňané, kteří odvedli méně než 12 gr., měli sníženou dávku z řemesel a z živností nebo zůstali z ní něco dlužni. To všek nelze ověřit a proto se musíme spokojit s čísly, která byla dosud zjištěna, a při jejich posuzování pamatovat na to, že pracujeme s údaji značně nepřesnými a neúplnými.

Dle těch údajů platilo dávku z řemesel a z živností 393 majitelů nemovitostí a 127 obyvatel bez nemovitého majetku, tj. 520 zdaněných. R. 1477 bylo 942 poplatníků trpících s městem. Z nich 520 osob přispívalo na dávku z řemesel a z živností a u 422 obyvatel se o ní z berního materiálu nedovídáme.

Někteří velmi zámožní měšťané, kteří měli mnoho úrodných vinic, dávku z řemesel a z živností neplatili. Nevykonávali ani řemeslo ani živnost, řídili obdělávání svých viničných hor najatými dělníky, dováželi do Brna vypěstované víno, nalévali ho v městě a prodávali ho v sudech do blízkého i vzdáleného okolí a do mnoha míst na Moravě, v Čechách i ve Slezsku. Totéž dělali také jiní, kteří se kromě

[117]) AMB, rkp. čís. 9, f. 2. *Nový*, Městské knihy, str. 13, č. 15 datuje tuto knihu k r. 1510. Poněvadž však byla založena při vybírání sbírky na sv. Michala r. 1509, je třeba posunout dobu jejího vzniku o jeden rok.

22. Dávka na městskou sbírku z řemesel a živností podle berní knihy z r. 1477.

Živnost, část města, označení poplatníků	Částka v groších odváděná na sbírku a počet poplatníků									Poplatníků celkem
	x	4	6	8	10	11	12	14	16	
Z kramářství. De institalibus Vnitřní město. Majitelé domů	12			3	2		2	4		23
Z kupectví. De negocio Vnitřní město. Majitelé domů	7			4		1			5	17
Z pícnictví. De pabulacione. Vnitřní město. Majitelé domů	3									3
Předměstí. Majitelé domů	1									1
Celkem	4									4
Z řemesla. De artificio Vnitřní město .Majitelé domů	239	1	1	1						242
Vnitřní měto. Poplatníci bez domů	9									9
Předměstí. Majitelé domů	70		1							71
Celkem	318	1	2	1						322
Zvýčelu medoviny. De propinacione medonis. Vnitřní město. Majitelé domů	2									2
Z výkroje suken. De pannicidio Vnitřní město. Majitelé domů	10	1	1							12
Z železářství. De ferramentis Vnitřní město. Majitelé domů	7			2						9
Předměstí. Majitelé domů	1									1
Celkem	8			2						10
Z vinného sklepa. De celario Vnitřní město. Majitelé domů	1									1
Vnitřní město. Poplatníci bez domů	2									2
Celkem	3									3
Součet všech zdaněných	364	2	3	10	2	1	2	4	5	393

23. Městská chudina s chudými řemeslníky a živnostníky, střední vrstva a patriciát s bohatými měšťany r. 1477

Vrstva	Vnitřní město				Předměstí				Celkem			
	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci		jmění	
	počet	jmění v hřivnách	počet	jmění v hřivnách	počet	jmění v hřivnách	počet	jmění v hřivnách	počet	%	hřivny	%
Chudina Sbírka 0 gr.			37		56		29		122			
1—11			5				3		8			
Jmění do 3 hř.					69				69			
Chudina celkem			42		125		32		199	21,1	?	
Střední vrstva Sbírka 12—72 gr.			99				6		105			
Jmění do 3 hř.					22				22			
Jmění 3—150 hř.	385	21352 8 g.	30	961 32 g.	124	2750 56 g.			539		25064 32g.	
Střední vrstva celkem	385	21352 8 g.	129	961 32 g.	146	2750 56 g.	6		666	70,8	25064 32 g.	53,2
Pat.	76	22014 24 g.							76	8,1	22014 24 g.	46,8
Celkem	461	43366 32 g.	171	961 32 g.	271	2750 56 g.	38		941	100	47078 56 g.	100

šenkování a obchodu vínem zabývali ještě řemeslem nebo živností. Nálev a prodej vína se rozšiřoval a získával si stále důležitější místo v hospodářském podnikání bohatých Brňanů.

Zásady stanovené r. 1442 pro rozlišení městské chudiny s chudými řemeslníky a živnostníky, střední vrstvy a patriciátu s bohatými měšťany lze použít i r. 1477. R. 1442 bránil však nedostatek pramenů zjistit, kolik z 202 poplatníků s domky

do 3 hř. provozovalo samostatně řemeslo nebo živnost a proto byli všichni připočítáni k chudině a chudým živnostníkům a řemeslníkům. V r. 1477 je situace mnohem příznivější.

Berní kniha z r. 1477 zaznamenává 147 poplatníků s domky do 3 hř. a berní rejstřík z r. 1479 dosvědčuje, že z nich 56 individuálně ničím nepřispělo na sbírku, 69 platilo od 1 do 11 gr. a 22 dalo od 12 do 30 gr. (tabulka 17 a 18). Dávka z řemesel a z živností činila 12 gr. a proto jenom 22 poplatníci, kteří ji pravděpodobně zaplatili, mohou býti počítáni k střední vrstvě, ostatních 125 patří k chudině a k chudým řemeslníkům a živnostníkům. Mnozí z nich měli jistě předepsáno 12 gr., ale nezaplatili je, jiní zase něco odvedli z majetku, a proto jejich rozdělení není přesné, ale přes tuto nepřesnost jsou rozlišeni poplatníci s domy do 3 hř. Zároveň je podán důkaz, že jejich ohromná většina inklinovala k nejnižší vrstvě brněnského obyvatelstva a že tedy nebyla příliš velká chyba, když k ní byli r. 1442 všichni majitelé domků do 3 hř. počítáni.

Podle hledisek použitých r. 1442 a doplněných o rozlišení majitelů domků do 3 hř. byla sestavena tabulka 23 o rozvrstvení 942 poplatníků, kteří r. 1477 podléhali jurisdikci města.

K městské chudině a k chudým řemeslníkům a živnostníkům je v ní zařazeno 199 poplatníků, kteří tvořili 21,1 % všeho obyvatelstva. Z toho bylo bez majetku 122 poplatníků, kteří neplatili na městskou sbírku, 8 nemajetných zdaněných od 1 do 11 gr. a 69 majitelů domků do 3 hř. s příspěvkem od 0 do 11 gr. Majetek chudiny není poznamenán, poněvadž u majitelů domků není uveden a ostatní byli nemajetní. Jenom 42 příslušníků chudiny bydlilo v městě, 157 se zdržovalo před městskými hradbami.

Střední vrstva čítala 666 poplatníků a měla 25 064 hř. majetku. Patřilo k ní 70,8 % všech obyvatel a drželi 52,2 % zdaněného majetku. Ve vnitřním městě počítám k střední vrstvě 385 majitelů domů s 21 352 hř. majetku a 129 podruhů s 961½ hř. V předměstích bydlilo 152 řemeslníků a živnostníků a jejich jmění bylo odhadnuto na 2750 hř. Jenom 6 z nich nemělo domy, ostatní přebývali ve vlastních budovách.

Patriciů a nejbohatších měšťanů bylo 76 a měli statky v ceně 22 014 hř. Vyjádřeno v poměrných číslech patřilo k nim 8,1 % poplatníků, ale drželi 46,8 % jmění zapsaných v berní knize. Všichni měli výstavné domy ve vnitřním městě a nemovitosti před hradbami a na jižní Moravě.

V. Sociální skladba a majetek obyvatel Brna r. 1509

Za městského písaře Kašpara byla při vybírání městské sbírky na sv. Michala r. 1509 založena nová berní kniha. Hned po jejím dokončení bylo na jejím podkladě vybíráno na sv. Jiří r. 1510 jeden a půl městské sbírky, o které se zachoval berní rejstřík.[118])

Rejstřík navazuje přímo na knihu a zachycuje stejnou situaci jako kniha. Proto mohou býti z něho doplněny údaje o poplatnících bez nemovitého majetku, o kterých se kniha nezmiňuje. Kniha z r. 1509 a rejstřík z r. 1510 byly použity stejným způsobem jako kniha z r. 1477 a rejstřík z r. 1479. Čísla z nich získaná jsou sestavena v tabulce 24. Údaje o poplatnících bez nemovitého majetku převzaté z rejstříku jsou na prvním řádku tabulky.

Poplatníků trpících s městem bylo zapsáno 897 a měli za 53 720 hř. majetku. Ve vnitřním městě žilo 461 domácích pánů s 49 197½ hř., 114 lidí bydlilo v městských hradbách v nájmu a měli majetku za 1051 hř. V předměstích jsem napočítal 305 poplatníků s domy, kteří vlastnili nemovitosti za 3427 hř., a 17 podruhů se 44 hř.

Šlechta a duchovenstvo drželi ve vnitřním městě 46 domů a v předměstích 5 dalších objektů. Jejich majetek nebyl odhadnut. Jenom dvůr kartuziánského kláštera byl oceněn ve vnitřním městě na 40 hř. a klášter františkánek v předměstí byl odhadnut na 57 hř. Poplatníků pod městskou jurisdikcí, šlechty a duchovenstva bylo dohromady zapsáno 948 a jejich statky měly cenu 53 817 hř.

Než vrátíme se k lidem, kteří podléhali pravomoci městské rady. Z těch nemělo 97 žádného jmění a byli rozděleni tak, že 82 se jich zdržovalo ve vnitřním městě a 15 v předměstích.

Dalších 167 obyvatel mělo malé domky v předměstích, které měly menší hodnotu než 3 hř. Tvořili s 97 poplatníky bez nemovitého majetku nejchudší skupinu 264 Brňanů na nejnižším stupni společenského žebříčku.

Za nimi se řadilo 633 lidí s jměním od 3 do 788 hř. Byli majetkově velmi rozrůzněni a tabulka názorně ukazuje, kolik z nich patřilo do té či oné skupiny a jak velké měli nemovitosti. Pro dokreslení jejich sociální diferenciace stačí poznamenat, že 532 poplatníci měli majetek od 3 do 150 hř. v hodnotě 24 581 hř.

---

[118]) AMB, rkp. čís. 10 a rkp. čís. 27.

24. Poplatníci a jejich jmění podle berní knihy z r. 1509 a berního rejstříku z r. 1510.

Jmění v hřivnách podle berního odhadu	Vnitřní město				Předměstí				Celkem	
	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů			
	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách
0			82				15		97	
Do 3 hř.					167				167	
3–10	20	165½	10	73	23	177 56 g			53	416 24 g..
11–20	64	1020	9	130½	57	891½	1	14	131	2056
21–30	43	1090	4	112½	27	690	1	30	75	1922½
31–40	36	1276½	2	68	15	551			53	1895½
41–50	33	1543½	1	48	7	319			41	1910½
51–60	27	1504½							27	1504½
61–70	30	1969½	1	69	3	196½			34	2235
71–80	17	1290	2	150½	3	228			22	1668½
81–90	17	1473							17	1473
91–100	16	1537½							16	1537½
101–110	12	1272½			1	110			13	1382½
111–120	7	800½	1	118½	1	116			9	1035
121–130	12	1501							12	1501
131–140	11	1501½	1	135					12	1636½
141–150	14	2058½	1	146	1	148			16	2352½
151–200	31	5389							31	5389½
201–250	17	3807½							17	3807½
251–300	18	4972½							18	4972½

Pokračování tab.

Jmění v hřivnách podle berního odhadu	Vnitřní město				Předměstí				Celkem	
	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů			
	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách
301–350	13	4209½							13	4209½
351–400	6	2284							6	2284
401–450	4	1646							4	1646
451–500	5	2417½							5	2417½
501–550	3	1603½							3	1603½
551–600	1	589							1	589
651–700	1	663½							1	663½
701–788	2	1556							2	1556
Městská rada	1	55							1	55
Celkem	461	49197½	114	1051	305	3427 56g.	17	44	897	53720hř 24 g.
Šl. a duch.	46	40			5	57			51	97
Brno celkem	507	49237½	114	1051	310	3484 56g.	17	43	948	53817 24g.

a 101 měšťan držel statky od 151 do 788 hř. oceněné úhrnem na 29 138 hř. Vlastnila tedy jedna devítina zdaněných větší jmění jak všichni ostatní Brňané.

Poplatníci bez nemovitostí a majitelé domků do 3 hř. byli také sociálně rozvrstveni. Dosvědčuje to jejich příspěvek na berni r. 1510 sestavený v tabulce 25.

Úhrnem 97 obyvatel bez realit a vlastníků malých domků bylo tak chudých, že ničím nepřispěli na sbírku a dalších 85 zaplatilo od 1 do 11 grošů. Vybíralo se jeden a půl sbírky, plná dávka z řemesel a živností činila 12 gr., a proto lze soudit, že velká většina 182 zmíněných Brňanů nezaplatila plnou dávku, buď že jim byla slevena, nebo že zdanění zůstali dlužni. Na nepřesnost odhadu bylo již upozorněno r. 1477.

Padesát šest poplatníků složilo po 12 gr., tedy patrně podléhali jako samostatní

25. Poplatníci bez domů a majitelé neoceněných domů podle berního rejstříku z r. 1510

Sbírka v grošich podle berního rejstříku z r. 1510	Vnitřní město		Předměstí				Celkem	
	poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů			
	počet poplatníků	celková částka v grošich zaplacená na sbírku	počet poplatníků	celková částka v grošich zaplacená na sbírku	počet poplatníků	celková částka v grošich zaplacená na sbírku	počet poplatníků	celková částka v grošich zaplacená na sbírku
0	17		69		11		97	
1—11	10	62	75	298			85	360
12	49	588	3	36	4	48	56	672
13—20	2	34	19	283			21	317
21—30	2	55	1	22			3	77
31—36	2	68					2	68
Celkem	82	12 hř. 39 gr.	167	9 hř. 63 gr.	15	48	264	23 hř. 22 gr.

mistři řemeslnické a živnostenské dávce. A totéž lze říci o dalších 26 zdaněných, kteří přispěli na sbírku od 13 gr. výše. Nejvyšší zaplacená částka byla však 36 gr. a proto žádný z poplatníků bez nemovitostí a z majitelů malých domků neoplýval pozemskými statky.

Nejdůležitější nemovitostí brněnských měšťanů zůstaly r. 1509 domy. Jejich ocenění je shrnuto v tabulce 26.

Celkem 757 obyvatel trpících s městem mělo 782 domů oceněných na 27 650 hř. Drželo tedy 84 % Brňanů své vlastní domy a jejich budovy tvořily 51,5 % všeho zdaněného majetku.

Domy byly ovšem velmi nestejné hodnoty. Některé nestály ani 3 hř., nejvyšší odhad činil 200 hř.

Je přirozené, že nejcennější a tedy nejlepší domy byly uvnitř městských hradeb. Obyvatelé trpící s městem jich měli 465 a jejich cena činila 24 783 hř. Nejlacinější byl za 3 hř. a 9 bylo odhadnuto od 161 do 200 hř. Cena ostatních se pohybovala v pestré škále mezi 3 až 160 hř. a tabulka 26 dosvědčuje, že nejvíce domů bylo odhadnuto do 60 hř. a že od 101 do 200 hř. stálo jenom 57 domů. Průměrná cena jednoho domu byla 53 hř. 18 gr.

Domy v předměstí byly nesrovnatelně lacinější. Bylo jich 317, z toho 179, tedy více než polovina, nebyla ohodnocena ani na 3 hř. a zbývajících 138 bylo odhad-

26. Odhad domů podle berní knihy z r. 1509 a berního rejstříku z r. 1510

Výše odhadu domů v hřivnách	Vnitřní město			Předměstí			Celkem		
	počet			počet			počet		
	poplatníků	domů	odhad domů v hřivnách	poplatníků	domů	odhad domů v hřivnách	poplatníků	domů	odhad domů v hřivnách
Do 3 hř.				167	179		167	179	
3—10	24	24	204½	22	24	186 56 g.	46	48	391 24 g.
11—20	77	79	1251½	60	64	996½	137	143	2248
21—30	71	71	1828½	27	28	706½	98	99	2535
31—40	57	58	2105	12	13	458	69	71	2563
41—50	42	42	2007½	4	4	185½	46	46	2193
51—60	40	40	2290½				40	40	2290½
61—70	21	21	1403	1	1	70	22	22	1473
71—80	22	22	1683	2	2	148	24	24	1831
81—90	14	14	1203½				14	14	1230½
91—100	30	30	2960½				30	30	2960½
101—110	11	11	1157½				11	11	1157½
111—120	10	10	1160	1	1	116	11	11	1276
121—130	9	9	1134				9	9	1134
131—140	6	6	824				6	6	824
141—150	10	10	1485				10	10	1485
151—160	2	2	308½				2	2	308½
161—200	9	9	1694½				9	9	1694½
Neodhadnuto	1	1		1	2		2	3	
Městská rada	1	6	55		2		1	8	55
Měšť. celkem	455	465	24783	297	317	2867 24 g.	757	782	27650 24 g.
Šlechta a duch		46	40		5	57		51	97
Brno celkem		511	24823		322	2924 24 g.		833	27747 24 g.

nuto od 3 do 116 hř. Ale nad 50 hř. ocenili jenom 4 budovy a jediná z nich měla cenu 116 hř.

Obyčejně měl jeden poplatník jeden dům. Ve vnitřním městě drželi jenom 3 měšťané po 2 domech a v předměstích patřilo 18 zámožným poplatníkům bydlícím uvnitř hradeb 20 malých domků oceněných na 94½ hř.

V majetku městské rady byly ve vnitřním městě dům ve Starobrněnské, dům na Vetešnickém trhu (horní část nám. 25. února), městská taverna na Horním trhu, Stará radnice, dům kdysi Jana Moravy na Dolním trhu a dvůr soukenických rámů držený společně se soukenickým cechem. Jenom dům ve Starobrněnské byl oceněn na 55 hř., ostatní nebyly odhadnuty.[119]

Panovník měl v městském opevnění 2 domy jako r. 1477.[120] Šlechtě rovněž patřily v podstatě tytéž domy jako r. 1477, až na dům pánů z Tovačova, který přešel do měšťanských rukou. Dům pánů z Kunštátu získali Pernštejnové. Celkem měli světští feudálové uvnitř hradeb 7 budov.[121]

Domy církevních institucí a kláštery zůstaly stejné jako r. 1477. Přibyl k nim však dům v Jakubské ulici Matyáše Schanderla, oltářníka oltáře sv. Vavřince v jakubském kostele. Celkem měly církevní ústavy a osoby ve vnitřním městě 37 domů a 4 kláštery, které nepodéhaly městské sbírce. Jedině dům kartuziánského kláštera v Jakubské ulici byl odhadnut na 40 hř. stejně jako r. 1477, ostatní nebyly oceněny.[122]

V předměstí nebyly zdaněny a oceněny tytéž domy jako v r. 1477. R. 1494 k nim přibyl klášter františkánek pod Puhlíkem (Denisovy sady). Ten byl oceněn na 57 hř., ale platil podle rozhodnutí městské rady až do odvolání na městskou sbírku z 10 hř.[123]

Jako v předchozích dobách, tak i r. 1509 měli brněnští měšťané řadu sladoven. Dvacet osm poplatníků drželo 9 celých, 10 polovic a 17 čtvrtin sladoven v hodnotě 378 hřiven. Vyjádřeno poměrnými čísly 3,1 % zdaněných vlastnilo sladovny a částka za ně odhadnutá tvořila 0,7 % majetku přihlášeného k městské sbírce. Nejmenší cena čtvrtiny sladovny činila 4 hř. a nejdražší sladovna stála 42½ hř. Jedna sladovna nebyla odhadnuta, náležela Štěpánovi Karnarovi a ocenili ji na 500 hř. dohromady s mlýnem a dvěma lázněmi, se zahradami a s podsedky.

Sladovny byly zdaněny ve vnitřním městě, poněvadž tam bydlili jejich majitelé, ale ležely v předměstské čtvrti Před Židovskou branou. Jenom jedna sladovna byla odhadnuta v předměstské čtvrti U porážky pod Denisovými sady a patřila Matlovi z Chornic.

Mnoho sladoven bylo rozděleno na polovice a na čtvrtiny. To znamená, že byly používány dvěma nebo dokonce čtyřmi sladovníky. Nejčastěji měl jeden poplatník jednu sladovnu nebo její část. Dva sladovníci měli však po jedné a čtvrti sladovny a čtyři drželi po dvou čtvrtinách a jeden dvě polovice různých sladoven.

Dělení sladoven velmi znesnadňuje určit jejich přesný počet. Zdá se však, že jich bylo nejméně dvacet, a průměrná cena jedné sladovny činila 18 hř. 57 gr.

Velmi důležitá nemovitost byly masné krámy. Padesát čtyři zdanění měli 27

[119]) AMB, rkp. čís. 10, f. 3b, 113b a 162b a rkp. čís. 27, f. 2b, 4a, 10a, 21b a 29b.
[120]) AMB, rkp. čís. 27, f. 13a a 15b.
[121]) AMB, rkp. čís. 10, f. 97b a 185a a rkp. čís. 27, f. 4b, 5a, 8b, 16b, 18b a 33b.
[122]) AMB, rkp. čís. 10, f. 75a, 90a, 129, 176a a 185a a rkp. čís. 27, f. 5a, 15a, 17a, 24b, 30b a 38b.
[123]) AMB, rkp. čís. 10, f. 255a, 267a, 293 a rkp. čís. 27, f. 43b, 45b a 50a.

celých a 34 polovic masných krámů za 1653 hř. To bylo 6 % poplatníků a 3 % odhadnutého majetku.

Nejlacinější masný krám byl ceněn na 7½ hř. a nejdražší polovice krámu stála 79 hř. Průměrná cena jednoho krámu byla 37 hř. 36 gr.

Jenom 27 krámů používal jeden řezník, ostatní byly děleny na polovici. Převedeme-li ty polovice na celky, zjistíme, že r. 1509 bylo v Brně asi 44 masných krámů.

Pravidelně měl jeden poplatník jeden masný krám nebo jeho polovici. Tři poplatníci vlastnili po dvou polovicích různých krámů, a další tři drželi jeden a půl, jeden a dvě polovice a dva masné krámy.

Mnohem menší význam než masné krámy měly chlebné lavice. Bylo jich jenom jedenáct, byly odhadnuty za 87½ hř. a drželo je 9 poplatníků. Vlastnilo je pouhé 1 % obyvatel a tvořily 0,2 % odhadnutého majetku.

Nejlacinější lavice stála 2 a nejdražší 25 hř. Průměrná cena lavice byla necelých 7 hř. Tři lavice byly zapsány s domy a proto nebyly odhadnuty.

Obyčejně měl jeden poplatník jednu lavici. Jenom pekař Antonín Hell ve Starobrněnské měl tři chlebné lavice.

Nemovitosti zdaněné podle bydliště majitelů ve vnitřním městě, ale položené před hradbami, vypočítává tabulka 27.

27. Cihelny, dvory, dvorce, lázně, louky, mlýny, dvory soukenických rámů, stáje, sýpky a zahrady podle berní knihy z r. 1509.

Druh nemovitosti	Vnitřní město			Předměstí			Celkem		
	poplatníci s domy			poplatníci s domy			počet		
	počet			počet					
	poplatníků	objektů	odhad objektů v hřivnách	poplatníků	objektů	odhad objektů v hřivnách	poplatníků	objektů	odhad objektů v hřivnách
Cihelny	2	2	39				2	2	39
Dvory, dvorce	4	5	11	4	5	267½	8	10	278½
Lázně	4	5	71	1	2	16	5	7	87
Louky	1	1	3				1	1	3
Mlýny	1	1	550		1		1	2	550
Dvory soukenicnických rámů		1		2	2	94	2	3	94
Stáje	1	1	5				1	1	5
Sýpky				1	1		1	1	
Zahrady	3	3	28½	1	1	40	4	4	68½
Celkem	16	19	707½	9	12	417 ½	25	31	1125

Cihelny byly odhadnuty dvě za 39 hř. Patřily Pavlovi z Kolína a Václavu Czingovi. Czingova cihelna stála v předměstí na Hrázi, poloha druhé se neuvádí.[124])

Dvorů a dvorců bylo 10, mělo je 8 majitelů a byly odhadnuty na 278½ hř. Byly zdaněny ve vnitřním městě i v předměstí, ale všechny stály před hradbami.

Jeden dvůr oceněný v městě byl před Židovskou branou, patřil Štěpánovi Karnarovi a byl odhadnut s domem, mlýnem, dvěma lázněmi a zahradou na 550 hř. Druhý držel kartuziánský klášter a byl osvobozen od sbírky. Třetí dvorec Kašpara Krejčího za 11 hř. stál na Švábce a zbývající dva byly tak malé, že nebyly ani odhadnuty a dávaly po 2 groších na sbírku.[125])

Z pěti dvorů zpoplatněných v předměstí byl největší Pavla z Německých Knínic v Jirchářích oceněný na 110 hř. Další tři dvory stály na Ponávce a poslední v předměstí U mýta patřil Brnu a byl od sbírky osvobozen.[126])

O pěti lázních odhadnutých na 71 hř. ve vnitřním městě je třeba poznamenat, že jenom lázeň Jidřicha Reisse za 55 hř. ležela uvnitř hradeb v Měnínské ulici. Ostatní čtyři byly v předměstích. Dvě před Židovskou branou držel Stěpán Karnar, jak o tom již byla zmínka, třetí Jana Hoffilmayera za 16 hř. stála na Ponávce a čtvrtá Matouše ze Soběslavě pod Puhlíkem nebyla odhadnuta a přispívala na sbírku 16 gr.[127])

Lázně zdaněné v předměstích byly dvě. Jedna Jana Hofflmaiera, za 18 hř. v Jirchářích, možná totožného s právě jmenovaným Hoffilmayerem, a druhá neodhadnutá augustiniánského kláštera na Švábce.[128])

Jedinou louku oceněnou na 3 hř. měl Jan Čert ze Starobrněnské ulice. Louka sama však ležela v Jirchářích.[129])

Mlýny zůstaly tytéž jako r. 1477, ale mlýn někdy Jindřicha Spana držel Štěpán Karnar za 550 hř. společně s domem, dvěma lázněmi, dvorci a zahradou. U mlýna města Brna nenastala žádná změna.[130])

Také dvůr soukenických rámů ve vnitřním městě nezměnil majitele a místo. Dva dvory odhadnuté na předměstích na 94 hř. stály v Jirchářích.[131])

V Jirchářích stála též jediná zmíněná stáj oceněná na 5 hř. Také neodhadnutá sýpka byla jenom jedna a to na Ponávce.[132])

Zahrady byly odhadnuty ve vnitřním městě tři za 28½ hř. a v předměstí jedna za 40 hř. Všechny ležely před městskými hradbami. Jedna, mnohokrát již zmíněného Karnara, a druhá zdaněná v předměstí byly vysazeny před Židovskou branou a další dvě je třeba hledat v Jirchářích.[133])

Nemovitosti spočítané v tabulce 27 byly oceněny na 1125 hř. Drželo je 2,8 % obyvatel a tvořily 2,2 % zdaněného jmění.

Po zjištění dosud zmíněných realit lze stanovit podle zásad vyložených v dřívějších kapitolách počet obytných budov v Brně r. 1509.

---

124) AMB, rkp. čís. 10, f. 78b, 111a a 300a.
125) AMB, rkp. čís. 10, f. 48b, 98b, 129a, 183a a 206.
126) AMB, rkp. čís. 10, f. 287a, 291a, 292a a 293a a rkp. čís. 27, f. 47b.
127) AMB, rkp. čís. 10, f. 48b, 107a, 108b a 192b.
128) AMB, rkp. čís. 10, f. 284b a 299b.
129) AMB, rkp. čís. 10, f. 181b.
130) AMB, rkp. čís. 10, f. 48b a 352b.
131) AMB, rkp. čís. 10, f. 286b a 287a.
132) AMB, rkp. čís. 10, f. 53a, 113a a 290b.
133) AMB, rkp. čís. 10, f. 48, 71b, 116a, 225b a 285b.

Obytné budovy ve vnitřním městě:

Domy zapsané v berní knize r. 1509 v rejstříku z r. 1510	511
Lázeň	1
Dvůr soukenických rámů	1
Vnitřní město celkem	513

Obytné budovy v předměstích:

Domy zapsané v berní knize z r. 1509 a v rejstříku z r. 1510	322
Sladovny	20
Cihelny	2
Dvory a dvorce	10
Lázně	6
Mlýny	2
Dvory soukenických rámů	2
Předměstí celkem	364

Vnitřní město a předměstí dohromady 877 budov.

Kromě toho byly ve vnitřním městě 4 kláštery, 44 masných krámů a 11 chlebných lavic. V předměstích stály 2 kláštery, stáj, sýpka, 4 zahrady a louka.

Obdobně jako dříve tak i r. 1509 byly pro brněnské měšťany velmi důležité vinice. Jsou sečteny v tabulce 28.

Všechno, co bylo r. 1477 řečeno o vinicích, bylo by lze opakovat také r. 1509. Proto stačí jenom upozornění, že 246 brněnských poplatníků mělo 35 celých, 126⅓ polovic, 610½ čtvrtin a 77½ ⅓ osmin vinic odhadnutých na 22 826½ hř. Asi 27,4 % zdaněných mělo vinice a cena viničních hor činila 42,4 % jmění podrobeného městské sbírce.

Ve vnitřním městě mělo 220 domácích pánů vinohrady odhadnuté na 21 742½ hř. a 16 obyvatel bez domů drželo vinice za 816½ hř. Naproti tomu v předměstích jenom 10 lidí vlastnilo nepatrný počet vinic za 267½ hř. Pokračovala tedy koncentrace vinic v rukou zámožných měšťanů uvnitř městských hradeb.

Tento úsudek plně podporuje skutečnost, že nejmenší kousek viničky v majetku chudého poplatníka byl odhadnut za 2 hř. a největší vlastník viničních hor je měl oceněny na 709 hř. Třicet obyvatel mělo vinice ohodnocené od 2 do 10 hř. za 191 hř., 29 jich drželo vinohrady od 11 do 20 hř. v ceně 437½ hř. a 27 dalších mělo půdu osázenu vínem v hodnotě od 21 do 30 hř. za celkovou částku 712 hř. Majitelům vinic od 31 hř. výše ubývalo co do počtu, ale za to se zvyšoval obnos, za který měli vinohrady odhadnuty, a 35 největších vlastníků viničních hor je mělo oceněny za 10 764½ hř.

Patřila tedy téměř polovina všech brněnských vinic 35 zámožným měšťanům a to výmluvně dokládá, že se většina vinohradů soustřeďovala v rukou poměrně malé skupiny Brňanů, která disponovala velkým procentem vypěstovaného vína a řídila jeho dovoz i prodej. Ostatní se ji snažili napodobit, ale bylo mnoho těch, kterým se to nedařilo pro nedostatek půdy a pro odmítání zápisů vinic do berních knih, aby víno z nově registrovaných vinic nekonkurovalo v Brně poplatníkům s vinicemi do knih dávno vloženými.

28. Odhad vinic podle knihy berní z r. 1509.

Výše odhadu v hřivnách	Vnitřní město												Předměstí						Celkem					
	poplatníci s domy						poplatníci bez domů						popl. s domy						počet vinic					
	počet poplatníků	počet vinic				odhad vinic v hřivnách	počet poplatníků	počet vinic				odhad vinic v hřivnách	počet poplatníků	počet viniv				odhad vinic v hřivnách	počet poplatníků					odhad vinic v hřivnách
		celá	1/2	1/4	1/8			celá	1/2	1/4	1/8			celá	1/2	1/4	1/8			celá	1/2	1/4	1/8	
2—10	27		1 1/3	17	9 1/3	117	2			1	1	15	1			1		5	30		1 1/3	19	10 1/3	191
11—20	23	1	5	23 1/2	7 1/2	341 1/2	2			1	3	31	4	1	2		3	65	29	2	7	24 1/2	13 1/2	437 1/2
21—30	19	7	5	16	1 1/2	495	5	1	1	7		136 1/2	*)3	2		2		80 1/2	27	10	6	25	1 1/2	712
31—40	11	1	3	16	2	385 1/2	1			2		36							12	1	3	18	2	421 1/2
41—50	19	2	11	35 1/2	8	861	1			6		48							20	2	11	41 1/2	8	908
51—60	7	1	5	10	7 1/2	388 1/2													7	1	5	10	7 1/2	388 1/2
61—70	12	1	9	29	10 3/2	780													12	1	9	29	10 3/2	708
71—80	11	1	3	34	7	816	2		2	3		150 1/2							13	1	5	37	7	966 1/2
81—90	11	1	5	31	8	964													11	1	5	31	8	964
91—100	9	2	5 2/3	21 1/2	3 2/2	879													9	2	5 2/3	21 1/2	3 2/2	879
101—110	6	1	2	16	5 1/2	643 1/2													6	1	2	16	5 1/2	643 1/2
111—120	4		1	19	3	469	1			7		118 1/2	1			2	1	117	6		1	28	4	704 1/2
121—130	7		6	34	1	889 1/2													7		6	34	1	889 1/2
131—140	5		7	18		686 1/2	1		1			135							6		8	18		821 1/2
141—150	3	2	1	6	2	442 1/2	1		1	2		146							4	2	2	8	2	588 1/2
151—160	1		4	4		156													1		4	4		156
161—200	9	2	11	41 1/2	7	1610 1/2													9	2	11	41 1/2	7	1610 1/2
201—709	35	9	35	204 3/2	89 2/3 3/2	10764 1/2													35	9	35	204 3/2	89 2/3 3/2	10764 1/2
Neodhadnuto	1			1									1			1			2			2		
Celkem	220	31	119 3/3	575 7/2	169 12/2 3/3	21742 1/2	16	1	5	29	4	816 1/2	10	3	2	6	4	267 1/2	246	35	126 3/3	610 7/2	177 3/3 12/2	22826 1/2

*) Aby tabulka nemusila býti rozšířena ještě o jeden oddíl, je na tomto řádku započítán jeden poplatník bez domu v předměstí, který měl celou vinici odhadnutou na 30 hř.

29. Dávka z řemesel a z živností podle berní knihy r. 1509.

Živnost, část města, označení poplatníků	Částka v groších odváděná na sbírku a počet poplatníků							Poplatníků celkem
	x	4	6	8	10	12	16	
Z kramářství. De institalibus. V městnitřnío. Majitelé domů.				5	1			6
Z kupectví. De negocio. Vnitřní město. Majitelé domů	7	2	2	11		1	3	26
Přeměstí. Majitelé domů				2				2
Z pícnictví. De pabulatura. Předměstí. Majitelé domů.	1			1				2
Z řemesel. De artificio. Vnitřní město. Majitelé domů.	243	2						245
Vnitřní město. Popl. bez domů	6							6
Předměstí. Majitelé domů.	79							79
Z výčepu medoviny. De propinacione medonis. Vnitřní město. Majitelé domů	1							1
Z jednoduchého výkroje suken. De pannicidio simplici. Vnitřní město. Majitelé domů	8							8
Z obecného výkroje suken. De panicidio communi. Vnitřní město. Majitelé domů	2							2
Z výkroje vzácných suken. De pannicidio precioso Vnitřní město. Majitelé domů.	3*)							3
Z železářství. De ferramantis. Vnitřní město. Majitelé domů	2			1				3
Celkem								383

*) Martin Hybel z Měšťanské ulice (Janská) platil 2 hřivny „de pannicidio medii collorati precioso" (rkp. čís. 10, f. 184 b).

K ustanovením ze starší doby, která znesnadňovala zápisy vinohradů do berních knih, přibylo ještě 10. ledna r. 1506 rozhodnutí městské rady, že když někdo koupí čtyři nebo pět týdnů před vinobraním vinici a zaplatí zvlášť hrozny na keřích, musí z vyrobeného vína zaplatit 8 vídeňských grošů, jako kdyby to víno koupil. Jestli však koupí vinici i s hrozny více týdnů před vinobraním, je od sbírky osvobozen.[134])

[134]) AMB, rkp. čís. 10, f. IIa.

Teritoriální rozdělení vinic bylo r. 1510 obdobné jako r. 1477 a proto je možno přejít k hodnocení dávky z živností a z řemesel. Ustanovení o jejím vyměřování se nezměnila. Přibylo k nim jenom rozhodnutí městské rady, že kdo chce krájet hrubá sukna, musí platit na jednu sbírku půl hřivny a na jednu a půl sbírky 48 gr.[135])

Přehled o dávkách z řemesel a živností je sestaven v tabulce 29.

R. 1509 platilo dávku z řemesel a z živností 6 kramářů, 28 kupců, 2 pícníci, 320 řemeslníků, 1 šenkýř medoviny, 8 kroječů jednoduchých suken, 3 obecní kroječi suken a 3 kroječi vzácných suken a 3 železníci. Celkem bylo dávce z řemesla a z živností podrobeno 383 poplatníků s vlastními domy. Tabulka 25 ukazuje, že z obyvatel bez domů dalo na sbírku více než 12 gr. 55 poplatníků ve vnitřním městě a 4 v předměstích. U těch lze předpokládat, že platili dávku. Složilo ji tedy dohromady 442 zdaněných, tedy asi polovice z 896 obyvatel trpících s městem. Velká většina odváděla dávku podle platných předpisů, jenom některým byla snížena. O nepřesnosti uvedených údajů platí to, co bylo o nich řečeno při rozboru o dávce z řemesel a z živností r. 1477.

Pravidelně platil jeden poplatník jednu dávku. Jenom Jiří stolař z Běhounské ulice měl dvě blíže neoznačená řemesla, jednou je zaznamenáno dohromady kramářství s nálevem medoviny, řemeslo s šenkem medoviny a kupectví s železnictvím, třikrát je zapsáno řemeslo s kupectvím a čtyřikrát se mluví o řemesle s jednoduchým výkrojem suken.[136])

Téměř výlučně je dávka z řemesel a z živností poznamenána u majitelů domů. U poplatníků bez domů bývá zapsána velmi zřídka a to jenom z řemesla. Někteří majitelé domů i poplatníci bez domů jistě řemeslo vykonávali, jako např. řezníci a sládci s masnými krámy a sladovnami, a přece dávka není u nich poznamenána. Zdá se tedy, že zápisy o ní nebyly činěny důsledně.

Poznatky získané o sociálním rozvrstvení Brňanů dovolují rozdělit obyvatelstvo trpící s městem na tři vrstvy. Bylo postupováno podle stejných zásad jako r. 1477 a výsledky jsou sečteny v tabulce 30.

K chudině a k chudým řemeslníkům a živnostníkům lze počítat 182 poplatníků, tj. 20,4 % všech obyvatel. Jejich jmění nelze stanovit, poněvadž malé domky s hodnotou do tří hřiven nebyly oceňovány. Je nápadné, že jenom 27 příslušníků chudiny bydlilo ve vnitřním městě a 155 se jich zdržovalo v předměstích. Ukazuje to, že uvnitř hradeb nebylo obživy pro lidi, kteří nevykonávali vlastní řemeslo a hledali práci, a že se proto chudina usazovala před branami města.

Bylo by zbytečné připomínat, že k chudině patřilo mnoho lidí, o kterých se berní materiál nezmiňuje. Bylo to již dostatečně zdůrazněno v předchozích kapitolách a proto se o tom není třeba dále šířit.

Střední vrstva čítala 614 poplatníků, kteří měli za 24 581 hř. majetku. Tvořili 68,4 % všech obyvatel a patřilo jim 45,8 % zdaněného jmění. Ve střední vrstvě jsou zahrnuti lidé od samostatných mistrů bez majetku až po měšťany s nemovitostmi za 150 hř. a je tedy značně diferencovaná. Jedním křídlem klesá k městské chudině a druhým stoupá k patriciátu. Proto nebyla jednotná ve svém vystupování a měla protichůdné tužby a přání.

Mnohem jednolitější byl patriciát s bohatými měšťany a majetkem od 151 do

[135]) AMB, rkp. čís. 10, f. IIa.
[136]) AMB, rkp. čís. 10, f. 122a; 48a; 110a; 133a; 59b, 232a, 295a; 125a, 141b, 152a, 208a.

30. Městská chudina s chudými řemeslníky a živnostníky, střední vrstva a patriciát s bohatými měšťany r. 1509

Vrstva	Vnitřní město				Předměstí				Celkem			
	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci		jmění	
	počet	jmění v hřivnách	počet	jmění v hřivnách	počet	jmění v hřivnách	počet	jmění v hřivnách	počet	%	hřivny	%
Chudina Sbírka 0 gr.			17		69		11		97			
Sbírka 1—11 g.			10						10			
Jmění do 3 hř.					75				75			
Chudina celkem			27		144		11		182	20,4	?	
Stř. vrstva Sbírka 12—36 g.			55				4		59			
Jmění do 3 hř.					23				23			
Jmění 3—150 hř.	360	20059	32	1051	138	3427 56g	2	44	532		24581 56 g.	
Střední vrstva celkem	360	20059	87	1051	161	3427 56 g.	6	44	614	68.4	24581 56 g.	45,8
Pat.	100	29138 32 g.							100	11,2	29138 32 g.	54,2
Celkem	460	49197 32 g.	114	1051	305	3427 56 g.	17	44	896	100	53720 24 g.	100

787 hřiven. Počítám k němu 100 poplatníků se statky za 29 138½ hř. To bylo 11,2 % obyvatel a plných 54,2 % jmění podrobeného městské sbírce. Vládla tedy poměně malá skupina nadpoloviční většinou jmění soustředěného v rukách obyvatel trpících s městem a nelze se proto divit, že měla v Brně velký a rozhodující vliv.

VI. Vývoj sociálního složení a majetku obyvatel v l. 1365 až 1509

Při závěrečném hodnocení sociální diferenciace a majetku brněnských obyvatel vyjdeme z rozvrstvení poplatníků trpících s městem na tři vrstvy, tedy z toho, čím předcházející kapitoly končily. Přehled toho rozvrstvení je počítán v tabulce 31.

Z tabulky plyne, že pod městskou jurisdikcí bylo v Brně:

r. 1365 1793 poplatníků s majetkem 15 261 hř.
r. 1442 1142 poplatníků s majetkem 32 285 hř.
r. 1477 941 poplatníků s majetkem 47 078 hř.
r. 1509 896 poplatníků s majetkem 53 720 hř.

Počet zdaněných tedy poklesl od r. 1365 do r. 1509 na polovici, odhad jejich jmění se však zvětšil více než trojnásobně.[137]) Ponechme zatím stranou otázku zvětšení majetku a zůstaňme při počtu zdaněných.

Pro zjištění, kdy došlo ke zlomu v počtu poplatníků, sestavme jejich přehled ze zachovaných berních rejstříků z l. 1387 až 1471. Jsou to rejstříky, ve kterých jsou zapsány výsledky městské sbírky ze 17. září r. 1387, ze 7. června r. 1389, na sv. Jiří 1432 a na sv. Michala r. 1471.[138]) Čísla, která ísou z nich vypočtena, zahrnují v sobě i šlechtu a duchovenstvo.

Rok	Vnitřní město		Předměstí		Celkem
	Popl. s domy	Popl. bez domů	Popl. s domy	Popl. bez domů	
1387	472	533	484	110	1599
1389	474	541	514	135	1664
1432	459	299	317	98	1173
1471	493	321	188	24	1026

Mezi poplatníky r. 1471 jsou započteni i sedláci, kteří se uchýlili do města před válečnými událostmi. Bylo jich asi 93 a bez nich by bylo brněnských poplatníků 933.

[137]) *Marek,* Lidnatost Brna, str. 144, uvádí poněkud odlišná čísla. Rozdíly nejsou značné a byly způsobeny hlavně tím, že Marek počítá z berních rejstříků, kdežto při stanovení výše uvedených čísel byly kombinovány berní knihy a rejstříky.

[138]) AMB, tkp. čís. 19–22.

31. Městská chudina s chudými řemeslníky a živnostníky, střední vrstva a patriciát s bohatými měšťany r. 1365, 1442, 1477 a 1509

Vrstva a rok	Vnitřní město				Předměstí				Celkem			
	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci		jmění	
	počet	jmění v hřivnách	počet	jmění v hřivnách	počet	jmění v hřivnách	počet	jmění v hřivnách	počet	%	hřivny	%
Chudina												
1365	37	34 54 g.	382	7 32 g.	196	180 20 g.	184	5	799	44,5	227 42 g.	1,5
1442			142		207	8	77		426	37,3	8	?
1477			42		125		32		199	21,1	?	?
1509			27		144		11		182	20,4	?	?
Střední vrstva												
1365	367	5076 63 g.	267	1398 12 g.	290	2323 44 g.	38	162 56 g.	961	53,7	8961 47 g.	59
1442	358	16472	188	634 32 g.	96	1564 32 g.	21		663	58,1	18671	57,8
1477	385	21252 8 g.	129	961 32 g.	146	2750 56 g.	6		666	70,8	25064 32 g.	53,2
1509	360	20059	87	1051	161	3427 56 g.	6	44	614	68,4	24581 56 g.	45,8
Pat.												
1365	30	5730 60 g.	3	341					33	1,8	6071 60 g.	39,5
1442	53	13606							53	3,6	13606	42,2
1477	76	22014 24 g.							76	8,1	22014 24 g.	46,8
1509	100	29138 32 g.							100	11,2	29138 32 g.	54,2
Celkem 1365	434	10842 49 g.	651	1746 44 g.	486	2504	222	167 56 g.	1793		15261 21 g.	
1442	411	30078	330	634 32 g.	303	1572 32 g.	193		1142		32285	
1477	461	43366 32 g.	171	961 32 g.	271	2750 56 g.	38		941		47078 56 g.	
1509	460	49197 32 g.	114	1051	305	3427 56 g.	17	44	896		53720 24 g.	

Počet zdaněných r. 1387 a 1389 je tedy nižší než r. 1365, ale to lze vysvětlit tím, že r. 1365 byli obyvatelé podléhající sbírce velmi podrobně zachyceni, poněvadž byla založena nová berní kniha spojená s rejstříkem, kdežto později nebyl již tak podrobný soupis prováděn a někteří poplatníci byli uváděni sumárně bez jmenného výčtu. Proto r. 1389, když nás před dobou husitskou opouští berní materiál, bylo Brno jenom o něco málo menší než r. 1365. Zato však r. 1432 bylo zapsáno do rejstříku mnohem méně obyvatel než r. 1389.

Od r. 1389 do r. 1432 nemáme však žádný pramen, který by informoval, kdy počal počet brněnských poplatníků klesat. Víme, že mezi moravskými markrabaty Joštem a Prokopem došlo v osmdesátých letech 14. stol. k dlouholetému sporu, který r. 1381 vyústil v ozbrojený konflikt, že po několika letech klidu propukla r. 1393 znovu mezi oběma bratry domácí válka, a že s jistými přestávkami trvala až do Prokopovy smrti r. 1406. Města potřebovala k udržení svých číselných stavů příchod poddaných do měst a feudálové kladli od osmdesátých let 14. stol. stěhování z venkova do měst stále větší překážky. Od r. 1349 bylo Brno sídlem moravských markrabat a střediskem správy na Moravě a když byl r. 1410 zvolen markrabě Jošt římským králem, řídil z Brna i záležitosti svaté říše římské. Smrtí Joštovou 18. ledna r. 1411 pozbylo město své dřívější postavení a nelze číselně určit, jak válečné akce a hospodářský i politický vývoj zapůsobily na počet brněnských poplatníků.

Proto je těžko zjistit, v jakém stavu zastihlo Brno husitské revoluční hnutí a teprve na sklonku husitství si ověřujeme, že počet poplatníků klesl proti druhé polovici 14. stol. o více než třetinu. Pokles majitelů domů ve vnitřním městě je bezvýznamný, ale zato nastal katastrofální úbytek poplatníků bez domů uvnitř hradeb a všech zdaněných před hradbami.

Brněnské berní rejstříky byly zhotovovány tak, že písař opsal z předcházejícího rejstříku majitele domů ve vnitřním městě a v předměstích a v domech, kde byl v opisované předloze poplatník bez domů, napsal „ibidem" bez dalšího určení. Při vybírání sbírky se u ibidem doplnila jména nebo aspoň zaměstnání poplatníka, připsali se zdanění bez domů, kteří nově přibyli, a tam, kde podruh od vybírání předchozí sbírky odešel, zůstalo „ibidem" prázdné.

Takových prázdných „ibidem" je v berním rejstříku z r. 1432 ve vnitřním městě 260 a v předměstích 95. Kdyby všude tam, kde byl poplatník bez domů při vybírání poslední sbírky před sv. Jiřím r. 1432, zůstal zdaněný obyvatel i v dubnu zmíněného roku, mělo by město kolem 1528 poplatníků a ne jenom 1173 lidí zapsaných v berním rejstříku.

Podruzi na počátku 15. stol. měnili často své bydliště, ale změna pobytu 355 lidí při 1173 poplatnících je příliš veliká, než aby mohla býti pokládána za pravidelný pohyb obyvatelstva. Právě naopak, 355 prázdných „ibidem" v berním rejstříku dosvědčuje, že od poslední sbírky před dubnem r. 1432, o níž nevíme, kdy byla, do vybírání svatojirské sbírky mnoho poplatníků ubylo.

Tím je získán spolehlivý doklad o tom, že v husitských dobách počet brněnských poplatníků klesal. Byl to následek postoje městské rady, která se od dubna r. 1420 zúčastnila válečných příprav a válečných operací proti husitům a zapletla se brzy do boje s husitskou šlechtou i se středisky táborů a sirotků na Moravě.

Brněnští husité se pokusili r. 1424 o převrat v městě, ale pokus se nezdařil, mnoho stoupenců husitství bylo popraveno a ještě více jich bylo vypuzeno. V květnu r. 1428 se za pomoci svých přívrženců v městě pokusil dobýti Brna znamenitý si-

rotčí hejtman Velek Koudelník, v listopadu a v prosinci r. 1429 přitáhli opět husité k brněnským hradbám a vypálili Staré Brno a v červenci r. 1430 útočili na město táboři za vedení samého Prokopa Velikého a jiného táborského hejtmana Jana Kroměšína z Březovic. Táborské opěrné body v Třebíči a v Ivančicích působily Brňanům mnoho starostí a ivančický táborský hejtman Diviš z Přehořova se s nimi nejednou utkal v boji.

Brno se sice uhájilo, ale válečné operace, úpadek řemesel a obchodu a v neposlední řadě i odchod přívrženců husitství z města způsobily, že počet poplatníků klesal. Berní rejstřík z r. 1432 je toho výmluvným dokladem. Nelze zjistit, jaký byl vývoj města od r. 1389 do dvacátých let 15. stol., a je možné, že již tehdy poplatníků ubývalo. Jisté však je, že účast města v boji proti husitům těžce dolehla na brněnské poplatníky a z mnoha příčin zdecimovala jejich počet.

Od r. 1432 do r. 1471 není zachován žádný berní rejstřík a proto vývoj Brna v době poděbradské bude třeba zjišťovat podrobným rozborem všech zachovaných pramenů. To není účelem studie. Teprve r. 1471 se dovídáme, že v Brně bylo 1026 poplatníků i se sedláky z okolí, kteří hledali v městě útočiště před vojsky pochodujícími proti sobě v českouherských válkách. Bez těchto vesničanů bylo v Brně jenom 933 zdaněných.

Počet poplatníků tedy proti r. 1432 dále poklesl. Brno bylo v r. 1471 v proudu boje proti Jiřímu z Poděbrad a jeho nástupci Vladislavovi Jagellovcovi. Postavilo se proti Jiřímu hned 4. června r. 1467, oblehlo Špilberk, bylo několikrát poraženo od syna Jiřího Viktorina z Poděbrad a četná brněnská předměstí byla spálena.

Rejstřík z r. 1471 zachycuje brněnské poplatníky po těžkých válečných útrapách a škodách. Když nastal klid, byly vyrovnány nejhorší ztráty, ale pak až do r. 1509 neměl počet obyvatel zdaněných v Brně vzestupnou tendenci a zůstal pod úrovní r. 1432.

Bylo již řečeno, že odhad majetku Brňanů se od r. 1365 do r. 1509 zvýšil z 15 261 hř. na 53 720 hř. Zásady oceňování jednotlivých druhů zdaňovaného jmění zůstaly po uvedenou dobu v podstatě stejné, vyjma domy ve vnitřním městě. U těch byla r. 1365 oceňována podle Janova privilegia městiště a ne budovy na nich postavené, kdežto od r. 1442 byly odhadovány domy. V polovici 14. stol. byl stanoven velmi nízký odhad městišť, který činil jenom asi třetinu až šestinu ceny domů, od r. 1442 byly však oceňovány domy a proto se částky v berních knihách u domovního majetku velmi zvýšily. Zato však r. 1365 byly kromě realit odhadovány také renty a movitosti, od r. 1442 se dovídáme jenom o oceněných nemovitostech.

Mohlo by se tedy zdáti, že se majetek Brňanů od r. 1365 stále zvětšoval. Byl odhadován v hřivnách, hřivna byla počítána po 64 pražských grošů a jakost grošů byla poměrně záhy zhoršována. To nezůstalo bez vlivu na ceny nemovitostí a nelze tedy soudit na zvyšování majetku Brňanů jenom podle počtu hřiven.

Zhoršování jakosti groše změnilo poměr groše k zlatým penězům, k uherskému dukátu, který nepodléhal tak velkému zlehčování mince jako český groš. Jsou doklady o tom, že r. 1365 stál dukát $14^1/_2$ až $15^1/_2$ gr., r. 1441 a r. 1476 kolem 30 gr. a r. 1509 asi 33 gr. V Brně samém se zachovala zpráva, že při vybírání sbírky byl r. 1365 dukát počítán za $19^3/_4$ gr. [139]) Poněvadž je ojedinělá, nelze se o ni opřít při dalších výpočtech.

[139]) Doklady o poměru zlatého groše uvádí *J. Pošvář*, Měna v českých zemích (Opava 1962).

Převeďme ocenění majetku brněnských měšťanů z hřiven na uherské dukáty při výše uvedeném poměru dukátu a groše a za předpokladu, že r. 1365 stál dukát 16 grošů. V dukátech činilo jmění Brňanů r. 1365 asi 61 044 duk., r. 1442 kolem 68 874 duk., r. 1477 přibližně 100 433 duk. a r. 1509 patrně 104 184 duk. Tato čísla dosvědčují sice vzestup odhadu zdaněných statků brněnských obyvatel, ale zvýšení je daleko menší než když je počítáno v hřivnách znehodnocovaných grošů. Proto je třeba část zvětšení odhadu statků Brňanů přičíst na vrub zhoršování mince a v důsledku toho stoupání cen nemovitostí a ne na vzestup majetku brněnských obyvatel.

Znehodnocení groše způsobilo zejména zvýšení odhadu od r. 1365 do r. 1442 a mnoho přírůstků v té době připadá též na to, že r. 1365 byla ve vnitřním městě nízko odhadována městiště, kdežto r. 1442 byly vysoko oceňovány domy. Nesmí se ovšem zapomenout, že r. 1365 byly oceňovány také renty a movitosti, na které r. 1442 a později nebyl brán zřetel. Na zvýšení odhadu r. 1477 a 1509 se podílí hlavně domy, které získávaly na výstavnosti, a vinice, jejichž cena rostla.

Po tomto zjištění se podívejme, jak se na úbytku lidí podrobených městské sbírce podílelo vnitřní město a předměstí a za odhady majetku v hřivnách položme přepočet na dukáty.

Počet poplatníků s domy uvnitř hradeb byl poměrně konstantní a počet hřiven, na které bylo odhadnuto jeho jmění, se stále zvyšoval. Ve vnitřním městě bylo

r. 1365 434 poplatníků s majetkem 10 842 hř. (43 368 duk.)
r. 1442 411 poplatníků s majetkem 30 078 hř. (64 166 duk.)
r. 1477 461 poplatníků s majetkem 43 366½ hř. (92 514 duk)
r. 1509 460 poplatníků s majetkem 49 197½ hř. (95 412 duk.)

Pokles poplatníků r. 1442 je způsoben povahou hlavní knihy berní, z níž jsou čerpány údaje, a předchozími ztrátami. Jinak se však počet domácích pánů ve vnitřním městě příliš nezměnil – rostly částky odhadované pro městskou sbírku, ale pro růst cen odhadovaných nemovitostí to ještě nemusilo vždycky znamenat zvětšování jmění. V dukátech je ostatně mnohem nižší než v hřivnách.

Na růstu částek odhadovaných pro městskou sbírku neparticipovali však všichni majitelé domů uvnitř města stejně. Méně zámožní s jměním od 3 do 50 hř. získávali jenom málo, ale měšťané se statky od 100 hř. výše zaznamenávali velké přírůstky. Proto růst počtu hřiven, za které byly odhadnuty nemovitosti podrobené městské sbírce, nezvyšoval zámožnost všech Brňanů s domy uvnitř městských hradeb. Naopak, zvětšoval majetkovou diferenciaci obyvatel, prohluboval sociální rozdíly a ostře odstupňovával zdaněné s majetkem od 3 do 876 hř.

Méně stálý byl počet majitelů domů v předměstích, neboť tam bylo:

r. 1365 486 poplatníků s 2504 hř. (9996 duk.)
r. 1442 303 poplatníků s 1572½ hř. (3353 duk.)
r. 1477 271 poplatníků s 2750 hř. (5866 duk.)
r. 1509 305 poplatníků s 3427 hř. (6646 duk.)

str. 82–83; *E. Nobejlová-Prátová,* Numismatické příspěvky ke studiu dějin cen a mezd, Zápisky katedry čs. dějin a archivního studia VI (1962), str. 81–83; *A. Míka,* Nástin vývoje cen zemědělského zboží v Čechách v letech 1424–1547, ČSČ VII (1359), str. 549. Poměr zlatého groše v Brně plyne z placení berně Janem Sophlerem (Mendl, Knihy počtů, str. 317).

Na první pohled je vidět, že předměstí se velmi dotýkaly válečné události za dob husitských a za českouherských válek. Kolísal počet zdaněných a jejich jmění při téměř čtyřnásobném vzestupu částky podrobené městské sbírce r. 1442 dokonce kleslo a potom se tak nepatrně zvýšilo, že v dukátech zůstalo pod úrovní z r. 1365. Zhoršení hospodářského postavení majitelů drobných realit před hradbami je tedy na první pohled patrné.

Ještě více to platí o obyvatelích bez domů ve vnitřním městě i v předměstích. Na důkaz uvádím, že v Brně bylo bez domů:

	Vnitřní město	Předměstí
r. 1365	651 poplatníků s 1746 hř.	222 poplatníků se 167 hř.
r. 1442	330 poplatníků s 643½ hř.	193 poplatníků
r. 1477	171 poplatníků s 961½ hř.	38 poplatníků
r. 1509	114 poplatníků s 1051 hř.	17 poplatníků se 44 hř.

Zmenšil se tedy od r. 1365 do r. 1509 počet poplatníků bez domů ve vnitřním městě na jednu šestinu a odhad jejich majetku se snížil o 719 hř. Podruhů v předměstích zůstalo z 222 jenom 17. Ztráty na lidech jsou bez dalších slov výrazně zřetelné, úbytek majetku vynikne tím více, když uvážíme, že ve stejnou dobu se odhad jmění měšťanů s domy zvýšil o 38 693 hř.

Úbytek poplatníků v Brně od r. 1365 do r. 1509 se tedy projevil především zmenšováním počtu nezámožných a chudých Brňanů, kteří bydlili v nájmu ve vnitřním městě a v předměstích a snížením počtu majitelů malých domů v předměstích. Ruku v ruce s tímto procesem rostl odhad jmění poměrně ustálené vrstvy měšťanů s domy ve vnitřním městě, až se zvýšil téměř na čtyřnásobek částky z r. 1365.

Brno nebylo jediné město, které se v 15. stol. vylidňovalo. V Jihlavě od r. 1425 do r. 1442 poklesl počet poplatníků z 616 na 436 a r. 1487 činil bez jihlavských vsí a mlýnů 459. Znojmo mělo r. 1363 779 poplatníků, ale r. 1477 v něm bylo již jenom 491, r. 1481 495 a r. 1527 488 zdaněných. Pro ostatní královská města na Moravě, tedy Olomouc, Uničov a Uherské Hradiště, nemáme zpráv. Ale to, co bylo zjištěno v Brně, ve Znojmě a v Jihlavě, opravňuje k závěru, že moravská královská města utrpěla za dob husitských těžké ztráty a že od českouherských válek do konce 15. století stagnovala. [140])

Tento proces měl rozhodující vliv na vzájemný číselný poměr chudiny, střední vrstvy a patriciátu s nejbohatšími měšťany.

Městské chudiny a chudých řemeslníků a živnostníků se napočítá:

r. 1365 799, tj. 44,5 % všech poplatníků s 227 hř. 42 gr. (1,5 %),
r. 1442 426, tj. 37,3 %,
r. 1477 199, tj. 21,1 %,
r. 1509 182, tj. 20,4 %.

[140]) Údaje o počtu poplatníků uvádí *Hoffmann,* Jihlava v husitské revoluci, str. 41; *Polesný,* Dědické knihy, Rejstřík města Znojma z r. 1363 (VIII. výr. zpráv. čes. stát. ref. reál. gymn. ve Znojmě za šk. r. 1926–1927) a Rejstřík města Znojma z r. 1397 (IX. výroční zpr. atd. za šk. rok 1927–28); *Mendl,* Sociální krise, ČČH 32, str. 252, *Dřímal,* Městská berně královských měst moravských od polovice 15. stol. do r. 1526, Sborník v minulosti a dnes 4 (1962), str. 105–11 a Sociální boje, str. 113–129.

Jediná vrstva, u níž lze od r. 1365 do r. 1509 pozorovat růst, je patriciát a nejbohatší měšťané. K těm se počítalo:

r. 1365 33 poplatníků (1,8 %) s 6071 hř. (39,5 %) – 24 308 duk.
r. 1442 53 poplatníků (3,6 %) s 13 606 hř. (42,2 %) – 29 026 duk.
r. 1477 76 poplatníků (8,1 %) s 22 014 hř. (46,8 %) – 46 963 duk.
r. 1509 100 poplatníků (11,2 %) s 29 138½ hř. (54,2 %) – 56 506 duk.

Rostli tedy příslušníci patriciátu s nejbohatšího měšťanstva od r. 1365 do roku 1509 počtem i majetkem. Z 33 měšťanů v r. 1365 se r. 1509 zvýšil jejich počet na 100 lidí, čili z 1,8 % dosáhli plných 11,2 % všech poplatníků. Odhad jejich statků se zvýšil téměř pětkrát z 6071 hř. na 29 138½ hř., v dukátech však jenom dvakrát z 24 308 na 56 506 fl. R. 1365 vlastnili 39,5 % všeho majetku podrobeného městské sbírce, r. 1509 se jejich podíl zvýšil na 54,2 %. Na tomto zvětšení odhadu mělo však velký podíl zvyšování cen odhadovaných nemovitostí, které snižovalo skutečný růst majetku.

Jedině patriciát a nejbohatší měšťané bohatli a zvyšovali svůj počet, zatímco město stagnovalo, městská chudina a chudí řemeslníci byli decimováni na zlomek svého někdejšího počtu a střední vrstva zůstávala pozadu za obecným vývojem v městě. Z toho je třeba soudit, že součet hospodářských podmínek v Brně byl v l. 1365 až 1509 příznivý nejbohatší vrstvě s množstvím finančních prostředků a značnými výrobními a obchodními možnostmi, kdežto ostatní dvě vrstvy ztrácely a stagnovaly v přímé závislosti na stagnaci města.

V souladu s tím, co bylo řečeno, se vyvíjela i dávka z řemesel a z živností. R. 1365 ji odvádělo 905 poplatníků a 888 jí nebylo podrobeno, r. 1477 byl poměr platících a neplatících dávku 520:422 a r. 1509 442:454. Čísla o dávce z řemesla a z živností nejsou sice přesná, ale i tak dosvědčují, že výroba v městě v l. 1365 až 1509 podstatně poklesla.

Přehled, z čeho majetek Brňanů pozůstával a jak byl odhadnut, je sestaven v tabulce 32.

Nejcennější nemovitostí Brňanů byly domy, popřípadě r. 1365 městiště. Pod slovem dům nebo městiště jsou tu míněny jenom nemovitosti označené v berních knihách jako dům či městiště, ne budovy, které sloužily bydlení i hospodářským účelům, např. sladovny, dvory, dvorce, cihelny, mlýny ap., neboť ty byly oceňovány podle jiných měřítek než domy. Počet domů a jejich majitelů, ocenění, kolik procent tvořili jejich držitelé z počtu obyvatel a kolik procent činila hodnota domovního majetku z odhadu všeho jmění, ukazuje tento přehled:

Rok	Domy	Majitelé	Odhad
1365	910	857 (47,7 %)	3704 hř. (24,3 %)
1442	732	617 (62,7 %)	16 158 hř. (50,2 %)
1477	742	726 (77 %)	24403 hř. (51,9 %)
1509	783	757 (84,3 %)	27650 hř. (51,5 %)

Předeslaná čísla dosvědčují, že počet domů i majitelů se od r. 1365 do r. 1509 snížil, ale že se cena domů čtyřnásobně zvýšila. Bylo již vyloženo, že to způsobila změna v odhadování domovního vlastnictví, u něhož byla r. 1365 oceňována

městiště a r. 1442 stavební místo i budovy. Tím si lze vysvětlit, proč se cena domů v uvedených letech zvýšila z 3704 hř. na 16 158 hř. a podíl na odhadnutém majetku z 24,3 % na 50,2 %. Poměrný podíl domů na oceněném jmění vzrostl kromě změny v hodnocení domovního majetku ovšem také proto, že r. 1365 bylo do zdaněného jmění započteno za 1438 hř. rent v rukou měšťanů a za 3076 hř. movitostí, které v pozdějších berních knihách nejsou zaznamenány.

Od r. 1442 do r. 1477 se zvýšil odhad domů z 16 158 hř. na 24 403 hř. 43 gr., v procentech však jenom z 50,2 % na 51,9 %. R. 1509 byly domy oceněny na 27 650 hř., ale jejich podíl na celkovém odhadu klesl na 51,5 %. To ukazuje, že po změně odhadu a odpočítání rent a movitostí cena domů v poměru k ostatním zdaněným nemovitostem již nestoupala, ale z domovního majetku se platila na městskou sbírku více než polovice toho, čím byly zdaněny nemovitosti.

Při převedení odhadu domů na zlatou měnu obdobně jako u celého jmění se vypočítá, že městiště r. 1365 byla oceněna na 14 816 duk. a že domy stály r. 1442 kolem 34 470 duk., r. 1477 však již 52 059 duk. a r. 1509 asi 53 624 duk. Ve zlatě se tedy cena brněnských domů od r. 1477 do r. 1509 zvýšila jenom nepatrně, ale zato podstatně stoupla v l. 1442 až 1477.

Procento majitelů domů se zvýšilo od r. 1365 do r. 1442 z 24,3 % na 50,2 %, ale v l. 1477 až 1509 kleslo z 51,9 % na 51,5 %. Zvětšování podílu domácích pánů v poměru k podruhům nebylo způsobeno stoupající sociální úrovní obyvatelstva, nýbrž katastrofálním úbytkem poplatníků bez domů, kteří poklesli ze 773 osob v r. 1365 na pouhých 121 lidí v r. 1509. Domy ve vnitřním městě zůstaly a když předměstí nebyla ohrožena válečnými akcemi, stavěly se tam malé domky neoceněné ani na 3 hř. Proto procento poplatníků s domy za úpadku města stoupalo.

Cena domů se nezvyšovala stejně v předměstí i ve vnitřním městě. Ve vnitřním městě byly zdaněny tyto domy a poplatníci:

Rok	Domy	Majitelé	Odhad
1365	459	432 (24 %)	2411 hř. (17,8 %)
1442	417	415 (63,3 %)	15 178 hř. (47,2 %)
1477	475	462 (49 %)	22 504½ hř. (47,9 %)
1509	482	458 (51,1 %)	24 877½ hř. (46,3 %)

Ohromný vzestup ocenění v l. 1365 až 1442 z 2711 hř. na 15 178 hř. ukazuje, jak nesmírně byl výhodný pro domácí pány uvnitř hradeb odhad městišť a jak dopadla na jejich bedra tíha městské sbírky, když se ohodnocovaly místo městišť domy. Vyjádřeno v poměrných číslech r. 1365 platili na ni z domů 17,8 %, ale r. 1442 již 47,2 %. R. 1477 byly domy ve vnitřním městě oceněny na 22 504½ hř. a r. 1509 jenom o něco málo více na 24 877½ hř. To nestačilo k udržení podílu na celkovém majetku, který r. 1477 činil 47,9 %, ale r. 1509 již jenom 46,3 %.

Jak se odhad domovního majetku ve vnitřním městě zvyšoval, ukáže názorně i průměrná cena jednoho domu. Ta činila r. 1365 u městišť jenom 5 hř. 56 gr., r. 1442 však u domů již 36 hř., r. 1477 49 hř. a r. 1509 dokonce 53 hř. 28 gr. Odhadovalo se podle prodejních cen, a proto zvyšování odhadu předcházel vzestup cen domů. Ten způsoboval, že získání domu uvnitř hradeb vyžadovalo stále větší finanční prostředky a bylo čím dále tím obtížnější.

Zatímco ve vnitřním městě byl poměrně stálý počet domů, v předměstí se pronikavě měnil. Názorně to dosvědčuje tento přehled:

Rok	Domy	Majitelé	Odhad
1365	451	425 (23,7 %)	993 hř. (6,5 %)
1442	309	302 (26,4 %)	980 hř. (3 %)
1477	267	264 (28 %)	1899 hř. (4 %)
1509	301	298 (33,2 %)	2772 hř. (5,2 %)

V l. 1365 až 1477 klesl počet majitelů domů před hradbami ze 425 na 302, ale současně stoupl z 23,7 % na 26,4 %, poněvadž rapidně ubylo podruhů. R. 1477 za českouherských válek byl dosažen nejnižší stav z let, která jsou předmětem našeho zkoumání, a teprve po uzavření olomouckého míru se stavěla před hradbami nová obydlí. Počet jejich majitelů se zvýšil v l. 1477 až 1509 z 264 na 298 a odhad z 1899 na 2772 hř. To byla nejvyšší dosažená částka, neboť r. 1365 činila cena domů 993 hř. a r. 1442 jenom 980 hř.

R. 1365 bylo v Brně odhadnuto mimo jiné také 125 rent v rukou měšťanů počítaných za 1438 hř., které tvořily 9,3 % všeho majetku. Kromě toho měly v Brně šlechta a duchovenstvo ještě dalších 287 rent za 1345 hř. Vysoká částka, za kterou byly renty koupeny, velmi zatěžovala dlužníky a byla pro ně dvojnásobně obtížná, když dlužník musil z renty platit na městskou sbírku, jak tomu velmi často bývalo u rent v majetku duchovních ústavů.

Jiný majetek, o kterém se rovněž dovídáme jenom r. 1365, byly movitosti. Těch bylo za 3076 hř. a byly rozvrženy na 356 poplatníků. Tvořily plných 20,2 % všeho zdaněného jmění a na sbírku z nich platilo 19,8 % poplatníků. Z toho mělo 261 lidí, čili 14,5 %, bydliště ve vnitřním městě a jejich movitosti byly oceněny na 2735 hř. 36 gr., tj. na 18 % základny městské sbírky. Naproti tomu v předměstích přihlásilo movitostí za 341 hř. jenom 95 lidí, což bylo 2,2 % berní základny a 5,3 % poplatníků.

Nejdůležitější realitou brněnských měšťanů po domech byly vinice. Jejich majitelé, množství a odhad s počtem procent jsou sestaveny v připojeném výčtu:

Rok	Majitelé	Počet vinic	Odhad
1365	314 (17,4 %)	378 celých, 87 polovic, 130 čtvrtin, 13 osmin	3612 hř. (23,75 %)
1442	256 (22,4 %)	81 celých, 166 polovic, 670 čtvrtin, 118 osmin	13 735 hř. (42,4 %)
1477	304 (32,2 %)	47 celých, 168 polovic, 663 čtvrtin, 199½ osmin	19 566 hř. (41,5 %)
1509	246 (27,4 %)	35 celých, 126⅓ polovic, 610½ čtvrtin, 177 12/2 3/3 osmin	22 826½ hř. (42,4 %)

Počet majitelů vinic velmi kolísal. Z 314 r. 1365 klesl na 256 r. 1442, pak se zvýšil na 304 r. 1477 a klesl na 246 r. 1509. Přitom procento obyvatel, které je drželo, se zvýšilo v l. 1365–1442–1477 na 17,4 %–22,4 %–32,2 %. Potom však kleslo a r. 1509 činilo jenom 27,4 %. Stoupání procent majitelů vinic nebylo způsobeno rozmnožováním těch, kteří vinice drželi, nýbrž úbytkem zdaněných.

Pokles počtu držitelů vinic při zachování množství vinohradů vedl k větší koncentraci viničních hor v rukou zámožných měšťanů a zvyšoval majetkovou diferenciaci v Brně.

R. 1367 bylo 378 celých vinic, kdežto polovic, čtvrtin a osmin bylo daleko méně. R. 1442 bylo však již jenom 81 celých vinic a velmi rozmnožil počet polovic, čtvrtin a osmin. Proces dělení potom pokračoval a r. 1509 bylo v držení brněnských měšťanů méně celých vinic než r. 1477.

Velké dělení vinic znemožňuje vypočítat průměrnou cenu jedné vinice. Nebylo by to ostatně ani účelné, poněvadž odhad vinic kolísal podle bonity míst a tratí, ve kterých ležely.

Proto je mnohem názornější odhadní cena vinic. R. 1365 činila 3612 hř. a 23,75 % zdaněného jmění, r. 1442 se zvýšila na 13 735 hř. a 42,4 %, r. 1477 dosáhla 19 566 hř. a 41,5 % a r. 1509 dostoupila 22 826 hř. a 42,4 %. Měla tedy stoupající tendenci a od r. 1442 se pohybovala nad 40 % hodnoty všech brněnských realit.

Potvrzuje to i převod ceny vinic na zlatou měnu. R. 1365 měli brněnští měšťané vinic za 14 448 duk., r. 1442 za 29 301 duk., r. 1477 za 41 742 duk. a konečně r. 1509 za 44 269 duk. Vzestupná linie důležitosti vinic pro brněnské měšťany je tím snad dostatečně prokázána.

Vinice se staly nejcennější nemovitostí, do které ukládali Brňané přebytky získané řemeslem a obchodem, byly důležitým výrobním prostředkem, poskytovaly možnost rozsáhlého hospodářského podnikání a tvořily podstatnou část majetku brněnských poplatníků. Ležely jenom z malé části na území Brna a v jeho blízkém okolí. Nejvíce brněnských viničních hor se prostíralo na Hustopečsku, Židlochovicku, Dolnokounicku a Ivančicku. Jejich majitelé je nechávali námezdně obdělávat, vozili vypěstované víno do města, šenkovali je v drobném a prodávali v sudech po celé Moravě a za hranice země. Víno bylo jejich velmi vydatným zdrojem příjmů a vynášelo ročně znamenité částky, které plynuly z úrodných rovin jižní Moravy za mocné brněnské hradby.

Jenom zámožní poplatníci uvnitř hradeb se ovšem dopracovali takových výsledků. V předměstí měli nečetní obyvatelé pouze malé viničky a stále jich ubývalo. Na důkaz uvádím, že poměr majitelů vinic uvnitř hradeb a v předměstích byl r. 1365 237:77, r. 1442 231:25, r. 1477 269:35 a r. 1509 jenom 236:10. Koncentrace vinic v rukou mohovitých měšťanů ve vnitřním městě je z toho dostatečně patrna.

Velmi průkazně ji též dosvědčuje poměr mezi odhadem vinic ve vnitřním městě a v předměstích. Ten činil v hřivnách r. 1365 3247:365, r. 1442 13 352:382, r. 1477 18 987:579 a r. 1509 22 559:267. K tomu zbývá jenom dodat, že vinice, po domech nejdůležitější realita brněnských měšťanů, zvyšovaly rozdíly v hospodářském postavení poplatníků, prohlubovaly sociální diferenciaci a pomáhaly svým vlastníkům hromadit zisky i majetek, který druzí neměli. Tím se ostře vystupňovávaly rozdíly mezi bohatými a chudými obyvateli zanesenými v berních knihách.

Prodeji zboží sloužily kupecké a masné krámy a chlebné lavice.

Kupecké krámy se uvádějí samostatně jenom r. 1365, a to ještě ne všechny, později byly spojeny s domy. R. 1365 je jich vypočítáno 7 bez souvislosti s jinými budovami a byly ohodnoceny 33 hř.

Masné krámy byly důležitým prodejním místem pro brněnské řezníky a stály

na Horním a Dolním trhu. Souhrn údajů o nich získaných lze vyjádřit v číslech asi takto:

Rok	Masné krámy	Poplatníci	Odhad
1365	47	29 (1,67 %)	304¼ hř. (1,91 %)
1442	7 44/2	49 (4,3 %)	791 hř. (2,5 %)
1477	25 43/2	66 (7 %)	1407½ hř. (3 %)
1509	27 34/2	54 (6 %)	1653 hř. (3 %).

R. 1365 bylo 47 celých krámů za 304 hř. v majetku 29 poplatníků. Někteří poplatníci měli více krámů a 3 krámy za 16 hř. mělo dokonce duchovenstvo. Do r. 1442 se zvýšil počet majitelů krámů na 49 osob a odhad na 791 hř., ale krámy se dělily, že jich zůstalo jenom 7 celých a dalších 22 bylo užíváno dvěma řezníky. Dělení krámů na polovice zůstalo zachováno později, ale r. 1477 vlastnilo 66 lidí 25 celých a 22 rozdělených krámů v ceně 1407½ hř. a r. 1509 se napočítá 54 držitelů 27 celých a 17 dělených krámů odhadnutých za 1653 hř.

Cena krámů se tedy neustále zvyšovala, jejich počet se však neměnil. Rozdělením mnoha krámů mezi dva užívatele bylo však umožněno více řezníkům, aby nabízeli své zboží na výhodnějším místě než byly jatky v jejich bydlišti. Nezáleželo na tom, jestli řezník prodávající v masném krámě měl dům nebo ne. Ale od r. 1442 se všichni používatelé masných krámů zdržovali ve vnitřním městě.

Poněkud jinak než u masných krámů tomu bylo u chlebných lavic. Jsou spočítány v tomto přehledu:

Rok	Chlebné lavice	Poplatníci	Odhad
1365	20 5/2	17 (1 %)	67 (0,34 %)
1442	9	9 (0,8 %)	57 (0,2 %)
1477	6	6 (0,6 %)	92 (0,2 %)
1509	11	9 (1 %)	87½ hř. (0,2 %)

Chlebných lavic tedy od r. 1365 do r. 1442 podstatně ubylo a nové nebyly zřizovány. Zdá se, že pekaři prodávali raději ve svých domech než na Horním a Dolním trhu, kde chlebné krámy stály.

Poslední reality, o kterých je se třeba zmínit, jsou dvory a dvorce, cihelny, jatky, kovárny, koželužny, lázně, louky, mlýny, dvory soukenických rámů, sýpky a zahrady.

R. 1365 bylo v berní knize zapsáno 68 dvorů za 1804 hř. v majetku 65 poplatníků. Dvory a dvorce drželo tehdy asi 3,6 % brněnských obyvatel a částka za ně odhadnutá činila 11,9 % zdaněného majetku. Celkem 51 poplatníků mělo 50 dvorů odhadnutých do 30 hř. a 12 měšťanů drželo 12 dvorů odhadnutých od 31 do 310 hř. Tři dvory nebyly odhadnuty, dva byly pusté a jeden v rukou duchovenstva. Řada dvorů byla v Králově Poli a po jednom v Heršpicích, Ostopovicích a Černovicích.

Nezámožní lidé na předměstích obdělávali své dvory sami, ale 12 bohatých vlastníků polních hospodářství se značnou výměrou půdy užívalo práce námezdných sil. Ve srovnání s vinicemi měly dvory a dvorce v hospodářském podnikání Brňanů nepatrný význam. To platí i když připustíme, že mnoho usedlíků v předměstích obdělávalo malé plochy půdy, o kterých se berní knihy nezmiňují.

Zdá se, že válečné operace za domácích sporů mezi markrabaty Joštem a Prokopem a za husitské revoluce smetly mnoho polních hospodářství v okolí Brna, které již nikdy nebyly obnoveny. Dvory v Králově Poli a jinde v okolí Brna přestaly časem podléhat jurisdikci města, dostaly se pod pravomoc světských a duchovních vrchností, nepřispívaly na městskou sbírku, a proto, i když se na nich dále hospodařilo, nebyly zapisovány do berních knih. R. 1442 je samostatně uvedených dvorů a dvorců již tak málo, že by nebylo účelné všímat si jich tak podrobně jako r. 1365, a proto jsou spočítány dohromady s cihelnami, jatkami, kovárnami, koželužnami, lázněmi, lukami, mlýny, dvory soukenických rámů, sýpkami, stájemi a zahradami.

Rok	Objekty	Poplatníci	Odhad
1365	48	47 (2,6 %)	1090 hř. (7,2 %)
1442	23	17 (1,4 %)	886 hř. (2,7 %)
1477	28	26 (2,7 %)	1156¾ hř. (2,4 %)
1509	31	25 (2,8 %)	1125 hř. (2,2 %)

Na první pohled je patrno, že r. 1365 měly vyjmenované reality daleko větší význam než později, neboť bez dvorů a dvorců jich bylo 48 za 1090 hř. v majetku 47 poplatníků. Mělo je 2,6 % všech obyvatel a participovaly 7,2 % na odhadnutém majetku. Do r. 1442 se snížil počet objektů na 23, majitelů na 17 (1,4 %) a hřiven na 886 (2,7 %). Cena nemovitostí se sice r. 1477 zvýšila na 1156 hř., ale poměr k ostatním realitám klesl na 2,4 % a na tom se v podstatě nic nezměnilo ani r. 1509.

Ze dvorů a dvorců se r. 1442 samostatně uvádí jenom 8 objektů za 460 hř. v majetku 7 poplatníků. Nejsou jmenována hospodářství v Králově Poli a v místech, která nepatřila pod jurisdikci městské rady, a dovídáme se jenom o půdě na území tehdejšího Brna. Tak tomu bylo i později. R. 1477 slyšíme o 7 poplatnících, 9 dvorech a 409 hř. a r. 1509 sice o 8 majitelích a 10 dvorech, ale jenom o 278½ hř.

Téměř všechny dvory, kterým berní kniha věnovala samostatnou pozornost, byly obdělávány prací námezdných sil. V brněnských předměstích na Švábce, na Ponávce, U mýta a jinde žilo mnoho drobných poplatníků, kteří měli malé kousky polí, ale o těch není v berním materiálu zmínka a jejich pozemky jsou zahrnuty v odhadu domů.

Cihelny byly zdaněny pravidelně dvě. R. 1365 stály 6½ hř., později 18 až 39 hř. Dvě cihelny sotva stačily na výrobu cihel pro celé město. Zdá se, že jich kolem Brna bylo více, ale že nebyly zapsány do berních knih, poněvadž nestály na městské půdě.

Kovárna a koželužna byly odhadnuty jenom r. 1365 za 2 a 10 hř. Také jatky byly oceněny na 60 hř. jenom v r. 1365 a potom se sice uvádějí, ale nepodléhaly městské sbírce, poněvadž patřily řeznickému cechu. Podobně patřil soukenickému cechu a nebyl oceněn dvůr soukenických rámů ve vnitřním městě. Teprve r. 1477 a 1509 se dovídáme o dvou dvorech soukenických rámů v soukromých rukou oceněných na 30 a 94 hř.

Sýpky, stáje, rybné sádky a louky byly drobné nemovitosti, které byly zapisovány do berních knih spíše náhodně než soustavně. Jenom r. 1365 bylo odhadnuto

19 sýpek za 32 hř., jinak je jenom porůznu zmíněna nějaká sýpka, rybná sádka nebo stáj nepatrné hodnoty. Louka se od r. 1365 do r. 1509 uvádí důsledně jenom jedna.

Poněkud cennější byly zahrady. R. 1365, 1477 a 1509 byly čtyři za 43, 71 a 68½ hř., r. 1442 se uvádí jenom jedna za 5 hř. Není pochyby o tom, že u mnoha domů v Brně a zejména v předměstích byly zahrady, ale ty se zdaňovaly s objekty, u kterých ležely, a proto si jich berníci samostatně nevšímali.

Lázně byly zdaněny r. 1365 tři za 123 hř., r. 1442 a 1477 jich bylo pět za 180 hř. a 321 hř. a r. 1509 sedm za 87 hř., ale to byly některé zdaněny společně s mlýnem. Mlýny samy byly r. 1365 čtyři, z toho tři měšťanské a jeden křížovnické komendy na Starém Brně, a jejich odhadní cena činila 870 hř. Do r. 1442 zbyl v majetku poplatníků trpících s městem jenom jeden mlýn za 200 hř., druhý byl markraběcí a ostatní dva byly ztraceny ve prospěch šlechty a duchovenstva. Markraběcí mlýn získalo r. 1461 město a mlýn v měšťanských rukou byl oceněn r. 1477 na 200 hř. a r. 1509 na 550 hř.

Mlýnů bylo v okolí Brna daleko více než jich uvádí berní materiál. Když r. 1466 prohlížel podkomoří Karel z Vlašimě mlýnské náhony, navštívil jedenáct mlýnů, ale ty ležely mimo městské území, patřily duchovním a městským feudálům, nebyly podrobeny městské sbírce a město nad nimi nevykonávalo žádnou jurisdikci.[141] Brno bylo v tomto směru v mnohem horším postavení než jiná města, např. Jihlava, které podléhalo 12 mlýnů v jejím okolí.

Všimněme si ještě, kolik bylo v Brně v l. 1365 až 1509 obytných budov. Dobré poučení o tom podává připojený přehled:

Rok	Počet budov:	Vnitřní město	předměstí	Brno celkem
1365		519	550	1069
1442		465	353	818
1477		514	319	833
1509		513	364	877

Ve vnitřním městě stály ještě čtyři kláštery a různý počet masných krámů, chlebných lavic, kupeckých krámů, sýpek a zahrad. V předměstích byly od r. 1451 františkánský klášter sv. Bernarda, od r. 1494 klášter františkánek a kromě nich koželužny, kovárny, stáje, sýpky, zahrady a louky. O všech těchto realitách byla již řeč.

Počet obytných budov ve vnitřním městě byl poměrně stálý a lze k němu v l. 1365 až 1509 počítat 519, 514 a 513 stavení. Výkyv v r. 1442 je způsoben hlavně povahou berního materiálu.

Zato se však velmi měnil počet obytných budov v předměstích. Ten klesl z 550 v r. 1365 na 353 v r. 1442 pravděpodobně vlivem domácích válek mezi moravskými markraběty Joštem a Prokopem v l. 1383 až 1405 a hlavně v důsledku boje brněnské městské rady proti husitům, v němž se válečné operace v třicátých letech několikrát dotkly opevnění Brna a osídlení před jeho hradbami. Další úbytek budov v předměstích na 319 v r. 1477 je třeba přičíst na vrub českouherských válek, za kterých město hrozně odpykalo revoltu proti svému zákonitému králi Jiřímu z Poděbrad několika těžkými porážkami a řadou velkých škod všeho

[141]) AMB, Sbírka listin: 1466, červenec 10.–12. Brno.

druhu. V dobách poměrného klidu se do r. 1509 počet stavení před městskými hradbami zvýšil na 364.

Výkyvy v množství budov v předměstích způsobovaly, že se měnil i počet objektů v celém Brně, ačkoliv jejich stav ve vnitřním městě byl poměrně stálý. R. 1365 bylo v Brně celkem 1019 obytných budov, r. 1442 se jich napočítá jenom 818, r. 1477 jsme jich zjistili 833 a r. 1509 jich bylo 877.

Počet obytných budov se snížil mnohem méně než počet obyvatel trpících s městem a počet šlechty a duchovních, kteří měli v Brně domy. Proto poměr majitelů domů ke zdaněným bez domů se od r. 1365 do r. 1509 podstatně změnil ve prospěch Brňanů s vlastním obydlím a klesl počet domácností připadajících na jednu budovu.

Názorně to dokazuje tento přehled poplatníků trpících s městem:

Rok	Vnitřní město poplatníci		Předměstí poplatníci		Brno celkem poplatníci	
	s domy	bez domů	s domy	bez domů	s domy	bez domů
1365	434	651	486	222	920	873
1442	411	299	303	98	714	397
1477	461	171	271	38	732	209
1509	461	114	305	17	766	131

Zdanění s domy klesli sice ve vnitřním městě ze 434 v r. 1365 na 411 v r. 1442, ale pak do r. 1477 vzrostli na 461, a to zůstalo i r. 1509. V předměstích bylo poplatníků s vlastním obydlím v r. 1365 celkem 486, v r. 1442 jenom 303, r. 1477 dokonce pouze 271 a teprve r. 1509 lze zaznamenat jejich vzestup na 305 lidí. Počet poplatníků bez domů se však v l. 1365 až 1509 snižoval ve vnitřním městě ze 651 na 114 a v předměstích z 222 na pouhých 17. Proto také v celém Brně činil poměr zdaněných s domy k obyvatelům bez domů r. 1365 920:873, r. 1442 714:397, r. 1477 732:209 a r. 1509 766:131.

Ohromný úbytek Brňanů bez vlastního obydlí je tím znova dokázán a není k němu třeba dalších slov. A konečný závěr z předeslaných výpočtů může býti jenom ten, že souhrn životních podmínek v Brně byl od r. 1365 do r. 1509 pro městskou chudinu i chudé řemeslníky nepříznivý a vypudil ze stagnujícího města mnoho pracovních sil, které v polovici 14. věku platně přispívaly k rozkvětu a prosperitě Brna.

Zmínkou o budovách byl dokončen výčet majetku brněnských poplatníků. Vývoj jejich sociální diferenciace i jejich jmění byl nepochybně velmi složitý. V polovici 14. stol. se Brno slibně rozvíjelo a jeho obyvatelé byli sociálně diferencováni od velikého množství chudiny a chudých řemeslníků a živnostníků až po 33 nejzámožnějších měšťanů s velkým majetkem. Práce společensky nejhůře postavené chudiny a chudých řemeslníků a živnostníků v hospodářském organismu byla nezbytná pro růst Brna a pojišťovala mu jeho čelné místo mezi českými městy, ale vlastní plody té práce sklízely bohaté vrstvy.

Součet hospodářských a politických faktorů způsobil, že v údobí ukončeném nejpozději za husitské revoluce byli městská chudina a chudí řemeslníci a živnostníci velmi oslabeni. Ohromný úbytek jejich počtu snížil počet poplatníků města v druhé polovici 15. stol. na pouhou polovici stavu z r. 1365.

Střední vrstva zachovala poměrně mnoho ze svých číselných stavů a nejbohatší patriciát a měšťané rostli počtem i majetkem. Úbytek pracovních sil o celou polovici zanechal však hluboké stopy v hospodářském organismu města a zastavil jeho růst. Brno stagnovalo a zámožní poplatníci si nahrazovali úbytek způsobený úpadkem řemesel a obchodu pěstováním vína na rozsáhlých vinicích na jižní Moravě, které dávali námezdně obdělávat.

Tak se jim kombinací řemesel, obchodu a pěstováním vinné révy podařilo udržet mnoho statků, které byly oceňovány na několik desítek tisíc hřiven pražských grošů. Ale na vinicích pracovali poddaní z jižní Moravy a ne obyvatelé trpící s městem, a proto Brno nevyrovnalo úbytek způsobený bojem městské rady proti husitskému revolučnímu hnutí a proti Jiřímu z Poděbrad a jeho nástupci Vladislavovi Jagellovci za českouherských válek a stagnovalo.

Řemeslná výroba, obchod a výhodný prodej vína přiváděly do města hojný proud dobrých pražských grošů, ale užitek z vykonané práce měly zámožné a nejzámožnější vrstvy. Proto sociální propast mezi bohatými a chudými nebyla vyrovnána. Ubylo jenom městské chudiny a chudých řemeslníků a živnostníků, ale ze zbylých obyvatel se ve stagnujícím městě vytvářela od poslední čtvrtiny 15. stol. vysoká pyramida nerovnoměrně rozvrstvené společnosti, tvořená dole mnoha chudými lidmi a nahoře malou skupinou nejbohatších měšťanů.

BRNO V MINULOSTI A DNES VI

Pro Archiv města Brna vydalo Krajské nakladatelství v Brně roku 1964 jako svou 237. publikaci. Odpovědný redaktor publikace Jaroslav Dřímal. Obálku navrhla Věra Fridrichová. Vytiskl Tisk, n. p., Brno, provoz 2. Vydání první, stran 292. Náklad 1000 výtisků. Q-02*41958. JKNV 1839/63 – ž. Tematická skupina 02/65. AA 27,91, VA 28,27. 63-III-7.

47 - 025 - 64 Váz. 26,– Kčs